

Sayı: II.

Temmuz 1934

TÜRK TARİH, ARKEOLOJYA VE ETNOGRAFYA DERGİSİ

MAARİF, İVEKÂLETİ TARAFINDAN NEŞROLUNUR

DEVLET MATBAASI, İSTANBUL, 1934

İÇİNDEKİLER

Sayı: II

	Sahife
Ahlatlıbel Hafriyatı	Dr. Hâmit Zübeyr 3
Karalar Hafriyatı	Remzi Uğuz 102
Yazılıkaya'daki Kabartmaların izahı	Prof. Dr. Eckhard Unger 168
Şuhut Kasabasında bulunan lâhit	A. Aziz 181
İstanbul Asarîatika Müzesindeki kurşun lâhitler koleksiyonu }	Dr. Arif Müfit 194
İzmir'de Roma devrine ait forum da yapılan hafriyata ait rapor }	Prof. F. Miltner, Selâhattin 219
Oğuz Destanından bir parça	*** 243
Eşsiz bir Madalya	O. Ferit 250
Bir harp plânı	Tahsin Şükrü 254
Gazi Umur bey camii kitabesi	M. Cevdet 258
Eskişehir kitabeleri	İhsan 262
Anadolu'da atlı oyunlar - Cirit	A. Dehri 269
«Ongon» ve «Tös» kelimeleri hakkında . .	Abdülkadir İnan 277
Müzecilik haberleri	286
Dergi Sayı -II de olan yazıların Fransızca hulâsaları	307

Türk Budununun Büyük Önderi Uluğ Cumurbaşkanı KAMÂL ATATÜRK'ü tarihsele anıtlarımıza karşı gösterdiği yüksek ilginin yeni bir gösterisi
Bergama harabelerini 13/4/1934 tarihinde ziyaretleri andacı

TÜRKİYE CÜMHURİYETİ MAARİF VEKÂLETİNCE
YAPTIRILAN

AHLATLIBEL HAFRİYATI

Dr. Hamit Zübeyr

AHLATLIBEL PREHİSTORİK İSTASYONUNUN BULUNUŞU

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Umumî Kâtibi rahmetli Dr. Reşit Galip Beyefendi Maarif Vekili buldukları sırada Ankara ve havalisinde asarı atika, kadîm medeniyet merkezleri üzerinde ve muhtelif istikametlerde yaptıkları araştırmaların birinde Ankaranın 14 kilometre cenubugarbisinde bulunan Ahlatlibelden geçerken büyük küçük on beş kadar tümülüsü andıran yığıntılar dikkatlerini tahrik etmiştir. Araziyi tetkiklerinde henüz tesbit edilmeyen bir zamanda burada müteaddit taş ocakları işletilmiş olduğunu görmüşler ve tepe üzerinde başlıca üç sahada 15-20 metre kutrunda ve 4-5 metre derinliğindeki çukurların, oralardan taş çıkarılmış olmasından ilerigelmesinin daha muhtemel olabileceğine hüküm vermişler; mahallinde ilk yontuluşu ve işlenişi yapılan taşların kırıntıları, ocakların etrafına yığıldığı takdirde mezar tombalarını andıran bu teşekküllerin vücuda gelebileceğini mümkün görmüşlerdir. Bununla beraber bunların mezar olabilmelerinin ehemmiyeti ve sayılarının çokluğu pek cazip olduğu gibi müspet veya menfi bir netice ile kat'î bir hüküm vermek te faydalı görüldüğünden burada bir araştırma yaptırılmasının faydalı olabileceği düşünülmüştür. 5 Mayıs 1933 cuma günü bunlardan en iyi görünen biri yarılmış ve muhteviyatının hemen tamamiyle kesme ve işleme ameliyeleri artığı olduğu görülmüştür. Bu taşların muayenesinde ikinci devrin kalker mermerleri cinsinden oldukları anlaşılmıştır. En yakın iskân merkezi olan Ankaranın bu taş ocaklarından vaktile istifade etmiş olması pek mümkün hatta tabii sayılabileceğinden Ankara içindeki kadîm abidelerde kullanılmış taşlar ile bunların mukayesesi faydalı görülmüş Ankaranın Roma devrinden kalma eserlerinden birçoğunun inşa malzemesinin bu taşlara benzeyişi mezkûr ihtimali teyit etmiştir. Esasen taş ocaklarında kesilmiş taşların izlerine bakarak ta çıkartılan taşların eb'atça büyüklüğüne ve mutlaka büyük ve ehemmiyetli binalar için kesilmiş olduklarına hükmedilebilirdi. Küçük ve hususî ikametgâhlar için Ankaranın en yakınında pek çok taş çeşitleri ve ocakları mevcut olduğundan 14 kilometre mesafeden taşınan büyük parçaların abidevî inşaatta kullanılmış olması hükmü yanlış sayılamazdı.

Yapılan sondajda bulunan Roma devrine ait çanak kırıkları, paslanmış demir aletler devrin tayini hususunda yardımcı vesika sayılabilirler. Taş ocaklarının vüs'ati ve işlenmiş kısımlarının derinliği noktalarından Gazi Hazretleri Cemiyet Umum Kâtibi Dr. Reşit Galip Beyfendiye ocakların muhitinde Ankaraya yakın sahalarda eski iskân istasyonları bulunup bulunmadığını da araştırılmasını emir buyurmuşlar, daha ilk adımda, ocaklardan

200 m. kadar mesafede toprak üzerinde çanak çömlek kırıntıları elde edilmiştir. Aynı saha içinde bir köstebek yuvası kenarında köstebek tarafından çıkarılmış küçük toprak yığınının tamamen hüyük toprağı manzarasını haiz olduğu da derin bir hayretle görülmüş köstebeğin dışarı atmış olduğu bir saksı parçasının Bakır Devrine ait oluşu dikkati arttırmıştır. İşçilerden birkaç kişi buraya getirtilerek yapılan birkaç sathî sondaj toprağın yüzünden itibaren Bakır ve Chalkolithik devre ait prehistorik bir istasyon üzerinde bulunduğuna şüphe bırakmamıştır. Toprak sathında iri taşların diziliş şekli büyük bir bina temeli üzerinde bulunduğunu açıkça göstermekte idi. *Bu müşahedeler Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin bütün me-saisini takip buyuran, irşatlarile yürüten Cemiyet Hami Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine arzedilmiş ve tensipleri üzerine burada esash ve sistemli hafriyata karar verilmiştir.* Müteakıp araştırmalarda Ahlatlıbelin cenup istikametinde ve takriben 1 kilometre mesafede dar bir vadiye bakan iki sırt üzerinde köylülerin Suludere üstünde Sarı-Kayada Örenyeri ve Kepekli Boğazda Örenyeri adını verdikleri diğer iki büyük arkeolojik istasyon tesbit edilmiştir. Toprak üstünden toplanan çanak çömlek kırıkları bunların da aynı devir bakayası ile beraber daha sonraki devirlere ait eserleri ihtiva ettiği kanaatini vermiştir.

Mayıs ayının ilk haftasında T. T. T. C. Azasından Maarif Vekâleti Müzeler Müdürü Hamit Zübeyr'in nezareti altında yirmi kadar işçi ile eski bir küllük manzarası irae eden yerde ham toprağa varıncıya kadar 4 metre derinliğinde bir sondaj kuyusu açıldı. Burada birçok eserle birlikte kale duvarına rasgelinmesi üzerine hafriyatın bazı hazırlıkları müteakıp devamına karar verildi.

Hafriyatın ikinci safhası 28 - Mayıs - 1933 tarihinden 23 - Temmuz - 1933 tarihine kadar devam etmiştir. Hafriyatı T. T. T. Cemiyetinin Umumi direktifleri dairesinde yine Müzeler Müdürü Hamit Zübeyr idare etmiştir [1].

İskeletler bulunmağa başlayınca bunları tetkik için antropoloğ Dr. Şevket Aziz Bey İstanbuldan davet olunmuştur.

Başlangıçta 18 amele çalıştırılmış, sonra 32 ye iblâğ edilmiş ve hafriyat sonuna doğru amele sayısı tedricen azaltılmıştır.

AHLATLIBELİN TAVSİF VE TASVİRİ

Ahlatlıbel 1200 metre yüksekliğinde olan ve bir yayla teşkil eden sırtın şimal kenarında Ankaradan Taşpınar, Hacılar, Gâvurkalesi ve Haymanaya giden yolun üzerinde etrafa hâkim bir mevkidedir. Kepekliboğaz ve Gölbaşından geçerek Kırşehir'e giden büyük şose ile yukarda zikri geçen yolun teşkil ettiği çatalın arasındaki mefruz müsellesin reslerinin bulunduğu AHLATLIBEL, SARIKAYA ÖRENİ, KEPEKLİBOĞAZ ÖRENİ

[1] Plânları İnşaat Mektebi Resim Muallimi Nejat Bey, resimleri Gazi Enstitüsü Resim ve Elishleri Şubesinde Ferit Beyle Ressam Mahmut Bey hazırlamışlar, Ankara Müze Muhafızı Vecdi Bey kayid işlerine bakmıştır.

aşlanması ile vücuda gelen ve sayısı binlere varan armut ağaçları gözüktür. Köylüler buralara da Armutlağı adını vermişlerdir. Şimaligarbide 500 metre mesafede bir kayanın dibinden GİYİMPINARI adlı bir pınar ile sitenin en sıcak mevsiminde de yeşilliğini muhafaza eden bir öz vardır. Arazi sahibi Hüseyin Feyzullah Ağanın ifadesine göre bu su bazı kurak mevsimlerde kesilmektedir. Ahlatlıbel insanların oturdukları yeri erken terk etmelerinde su azlığının müessir bir amil olması muhtemeldir. Şarkta halkın şekli benzeyiş esasına müstenit olarak Tabyalar adını verdiği taşocakları ufku kapar. Bir kilometre mesafede bulunan güzel suyu ile meşhur KOÇUM PINARI tepelerin altında kalır.

Ahlatlıbeldeki kalenin en yüksek yere inşa edilmeyip burun teşkil eden kayalıkların üstüne nisbeten aşağıya kurulmuş olması dikkate şayandır. Bunun şarkıcenubiden esen şiddetli rüzgârdan bir derece masun bulunmak ve yegâne su membaı olan GİYİM PINAR dan uzaklaşmamak için ihtiyar edilmiş olması mühtemeldir.

Kuvvetli kale şark ve cenup tarafından nisbeten zayıf ikinci bir dış duvarla ihata edilmiştir. Hafriyat neticesinde bu dış duvarın da birinci tabakayı teşkil eden Bakır Devri kalesi ile yaşıt olduğu tesbit edilmiştir.

Dış duvarın sınırları tesbit edilmiş fakat asıl hafriyat kalenin bulunduğu yerde teksif olunmuştur. Gelecek senelerde kale civarında ikinci bir hafriyat yapılması ihtimal dahilindedir.

Ahlatlıbel prehistorik istasyonun üstünde hüyükün teşekkül etmemesi hafriyatın çokaz masrafla ve kolay yapılmasını mümkün kılmıştır. Alisharda Bakır Devrine varmak için on iki metreye inmek lâzımdır. Harebeyi gören prehistorik devir mütehassısı Dr. Bittel'in Ahlatlıbel hafriyatı için Anadoluda doğrudan doğruya prehistorik yerleşme mıntakasında yapılan ilk hafriyat nazarile bakması istasyonun ehemmiyetini tebarüz ettirmeğe kâfidir.

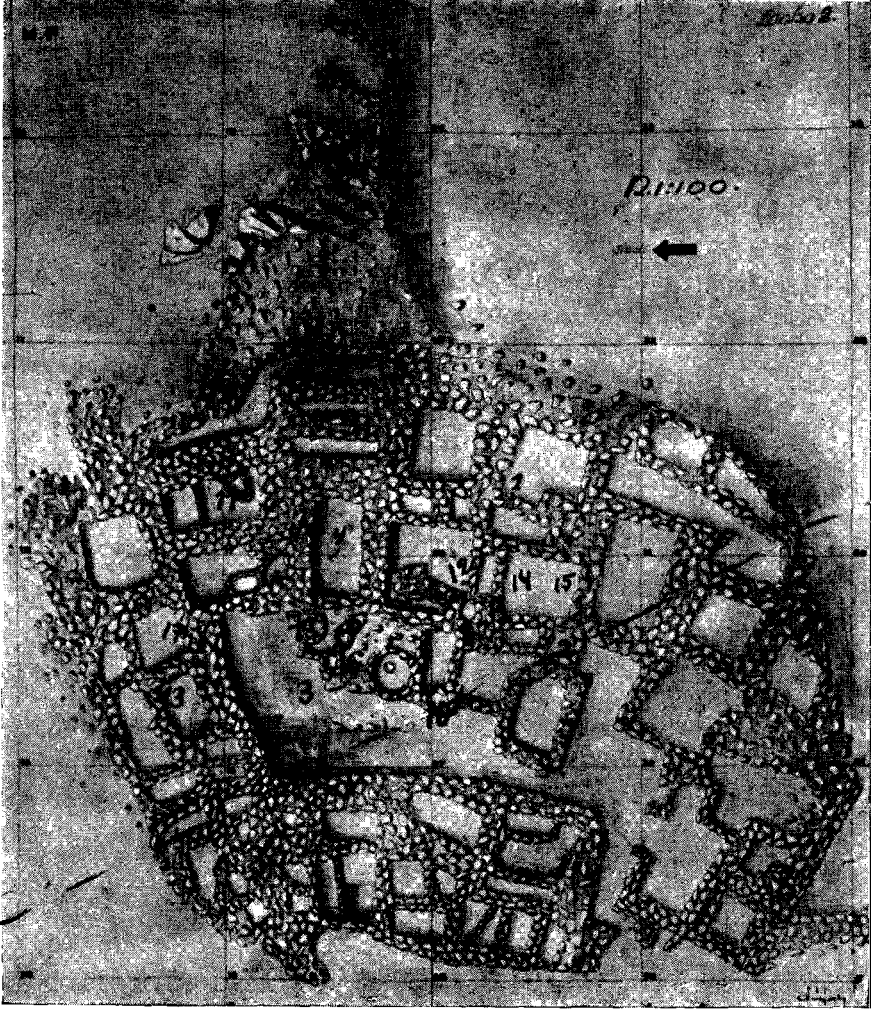
AHLATLIBELDE BULUNAN ESERLER VE BUNLARIN İFADE ETTİĞİ MANALAR

Yapılar:

Ahlatlıbel prehistorik istasyonu müstahkem bir kale ile onu cenup tarafından sepet kulpu şeklinde ihata eden bir zayıf surdan ibarettir. Kalenin şimal ve garba nazır kısımlarını terasalı duvarlar, iç tarafını ise kalın duvarlı odalar ve bunların müstemilâtı teşkil etmektedir. Asıl hafriyat kale kısmında yapılmıştır. Kalenin şimale ve garba nazır kalan duvarlarını elde etmek için o civarda bulunan yontulmamış iri taşlarla birbirine müvazi iki üç sıra duvar örülmüş, bunların içleri kasalara ayrılarak her türlü döküntü ile doldurulmuştur. Taş duvarların üstünde ayrıca 3-4 metre yüksekliğinde kerpiç veya toprak duvar farzetmek lâzımdır. Kalenin köşeye rasgelen burç kısımları daha kuvvetli yapılmıştır. Kasalardan bazıları-

nın aynı zamanda ikametgâh yahut ambar olarak kullanıldığı görülmektedir.

Kalenin garp tarafında Giyimpınara mahreç bırakılan bir küçük kapısı vardır. Bu kapı iç avluya açılmaktadır. Kapının önünde girip çıkmayı daha iyi kontrol etmek için müselles ve nısf daire şeklinde karşılıklı iki kısım eklenmiş bu suretle methal daraltılmış, giriş mesafesi ise uzatılmıştır.

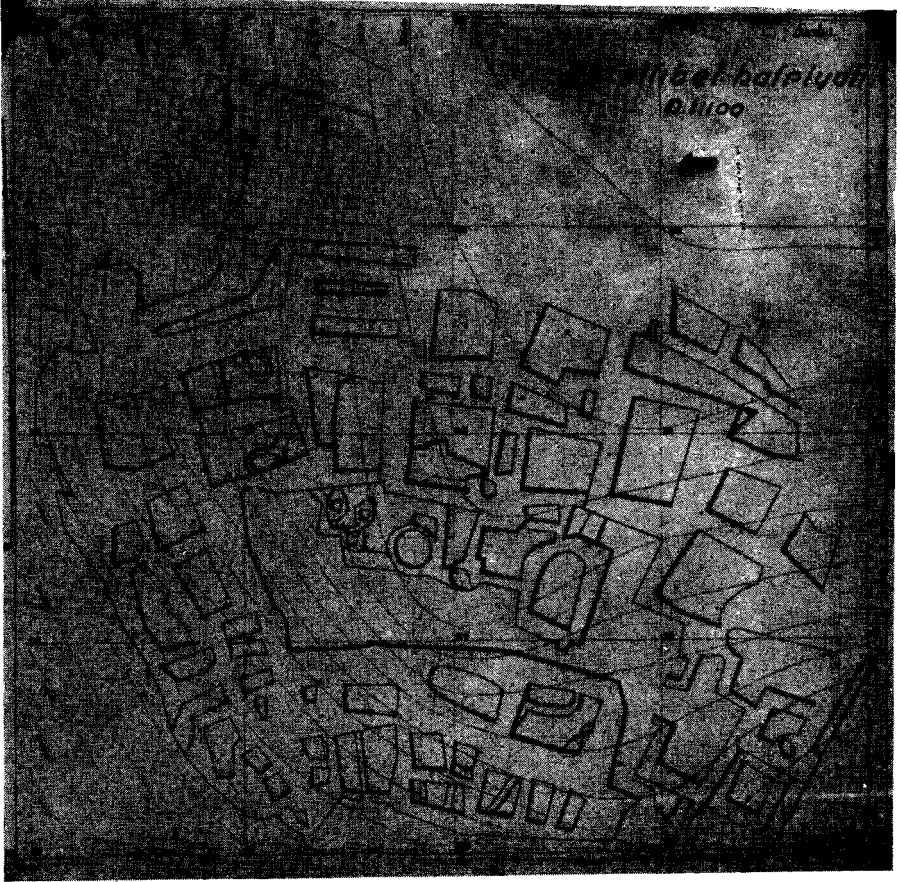

Ankara, Ahlatlibel hafriyat yeri plânı.
(Rakamlar iskeletlerin bulunduğu yerleri gösterir)

Daha sonraki Alishar akropolında da aynı tarzda bir eklentiye rasgeleinmektedir. Kalenin şimaligarbisinde kısmen yontulmuş tabii kayalar arasında methali andırır bir yer vardır. Odalarla bu methal arasında çok iptidai bir kaldırım uzanmaktadır.

Oda ve müştemilâtının temelleri de yontulmamış büyük cesamette

taşları yanyana ve üstüste dizmek suretile harç yerine çamur kullanarak yapılmıştır. Yapıların büyüklük ve sağlamlığı, içinde bulunan zengin eserler ve esliha burada herhangi bir arazi sahibi, kırbekçisi veya çobanın değil belki birçok insanları çalıştırabilen büyük rütbeli bir zatın kalabalık maiyetile yaşadığına şüphe bırakmamaktadır. Çanak çömleklerin ve bulunan diğer eserlerin şahadetine göre burası Alisharın I. inci devrine tekabül eden Bakır Devrinde parlak günlerini yaşıyordu. Hariçten ansızın gelen bir darbe yahut kullandıkları suyun azalması gibi bir afet, civarda Ankara veya herhan-

Ahlatlıbel hafriyat yerinin tesviye münhanileri

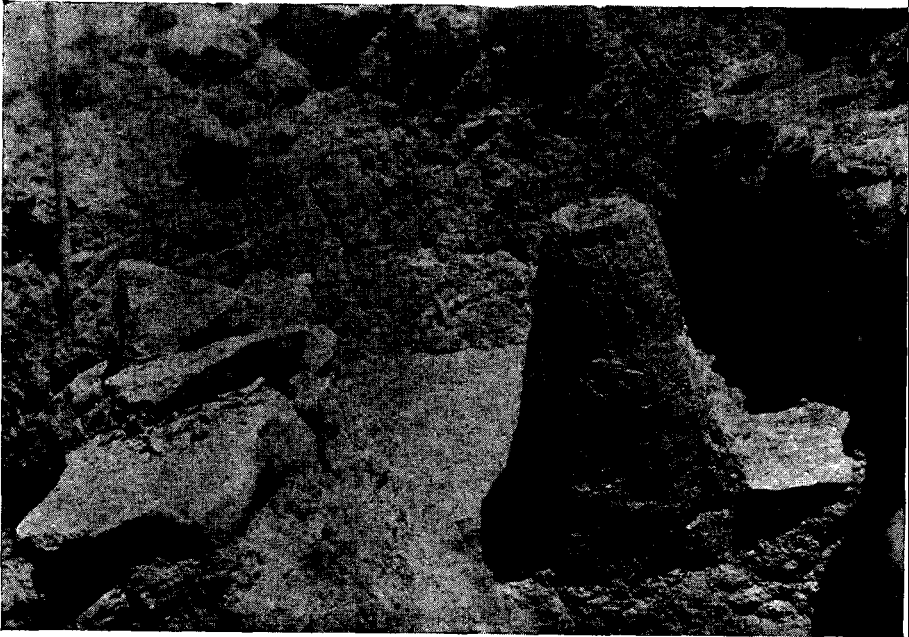
gi diğer büyük merkezin cazibesi burasını terke sevketti. Taş temellerin üstündeki kerpiç veya toprak inşaat geçmiş ve çökmüş bir âleme siyah perde örttü. Ve aradan geçen dört beş bin sene zarfında burası ancak çobanların uğrağı oldu. Sonradan rağbet görmüş olsa diğer birçok yerlerde olduğu gibi ardarda gelen medeniyet tabakalarının sıralanmasile burası da bir hüyük olurdu. Çabuk terk edilmiş olması teşekküle başlayan hüyükün ancak birkaç metre derinlikte kalmasını mucip oldu.

Ahlatlibel için bir facia olarak kaydedebileceğimiz bu hadiseden evvel burada birçok yangınların, istilâların olup bittiğine delâlet eden izler var-

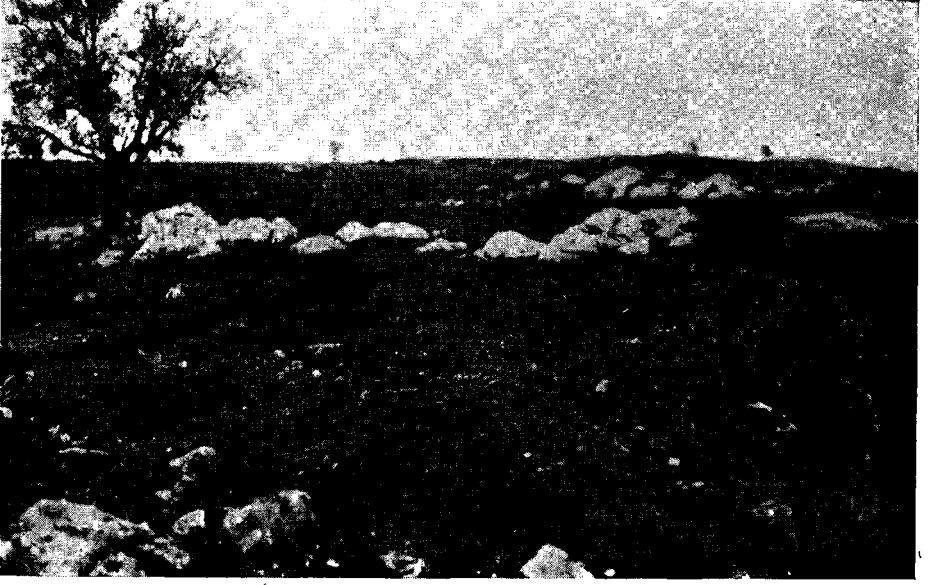

Kalenin garbında ikametgâh olarak kullanılan yerin en üstkat tabanı

Aynı mahalde ikinci devre tabanı dipte görünmektedir

dir. Ahlatlıbelde üst tabakadaki duvar temellerinin birkaç metre derinliğinde ayrı istikametler takip eden duvar temellerine rasgelindi. Kalenin gar-

Hafriyattan evvel Ahlatlıbelin umumî manzarası

Şark tarafında büyük methali andıran yerin hafriyattan evvelki görünüşü

bında aynı zamanda ikametgâh olarak kullanılan bir duvar kasası içinde alt-alta birbirinden müstakil üç taban bulundu.

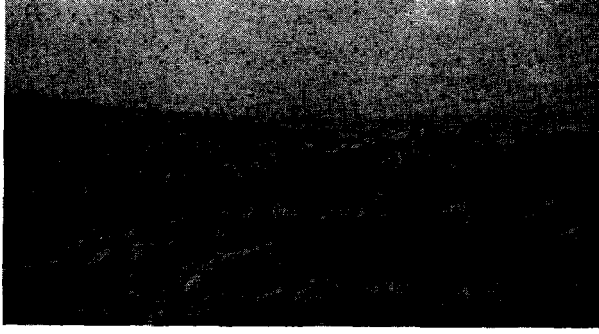

Hafriyat sırasında cenupten umumî görünüş

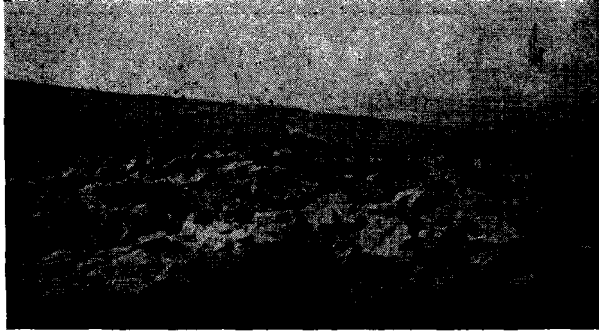

H.friyat sahasının gaabı cenubî köşesi

Bu itibarla yalnız yapılar bakarak ta Ahlatlıbelde birbirinden az çok farklı üç devrin yaşanmış olduğu muhakkaktır.

İç avlu tarafı

Oda temelleri

ÇANAK - ÇÖMLEKLER:

Ahlatlıbelde Bakır Devri çanak - çömlekleri en çok bulunduğundan bu devirde kesif mikyasta yerleşilmiş olduğuna hükmedebiliriz. Ahlatlıbelde Alişarla yapılan mükayeseye göre Chalkolithik devirden saymaklığımız icap eden eserler de mevcuttur. Doğrudan doğruya Eski Eti devrini tanıyabildiğimiz eserler Bakır Devrinin temadisi gibi görünmektedir.

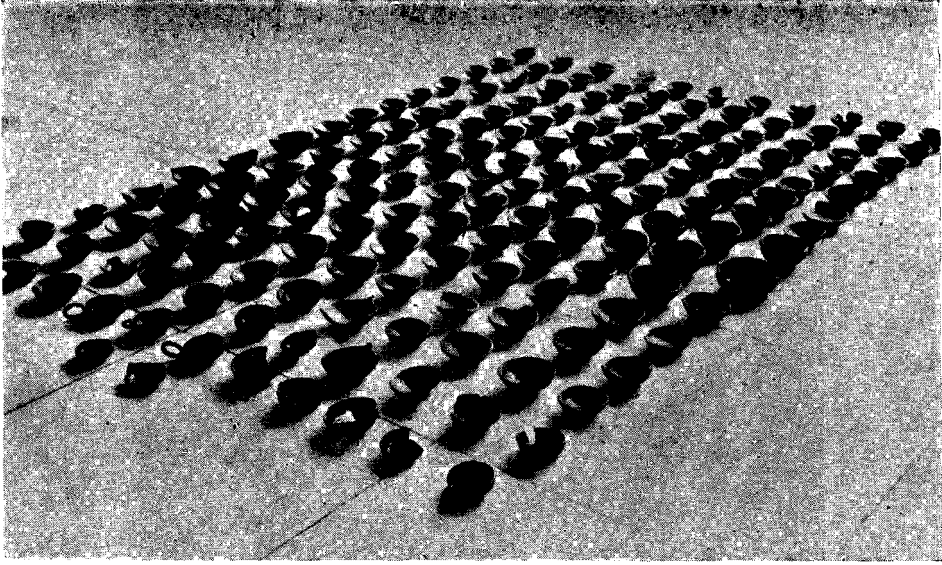
Ahlatlıbelde bulunan çanak çömleklerin birçoğunu Yortanda ve Seddilbhair yanındaki Protesilaos tümülüsünde, Trovanın bilhassa II inci tabakasında bulunan eserlerle mukayese mümkündür. Alişar ve Hashü-yükle olan kültür rabitası ise daha aşikârdır.

Bulunan çanak çömleklerin çokluğuna bilhassa nefasetine bakılacak olursa sahiplerinin zengin ve yüksek rütbeli insanlar olduğu hakkındaki hükümün mubalâğalı olmadığı görülür.

Şayanı dikkat diğer bir cihette te burasının bir dinî kült yeri olmasına delâlet eden emarelerin bulunmasıdır; o da şundan ibarettir:

Ahlatlıbelde sağlam ve eksik olarak 300 den fazla küçük çanakçık ve bunlardan bazılarının içinde (4 numaralı çanak ile 84 numaralı testicik) beyaz toprak bulunmuştur. Anadolunun birçok yerlerinde bazı ocaklar tarafından şifa toprağının dağıtıldığı malûmdur. Sahaya nisbeten sayısı çok görünen bu çanaklarda Ahlatlıbelde oturan bir reisi ruhanî tarafından ziyaretçilere ve hastalara teselli sunulmuş olması melhuzdur [1].

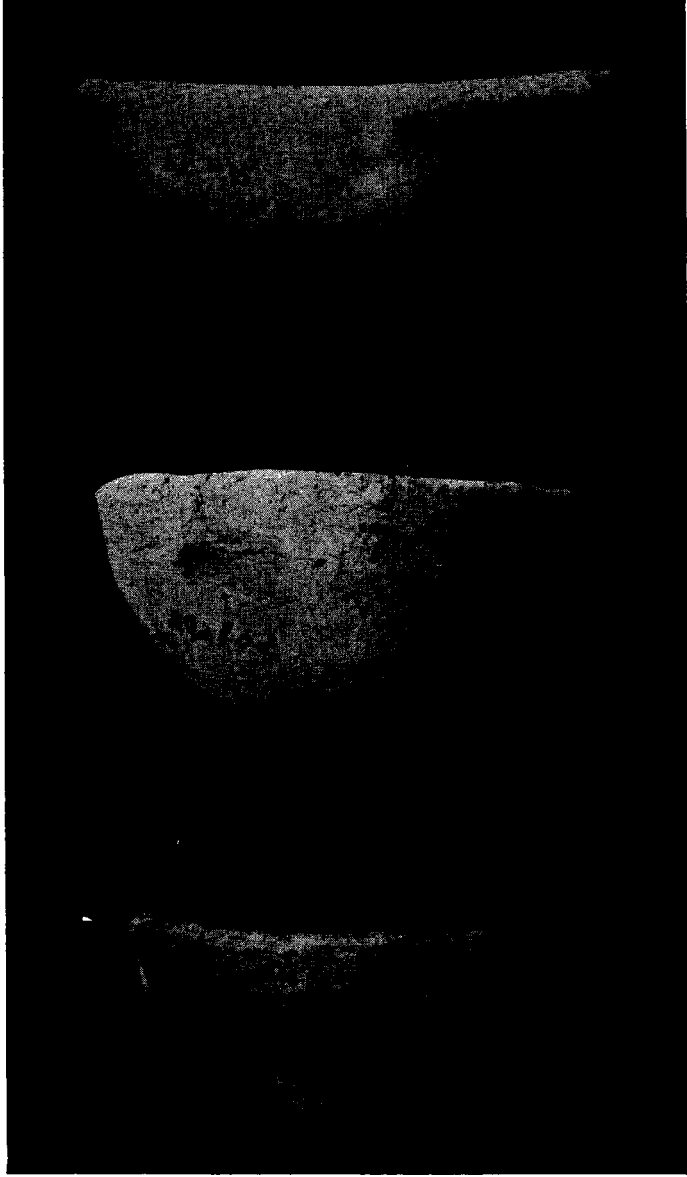
Hafriyatın sonlarına doğru bu çeşit toprağa Ahlatlıbel hafriyet mevkiinin birkaç yerinde tesadüf edildi.

Ahlatlıbelde bulunan ufak çanakçıkların çokluğunu gösterir resim.

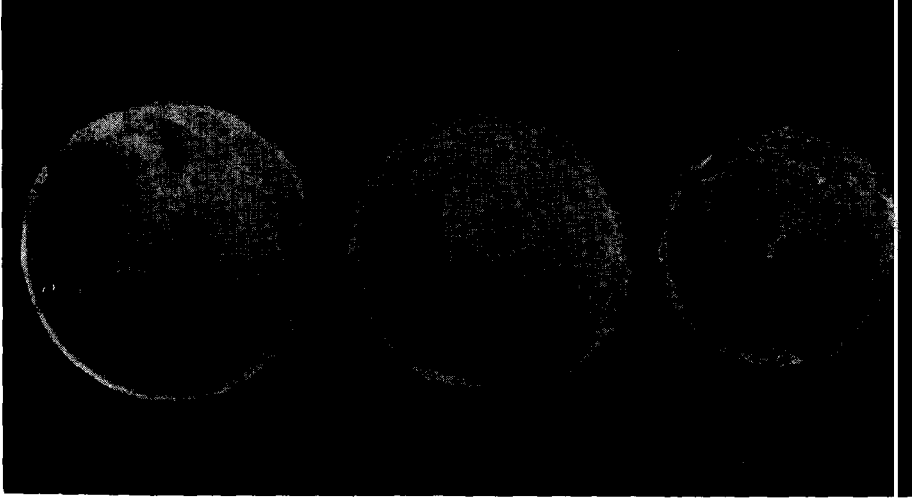
Bu ufak çanakçıkların büyüklükleri hakkında bir fikir verebilmek için içlerinden en büyük, orta ve en küçük örnek olmak üzere üç tanesinin fotoğrafını ilâve etmeği faydalı bulduk:

[1] Karacaörenin Hoca Hüseyin kariyesinde Ölmezoğlu adlı aile şifa toprağı dağıtan bir ocaktır. Bir kadının göğsünde SIKMA (bir çeşit çıban) çıkarsa ocak evinden para ile toprak getirir sıkmaya çalarlar. Çamur kurudukça kadının üzerindeki sıkma dökülür. Göz ağrısına da çamur sürerler. Ocağa kadının gömleğini getirerek çamura batırmak sonra o çamurlu gömleği giydirmek adeti de vardır. Ankara yanında Yalıncağ köyünde Yalıncağ Dede adlı bir yatırın türbesinden çocuk olması için cöfer (cevher) toprağı alırlar.

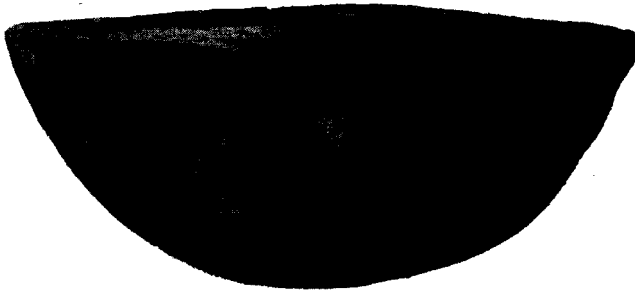

Ufak anakıkların yandan grnf.

(tabii büyüklükte)

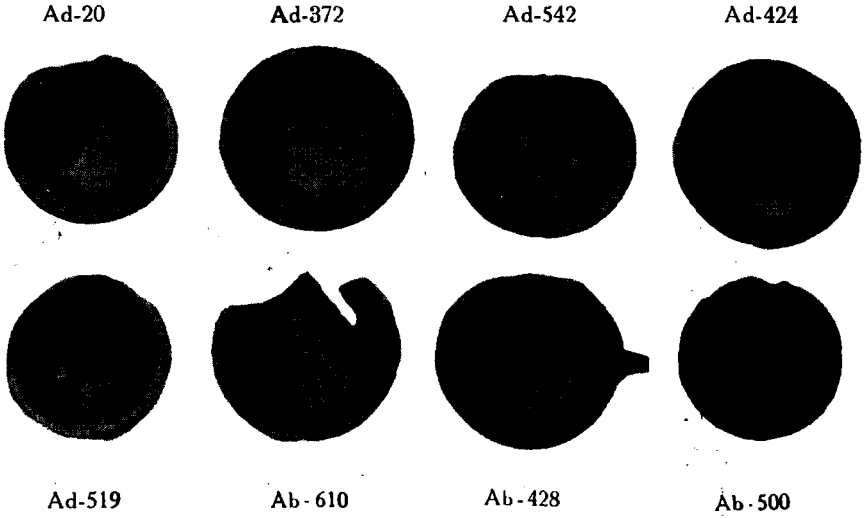
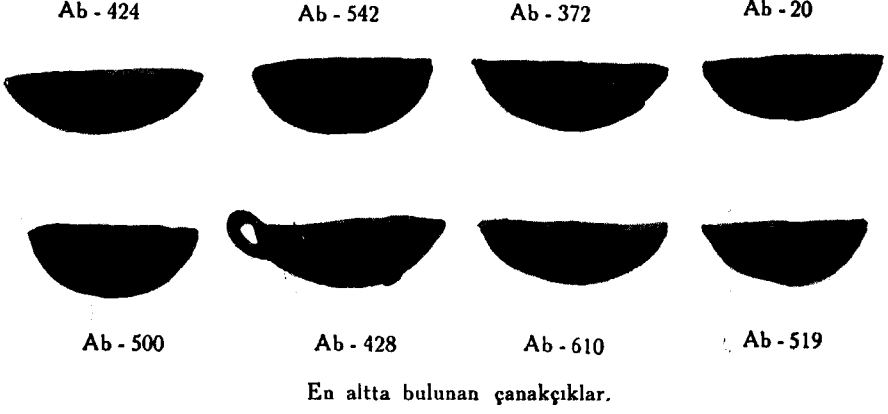

Aynı çanakçıkların üstten görünüşü.
(Resim az küçültülmüştür)

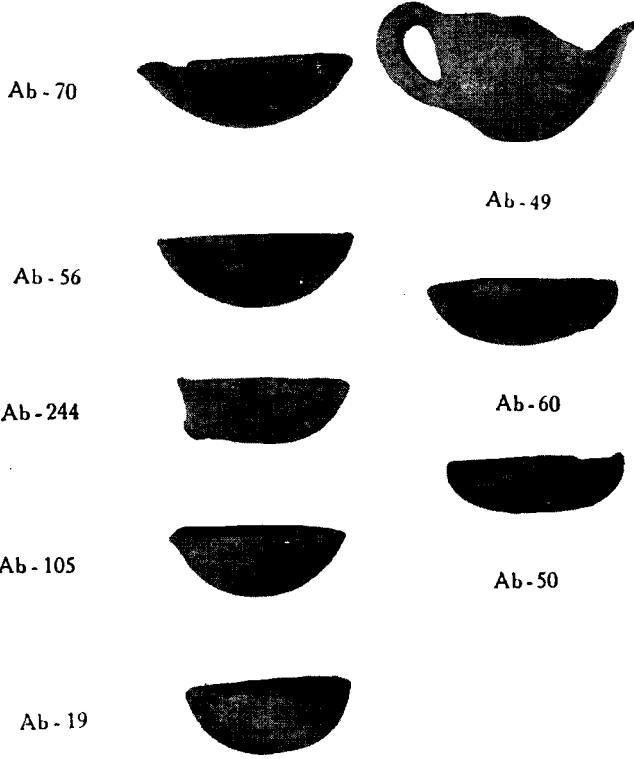
Memecikli bir tip

Bu çanakçıklara hafriyat mevkiinin hemen her derinliğinde rasgeline miştir. Bu hususta bir fikir verebilmek için en alt ve en üst tabakalarda bulunanlardan iki seri örneğin fotoğraflarını ilâve ediyoruz:

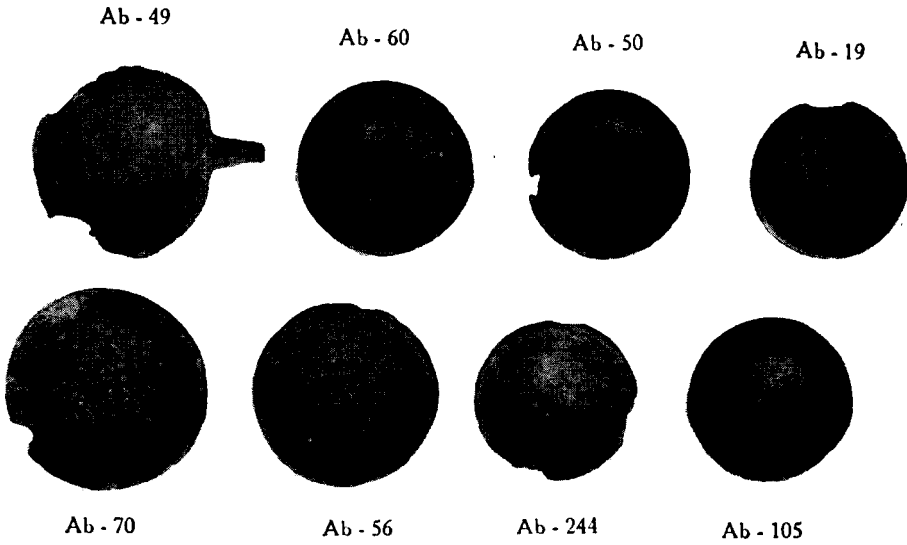

Aynı çanakçıkların üstten görünüşü

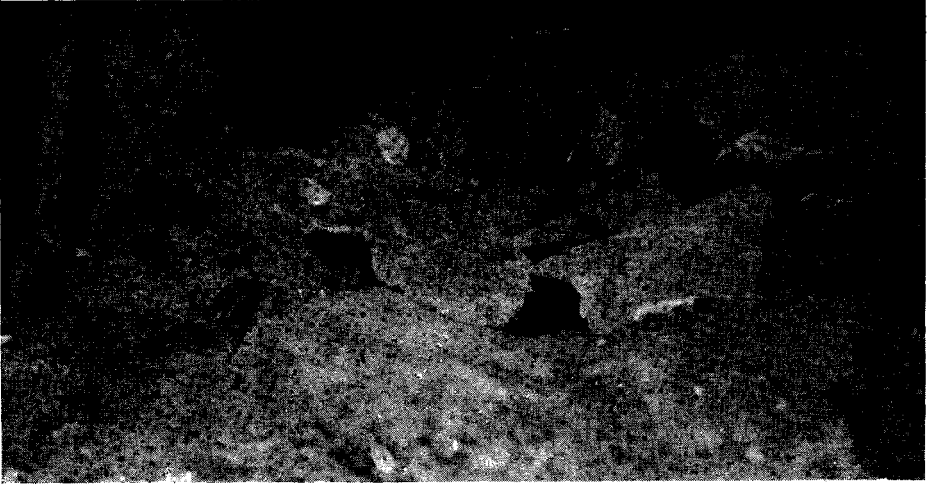
En üstte bulunan çanakçıklar

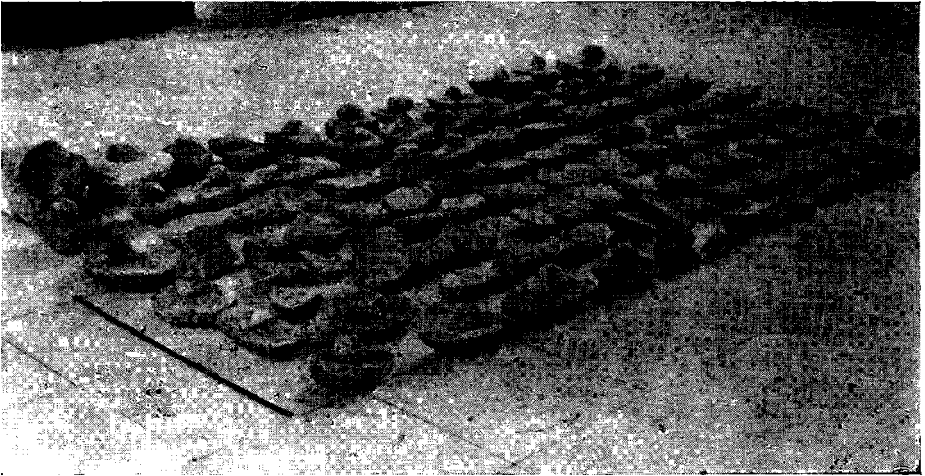
Aynı çanakçıkların üstten görünüşü

BUĞDAY, BUĞDAY KÜPÜ VE ÖĞÜTME TAŞLARI

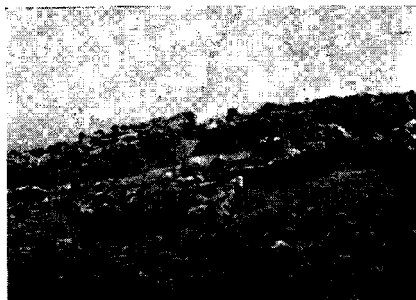
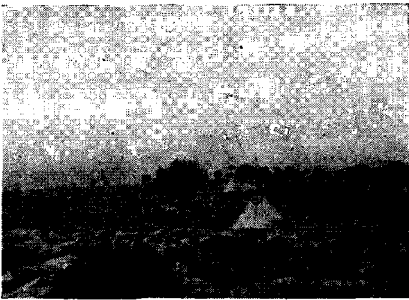
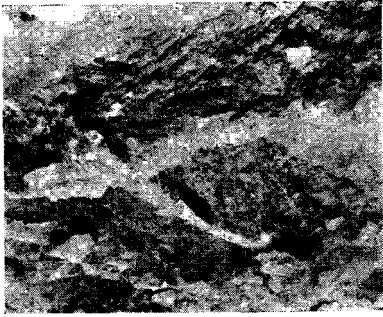
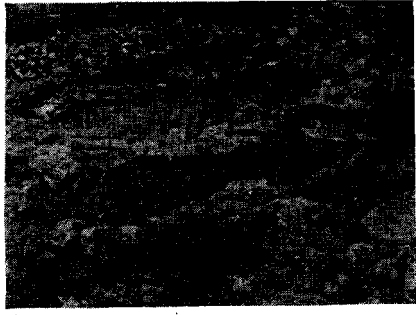
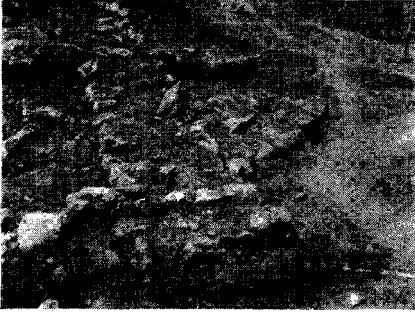
Kalenin şimal tarafındaki bölmenin birinde 2 M. derinlikte hususî surette kiler gibi ayrılmış bir yerde chalkolithik devir çanakları ile beraber büyük küp kırıkları içinde yanık olarak buğday ve fiy daneleri bulunmuştur. Küpün cesameti ve öğütme taşlarının yüzden fazla oluşu Ahlatlıbelde dolayısıyla Orta Anadoluda dört-beş bin seneden itibaren intensif bir tarzda ekincilik yapıldığına şüphe bırakmamaktadır. Hayvan yetiştirme de geçiminin bellibaşlı şubelerinden birini teşkil etmiştir. Bulunan koyun kafaları ve diğer hayvan kemikleri bu ciheti de teyit etmektedir.

Büyük ekin küpünün parçaları

Öğütme taşları

Hafriyata ait bir kaç resim

ÇANAK — ÇÖMLEKLER:

Çanak - çömlek parçalarına göz gezdirdiğimiz zaman:

- 1 — İç ve dışı kırmızı
- 2 — İç kırmızı dışı siyah
- 3 — İç ve dışı siyah
- 4 — Dışı kırmızı içi siyah
- 5 — Alacalı

çeşitlerin bulunduğu nazarı dikkatimizi celbeder. Bu tehalüf toprağın cinsinden, pişme tarzından, çanakların üst tabaka zarını teşkil eden aş toprağının haiz olduğu hususî evsaftan ileri gelmektedir. Manganezli toprak piştikten sonra siyah ve humzu sanyî hadidi ihtiva eden topraklar pişerken duman (müvellidülma) alarak humzu evveli hadide tahavvül etmedikçe kırmızı olurlar. Siyah renk temin olunmak için piştikten sonra ocak kapatılırken içerde duman bırakılır. Bir çanağın dışı dumana maruz ve içerisi korlu ateş (müvellidülmasız yanıyor demektir) maruz ise dışı siyah ve içi kırmızı olur [*].

Ahlatlı-belde küçük çanakların el ile yapıldığı aşikâr görünmektedir. Büyük çanaklar hazırlanırken bazılarında çok iptidaî çarh kullanılmış olabilir. Üstlerinden suyun nüfuz etmemesi için cisim deri sertliğinde gölgede kurutulduktan sonra aş toprağı mahlûluna batırılmıştır. Bu aş toprağı çanağın üstünde birkaç milimetrelilik zar bırakır. O da kuruduktan sonra şimdiki çanakçılıkta olduğu gibi mesamatını tazyikle kapatmak için parlak ve pürüzsüz bir taş (şimdiki adı ahat) üzerine sürtülmüştür. Ahlatlıbeldeki çanaklarda bu ameliye açık olarak görülmektedir. Ahlatlıbeldeki çanak çömlleklerin yağlı hamuruna kuruduğu zaman çatlamamasını temin ve iltisakını arttırmak için içine saman ve ot çöpleri karıştırılmıştır. Başka yerlerde bu mukavemet kilin içine kum karıştırılarak temin olunmaktadır.

Hamura saman ve çöpün karıştırılmasını eskiliğe bir delil göstermekle beraber her eski çömlekte muhakkak bu tarz ameliyenin bulunmasını bir kaide olarak vaz edemeyiz. Ahlatlıbeldeki çanak - çömlleklerin odunla pişirilmeyip samanla pişirildikleri iyi pişmemiş olmalarıle sabittir.

Kulplar üzerinde aşağı yukarı tekâmül sırasına tekabül eden zirdeki sıra görülür:

- 1 — Kulp üzerine üstü yassı bir memecik veya tutacak vardır.
- 2 — Bu memeciğın üstü bazan çukurluk arzeder.
- 3 — Memecik mahrutidir ve kabın kenarına doğru meyletmiştir.
- 4 — Büyük küplerde meme alt alta gelmek üzere çifttir. Anlaşılan aralarına bir ip bağlanmış ve bu ipten tutularak kaldırılmıştır.

[*] Bu izahatı çanak - çömllekçilik ve çinicilik üzerine derin tetkikleri olan Nuri Pş. Hz. leri lûtfetmişlerdir.

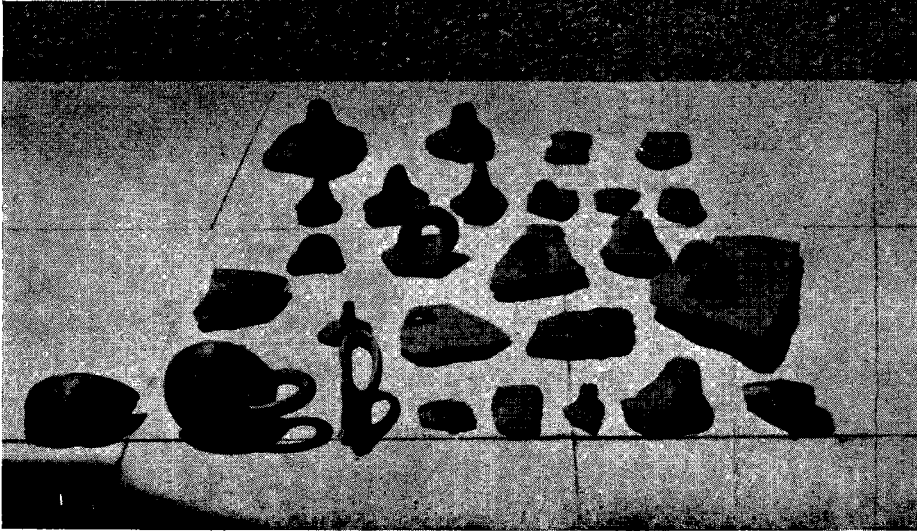
5 — Memeciğin yeri balık pulu gibi yassı bir çıkıntıya istihale etmiştir.

6 — Kulplar nısf daire yahut köşeli müstatil şekindedir. Bazen kulp kenarlara doğru meyillidir. Müstatil şeklindeki kulpun üstü oluklu olabilir.

7 — Bir kapta kulp ve memecik aynızamanda bulunabilir. Bu takdirde memecik daha ziyade süs vazifesini görür.

8 — Bazı büyükçe kapların kenarlarında nisbetsiz denecek derecede küçük bir kulpçük bulunur.

9 — Bazı kepçe biçiminde olan kaplarda büyük kulp kenardan yukarı taşmıştır. (No. 237, 53, 532).

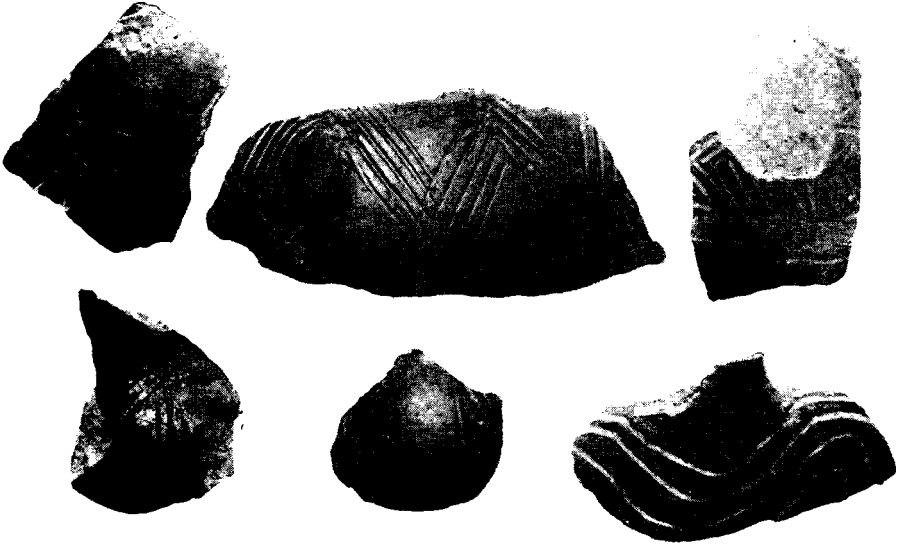

Dürlü kulp tipleri

Çanak çömlekleri renk itibarile parlak kırmızı ve parlak siyah olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Kırmızı çanakları daha ziyade Orta Anadoluya siyah çanakları Garbî Anadoluya has olarak görenler vardır. Bu tarz taksimi ihtiyatla telâkki edeceğiz. Çizgi tezyinatlı siyah kaplar içinde bazı eserler Alisharın chalkolithik devri eserlerini kolaylıkla tanıyabiliriz. (Mukayese ediniz Ab. 358. Th Alishar Hüyük1928 - 29 B. 507 sahife 44).

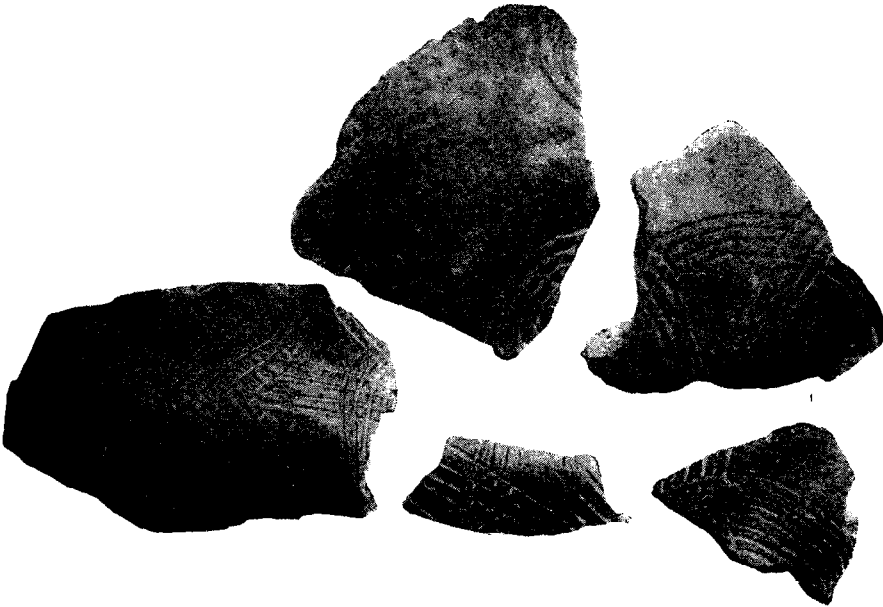
Chalkolithik devri çanaklarının parçaları olup kalın yapılmışlardır.

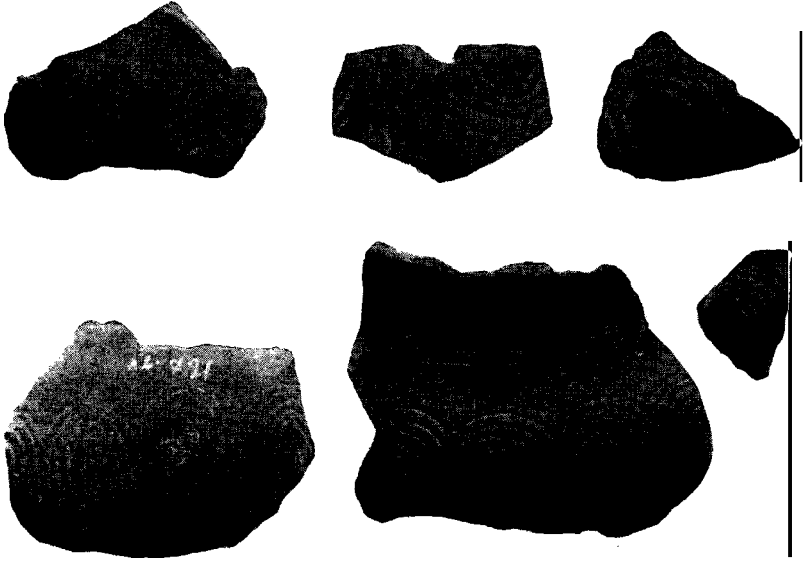
Siyah ve çizgi tezyinatlı olup ince yapıldılar.

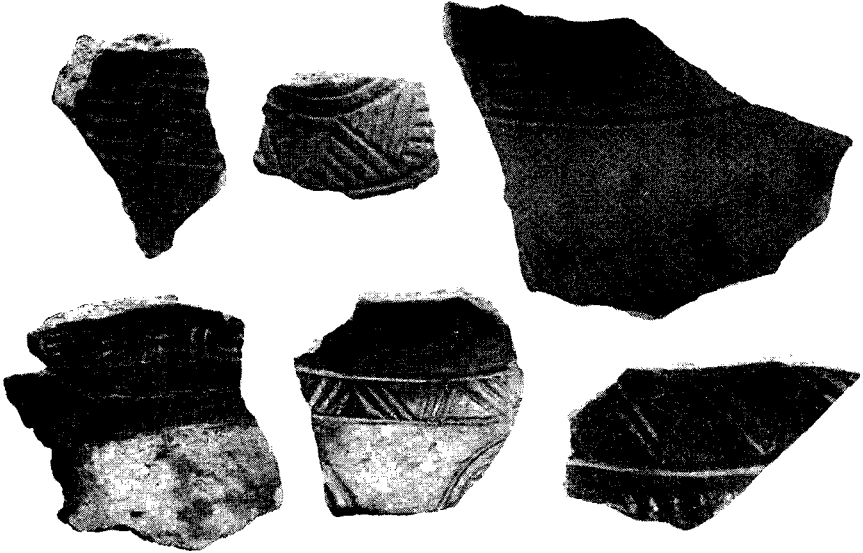
Siyah ve çizgi tezyinathı çanak kırıkları

Diğer bir grup

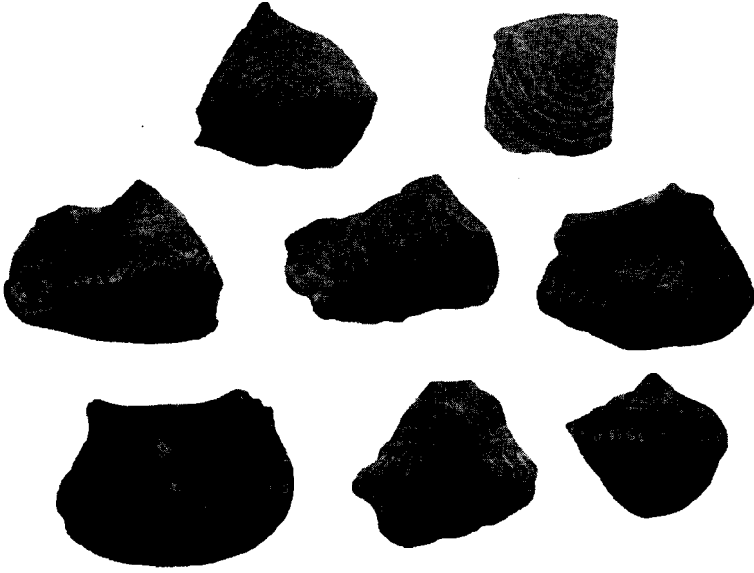

Çizgi tezyinathı siyah çanaklar

Çizgi tezyinathı siyah çanaklar

Diğer bir grup

Diğer bir grup

Bunların içinde ince yapılı çizgi tezyinatı siyah çanaklar M. Godin tarafından Yortan'da bulunan eserler ile mukayese edilebilir. (Collignon, Comptes rendus Acad. des Inscript. 1901).

Kulpları horoz ibiği şeklinde olanlar Seddîlbahır'daki Prothesilaos tümülüsünde bulunan eserlerin aynısıdır.

Bu çeşit çanakların garptan gelen ithalât eserleri olduğunu kabul güçtür. Kanaatimize göre bu zaman çanaklarının menşeiini yine Anadolu içlerinde aramak lâzımdır.

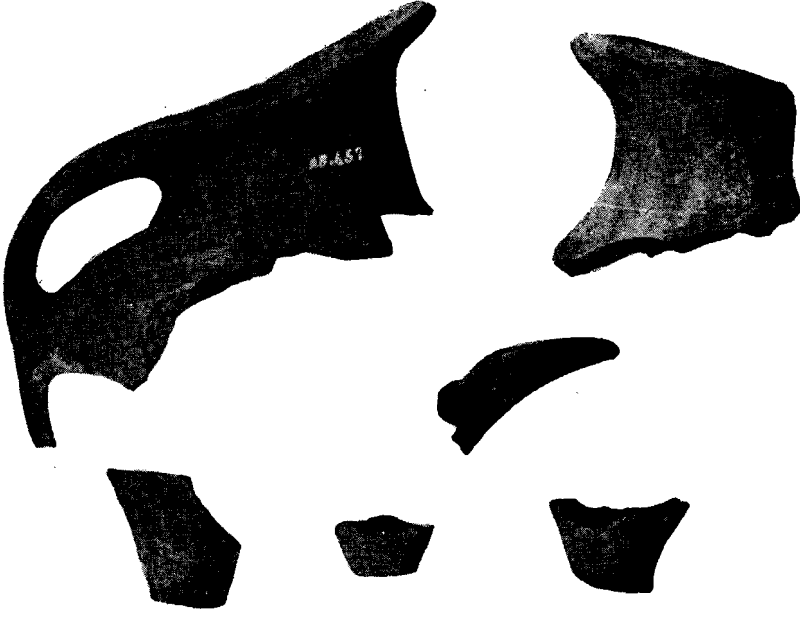
İnce yapılı eserler daha eski devir eserlerinin tekâmül etmiş şekline başka bir şey değildir.

Ahlatlıbelde en üst tabakada bulunan eserlerle en derin tabakalarda bulunan eserler arasında bariz farklar görülmemektedir. Meselâ küçük çanaklara her tabakada rastgelinmektedir. En derin tabakalarda bulunan tavayı yahut tepsiyi andırır çanaklara daha yukarki tabakalarda da rast gelinmiştir.

En alt tabakalarda bulunan çanak kırıklarının nümunceler

AB. 652, AB. 650, AB. 428 ve bunlara benzeyen bazı kırmızı çanakları Alişar II. ile mukayese edince bunların eski Eti devrine ait olduklarını tanımakta güçlük çekmeyiz. Kanaatimize göre bu çanaklar da bakır devri çanaklarının daha müttekâmil şeklidir, ve aynı ananın temadisine tanıklık etmektedirler.

Eski Eti devri çanakları : Yandan görünüş

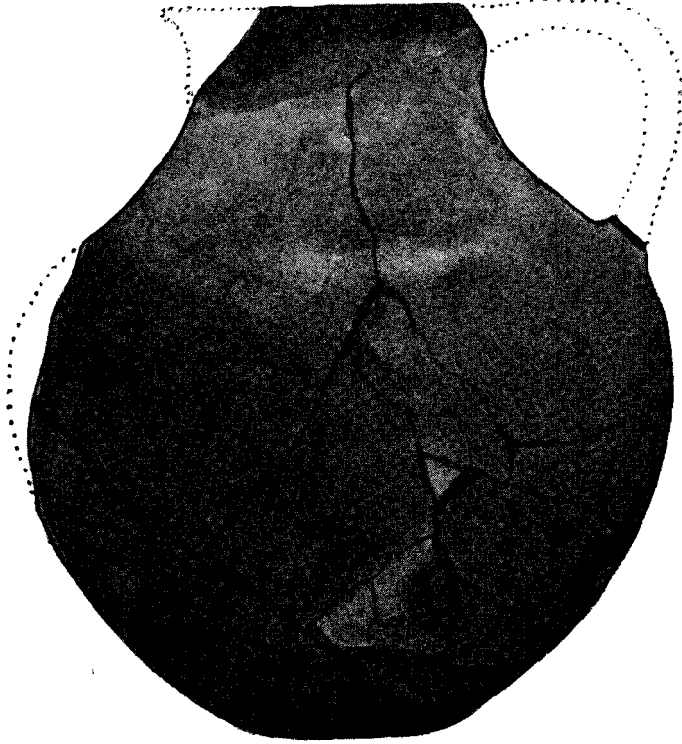

Eski Eti devri çanakları : Üstten görünüş

Ahlatlıbel çanak çömlekleri içinden ancak bazılarını tanıtacağız. Tipolojya itibarıyla bunları şu zümrelere ayırabiliriz:

ÜSTÜ KIRMIZI, EMZİKLİ VE EBZİKSİZ TESTİLER VE TESTİCİKLER

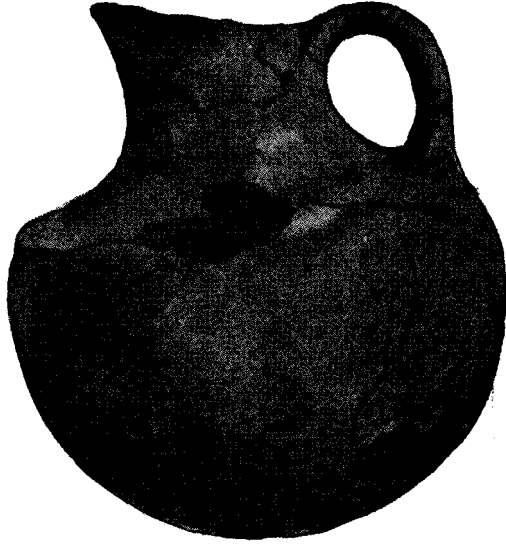
AB. 336 - Dışı kırmızı içi siyah, karın küre şeklinde. Eksik kulp omuzdan kenara kadar. Dip düz. Yükseklik: 20 cm. Ağız kutru: 9,5 cm. 2,75 m. derinlikte bulundu.

AB. 366

AB. 44 - Pişmiş topraktan, kulplu ve emzikli. Dışı kırmızı içi siyah. Ağız yayvan, emziği kırık. Yükseklik: 15,5 cm. Ağız kutru: 9,5 cm. 50cm. derinlikte.

AB. 44

AB. 15 — İçi siyah, dışı kahve rengi ve siyah. Dipten omuza kadar olan kısım yarım küre şeklinde. Dip düzce. Sağlam kulup omuzdan ağız kenarına kadar. Emziği karından çıkıyor. Boyunun ön tarafı yüksekçe. Ön kenar kırık. Yük II, 5 cm. Bulunduğu derinlik: 55 cm.

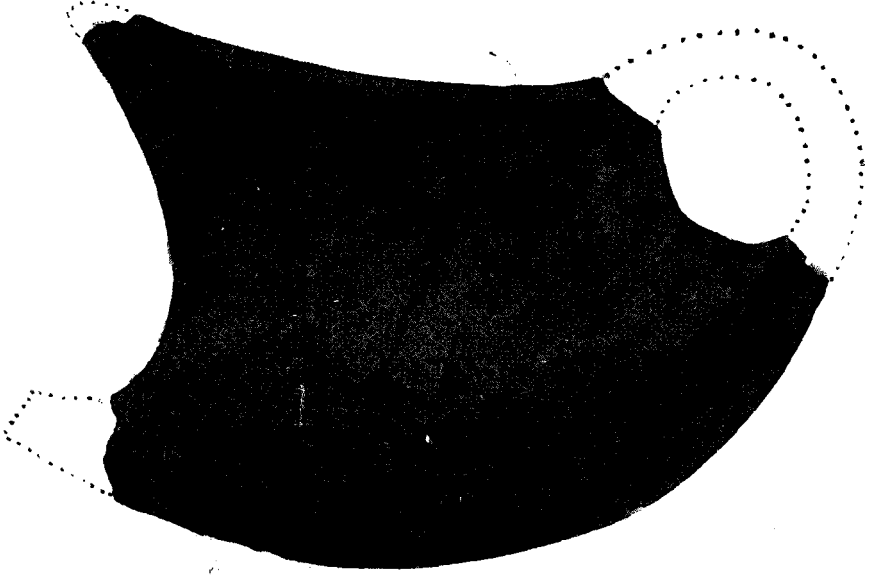
AB. 2. — Pişmiş topraktan içi ve dışı kırmızı. Dipten karına kadar olan kısım yarım küre şeklinde. Dip. düzce. Kulup omuzdan ağız kenarına kadar. Kırık emziği karından çıkıyor. Süzgeçsiz. Boyunun ön tarafı yüksekçedir. Yük: 18 cm. ağız genişliği: 8 cm. Bulunduğu derinlik: 80 cm.

AB. 15

AB. 379. — İ ve dışı kırmızı. Garbî A Anadolu anaklarına benzerdir. Sap itibarile de Seddİlbahir'deki Protesilaos tümülüsü eserlerile alâkadardır. Yük: 2 cm. 16 cm. derinlikte bulunmuştur.

AB. 234. — Pişmiş topraktan. İçi ve dışı kırmızı. İki memeli. Emziği ve kulpu kırık. Dibi göbekli. Yük: 8,5 cm. AĞız açıklığı: 7 cm. Toprak sahtındaŐ 92 cm. derinlikte bulunmuştur.

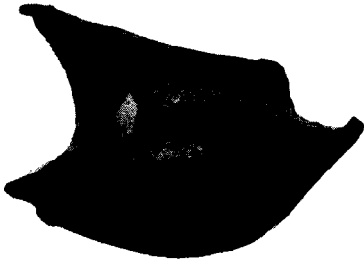

A.B. 234

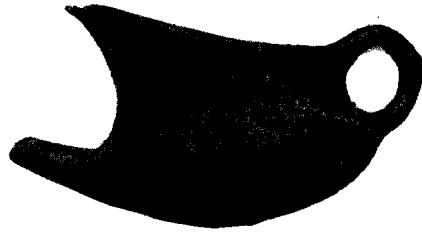
A. B. 78 — Pişmiş topraktan. İçi ve dışı kırmızı. Emzikli ve kulpu tam. Yanlarında iki memeciği var. Yük: 8,5 cm. AĞız açıklığı 8,5 cm. 76 cm. derinlikte çıkmıştır.

A. B. 84 — Pişmiş topraktan, i ve dışının boyun tarafı kırmızı, alt tarafı siyah. Kulpu ve emziği kırık, içinde Kaolin cinsinden beyaz toprak bulundu. Yük: 9,5 cm. AĞız açıklığı: 7,3 cm. 65 cm. derinlikte çıkmıştır.

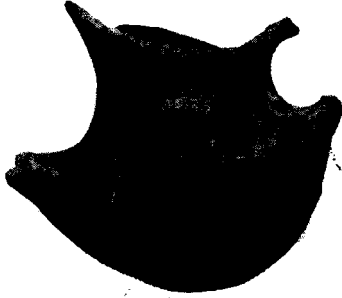
A. B. 85 — Pişmiş topraktan, içi kahve rengimsi, dışı siyah. Kulpu kırık ve emzikli. Dibi dzce. Yk: 10,5 cm. AĞız aıklığı: 6,5 cm.

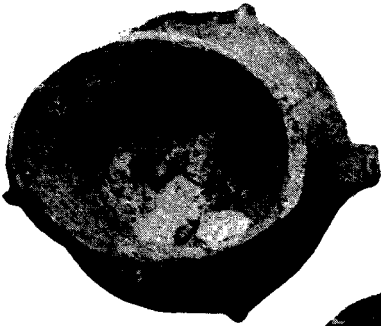
Ab-84

Ab-78

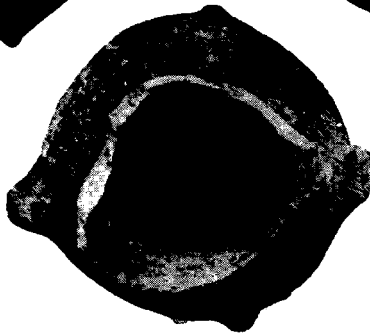
Ab-85

Ab-84

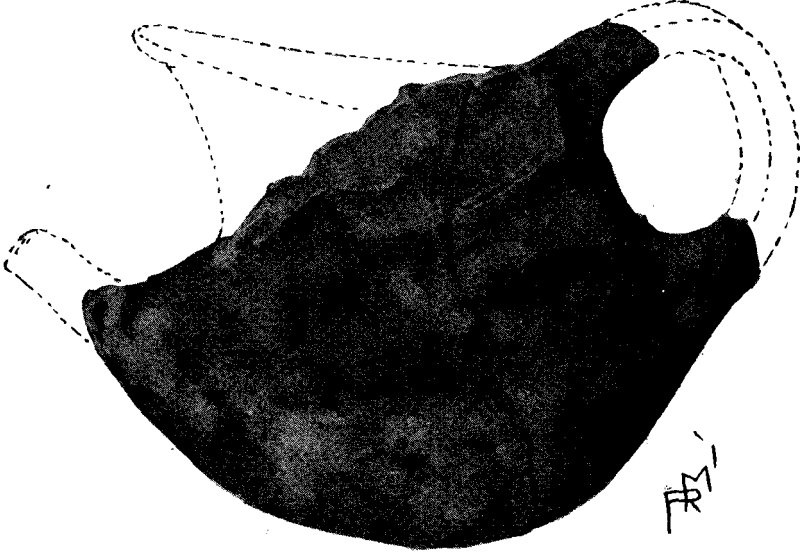

Ab-78

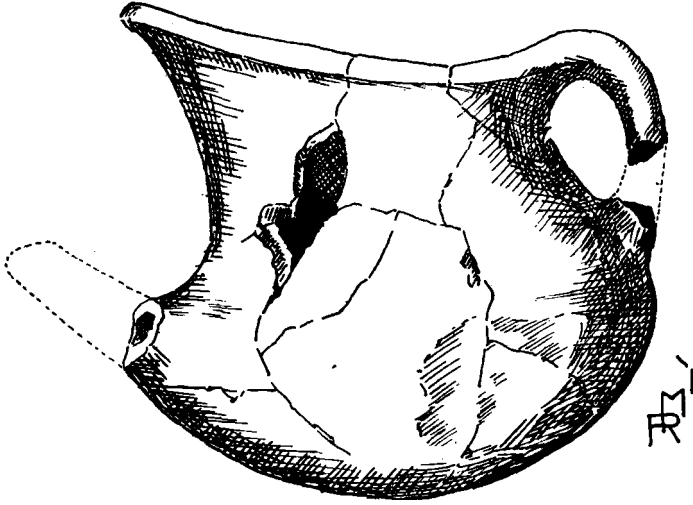
Ab-85

A. B. — Pişmiş toprak, dış ve içi kırmızı, kulpu kırıktır. Yük: 7,5 cm. Bulunduğu derinlik: 90 cm.

AB. 10

A. B. 76 — İç ve dışı siyah galip olmak üzere kırmızı, kahve rengi lekeleri havi. Karın yayvan, kulp omuzdan kenara kadar. Sağlam emzik omuzdan ve süzgeçsiz. Kenar ön kısmı yüksekçe, ağız çanaklar gibi genişçe. Omuzun iki yanında birer memecik, dip içeri oyuk ve göbekli. Yük: 7,5 cm. Ağız kutru: 5,7 cm. Bulunduğu derinlik: 60 cm.

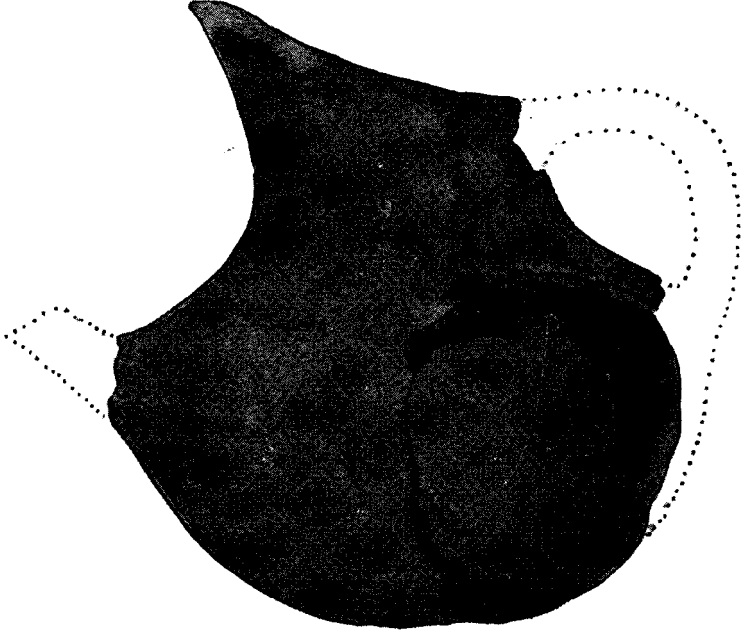

AB. 11

A. B. II. — Pişmiş topraktan, dış ve içi kırmızı. Emziği kırık. Yüksekliği: 14 cm. Toprak sathından 46 cm. derinlikte çıkmıştır.

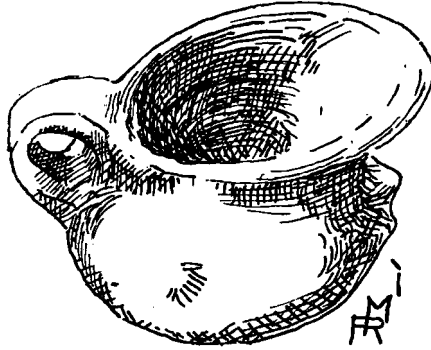
A. B. 52 — Pişmiş topraktan, iç ve dış kırmızı. Emziği kırıktır. Yük: 17 cm. Ağız açıklığı: 7,5 cm. 95 cm. derinlikte çıkmıştır.

A.B 52

B. EMZİKSİZLER:

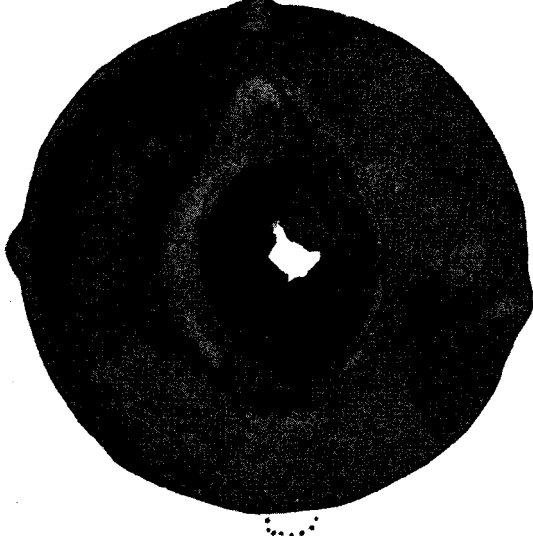
A. B. 66 — Dış ve içi kırmızı. Karın yayvanca. Kulpu omuzdan kenara kadar. Kenarın ön kısmı yüksekçe. Omuzun ön kısmında birbirine yakın çift memecik. Omuzun iki yanında ayrıca birer memecik vardır. Yük: 5 cm. Kutru 43 mm. 115 cm. derinlikte bulunmuştur.

A.B. 66

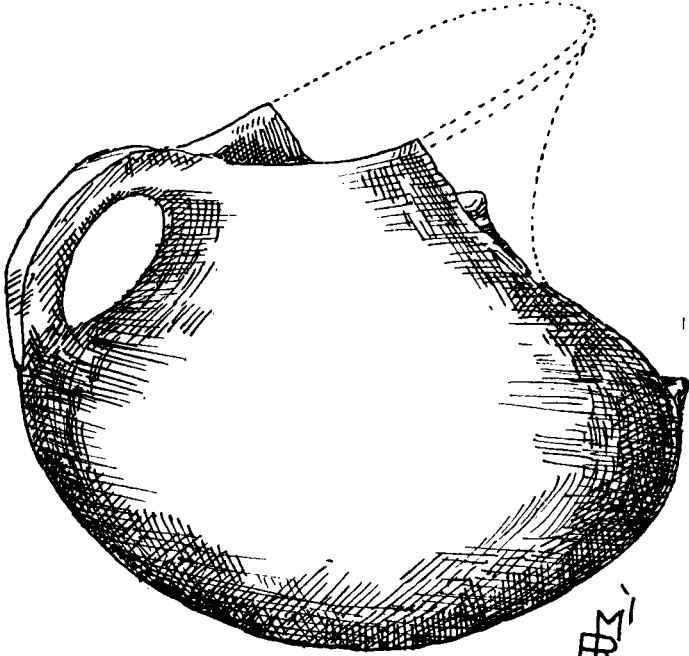
A. B. 394 — Pişmiş topraktan dış ve içi kırmızı, karın küre şeklinde, kırık kulp omuzdan kenara kadar, boyun dar, ağız eksik, omuzdan müsavi fasılalarla üç memecik, dipten içeri doğru çukurlar, Yük: 7,5 cm. Bulunduğu yer: 115 cm.

A. B. 226 — Pişmiş topraktan, dış ve içi kırmızı, karın yarım küre şeklinde, dip yuvarlak, kırık kulp omuzdan, ağzın ön kenarı yüksek, omuz başlarında üç memecik vardır. Yük: 14 cm. Kutru: 6,5 cm. Bulunduğu derinlik: 1,06 M.

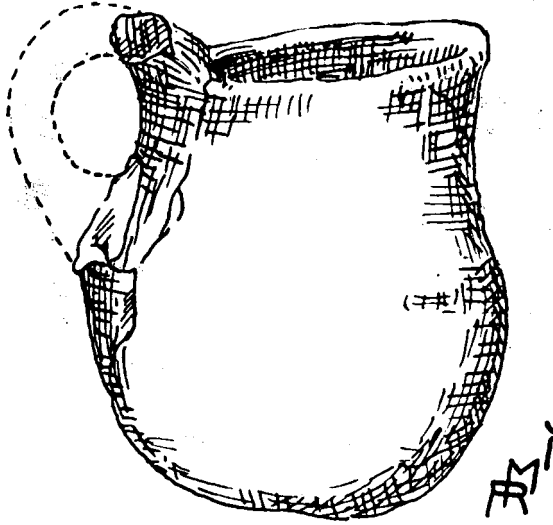
A.B. 226

A. B. 64 — Pişmiş topraktan, iç ve dışı kırmızı, emzik yerinde küçük bir memecik vardır. Ağız ön taraftan kırıktır. Yük: 13 cm. açıklığı: 6 cm. 73 cm. derinlikte bulunmuştur.

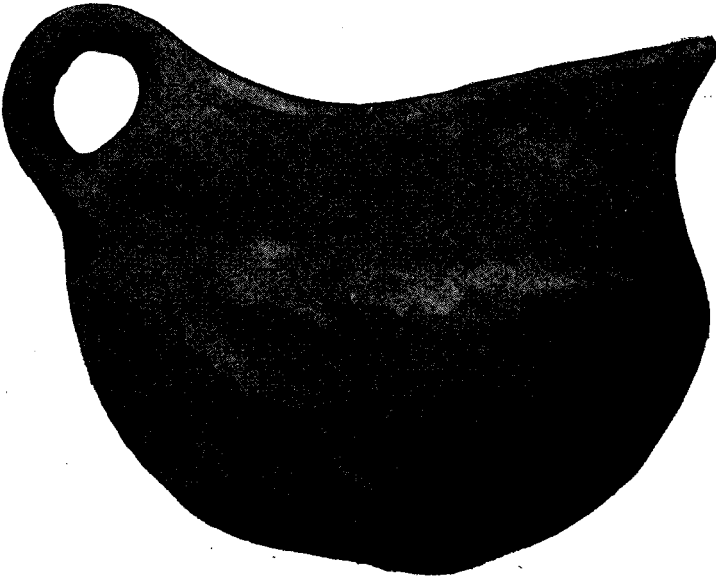
A.B. 64

A. B. 385 — Pişmiş topraktan küçük, içi siyah dışı kırmızı renkte, Kulpu kırık, dış tarafının bir kısmı cilâsı dökülmüş, Yük: 5,5 cm. Kutru: 3,5 cm. 90 cm. derinlikte çıkmıştır.

A.B. 385

A. B. 142 — İç ve dışı kırmızı, karın yarım küre şeklinde, tam olan kulpu omuzdan kenara kadar. Ağz çok açık ve dibi düz. Omuzun ön

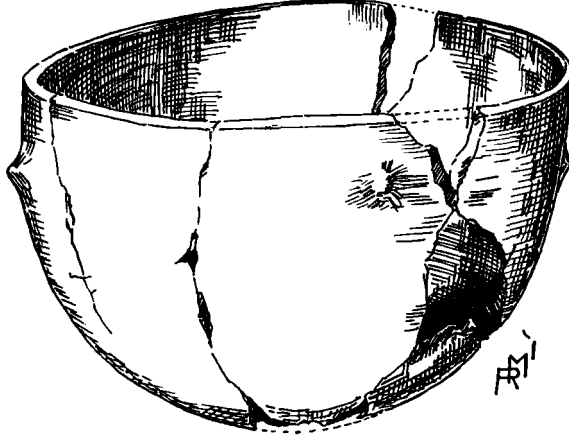
A.B. 142

kısımında tek bir memecik vardır. Yük: 16 cm, Kutru: 12,5 cm. Bulunduğu derinlik: 1,40 M.

KULPSUZ ÇANAKLAR:

A. B. 110 — Pişmiş toprak, içi ve dışı kahve rengi. Baş kısmı noksan, dört tarafında birer memesi vardır.

Yük: 11,5 cm. Kutru: 17,5 cm. 60 cm. derinlikte bulunmuştur.

A.B. 110

A. B. 230 — Pişmiş toprak, içi kırmızı, alt kısmı kül renkli. İçinin cilâsı kısmen dökülmüş olup kenarının bir kısmı da zedelenmiştir. Yük: 7 cm. Kutru: 12,5 cm. 1,15 m. derinlikte çıkmıştır.

A. B. 224 — İçi ve dışı kırmızı, bir tarafı kırık ve tek memecikli. Dip tarafı noksanıdır. Yük: 8,5 cm. Kutru: 7 cm. Bulunduğu derinlik 1,10 m.

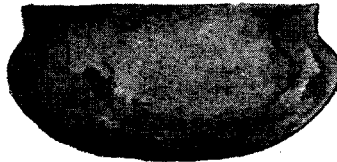
A. B. 371 — Pişmiş toprak, içi siyah dışı kırmızı. Dibi düz ve siyahıdır. İki yerinde noksanı vardır. Yük: 2 cm. Kutru: 7 cm. 3,00 m. derinlikte bulunmuştur.

A. B. 380 — Pişmiş toprak, içi ve dışı kırmızı, dört memeli. Yük: 6 cm. Kutru: 5,5 cm. 1,55 m. derinlikte çıkmıştır.

A. B. 80 — Pişmiş topraktan, içi ve dışı kahve rengidir. Tam. Kenarları pek az kırık olup dört tarafında birer memesi vardır. Yük: 8 cm. Kutru: 23 cm. Bulunduğu derinlik: 110 cm. dir.

A. B. 191 — Pişmiş topraktan, üzerindeki çizgiler arasında çukurcuklar vardır. Yük: 1,5 cm. Kutru: 2,5 cm. 1,30 m. derinlikten çıkmıştır.

A. B. 141 — Pişmiş topraktan. İçi ve dışı açık kırmızı, üç tarafında birer meme vardır. Bir tarafı kırık, dibinde müselleş şeklinde kırık mevcuttur. Yükseklik: 6,5 cm. Kutru: 17,2 cm. 44 cm. derinlikte çıkmıştır.

A.B. 141

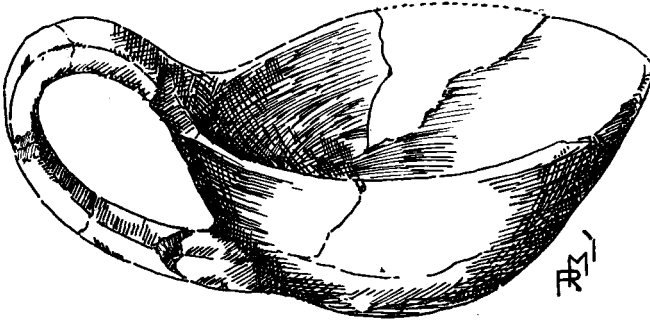
A. B. 235 — Pişmiş topraktan. İçi ve dışı kırmızı, dört memecikli.
Yük: 9 cm. Ağız kutru: 10,5 cm. Bulunduğu derinlik: 1, 50 M.

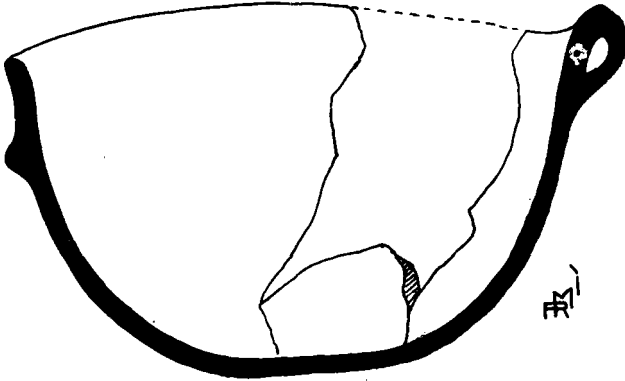
A.B. 235

KULPLU ÇANAKLAR:

A. B. 532 — Pişmiş toprak, bir tarafı delik, etrafı kırmızımstı. Yük:
2,5 cm. Kutru: 3 cm. 1,70 M. derinlikte bulunmuştur.

A.B. 532

A B. 588

A. B. 229 — Pişmiş topraktan. İçi ve dışı kırmızı, bir kulplu, kulpu ile kenarının küçük bir parçası kırıktır. Dibi düzce, içi lekeli. Yük: 5 cm. Kutru: 13 cm. 1,00 M. de çıkmıştır.

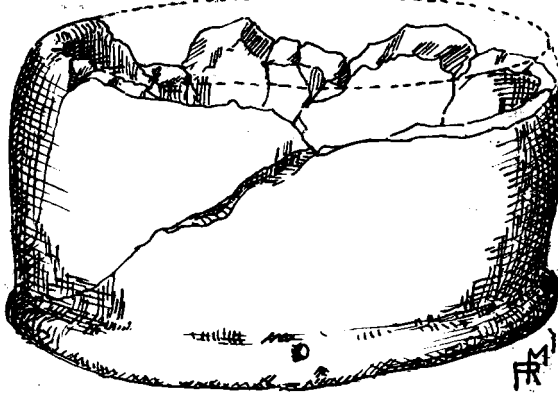
A. B. 588 — Pişmiş toprak, içi siyah, dışı kırmızıdır. Kulplu küçük, bir memeli. Kulpun sağ ve sol tarafı noksanıdır. Dibi düz. Yük: 77 m/m. Kutru: 150 m/m. 1,56 M. derinlikte bulunmuştur.

Bu tarz kulplu çanak Trovada da bulunmuştur.
(Mukayese ediniz. Troja N. 1986/1987)

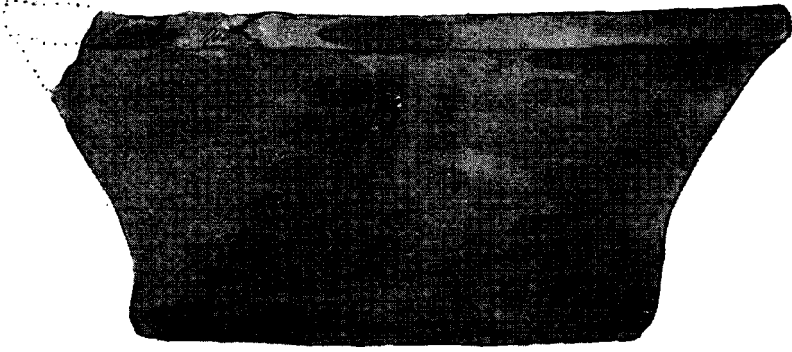
KULPSUZ ÇANAKLAR:

A. B. 14 — Pişmiş topraktan, üstüvane şeklinde, içi ve dışı kırmızı, üst kısmı kırıktır. Dibinin bir tarafında bir delik vardır. Yük: 7,5 cm. 55 cm. derinlikte bulunmuştur.

A.B. 14

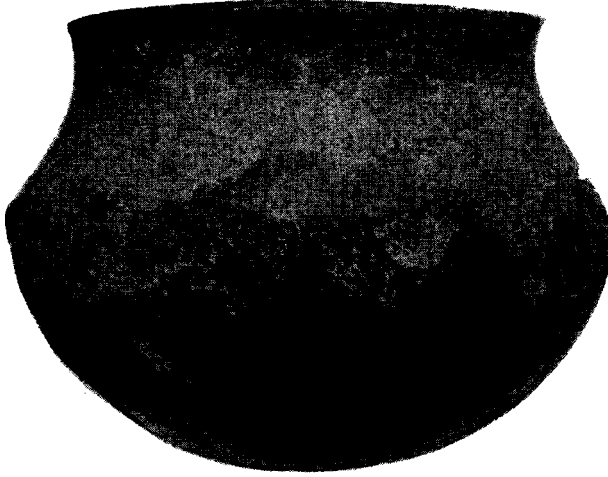
A. B. 116 — Pişmiş topraktan, içi ve dışı kırmızı. Kenarı eksik, kaidesi dairevi düzdür. Yük: 4,5 cm. Kutru: 7 cm. Ağız açıklığı: 9,5 cm. 1,30 M. de bulunmuştur.

A.B. 116

A. B. 680 — Pişmiş topraktan, iç ve dışı kahve rengidir. Tabak şeklinde, yarısı noksandır. Parçalar arasında bulunmuştur. Yük: 3,5 cm.

A. B. 365 — Pişmiş topraktan. İki memecikli. Kırmızı. Yük: 20 cm. ağız açıklığı 21 cm. X Numaralı mezarda bulunmuştur.

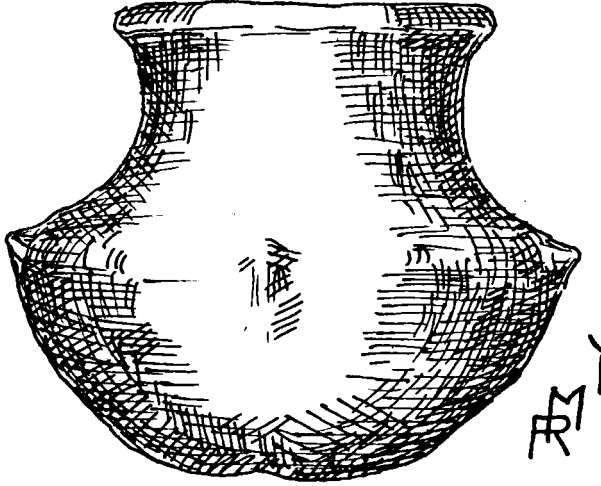

A.B. 365

A. B. 607 — Pişmiş toprak, içi kırmızı, dışı siyah, kenarı kırmızı. Bir tarafında yanyana iki meme vardır. Dibi düz. Yarısından ziyadesi noksandır. Yük: 11,5 cm. Kutru: 8,5 cm. 80 cm. derinlikte bulunmuştur.

A. B. 40 — Pişmiş toprak, kül renginde ve tamdır. Dibi yuvarlak. Karnında iki büyükçe üç küçükçe kırık vardır. Yük: 10 cm. Kutru: 8 cm. 0,50 m. derinlikte bulunmuştur.

A. B. 75 — Kırmızı, pişmiş topraktan. Ağzı yuvarlak dibi düz. Kenarının dört tarafında birer küçük memesi vardır. Yüksek: 6 cm. Kutru: 4,7 cm. 1,20 M. de bulunmuştur.

A B 57

KÜPLER:

Kullanış tarzlarına göre bunları zahire küpleri, cenaze küpleri olmak üzere ayrı ayrı mütalea mümkündür. Kalenin şimal eteğinde, içinde buğ-

A.B. 357

day bulunan büyük küp raporun neşri tarihine kadar yapıştirilmediği için resmi konamamıştır.

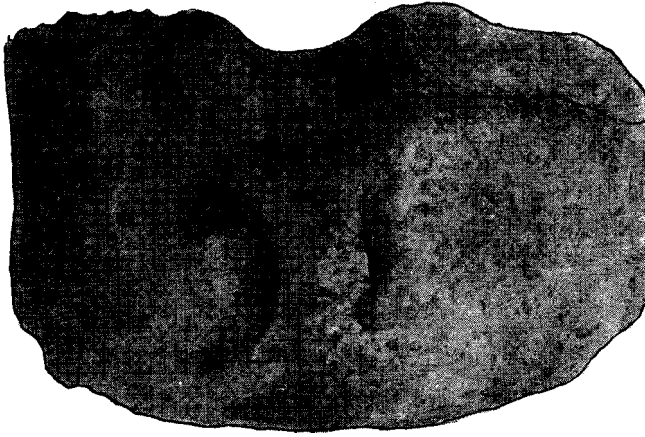
A. B. 357 — Numaralı küpün de zahire veya meşrubat için kullanılmış olması mümkündür. Yük: 50 cm. ağız açıklığı 37 cm.

Cenaze küpleri — Bunlardan 523 ve 522 numaralı olanlar tekrar yapıştırılmıştır. Hamurları saman ve ot ile karışıktır. Kulpları bağ geçecek surette iki meme şeklinde, üst üste, dört çifttir. Küpün asıl bu ipten tutularak taşındığı farzolunabilir. Cenaze küpleri içinde de kulplu olana tesadüf edilmiştir.

(1 numaralı iskeletteki resme bakınız.)

OCAK:

A. B. 614 — Pişmiş topraktan, bir cephesi düz ve delikli. Diğer cephesi gayri mutazam. Yük: 15 cm. Genişlik: 13 cm. Kalınlık: 5 cm.

KAİDE:

A. B. 93 — Pişmiş toprak, iki mahrutu nakısın birleşmesinden husule gelmiş, beli dar kaideleri genişçedir. Kenarı kırık, bir tarafı siyah lekeli. Sivri dipli kapların oturtulmasına mahsus kaide olsa gerek. Yük: 17, 5 cm. Kutru: 15 cm. 40 cm. derinlikte bulunmuştur.

A. B. 522 — Pişmiş topraktan. Cenaze
küpü. İskeletler bahsine bakınız. Yük: 73 cm
Ağız kutru: 52 cm.

A. B. 523 — Pişmiş topraktan cenaze küpü.
Yük: 92 cm. Ağız kutru 54 cm.

42

DERGI

KIRMIZI KÜÇÜK ÇANAKLAR:

Bu çanakların yalnız gündelik dirimde mutfak ve ev eşyası olarak kullanılmayıp bir kült eşyası olması ihtimalini evelce de söylemiştik. Bu çanakları renklerine göre kırmızı ve parlak siyah olmak üzere iki büyük zümreye ayırabiliriz. Parlak siyah çeşitleri daha ileride ayrıca gözden geçireceğiz.

Kırmızı çanaklardan sağlam olarak bulunan çanakların sayısı 161 dir. Kırık olarak bulunana l r n sayısını da bunun birkaç misli olarak kabul etmek lâzımdır. Sırf mütaleasını kolaylaştırmak maksadile bu çanakları şu zümrelere ayırabiliriz:

A — *İçi ve dışı kırmızı olan kulpsuz çanaklar:*

81 adettir. (131, 412, 77, 73, 68, 123, 43, 1, 541, 58, 398, 79, 452, 92, 100, 635, 499, 122, 610, 415, 386, 121, 5, 38, 579, 373, 543, 636, 136, 391, 16, 56, 125, 639, 456, 118, 147, 426, 630, 124, 62, 72, 245, 653, 625, 20, 42, 153, 550, 51, 382, 99, 396, 703, 242, 361, 401, 414, 135, 134, 628, 74, 19, 392, 39, 225, 61, 151, 387, 95, 375, 240, 565, 101, 426, 644, 45, 31, 626, 6, 4.)

B — *İçi ve dışı kırmızı olan kulplu çanaklar:*

31 adettir. (140, 150, 400, 104, 405, 558, 244, 96, 241, 227, 41, 390, 82, 88, 83, 228, 120, 248, 49.)

C — *Dışı kırmızı ve içi siyahımsı olan kulpsuz çanaklar:*

34 tanedir. (497, 70, 381, 146, 90, 416, 22, 632, 500, 57, 518, 381, 233, 97, 399, 124, 149, 91, 425, 17, 424, 106, 431, 519, 231, 105, 638, 620, 566, 138, 372, 47, 434.)

Ç — *İçi siyah dışı kırmızı olan kulplu çanaklar:*

Bunlar 14 tanedir. (551, 21, 428, 109, 139, 132, 232, 102, 447, 137, 609, 627, 48, 623.)

Bu çanakların hepsini ayrı ayrı tarif raporun hacmini büyüteceğinden içlerinden ancak bir kaçını göstermekle iktifa edeceğiz:

A. B. 4 — İçi ve dışı kırmızı ve kulpsuz. Yük: 2,5 cm. Kutru: 7 cm. İçinde beyaz bir madde bulundu.

Tahlil raporu şu veçhiledir:

İstanbul Darülfünunun
Fen Fakültesi
No. 265/3955

8/7/933

Maarif Vekâleti Müzeler Müdüriyetinin gönderdiği (Sahre) nin tahlili neticesidir:

Ankara civarında yapılan hafriyata Bakır Devri eserleri arasında bulunan (Beyaz toprağı andıran bir maddenin tahlili) için lâboratuvarımıza gönderilmiş olan (sahra) nın tahlili icra edildi:

7 santim kutrunun ve 5 cm. derinliğinde toprak mamulâtta bir çanak içinde bulaşık ve yapışık bir halde bulunan madde kurumuş bir *barç* manzarasını vermektedir. Bu maddenin mecmuu 27 gramdır. Muhtelif büyüklükte (kalsit) parçaları, kalker vasıtasile birbirine simente edilmiş bir sahradır.

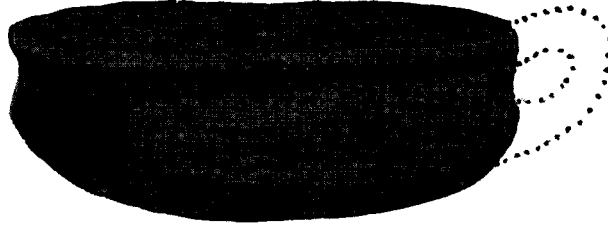
Bu sahradan 5 gram tartılarak asit ile muamele ettikten sonra gayri münhal olarak silis ve silisietten ibaret bir bakiyye bırakmıştır. Miktarı tahlil neticesi aşağıda gösterilmiştir:

Kalsiyom karbonat	«Ca Co ₃ »%	93,50
Alümin	«Al ₂ O ₃ »	0,40
Humzu hadit	«Fe ₂ O ₃ »	0,01
Münhal olmıyan Silis ve Silisiet		6,00
		99,91

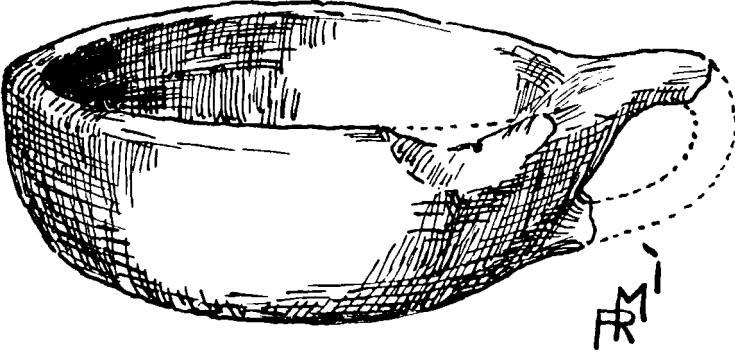
Sınaî Gayriuzvî Kimya
Müderrişi
Nazmi Aşaf

A. B. 69 — Pişmiş topraktan, içi siyahımsı, dışı kırmızı. Bir kenarı kırıktır. Bir kulpludur. Kulpu horoz ibiğı şeklinde. Yük: 8 cm. Kutru: 3 cm. 0,95 m. derinlikte bulunmuştur. (Aynı Protesilaos tümülüsünde bulunmuştur).

A. B. 88 — Pişmiş toprak, içi ve dışı açık kahve rengi. Dibi düz, dış üst kenarı içeri doğru, kulp yeri kırık olup içeriye doğru çukurdur. Omphalos tabir olunan göbekli kaplar cinsindedir ki bu parça Alişar'da yoktur. Yük: 2,5 cm. Kutru: 6 cm. 49 cm. derinlikte bulunmuştur.

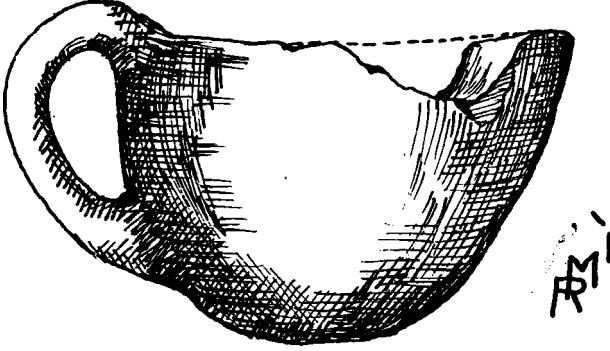

A. B. 227 — Pişmiş toprak, içi ve dışı kırmızı, bir kulplu ve kulpu kırıktır. İçi lekeli. Yük: 3,5 cm. Kutru: 8 cm. 1,10 m. derinlikten çıkmıştır.

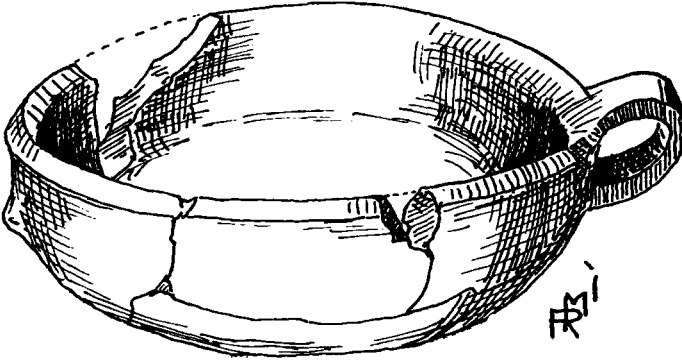

A.B. 227

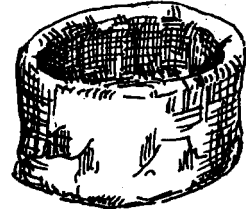
A. B. 49 — Pişmiş topraktan, içi ve dışı açık kahverengi, dibi düzdür. Kenarının iki yerinde biraz noksanı vardır. Yüksek: 4,5 cm. Kutru: 7,5 cm. 0,20 m. derinlikte bulunmuştur.

A. B. 140 — Pişmiş topraktan bir kulplu çanak. Dibi düz, içi kırmızı ve boz, dışı, dibi siyah, kenarları kırmızıdır. Kenarının üç kısmında kırık vardır. Yüksek: 27 m/m. Kutru: 7,5 cm. Çıktığı derinlik: 1,40 metredir.

A. B. 249 — Çiy toprak, kaba iş. Koyu kahverenginde. Dip düzdür. Yük: 2,5 cm. ağız kutru: 3,5 cm. 0,78 m. derinlikte çıkmıştır.

A. B. 563 — Pişmiş toprak. Dışının bir tarafı siyah, bir tarafı kırmızı. Ağız kenarı kırıktır. Yük: 4,5 cm. Kutru: 3,5 cm. 0,98 cm. de bulunmuştur.

A. B. 31 — İçi ve dışı kırmızı. Kenarları biraz kırık olup altı yuvarlaktır. Yük: 3 cm. Ağız kutru: 6,5 cm. Bulunduğu derinlik: 0,60 cm. dir.

A. B. 18 — Pişmiş toprak, içi siyah, dışı kırmızı. Ağızının bir tarafı kırıktır. Yük: 2,5 cm. Ağız kutru: 5 cm. 0,15 m. derinlikte bulunmuştur.

A. B. 449 — Pişmiş toprak, koyu kahverengi. Ağızının bir kısmı kırık. Yük: 4 cm. Bulunduğu derinlik: 1,50 M.

A. B. 127 — Pişmiş toprak, dışı kırmızımsı içi koyu külrengi, karın yuvarlak ve ancak yarısı mevcut. Yük: 4,5 cm. Ağız açıklığı: 3 cm. 1 M. de çıkmıştır.

A. B. 688 — Pişmiş topraktan, açık kiremit renginde ve bir tarafı noksandır. Dibin iki yerinde kenardan geçmek üzere birer delik vardır. Yük: 3,5 cm. Kutru: 5 cm. Bulunduğu derinlik: 3,20 metredir.

A. B. 673 — Az pişmiş, içi kırmızımsı, dışı kırmızı siyahımsı, gayri muntazam. Yük: 11 m/m. Ağız kutru: 24 m/m. 1,05 M. den çıkmıştır.

A. B. 691 — Pişmiş toprak, içi ve dışı siyah. Yük: 2 cm. Kutru: 2,5 cm. 2,80 M. derinlikte çıkmıştır.

A. B. 643 — Pişmiş toprak, dibi siyahımsı, diğer tarafı kırmızı. Muntazam ve tam. Kozmetiktir. Yük: 1,5 cm. Ağız kutru: 22 m/m. Dip kutru: 28 m/m.

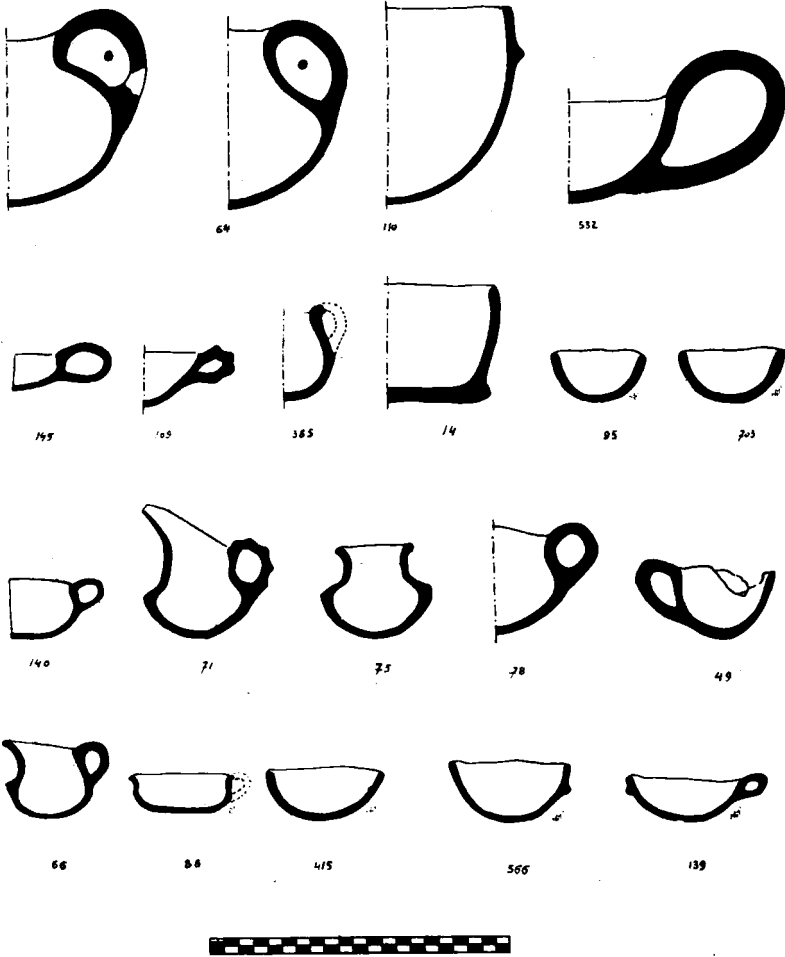
A. B. 247 — Pişmiş toprak, iç ve dışı kırmızı. Dibi düz. Yük: 1,5 cm. Kutru: 3 cm. 1,30 M. derinlikte bulunmuştur.

A. B. 144 — Pişmiş topraktan, dışı kırmızı içi açık kırmızı, üç memeli ve bir tarafı kırıktır. Dibi yuvarlak, kenarının bir tarafı içe doğru biraz zedelenmiştir. Yük: 5 cm. Kutru: 9,5 cm. 1,60 m. derinlikte çıkmıştır.

A. B. 312 — Pişmiş topraktan, içi siyah dışı kırmızı, kenarı bozuk. Kulpu kırıktır. Kaşık belki de büyük taşların taklididir. Yük: 1 cm. Kutru: 3 cm. Bulunduğu derinlik: 1,60 metredir.

A. B. 70 — Pişmiş toparktan, içi siyah, dışı kırmızı. İki tarafından az miktarda kırığı vardır. Yük: 8 cm. Kutru: 2,5 cm. 0,38 m. derinlikte çıkmıştır.

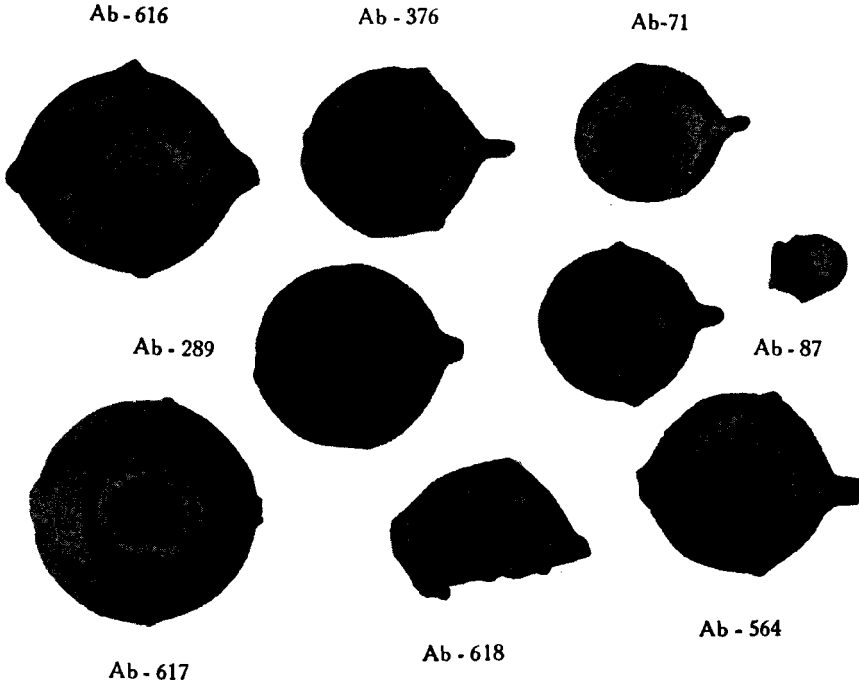
A. B. 657 — Pişmiş toprak, dışı kulp kısmından gayrı siyah ve cilâlı, kulpu kırmızı, iç kül rengi, bir tarafı noksandır. Çizgi tezyinatlı kalkolitik devir eserlerinden. Yük: 7,5 cm. 0,80 cm. derinlikten çıkmıştır.

AHLATLIBELDE BULUNAN ÇANAK, ÇÖMLEK TİPLERİNİN BAZILARININ PROFİLLERİ

A. B. 376 — Pişmiş topraktan, bir kulplu ve emzikli, kulp horoz ibiği şeklindedir. Yarısi kırmızı, yarısi siyah. Ağız geniş ve kırmızı, ağızdan aşağı kısmı siyah. Karnın iki tarafı memeli, dip düz. Yük: 7,5 cm. 1,40 metre derinlikte çıkmıştır.

A. B. 71 — Koyu kahverengi. Karnın yarım küre şeklinde, boyun uzunca, kulpu tam ve omuzdan kenara kadar üç boğumlu. Ağzın ön kısmı mübalâgalı bir tarzda yüksek ve uzun, akıtacak yeri kertikli. Omuzun ön kısmında yanyana çift memecik vardır. Ayrıca yanlarda ve omuzlarda birer dip tarafta da ayrıca bir memecik vardır. Beşten üçe kadar muvazi hatlar zarp işareti şeklinde birbirini tam dipte katederek omuza kadar uzanmaktadır. Boyun dibinde iki muvazi hat şerit gibi dolanmaktadır. Yük: 8,5 cm. Ağzı kutru: 34 m/m. 0,60 cm. de bulunmuştur. (Yortan ve Protesilaos tümülüsündeki eserlerle alâkadardır).

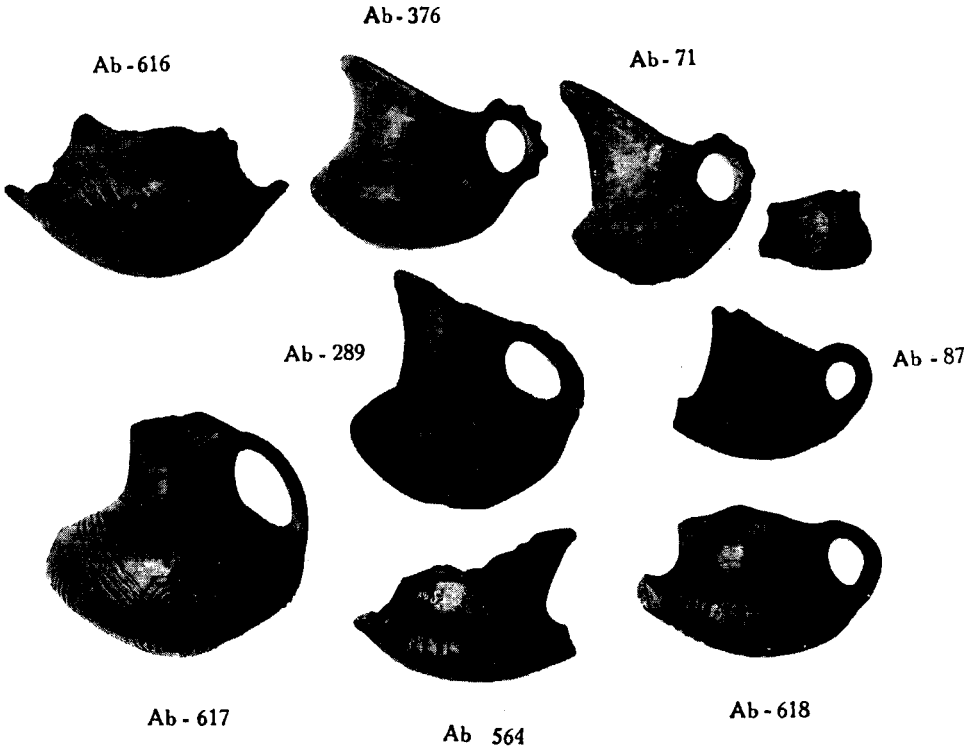
A. B. 289 — Pişmiş toprak. Siyah renkli, kulplu ve uzunca boyunlu, karnı dörder muvazi kulpu ise helezonî çizgilerle süslüdür. Ağzı beyzî, dibi deliktir. Karnında üç düğme vardır. Yük: 8,5 cm. Ağzı uzunluğu: 5 cm. 0,50 m. derinlikte çıkmıştır.

A. B. 87 — Siyah, cilâlı ve çizgi tezyinatlı, kalkolitik devri testilerinden. (618, 87, 395, 617, 379, 619, 564, 85, - çizgi tezyinatı yoktur, - 657 aynı tiptedir. Bunlar ayrıca tafsil olunacaktır.) Emziği kırık, deve boyunlu. Altı durabilecek kadar düzdür. Emzik yerinden kulp altına kadar her iki tarafında çizgiler vardır. Sağ ve solunda birer meme mevcut. Pişmiş toprak. Yük: 6,7 cm. Kutru: 4,5 cm. 0,60 m. de çıkmıştır.

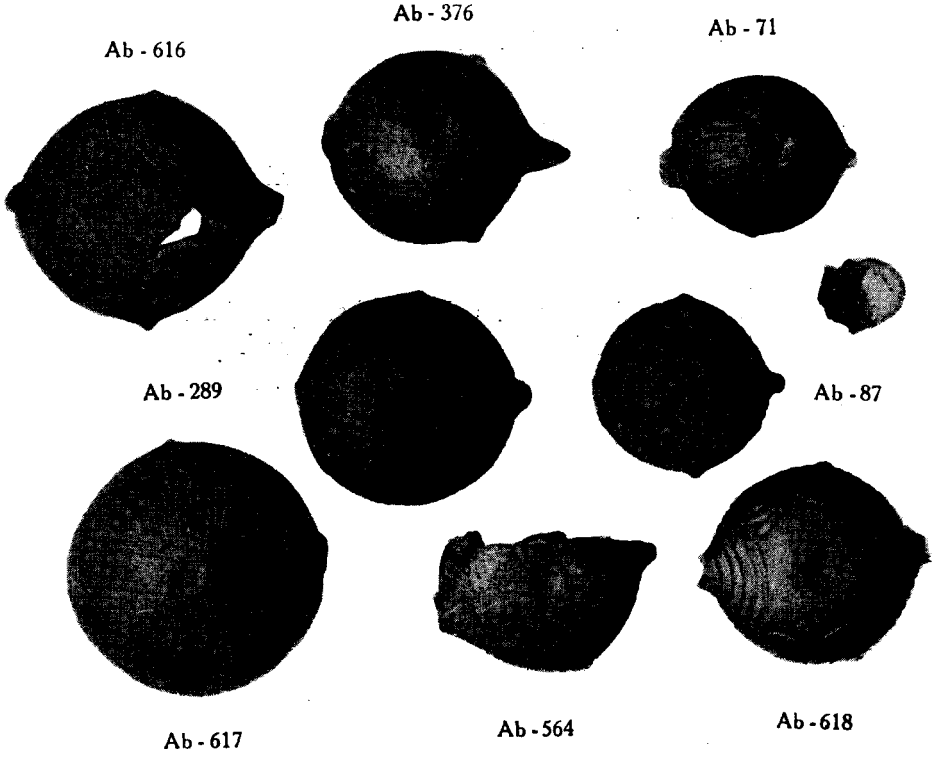
A. B. 617 — Pişmiş topraktan, içi ve dışı siyah. Bir kulp, iki meme ve bir emziği vardır. Emzik kırık, dibi çukur, ağız kenarının ekseri yeri kırıktır. Üzerinde birbirine muvazi ve birbirini kateden çizgiler vardır. (Yortan'la mukayese ediniz). Yük: 9,5 cm.

A. B. 564 — Pişmiş toprak, içi ve dışı siyah. Emzik yeri kırık, dibi düz. Çizgilidir. Yük: 6,5 cm. 0,50 metre derinlikte bulunmuştur.

A. B. 618 — Pişmiş topraktan, içi ve dışı siyah, iki memeli ve bir kulplu. Emziği vardır. Dibi çukur, ağız kenarı birçok yerinden kırıktır. Boğaz altında birbirine muvazi çizgiler vardır. Yük: 5,5 cm. Ağız kutru: 6 cm. dir.

A. B. 616, 376, 71, 289, 87, 617, 564, 618 yandan görünüşü.

A. B. 616, 376, 71, 289, 87, 617, 564, 618 üstten görünüşü.

B — SİYAH ÇİZGİLİ ÇANAKLAR:

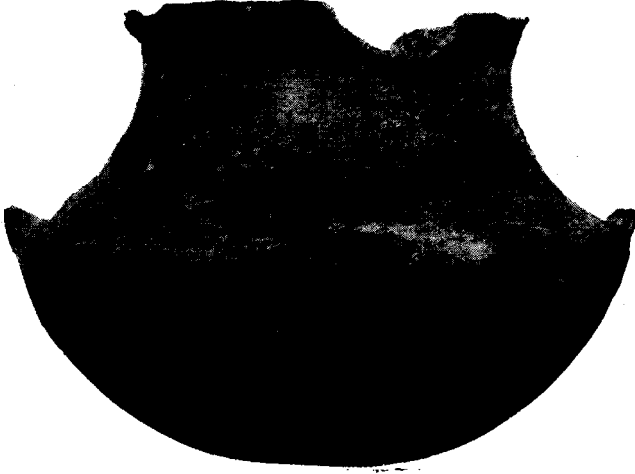
A. B. 681 — Pişmiş topraktan, içi kırmızı, dışı siyah, ağız yuvarlaktır. Biri büyükçe diğeri küçükçe iki parçası noksandır. Alt kısmı da noksandır. İki meme ve çizgi tezyinatı vardır.

Yük: (bugünkü) 14 cm. Kutru: 16 cm.

A. B. 608 — Pişmiş toprak, içi kırmızı dışı siyah. Ağız tam, alt kısmı noksandır. Boyun tarafındaki kısım üzerinde çizgi tezyinatı vardır. Yük: (bugünkü) 9,5 cm. Ağız kutru: 3,7 cm. 0,50 M. de bulunmuştur.

A. B. 114 — Pişmiş toprak, dışı siyah, içi kırmızımsı, dibi yuvarlak.

Dört memelidir. Ağız ve karnı kırıkve eksiktir. Tanınmamış yeni bir parçadır. Yük: 9,5 cm. Kutru: 8,5 cm. 0,65 cm derinlikte bulunmuştur.

Ab-114

C — SİYAH ÇİZGİ BEZEKLİ ÇÖMLEKLER:

A. B. 13 — Karnı kürevî, boyunlu, muvazi çizgili münhanilerle süslü. Karnının iki tarafı çıkıntılı, kısmen eksiktir. 0,46 m. den çıkmıştır. Yük: 34,5 cm.

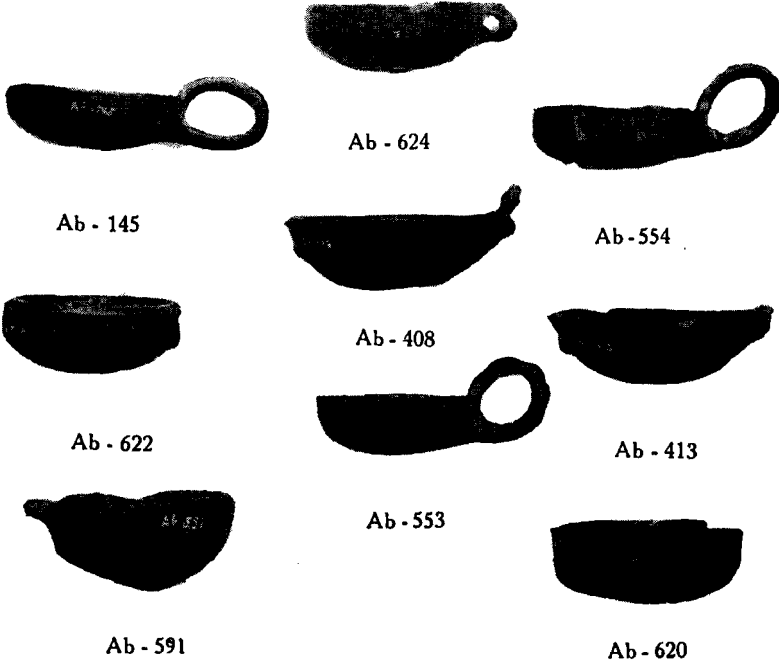

A.B. 13

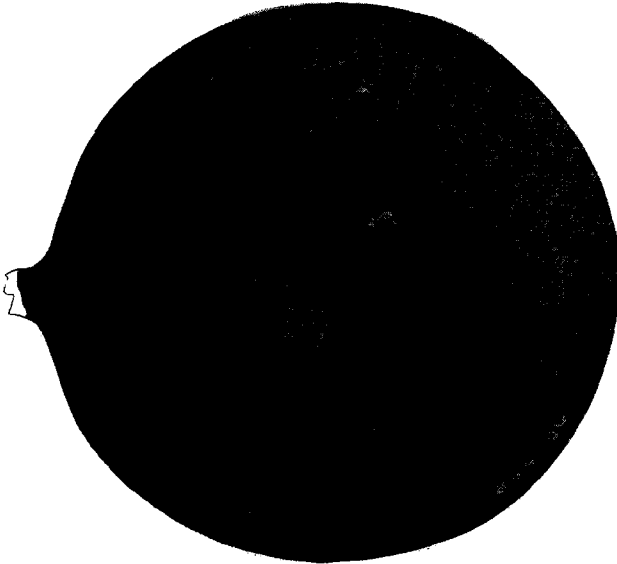
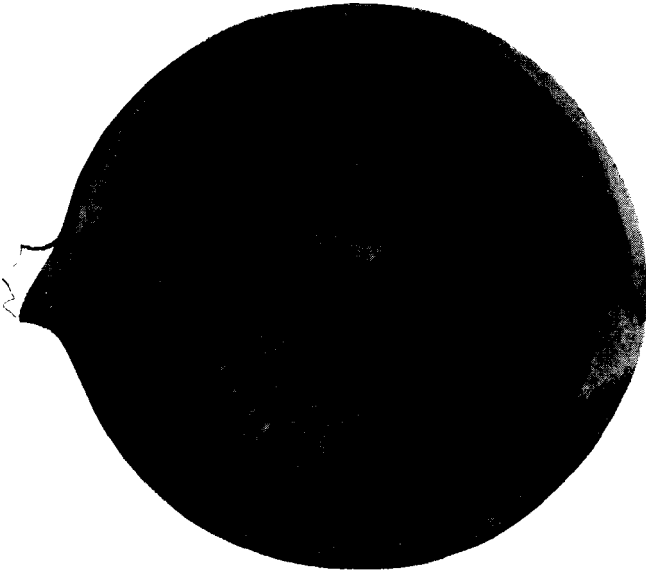
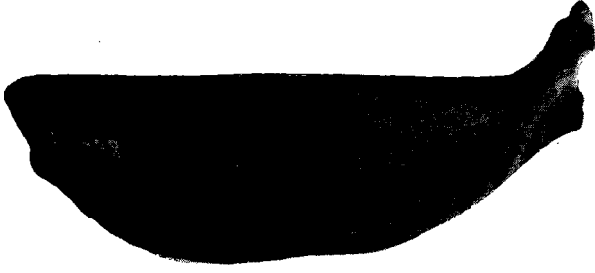
Ç — SİYAH ÇANAKÇIKLAR:

Ahlatlıbelde sağlam veya sağlamca olarak 24 tane içi ve dışı parlak siyah çanak bulundu. Bunlardan 7 tanesi (620, 409, 570, 50, 55, 637, 107) kulpsuz; 13 tanesi (591, 624, 98, 60, 65, 413, 396, 531, 571, 622, 553, 554, 145) numaralılar kulpludur. 553, 554, 145 numaralı biribirinin benzeri olan favkalâde zarif çanakların dinî merasimde kullanılmış olmasına muhakkak nazari bakabiliriz. Bu tarz çanaklar Biblos (Surye) hafriyatında bulunmuştur.

408 ve 507 çizgi bezekli ve biribirinin aynı olan çanaklar Ahlatlıbel'de bulunan çanakların en güzellerindedir (567 kırık ve eksiktir). Bunların hepsi ayrı ayrı tanıtıldığı takdirde raporun hacmi çok büyüyeceği için içlerinden ancak muayyen tipleri tanıtmakla iktifa edeceğiz.

A. B. 408 — Pişmiş topraktan, siyah, kulpu kırıktır. Bir memeli iç kenarından küçük bir parça kırıktır. Dibinin iç tarafı göbekli ve dilimli. Dışı karşılıklı ve içiçe mukavves çizgilerle süslü. 1,05 metre derinlikte çıkmıştır. Yüksekliği: 27 m/m. Kutru: 75 m/m.

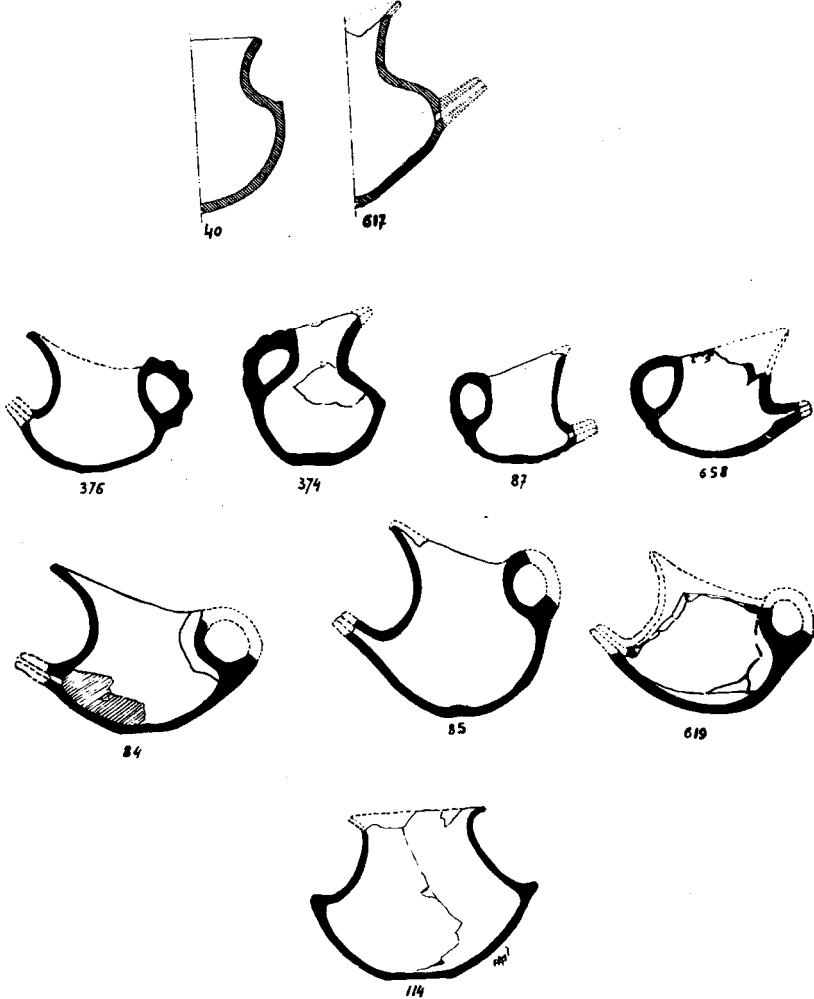
Ab-408

A. B. 145 — Pişmiş topraktan, içi ve dışı siyah. Tam ve kulpu uzundur. 0,80 m. derinlikte bulunmuştur. Yük: 23 m/m. Kutru: 62 m/m.

A. B. 624 — Pişmiş toprak, içi ve dışı siyah. Kulplu ve kulpunda dört boğum vardır. Bir kenarı içeri doğru az kırıktır. Yük: 2,5 cm. Kutru: 6 cm.

A. B. 554 — Pişmiş toprak, içi ve dışı siyah. Üzerinde dört çukurcuk bulunan bir kulpu vardır. İçinin iki yeri deliktir. 0,80 cm. derinlikte çıkmıştır. Yük: 2,2 cm. Kutru: 5,5 cm.

A. B. 622 — Pişmiş topraktan. İç ve dışı siyah, kulpu kırıktır. Yük: 26 m/m. Kutru: 6 cm.

Siyah çanaklardan bazılarının profilleri

YONTMA ÇAKMAK SAFHALARI, CİLÂLİ TOPUZ TAŞLARI VE EZME, ÖĞÜTME TAŞLARI

Çakmak safhalar:

Çakmak aygıtlar iki tarzda yapılmıştır. A. Büyükçe bir çakmak taşı kitlesinin tepesine vurularak safha ayrılmış ve tam darbenin isabet ettiği yerde bir döğüm noktası (Bulbus-knoll) teşekkül etmiştir. Safha bıçak gibi keskin çıkmamışsa ayrıca retuş edilmiştir. A. B. 270 numaralı eserde rütüş izi görünmektedir. Safhayı testereye kalbetmek için de ayrıca rütüş yapılmıştır. Bazan kullanıla kullanıla da safhanın yüzünde kertikler husule gelebilir. A. B. 286 numara buna misal teşkil etmektedir.

Bazan çakmak taşı etrafı yavaş yavaş vurulmak suretile rütüş edilerek tam nüvesine istenilen şekil verilmiştir. A. B. 448 numaralı çakmak aygıt bu suretle yapılmıştır.

Ab-448

Safhalar iki çeşittir:

A — Maktar müselles olanlar. Bu aslî şekildir;

B — Sonradan üstü bir defa daha vurularak alındığı için şibihmünharif (trapez) makta irae edenler. Bu ikinci çeşitte aygıtın el ile tutulması kolaylaşmış olduğu gibi keskinlik te temin edilmiştir.

Ahlatlıbelde bulunan çakmak safhaların sayısı 107 yi geçmektedir. Opsidiyan A. B. ve 479 gibi birkaç parçaya munhasırdır.

293 numaralı taş aygıt deriyi düzeltmek için kullanılan bir kazağı (grattoir) olsa gerektir.

261 ve 300 numaralı eserler önce bıçak sonra da burgu olarak kullanılmışlardır. 600 numaralı aygıt güzel bir burgu nümunesidir. 338 numaralı aygıt ise deriyi delmek için kullanılan bir bizdir. 291 numaralı bıçkı parçası için de ilâve edilecek birkaç söz vardır: ekseriyetle bıçkı safhalarını çoğaltmak için üç, dört tanesini yanyana getirdikten sonra ağaç bir sapa geçirilmektedir. Mısırdaki bu cins bıçkılar bulunmuştur. (Kalûm - Fayûm Flinders - Petrie, Sahûn, Hlaluin and Hawara 1891).

Bıçaklar retuşsuz

Ab-211

Ab-269

Ab-333

Ab-267

Ab-275

Ab-466

Ab-339

Ab-437

Ab-451

Ab-272

Ab-286

Ab - 470

Ab - 509

Ab - 671

Ab - 427

Ab - 276

Ab - 436

Ab - 514

Ab - 266

Ab - 689

Ab - 479

Ab - 279

Ab - 265

Ab-334

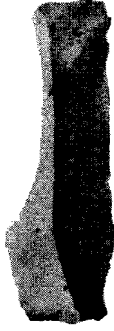
Ab - 270

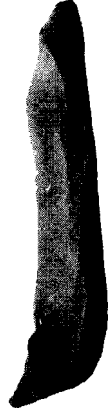
Bıçaklar retuşlu

Ab-422

Ab-340

Ab-285

Ab-262

Tali dereceden çıkan parçalar

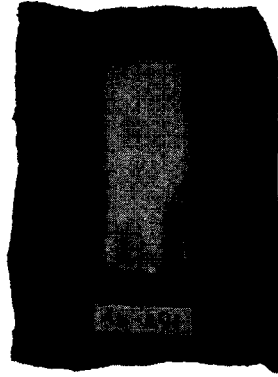
Ab-417

Ab-298

Ab-477

Destere

Ab-300

Ab-338

Ab-546
Burgular

Ab-261

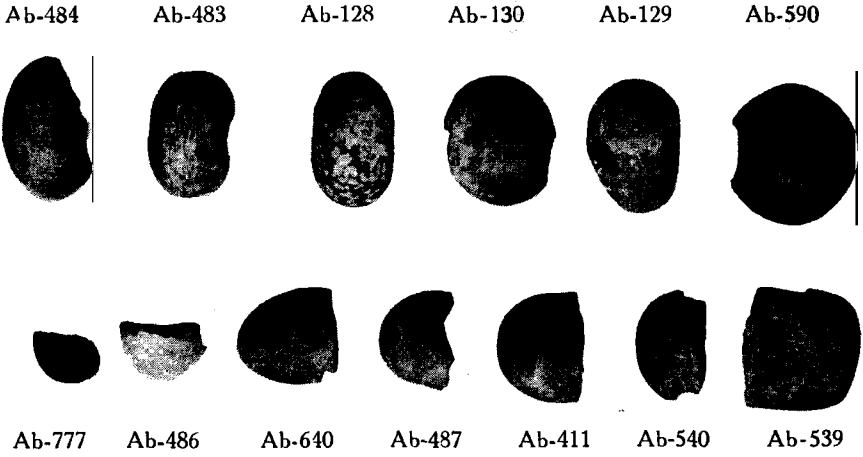
Ab-600

Kürre şeklinde cilâlı topuz taşları:
590, 484, 129, 487, 130, 486, 128, 483 numaralı eserler kürre şeklinde cilâlı topuzdurlar. Tam sağlam parça bulunmamıştır.

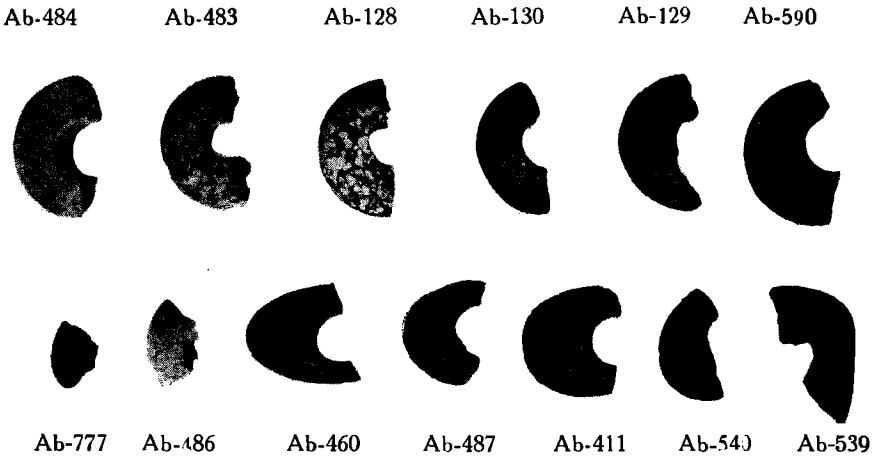
Taş baltalar:

640 numaralı eser ağaç saplı keskin yüzlü bir taş baltanın bir parçasıdır.

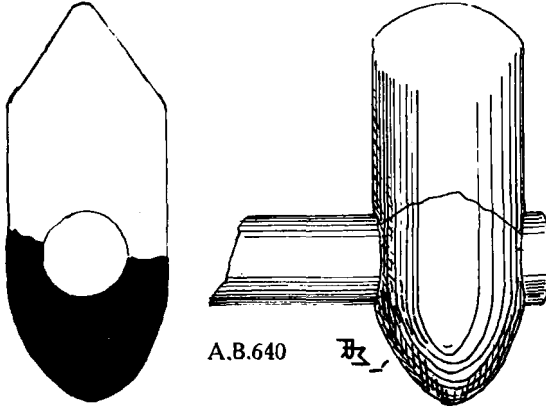
539 numaraya döğdüsü olan bir baltanın ucu olarak bakmak lâzımdır.
411 ve 547 numaralar ise balta kırıklarıdır.

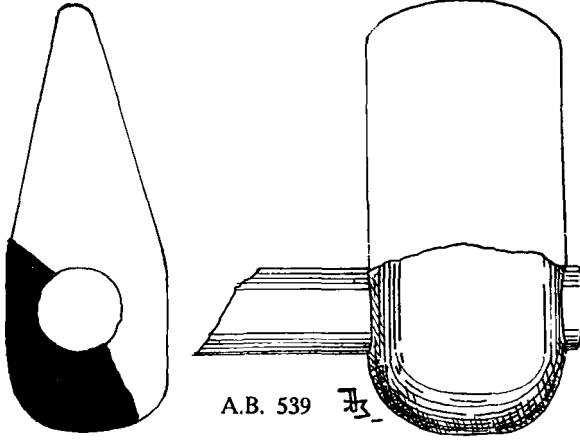
Cilâlı taştan topuzlar ve baltalar

Aynı eserlerin yandan alınmış resimleri

Keskin yüzlü taş balta

Döğdülü balta

Ab-293

AĞIRŞAKLAR:

Pişmiş topraktan veya taştan ortası delik, üstleri süslü veya basit olarak yapılmış yuvarlak bazı eserler vardır ki bunlar arkeologya edebiyatında ağırşak namile anılmaktadır. Bunlardan bir kısmının ip eğirme işlerinden gayrı hususlarda da kullanılmış olması muhtemeldir. Ağırşakların türlü çeşitleri Ahlatlıbelde de bulunmuştur. Bunları üzerlerindeki süslere ve şekillerine göre aşağıdaki gruplara ayırabiliriz:

I. Süslü ağırşaklar:

A) *Dalgalı çizgisi olanlar*: 494, 562, 220, 464, 423, 187, 221, 330, ve 191 numaralı eserler bu cümledendir. 191 numaralı ağırşakta çizgilerin içinde ayrıca noktalar gözükmektedir. Ağırşakların üzerindeki çizgi örnekleri 355 ve 580 numaralı iğnelerin topuzcuklarıyla 577 numaralı bakır boyun halkasının yuvarlağında da gözükmektedir. Bundan ağırşakların aynı devre ait eserler olduğunu istidlâl mümkündür.

B) *Yarım daire çizgili olanlar*: 347, 193, 189, 348, 192, 463, 446, 527, 429, 641, 196, 495, 516, 521, 222, 332 numaralı ağırşaklar bu zümredendir.

C) *Çizgileri üç köşe teşkil edenler*: 383, 190, 197 numaralı ağırşaklar bu zümredendir. Bunların içinde 197 numaralı gerdanlığa benzemesi dolayısıyla gerdanlık örneklerini haizdir denebilir.

Ç) *Karaktersiz çizgilerle süslü olanlar*: 351 numaralı ağırşak bu cümledendir.

D) *Bir kürre ile bir silindirden mürekkep olanlar*: 253 numaralı ağırşakta iğn geçtiği üst tarafta üstüvanî bir çıkıntı vardır. Nadir örneklerdendir. Üstü çizgilerle süslüdür. 492 numaralı ağırşak ta şekil itibarile aynı ise de üstünde süsü yoktur.

E) *Silindir şeklinde zikzak çizgilerle süslü olanlar*: 517 numaralı ağırşak bu cümledendir.

II. Süslü olmayan ağırşaklar:

A) *Yassılaştırılmış olanlar*: 327, 531, 194, 642, 254, 195, 331 bu cümledendir.

B) *İki mahruttan mürekkep ve üstü çukur olanlar*: 529 bu cümledendir.

C) *Silindir şeklinde olanlar*: 698 bu cümledendir.

Ç) *Bir kürre ile bir silindirden mürekkep olanlar*: 692 bu cümledendir.

E) *İptidaî, pişmemiş topraktan olanlar*: 538, 524, 537, 572, 549, 573, 206 bu cümledendir.

F) *Kürre şeklinde olanlar*: 525, 328, 200, 611, 459, 548, 535 bu cümledendir.

Ab - 562

Ab - 330

Ab - 221

Ab - 464

Ab - 191

Ab - 423

Ab - 494

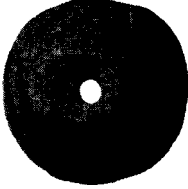

Ab - 220

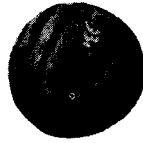

Ab - 187

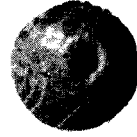
Dalgalı çizgili ağırşakların yandan görünüşü

Ab - 562

Ab - 330

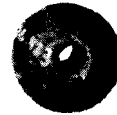
Ab - 221

Ab - 464

Ab - 191

Ab - 423

Ab - 494

Ab - 220

Ab - 187

Dalgalı çizgili ağırşakların üstten görünüşü

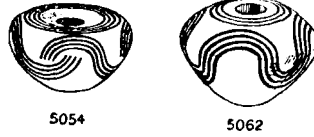
G) İki mahruttan mürekkep olanlar: 350, 528, 325, 203, 204, 199, 445 536, 205, 324, 532, 202, 444, 530, 533, 329, 201, 326, 645, 605, 524, 458, 256, 547, 213, 212 462 421, 503, 452, 255, 460, 461 bu cümledendir.

H) Çanak kırığından yapılmış ağırşaklar yahut kapaklar: 505, 454, 697, 696 bu cümledendir.

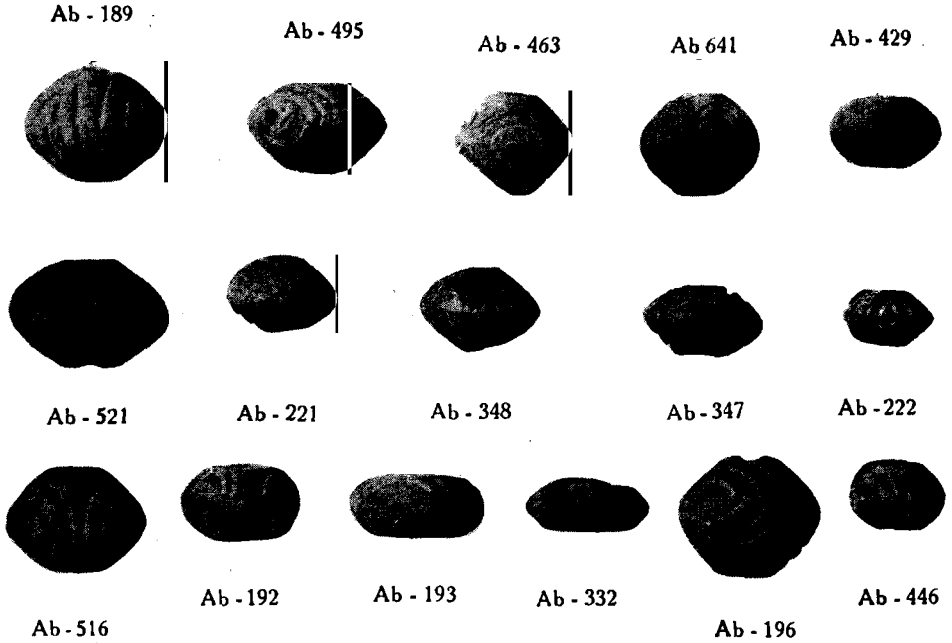
III. Taş ağırşaklar: 598, 453, 406, 453 ve 598 bu cümledendir.

Ahlatlıbelde bulunan ağırşakları bilhassa Alişarın Bakır Devri (The Alishar Hüyük 1928 - 1929 Shf. 48 - 51) ve Troya ağırşakları ile mukayese lâzımdır. Ağırşakların pişirilmemiş olması, çizgisizliği muhakkak en eski olduklarına delâlet etmez. Derinlik cetvelinin tetkiki bu gibilerin daha ziyade ihmal eseri olduğu kanaatini verecek mahiyettedir.

Mukayese ediniz:

(Trojanischer Altertümer 1902 Taf. V.)

Yarım daire çizgili ağırşakların yandan görünüşü

Ab-531

Ab-254

Ab-195

Ab-642

Ab-331

Ab-194

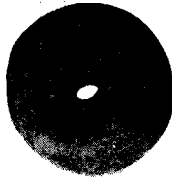
Ab-327

Süssüz çanaklardan yassılaştırılmış olanların yandan görünüşü

Ab-531

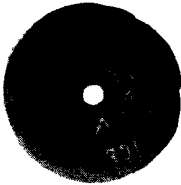
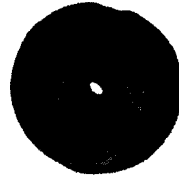
Ab-254

Ab-195

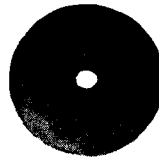
Ab-642

Ab-331

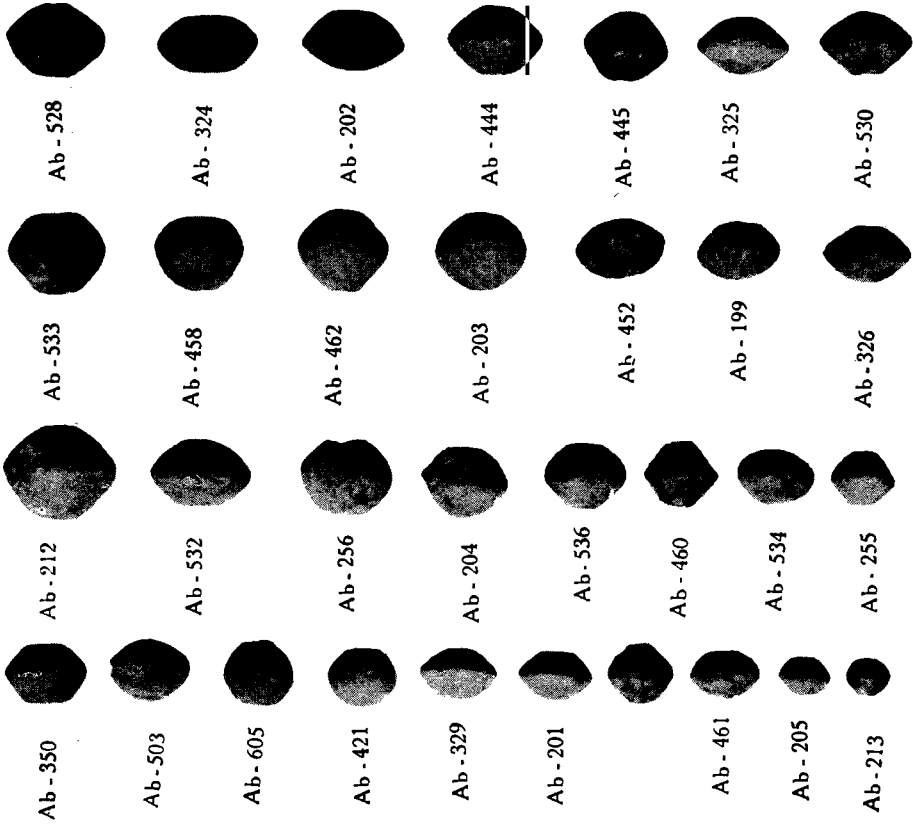
Ab-194

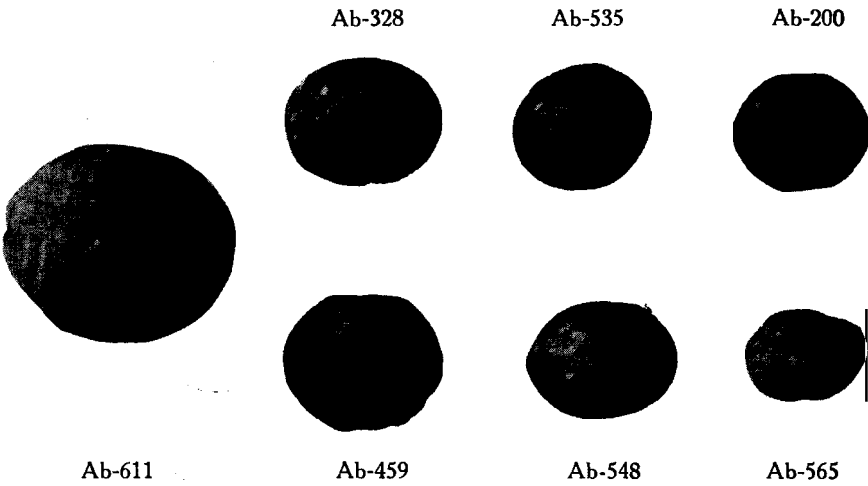
Ab-327

Süssüz çanaklardan yassılaştırılmış olanların üstten görünüşü

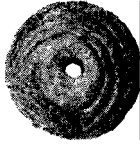
Süssüz iki mahruttan mürekkep ağırşakların yandan görünüşü

Süssüz ağırşaklardan küre şeklinde olanların yandan görünüşü

Ab-189

Ab-495

Ab-463

Ab-641

Ab-429

Ab-521

Ab-221

Ab-348

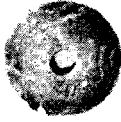
Ab-347

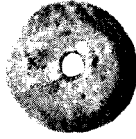
Ab-222

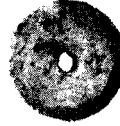
Ab-519

Ab-192

Ab-193

Ab-332

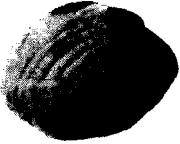
Ab-196

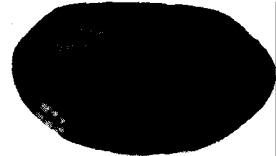
Ab-446

Yarım daire çizgili ağırşakların üstten görünüşü

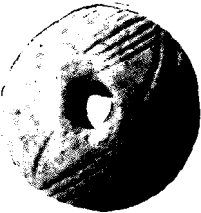
Ab-190

Ab-383

Çizgileri üç köşe teşkil eden ağırşakların yandan görünüşü

Ab-190

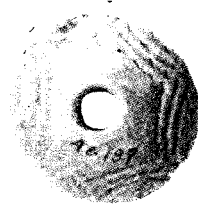
Ab-383

Çizgileri üç köşe teşkil eden ağırşakların üstten görünüşü

Ab-197

Gerdanlık örnekli
ağırsak yandan

Ab-197

Gerdanlık örnekli
ağırsak üstten

Ab-351

Hususî karakteri olmayan
ağırsak yandan

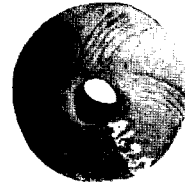
Ab-351

Hususî karakteri olmayan
ağırsak üstten

Ab-253

Bir küre ile bir silindirden mürekkep
ağırsak yandan

Ab-253

Bir küre ile bir silindirden mürekkep
ağırsak üstten

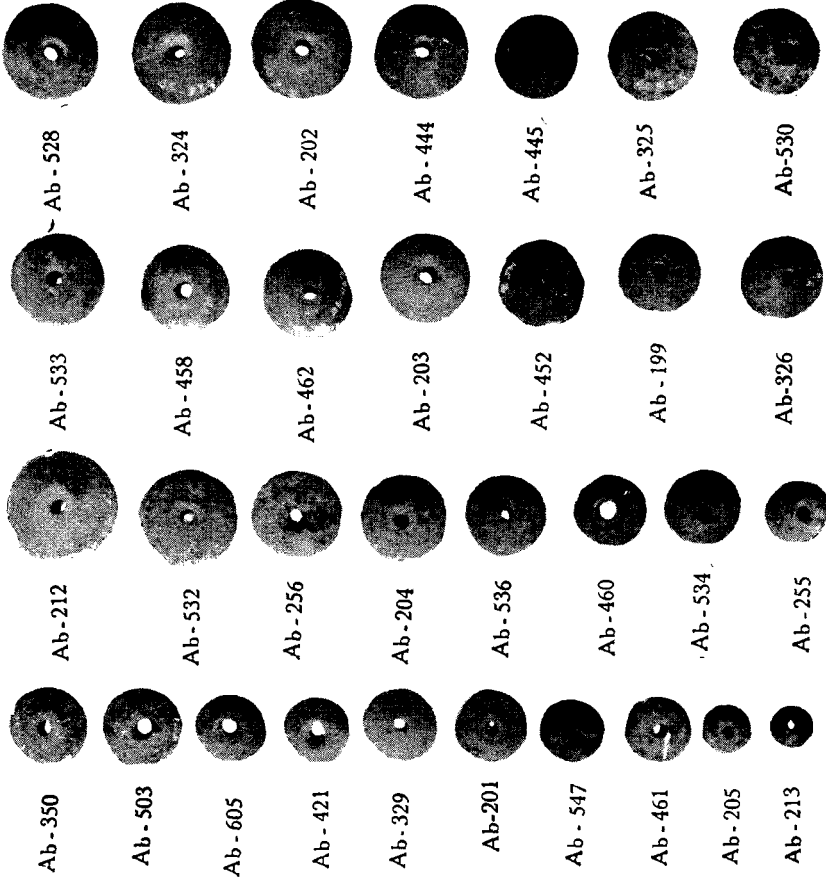
Ab-517

Silindir şeklinde ağırsak
Yandan

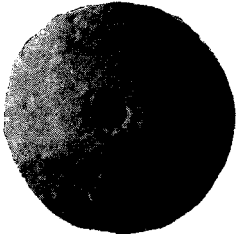
Ab-517

Silindir şeklinde ağırsak
üstten

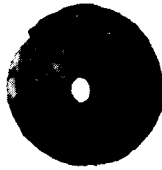

Süssüz iki mahruttan mürekkep ağırşakların üstten görünüşü

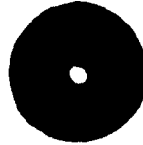
Ab-611

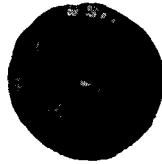
Ab-328

Ab-535

Ab-200

Ab-459

Ab-548

Ab-565

Süssüz ağırşaklardan küre şeklinde olanların üstten görünüşü

Ab-526

Ab-455

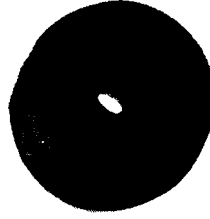

Ab-698

Silindir ve rakara şeklinde olan ağırşakların yandan görünüşü

Ab-526

Ab-455

Ab-698

Silindir şeklinde olan ağırşakların üstten görünüşü

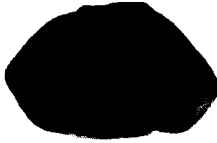
Ab-692

Bir küre ile bir silindirden mürekkep süssüz ağırşagın yandan görünüşü

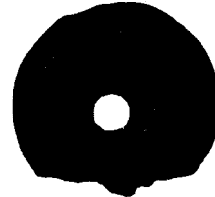
Ab-692

Aynı ağırşagın üstten görünüşü

Ab-529

İki mahruttan mürekkep üstü çukur ağırşagın yandan görünüşü

Ab-529

Aynı ağırşagın üstten görünüşü

Ab-572

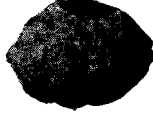
Ab-573

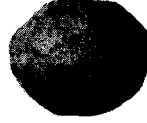
Ab-537

Ab-206

Ab-538

Ab-524

Pişmemiş topraktan yapılan ağırşakların yandan görünüşü

Ab-572

Ab-573

Ab-537

Ab-206

Ab-538

Ab-524

Pişmemiş topraktan yapılan ağırşakların üstten görünüşü

PİŞMİŞ TOPRAKTAN YAPILAN MÜHÜRLER İÇİNDE:

321, 29, 207, 27, 250, 218, 210, 496, 28, 439, 442, 443, 323, 230, 457, 440 216, 322, 441 206, 217 Pişmiş topraktan mahruî düğme şeklinde dirler. İçlerinde 28, 218, ve 208 işlenmeden kalmıştır. 208 iskarabe şekliindedir.

30 A. B. düğme şeklinde siyah taştan Suvastika şeklini haizdir.

Üzerlerindeki işaretlere göre tetkiki icap etse:

A. Sivastika şeklinde olanlar:

440

457

30

439

Çengelli bir salip şeklindedir.

B. Merkezinde bir veya iki nokta etrafında çizgi işaretlerini haiz olanlar:

A. B. 323	Bir noktanın iki etrafında birbirine muvazi hatlar.
A. B. 322	Bir noktanın iki tarafında birbirine muvazi hilâlvarî hatlar.
A. B. 443	Bir noktadan kenarlara doğru inşa eden hatlar.
A. B. 210	Çukur bir noktadan muhite doğru inşa eden hatlar.
A. B. 27	Ortadaki iki çukur noktadan kenarlara gayrimuntazam inşa eden hatlar.
A. B. 407	Çukur bir nokta etrafında bir main. Her dıl'a muvazi üçer hat. Heyeti mecmuası itibarile salip şeklinde.
A. B. 496	Çukur bir nokta etrafında bir main. Dılılarına muvazi hilâlvarî hatlar.
A. B. 146	Çukur bir nokta etrafında bir main. Dılılarına muvazi hatlar. Yüzünde dört nokta vardır. Heyeti mecmuası itibarile salip şeklinde.
A. B. 216	Çukur bir nokta etrafında bir müselles ve her dılına muvazi hatlar.
A. B. 442	Çukur bir noktadan üç kol muhite doğru ayrılıyor. Aralarını hatlar dolduruyor.

Bu mühürler The Alishar Hüyük 1928 - 1929 Shf. 56 daki mühürlerle münasebettardır.

A. B. 256	Çukur bir nokta etrafında hatlar gül yaprağını andırır tarzda sıralanıyor.
A. B. 206	Çukur bir nokta etrafından altı kol ayrılıyor.

C. Ortadan bir hat geçiyor ve muhite doğru birbirine muvazi hatlar. Tali hatlar buna amuttur.

A. B. 321

A. B. 209

Aynı tarzda.

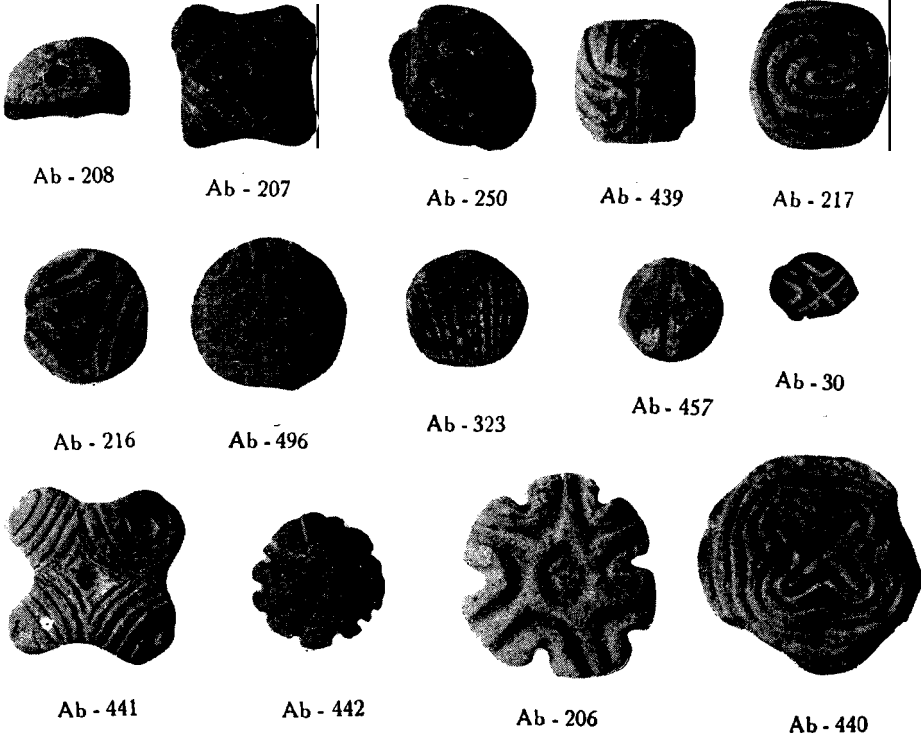
A. B. 29

Aynı tarzda daha iptidaî.

Ç. Mühürün yüzünde bir helezon hat kıvrılıyor.

A. B. 217 de olduğu gibi.

Bazı mühürlerin üzerindeki örnekler ezcümle 442 deki derin çizgiler idollerin üzerindeki örneklerle çok benzerlik göstermektedir. Aynı münasebeti bakır eserlerle ağırşaklar üzerindeki örneklerde de gördük.

Ahlatlibelde bulunan mühürler

Ab - 208

Ab - 207

Ab - 250

Ab - 217

Ab - 216

Ab - 496

Ab - 439

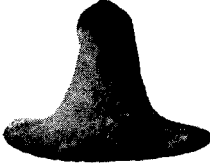
Ab - 323

Ab - 457

Ab - 30

Ab - 441

Ab - 442

Ab - 206

Ab - 440

Aynı mühürlerin yandan görünüşü

Ab-27

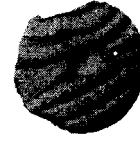
Ab-210

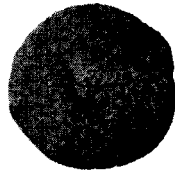
Ab-443

Ab-322

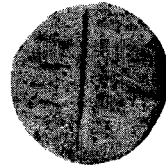
Ab-218

Ab-28

Ab-29

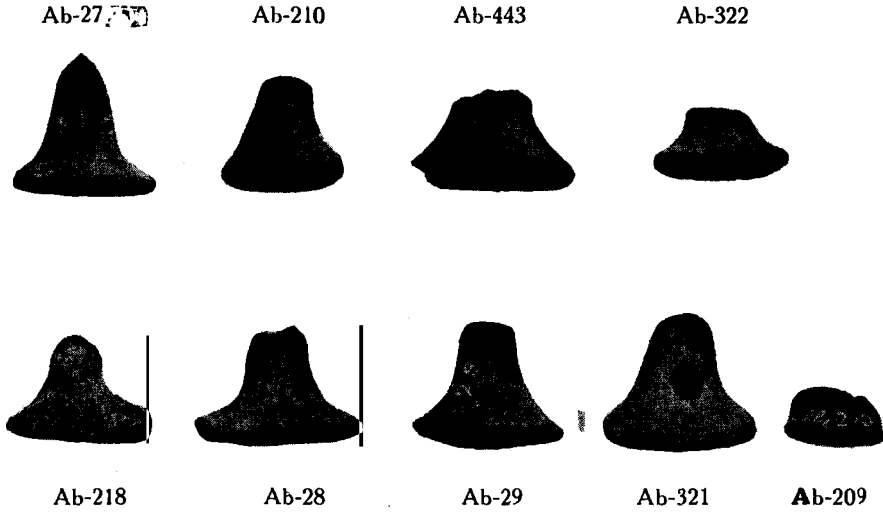

Ab-321

Ab-209

Ahlathbelde bulunan mühürlerden diğer bir grup

Aynı mühürlerin yandan görünüşü

KEMİK ESERLER

I. Kemik bizler: A. Mafsal kemiklerinden yapılanlar. 155, 172, 176, 182, 34, 161, 175, 159, 166, 163, 214, 36, 694 numaralı eserler bu cümledir. Muhtelif ebattadırlar.

B. Kaburga kemiklerinden veyahut kemik kırıklarından yapılanlar. 315, 170, 316, 160, 162, 407, 177, 686, 171, 515, 498, 485, 183, 490, 173, 320, 164, 319, 169, 215, 214 bu cümledendir.

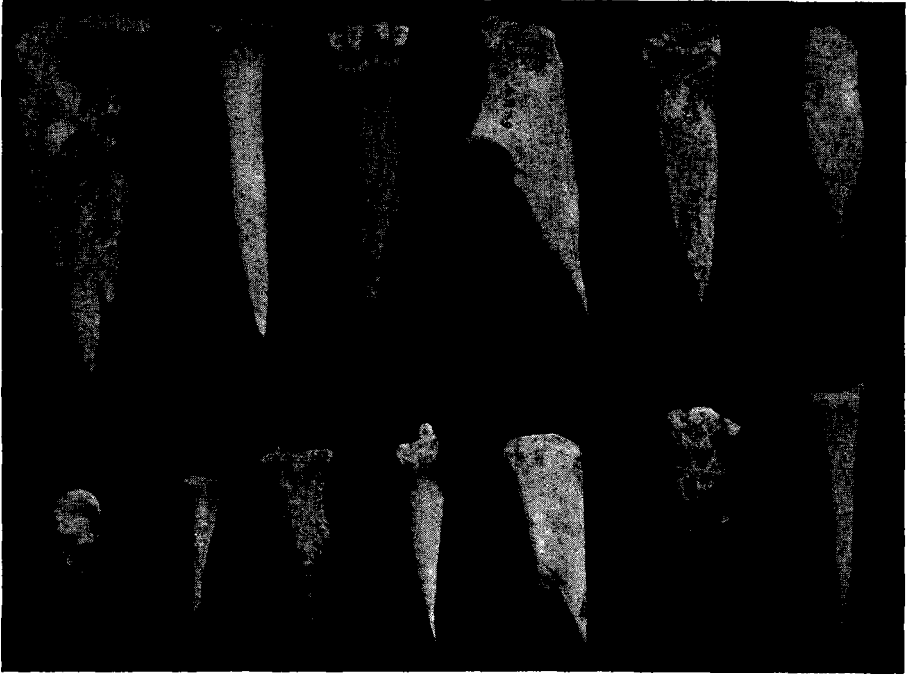
II. Kemik iğneler: 198, 168, 492 bu cümledendir.

III. Kemik sap: 156 numaralı kemik üstuvane bir bakır biz sapıdır.

IV. Nazarlık: 450 numaralı bir başı delik diş nazarlıktır.

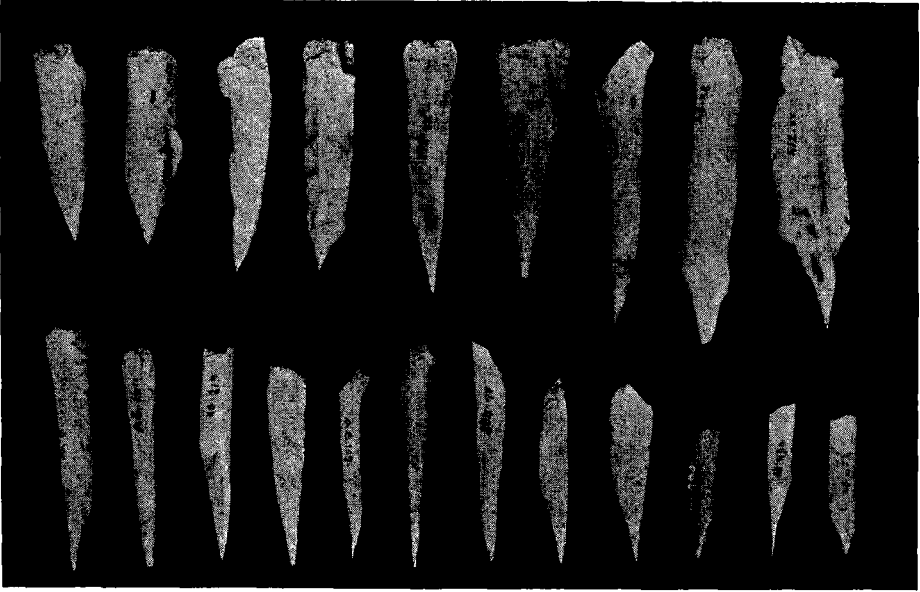
V. Düzeltme aygıtı: Bir başı kaşık gibi yassı sapı kırık 157 numaralı eserin çanakçılıkta yahut diğer bir san'at sahasında kullanılan düzeltme aygıtı olması muhtemeldir.

VI. Çekiç: Bir başı kırık 23 numaralı eser geyik boynuzundan mamul çekiçtir.

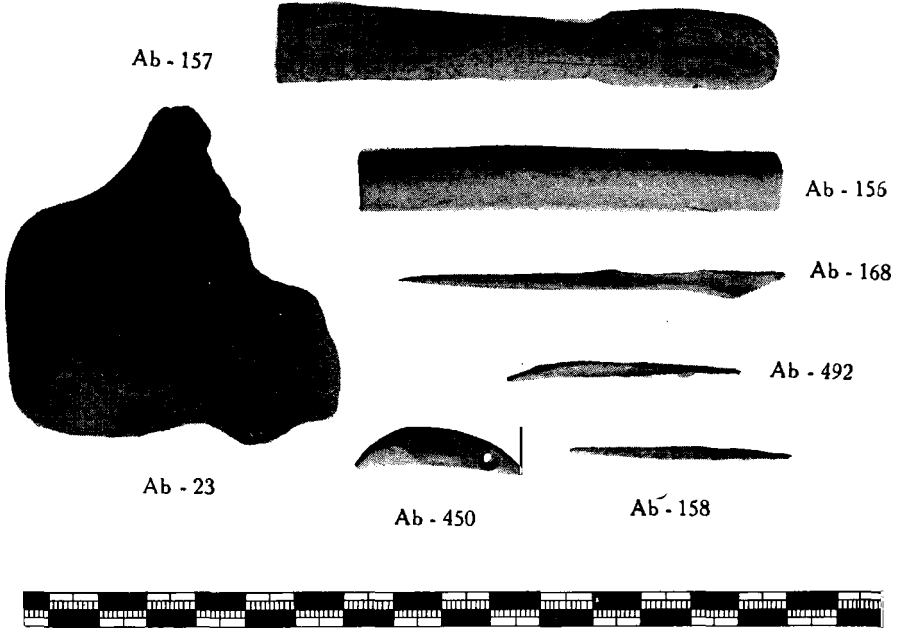
Ab. 155, 172, 176, 159, 182, 34; 694, 36, 175, 166, 163, 161, 214.

Mafsal kemiğinden yapılan kemik bızlar

Ab. 160, 162, 407, 177, 515, 170, 315, 316, 214; 171, 164, 319, 320, 169, 215, 498, 485, 686,
183, 490, 173.

Kaburga kemiklerle kemik kırıklarından yapılan bız veya iğneler

Muhtelif kemik aygıtlar

MADENİ ESERLER:

I. Bakır eserler: kamalar; kabzaya geçecek sapçık ile mücehhezdirler. Bu çeşit kamalar sapçığında çivi olup olmamasına göre ikiye ayrılırlar. A) İğnesizler: 363 gibi. B) İğneliler: 579, 585, 545 gibi. Bu çeşit kamalar Alisharda ve Turovanın ikinci tabakasında yalnız bakırdan değil gümüşten dahi bulunmuştur. Mukayese ediniz: The Alishar Hüyük 1928 - 1929 Sahife: 56, 153, 155. *Trojanischer Altertümer*. Hubert Schmidt 1902 Sahife 228 - 229, No. 5850, 5854, 5855.

Bu şekildeki bakır eslihanın asıl menşei bazı âlimlerce Mezopotamya olarak kabul edilmiştir. KİŞ ve BABYLON den Alishar yolile Turovaya oradan Giride geçmiş diğer taraftan Suriye istikametinde yürümüştür.

Bu umumî mülâhazalardan sonra kamaları teker teker mütalea edebiliriz:

A. B. 363: Bakır kama. Uzunluğu: 25,50 cm. en geniş yeri: 3,50 cm. sapçık uzunluğu: 4 cm. sırtından iki hat aşağı inerek bir kabarıklık teşkil etmektedir. VI. numaralı mezar kısmındaki izahata bakınız.

A. B. 545: Bakır kama: 22 cm. uzunluk. Ucu içeri doğru kıvrık. VI numaralı mezara ait izahata bakınız. Sapçığı çivilidir.

A. B. 579: Bakır kama, 40 cm. uzunluk, en geniş yeri 3,5 cm. sapçık uzunluğu 4 cm. ucu kıvrıkve kırıktır. X numaralı mezara ait izahata bakınız.

A. B. 585: Bakır kama, ucu güdüktür. Mevcut uzunluk: 11 cm. en

geniş yeri: 3 cm. sapçık uzunluğu: 3,5 cm. sapçık çivilidir. Çivi uzunluğu 1,5 cm. VIII - IX numaralı çifte mezarlara dair olan izahata bakınız.

II. Baltalar: A) Yassı balta. A. B. 583: Hafifçe yükselmiş kenarlarla mücehhez. Keskin tarafı hafif meyillidir. Boyundan kırılmıştır. Mevcut uzunluk: 6 cm. VIII-IX numaralı çifte mezardan çıkmıştır.

B. Sap delikli iki adet balta. Arka tarafları çekiktir. A. B.354: 12 cm. uzunlukta. Yüz en geniş yeri 5 cm. dir. Tamamen mütenazır değildir. X numaralı kadın iskeleti yanında bulunmuştur. A. B. 584: Döğdüsü eksik. Mevcut uzunluk 8 cm. yüzün en geniş yeri 42 cm. dir. VIII - IX numaralı mezarda bulunmuştur.

III. Bağ delikli boyun halkaları:

A. B. 577: Dört köşeli kıvrılmış bakır çubuktan. Ortası yuavrlak bir top çubuk üzerinde müteharriktir. Topun üzerinde ağırşaklarda olduğu gibi dalgalı çizgiler gözükyor. 4 a. işaretli mezarın şarkından çıkmıştır. En geniş yeri 15 cm. iki bağ deliği arasındaki açıklık: 7,50 cm.

A. B. 577: Dört köşeli kıvrılmış bakır çubuktan. 4 a. işaretli mezarın şarkından çıkmıştır. En geniş yeri 15 cm. iki bağ deliği arasındaki açıklık 7,5 cm.

A. B. 578: Kıvrılmamış yuvarlak bakır çubuktan. 10 numaralı kadın mezarında boyun kemikleri yanında bulunmuştur. En geniş yeri: 13 cm.; iki bağ deliği arasındaki açıklık: 9,5 cm. bağ deliklerini teşkil eden kulakçıklar az kırıktır.

Bu çeşit boyun halkaları Kafkasyada, Suriyede bulunan Byblos ve Hamat'ta bulunmuş oradaki eserlerin 2000-1800 senelerine aidiyeti tahmin edilmiştir.

VI. Bakır bilezikler: A) Beş tanesi massiftir. A. B. 539: maktar dört köşe yontulmuştur. Uçları düz ve birbirine geçmiştir. X numaralı kadın mezarından çıkmıştır. Kutru 7,50 cm. dir. Çubuğun kalınlık kutru 1 cm. dir.

A. B. 600: Evvelkinin eşidir.

A. B. 575: Maktar yuvarlaktır. Uçları düz ve birbirine geçmiştir. Kutru 7 cm. çubuğun kalınlık kutru 5 m/m dir.

A. B. 576: Maktar yuvarlaktır. Uçları düz ve birbirine geçmiştir. Kutru 7,50 cm.; çubuğun kalınlık kutru 1 cm. dir.

A. B. 362: Maktar yassıdır. Uçları düz ve birbirine geçmiştir. Üstünde çizgiler belirlemektedir. En büyük genişliği 6 cm. dir. Bu çeşit bileziklere Alisharın Bakır Devrinde tesadüf olunur. Bakınız: The Alishar Hüyük 1928 - 29 Shf. 57.

B) Altı adet büyükler ve küçükler için düz, uçları açık veya kapalı, maktar yuvarlak yahut hafif köşeli bakır kol bilezikler:

A. B. 581: En büyük genişliği 61 mm. uçlarının açıklığı 20 mm. VIII-IX numaralı çift iskeleti havi mezarda kadının bileğinde bulunmuştur.

A. B. 582: Evvelkinin eşidir.

A. B. 544: En büyük genişliği: 7 cm.; çubuğun kalınlığı: 5 mm. toprak sathından 65 cm. derinlikte çıkmıştır.

A. B. 586: Genişliği 4,5 cm. X numaralı kadın mezarında kadının bileğinde bulunmuştur.

A. B. 404: Genişliği 7,5 cm. ve çubuğun kalınlığı 5 mm. dir. Toprak sathından itibaren 240 cm. derinlikte çıkmıştır.

A. B. 410: Uçları birbirine geçmiştir. En büyük genişliği 7,50 cm. ve çubuk kalınlığı 4 mm. dir. Toprak sathından itibaren 75 cm. derinlikte bulunmuştur.

V. Bakır halhal: A. B. 433: Maktar dört köşeli, yassıdır. Uçları 3,5 cm. uzak açık, genişliği 10,50 cm. kalınlığı 7 cm. büyük kapının olduğu yerde 40 cm. derinlikten çıkmıştır.

VI. Bakır iğneler: A. B. 356 tek halkavî kulakçıklı iğne. Kulakçık yalnız bir tarafa bakmaktadır. Uzunluğu 14 cm. mukayese ediniz:

The Alishar Hüyük 1928 - 29 Shf. 54, B. 108, B. 296 aynı tarzdadır.

A. B. 580: İki kürrevî başla mücehhez iğne. Kürreler içerlek çizgilerle süslüdür. Ucu kırıktır. Mevcut uzunluk 16,5 cm. X numaralı kadın mezarından karın hizasından çıkmıştır.

A. B. 355: Uzunluğu 17 cm. evvelkinin aynı olmakla beraber ayrı yerden VIII-IX numaralı çift iskeletli mezarda bulunmuştur. Her iki iğne için mukayese: Hubert Schmidt: Trojanischer Altertümer 1902 Shf. 254 No. 6402, 6425.

A. B. 432: Tek yuvarlak başlı iğne. Kıvrılmış olarak toprak üstünde 200 cm. derinlikte bulunmuştur. Asıl uzunluğu: 10 cm.

VII. Bakır bizler. A. B. 511: Uzunluğu 6,5 cm. toprak sathından itibaren 200 cm. derinlikte bir odanın aşağısında bulunmuştur. Kemik eserler arasında tamamen benzerleri vardır.

A. B. 33: Eğrilmiş biz veya iğnedir. Uzunluğu: 9 cm. 235 cm. derinlikte bulunmuştur. Bu Ahlatlibelde bakır eserlerin bulunduğu en son derinliktir.

VIII. 403: Hakkâk kalémi: yassıdır. Uzunluğu 8 cm. 152 cm. derinlikte bulunmuştur.

IX. Bakır kap paraçaları: A. B. 587. 70 cm. derinlikte bulunmuştur.

Gazi Terbiye Enstitüsü Müdürlüğünün 16/7/933 tarihli ve 1008 numaralı resmî tezkeresine ilişik olarak gelen kimya muallimi Dr. Avnürrefik Beyin raporu bu kap parçasının sâf bakır olduğunu bildirmektedir. Diğer esler de azıcık bıçakla kazılınca bakır oldukları gözükmemektedir.

X. A. B. 586: İşaretili bakır kırıkları. V numaralı çocuk mezarında bulunmuştur, dört adet bakır çanakçık kırığını ve dört adet bakır helezonî boncuğu ihtiva etmektedir.

B.

Altın eserler: Helezonî şekilde altın parmak yüzüklerinden dört adet bulunmuştur. Üstleri düzdür. İçlerinde 366, 649, 651 numaralı olanlar masif ve 650 numaralının içi boştur.

A. B. 366: İçlerinde en büyüğüdür. X numaralı kadın mezarında bulunmuştur. 649, 650, 651 numaralı yüzükler ise VIII - IX numaralı çift iskeletli mezarda bulunmuştur.

C.

Kurşun esler: A. B. 32: Kurşun yüzük. Genişlik kutru 20 mm. tel kalınlığı 2 mm. dir. Toprak sathından itibaren 50 cm. derinlikte bulunmuştur.

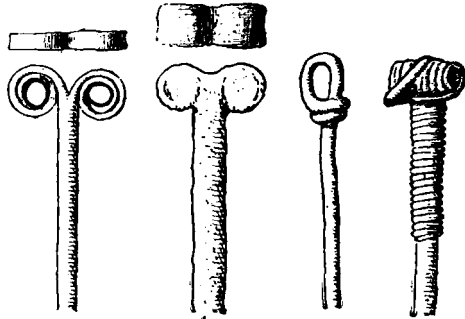
A. B. 574: Genişlik kutru 18 mm. tel kalınlığı 2 mm. toprak sathından itibaren 60 cm. derinlikte evvelkinden ayrı yerde bulunmuştur.

Kamaları mukayese ediniz:

No. 6146

İğneleri mukayese ediniz:

No. 6401

No. 6402

No. 6403

No. 6404

Trojanischer Alter tümer 1902 sah. 246
II—III üncü yerleşme tabakası

Trojanischer Alter tümer 1902 sah. 254
II—V inci yerleşme tabakası

İDOLLER:

René Dussaud (Les Civilisations Préhelléniques dans le bassin de la mer Egée 1914) adlı eserinin 359 uncu sahifesinde Anthropomorphisme primitif bahsinde aynen şöyle diyor:

“Aussi haut que nous puissions remonter, c’est-à-dire dès l’époque néolithique, les Egéens ont conçu certains dieux sous forme humaine. C’est certainement le cas de la déesse-mère. Le type stéatopyge méditerranéen bien connu par les stauettes néolithiques de Malte, d’Italie et de France, qu’on trouve également en Egypte, paraît caractériser l’époque néolithique en Thessalie et dans la Grèce continentale... La notion de la déesse mère est primitive et générale; non moins naturel est le geste des mains raménées sur les seins pour caractériser la nourricière, de même que la notation du sexe pour marquer la fécondité. La traduction plastique de ces notions avait une valeur magique certaine qui garantissait la perpétuité de la famille la gardait des mauvais esprits ou des entreprises funestes, particulièrement au moment des couches...”

Bu toprak ve bereket tanrısının Frikyalılarda ve Yunanlılarda *Cybele* Romalılarda *Magna Mater* adını aldığı malûmdur. Ahlatlibelde bulunan idoller ekseriyetle keman şeklinedirler. 693 numaralı idol kaidelidir. Üzerinde bir mahmuz gözükmektedir. 507, 367, 310, 181 aynı zamanda muharip kıyafetinde tasvir edilmiştir. Sayısı 18 e varan bu idolleri bazı mukayeselerle tanıtmaya çalışalım:

A. B. 181: Pişmiş topraktan, baş eksik, mevcut uzunluk: 70 mm. 45 mm. kol hizası genişliği. Göğüste iki hat yekdiğerini çapraz katediyor. Belden aşağı kısımda muvazi hatlar vardır. Mukayese ediniz:

Girit. 7 Val. Müller; Kyklad 28 ve 37 Val. Müller; Thesalya 60 Val. Müller; Anadolu Fırat kenarında Serrin mevkiinde 136 Val. Müller.

A. B. 310: Pişmiş topraktan, baş eksik, mevcut uzunluk: 60 mm.; kol hizası genişlik: 40 mm., boyunda bir hat var. Bu hattın altında 6 nokta gerdanlığı temsil ediyor. İki hat göğüste yekdiğerini çapraz katediyor. Tekatu noktası altında bir çukur nokta var. Belden aşağı kısımda yekdiğerine muvazi hatlar yelpaze gibi açılıyor.

A. B. 667: Pişmiş topraktan üst tarafı kırık. Mevcut uzunluk: 30 mm. azamî genişlik: 50 mm. her iki tarafı işaretli.

A. B. 367: Pişmiş toprak. Mevcut uzunluk: 55 mm.; kol hizası genişlik: 50 mm.; baş sivri, ağzızsız, boyundaki gerdanlık noktalarla ifade edilmiştir. Göğüste iki çapraz hat yekdiğerini katediyor. İki meme yerinde iki delik var. Arka tarafta da çapraz iki hat ve bu çapraz hatlar arasında üst üste iki delik var. Büyük zahire küpünün bulunduğu ocaktan 150 cm. derinlikten çıkmıştır. Mukayese ediniz: The Alishar Hüyük 1928 - 1929 Shf. 54 B. 751.

A. B. 507: Pişmiş topraktan. Uzunluk 50 mm.; kol hizasında genişlik: 37 mm. gözler iki çukur nokta ile, kaşlar düz iki oyuk hatla ifade edilmiştir. Ağzızsız, baş teber biçiminde, boyunda muvazi iki hat vardır. Onun altında üç nokta vardır. Göğüste ve arkada iki muvazi hat çapraz yekdiğerini katediyor. Kolun iki ucunda, etek kısmının iki ucunda, göbekte çukur noktalar olduktan başka kaide kısmında iki çukur nokta vardır. Bu çukurlara ayağı andırır iki ince değneğin ilâve edilmiş olması muhtemeldir.

Mukayese: Val. Müller de 116 cenubî Rusya işaretli taş idol çapraz muvazi iki çizgi itibarile benzemektedir.

A. B. 178: Pişmiş toprak. Baş ve belden aşağı kısmı eksik; mevcut uzunluk: 50 mm. kol hizası genişliği: 60 mm. iki meme çukur iki nokta ile ifade edilmiştir. Belde yekdiğerine muvazi iki hat vardır. Val. Müller Anadolu 136; Alishar 1928 - 29 Sah. b. 751 ile mukayese edilebilir.

A. B. 188: Pişmiş toprak, siyahımsı renkte. Mevcut uzunluk: 40 mm. kol hizası genişlik: 25 mm. baş eksiktir, iki meme yerinde iki çukur nokta var, belde bir çizgi bulunuyor. Göbek altında 3 hilâlvarî çizgi kadın elbisesini temsil ediyor. Beldeki çizgi ile hilâlvarî çizgiler arasında aşağıya doğru muvazi çizgiler bulunuyor.

A. B. 508: Pişmiş toprak. Baş ve gövdesi eksik. Elbise yerleri kenarlara kaçan meyilli ve ufki çizgilerle süslü. Genişlik: 31 mm. bulunduğu tabakanın toprak sathından itibaren derinliği 50 cm. A. B. 310 ile mukayese ediniz.

A. B. 693: Pişmiş toprak. Yalnız ayak kısmı kalmıştır. Ayağın üzerinde bir mahmuz gibi çıkıntı vardır. Bu tarz idoller Romanya ve Bulgaristanda da bulunmuştur. Bakınız: O. Menghin, Weltgeschichte der Steinzeit. Wien 1931.

A. B. 219: Pişmiş toprak. Baş eksik. Mevcut uzunluk: 30 mm.; en geniş yeri: 23mm. çok basit, yuvralağimsı, üzerinde hiçbir işaret veya çizgi yoktur. Mukayese: Hubert Schmidt Trojanischer Altertümer 1902 Shf. 279 daki mermer idol.

A. B. 26: Sadeften, baş eksik, mevcut uzunluk 26 mm., kol hizası genişlik: 15 mm.

A. B. 251: Pişmiş topraktan, belden aşağısı kırık. Mevcut uzunluk: 51 mm. kol hizasında genişlik: 40 mm. baş tebervari. Göz iki çukur nokta ile ifade edilmiş, kaş ihtisar edilmiş, ağız yok, iki meme çukur iki nokta ile ifade edilmiştir, belde muvazi iki hat bulunuyor. Mukayese: Val. Müller Girit 6; Anadolu 136.

A. B. 482: Tamdır. Pişmiş topraktan, uzunluğu: 55 mm., kol hizası genişliği: 27 mm., göz çukuru iki nokta ile kaşlar iki hilâlvarî oyuk hatla ifade edilmiştir. Meme yerinde de iki çukur nokta var, belden aşağı amudî çizgiler var. Mukayese: The Alishar Hüyük: 1928-1929 b. 2182 ve b. 751 ile bazı benzerlikler göstermektedir.

A. B. 683: Pişmiş topraktan, boyundan aşağı kısmı eksiktir. 251 numaralıye benzemektedir.

A. B. 180: Pişmiş topraktan, mevcut uzunluk: 30 mm., azamî genişlik: 30 mm., boyundan itibaren alt kısmı kırıktır, baş tebervari, iki göz çukur iki nokta ile, iki kaş hilâlvari iki oyukla ifade edilmiştir. Mukayese: The Alishar Hüyük 1928 - 29 Shf. 54, B. 250 aynidir.

A. B. 520: Pişmiş topraktan, tam, 45 mm., uzunluk: kol yanında 10 mm., genişlik. Toprak sathından itibaren 195 cm. derinlikte bulunmuştur. Göz iki çukur nokta ile ifade edilmiştir, kaş ihtisar edilmiş, meme yeri iki çukur nokta ile ifade edilmiştir. Mukayese: Hubert Schmidt Trojanischer Altertümer 1902 Shf. 270 n. 7574 taştan.

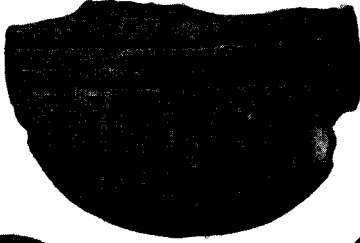
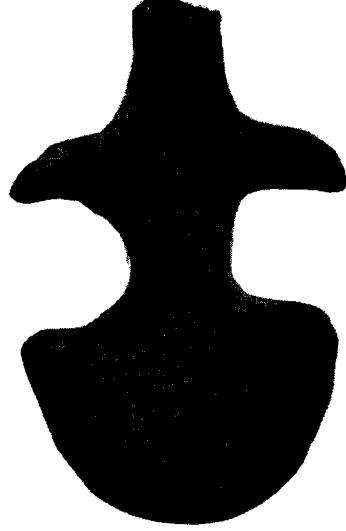
A. B. 25: Pişmiş topraktan, boyundan aşağısı kırık: mevcut uzunluk: 47 mm. genişlik: 25 mm., gözlerin oyuğu ve kaşların oyuğu beyaz bir madde ile doldurulmuştur, baş sivri ve ucu bir çizgi ile bölünmüştür. A. B. 482 ile mukayese ediniz.

A. B. 488: Pişmiş topraktan, boyundan itibaren alt kısmı kırıktır. Gözler iki çukur nokta ile kaşlar iki çukur hatla ifade edilmiştir, göz ile kaşlar egridir, baş sivri ve bir hatla boğumlu. A. B. 482 ile mukayese ediniz.

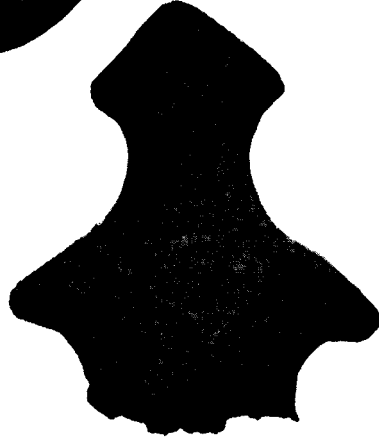
Ab-310

Ab-181

Ab-507

Ab-367

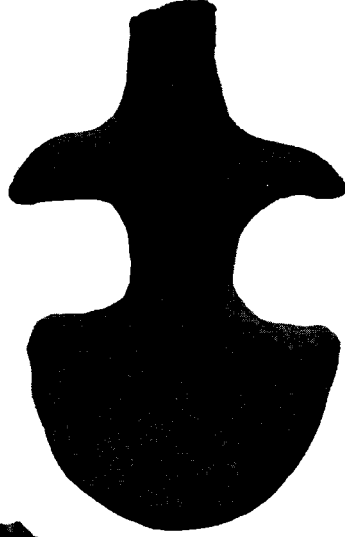
Ab-667

Önden görünüş

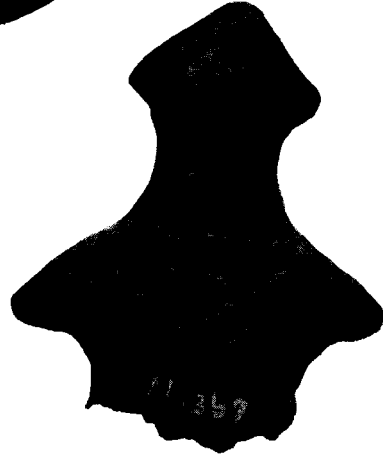
Ab-310

Ab-181

Ab-507

Ab-367

Ab-667

Arkadan görünüş

Ab-178

Ab-188

Ab-508

Ab-693

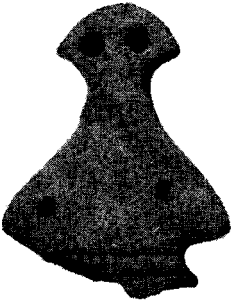

Ab-219

Ab-26

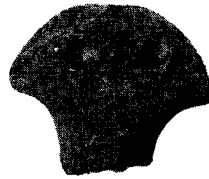
Ab-251

Ab-482

Ab-683

Ab-180

Ab-520

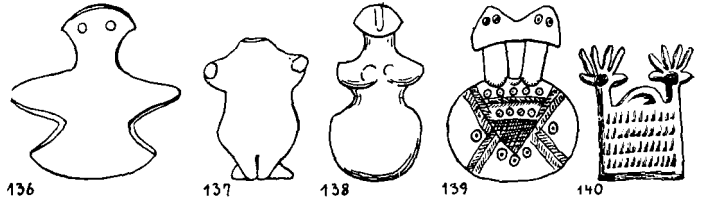
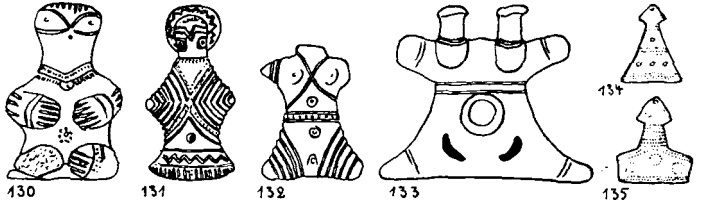
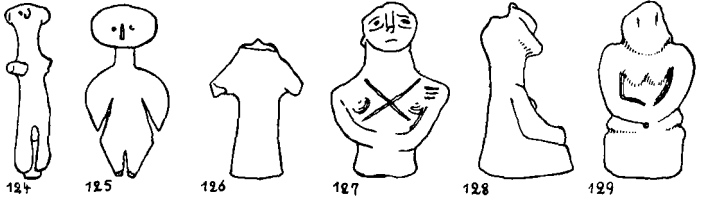
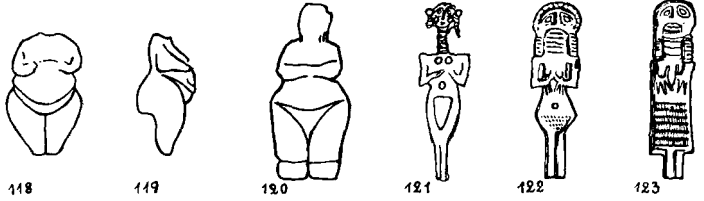

Ab-25

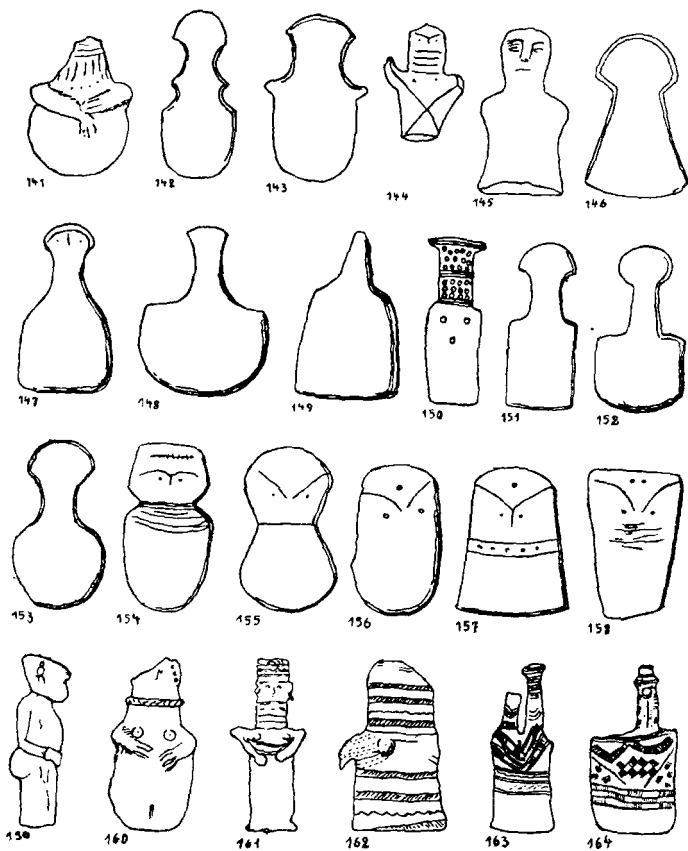

Ab-488

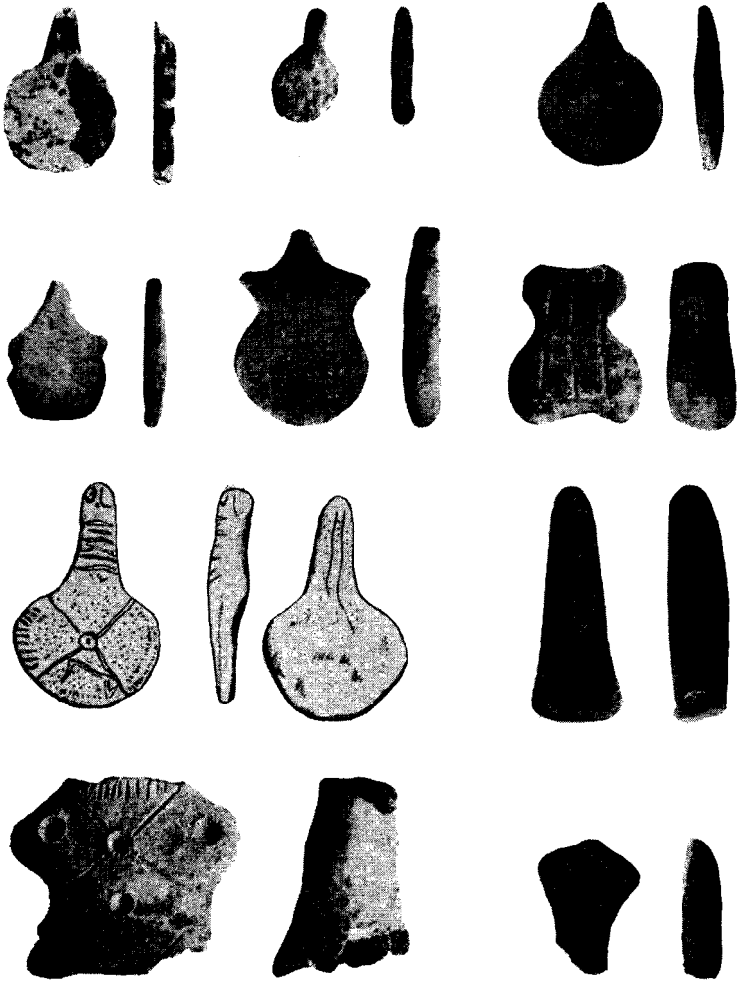
Ahlatlıbel idollerini mukayese ediniz:

**Anadolunun diğer mahallerinde bulunan idoller
(Valentin Müller: Frühe Plastik in Griechenland und Vorderasien 1929)**

Troya (Çanakkale vilâyetinde) ve Kıbrısta bulunan idaller
(Aynı eserden)

Alişar (Yozgat vilâyeti) da bulunmuş idoller

HEYKELCİKLER:

A. B. 677: Pişmemiş topraktan bir kulağı kopmuş koyun başı. Mevcut uzunluk: 25 mm.

A. B. 510: Pişmiş topraktan bir hayvan heykelciği, tamamdır, 34 mm. uzunluk, 22 mm. yükseklik. Toprak sathından itibaren 110 cm. derinlikte bulunmuştur.

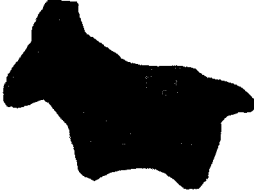
A. B. 648: Pişmiş topraktan başı kırık hayvan heykelciği, 25 mm. uzunluk. V numaralı çocuk mezarının içinden 110 cm. derinlikten çıkmıştır.

A. B. 678: Taştan yılan veya kuş başı, boyundan aşağısı kırık. Yanlarında gözler gösterilmiştir.

A. B. 179: Yılan veya kuş başı. Evvelkinin şekilce aynı. Yalnız göz yeri iyi işlenmemiş, noktalarla gösterilmiştir.

A. B. 24: Pişmiş topraktan kuş başı, göz kısmı açık gözükmektedir. Diğer kısımları kırılmıştır. 22 mm. uzunluk, 20 mm. genişlik.

Ab-510

Ab-24

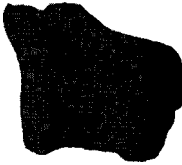
Ab-678

Ab-179

Ab-648

Ab-677

İSKELETLER:

Ahlatlıbelde bulunan insan mezarlarının sayısı 18 i geçmektedir. Hüyük toprağının azamî derinliği dört metre olduğu için iskeletlerin ekserisi yaşlıktan müteessir olmuş bazıları büsbütün dağılmıştır. İskeletler umumiyetle odaların köşelerinde veya içinde temelden aşağıda yahut odaların yanında bulunmuştur. Hepsinde dizler bükük vaziyettedir. 1, 2, 3, 8, 9, 10, 11, 13, 18 numaralı iskeletlerde dizler çeneye geldiği halde 12 numaralı iskelette but kemiği vücut istikametinde yalnız dizden aşağısı arkaya doğru kıvrık vaziyettedir. 1, 2, 4 a, 11, 13, 17 numaralı iskeletler küp içinde diğerleri muntazam veya basit bir tarzda etrafı taşla çevrilmiş mezarlar içinde bulunmuştur. Tedfinde iki istikamet göze çarpmaktadır:

a. Baş şimalişarkîde olmak üzere vücut mihverî şimalişarkî ve cenubgarbî istikametinde, yüz batrıya müteveccih.

b. Baş batrıda olmak üzere vücut mihverî batrı doğu istikametinde ve yüz cenuba müteveccihdir. Yalnız 13 numaralı iskelette yüz göğe bakmaktadır.

(Bu kemikler üzerinde kraniolojik araştırmalar Dr. Şevket Aziz Bey tarafından yapılacaktır.)

Herbir iskeletin vaziyetine dair tafsilât şu veçhiledir:

I. Bir odanın garbışimalî köşesinde temelden itibaren 1 m. derinlikte küp içinde bulundu. Küp kulplu idi. İskelet rutubetten fazla müteessir olmuştu. Küpün ağzına büyük bir taş konmuştu, küpün dip tarafında da bir taş vardı. Baş şimalişarkîde yüz garba bakar vaziyette idi.

I. numaralı iskeletin bulunduğu küp açılmadan önce

II. Kulplu bir küp içinde toprak sathından 40 cm. derinlikte büyük ağır taşlar arasında bulundu. Küpün ve içindeki iskeletin vaziyeti şimali-

şarkî, cenubugarbî istikametinde idi. Kûpün dibi şimalişarkî ve ağzı cenubugarbî tarafında idi. Kûp ve içindeki iskelet pek fazla zedelenmiş ve rutubetten fazlaca müteessir olmuştu. Baş kûpün dibine isabet ediyor ve yüzü batıya bakıyordu.

II. numaralı iskeletin nisbeten sağlamca kalan kafatası toprakta dağınık vaziyette

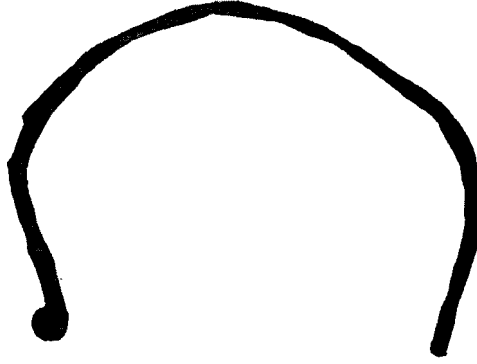
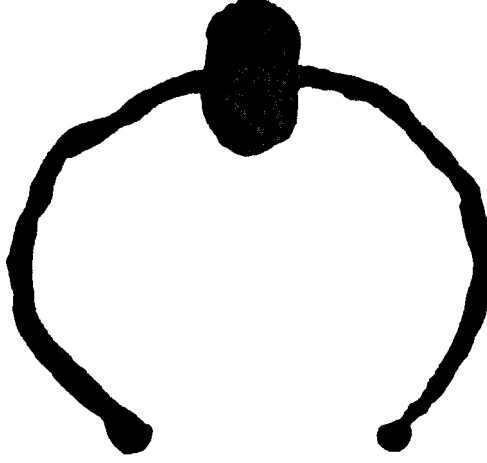
III. Toprak üstünden itibaren 45 cm. derinlikte dizler önüne doğru bükük vaziyettedir. Kûp içinde olmayıp doğrudan doğruya toprak üstüne başı batıya ve ayakları doğuya müteveccih vaziyette idi. Cenuba bakar vaziyette yan yatmıştı. Rutubetten pek fazla müteessir olmuştu. İskeletin ayakları ucunda büyükçe bir taş vardı.

IV. Bir odanın tam ortasında sathı arzdan 25 cm. derinlikte doğrudan doğruya toprak üstünde başsız karma karışık bir vaziyette bacak ve kol kemikleri bulundu.

IV. a. Aynı odanın bir kenarında temellerden aşağıda büyük bir kûpün bir kenar parçası ve yanından insan iskeletinin bazı kalıntıları bulundu. İskelet ve kûp daha evvelki bir devirde tahribe uğramıştı.

Bu iskeletin yanında bakırdan 361 ve 577 numaralı boyun halkalarının bulunması ehemmiyetini artırmaktadır.

Ab-577

Ab-361

IV.a numaralı mezarda bulunan bakır boyun halkaları

V. Bir çocuk mezarıdır. Toprak yüzünden ancak yirmi metre aşağıda olduğu için rutubetten fazla müteessir olmuş ve kemikler dağılmıştır. Mezar mühkem bir surette yassı taşlarla yapılmış üstüne de büyük bir yassı taş kapak kapatılmıştır. Bu mezarın içinden 64 numaralı hayvan heykelciği ile 586 numarada mukayyet bakır parçaları bulunmuştur.

V. numaralı çocuk mezarı

Ab-648

Ab-586

V. numaralı çocuk mezarında bulunan eserler

VI. Toprağın sathına pek yakındır. Kemikler rutubetten pek fazla müteessir olmuş ve kâmilen dağılmıştır. Mezar yassı taşlardan yapılmıştır. İçinden sağlam olarak 363 ve 545 numaralı bakır kamalar bulundu.

Ab-545

Ab-363

VI. numaralı mezarda bulunan bakır kamalar

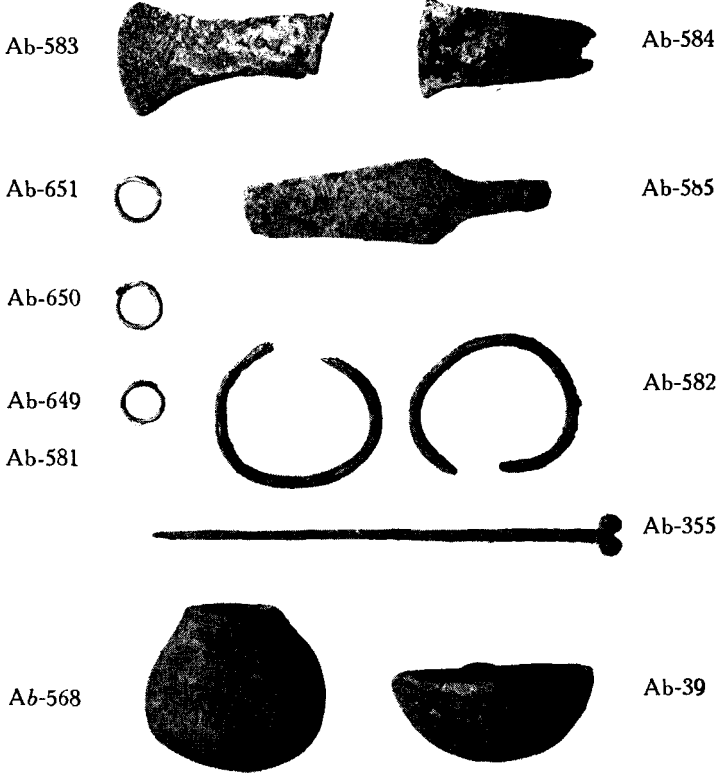
VII. Taştan örülmüştür. Kemikler sathı arza pek yakın olduğu için vaktile dağılmış yahut rutubetten büsbütün mahvolmuştur.

Önde V. numaralı çocuk mezarı, VI. numaralı mezar, sağda VII. numaralı mezar

VIII. — IX. Bir odanın cenubugarbî köşesinde toprak sathından itibaren 75 cm. derinlikte taştan bir mezar örülmüş ve üstü taş kapakla kapatılan bu mezarın içine başları batıya ayakları doğruya uzanmış, yüzü cenuba yönelmiş vaziyette iki iskelet bulunmuştur. Şimaldeki kadın, cenuptaki

erkek olsa gerektir. Kadının bileğinde iki bakır bilezik bulunmuştur. Bu mezar içinde toprak arasında bulunan helezunî açık halka şeklinde üç altın yüzük te kadına ait olsa gerektir. Erkek iskeletinin cenup böğründe bir kama, iki balta ve iki çanakçık ve bir çift topuzlu bakır iğne bulundu. İğnenin de aslında kadına ait olması daha muhtemeldir.

X. Tandırın cenup tarafında bir kadın iskeletinin bulunduğu mezardır. Mezar taştan örtülmüştür. Üstünü ağır bir taş örtmektedir. Baş garba ayaklar şarka yönelmiştir. Yan yatırılmış, yüz cenuba bakmakta, dizler çeneye doğru bükük. Cenup tarafında 365 No lu büyük kırmızı pişmiş toprak tencere, yanı başında ucu kıvrılmış bakır kama (579), gayrı muntazam olarak dökülmüş bir bakır balta (354), kadının boynunda helke kulpunu andıran bakır boyun halkası (578), bileklerinde bir çift bilezik (359 - 360), parmağında helezunî açık halka şeklinde bir altın yüzük bulundu. Taş kapağın üstünde toplu olarak bir çok aşık kemikleri duruyordu. Bunların cenaze aşı veya diğer bir dinî adet ile ilişkili olması muhtemeldir.

X numaralı iskelet yanındaki 365 numaralı toprak tencere görünürken

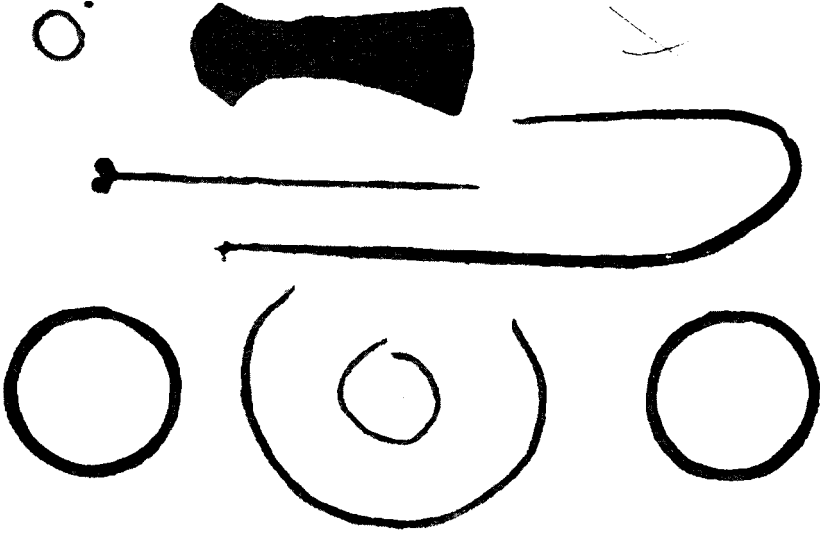

Mezar açıldıktan sonra

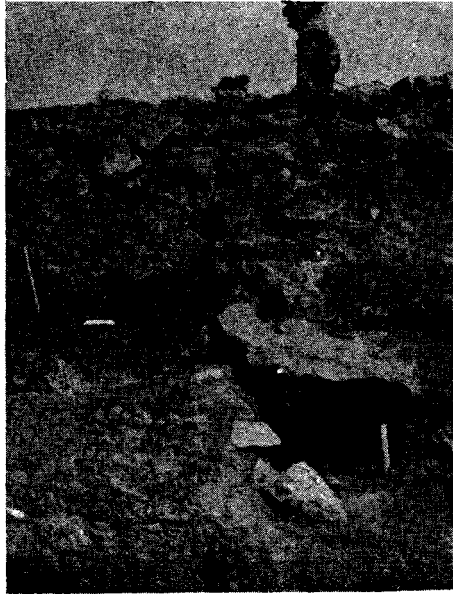

Taş kapakın üstündeki aşık kemikleri

X. numaralı kadın iskeleti yanında bulunan bakır eserlerle altın yüzük

Mezarın umumî görünüşü

XI. Toprak sathından 210 cm. derinlikte küp içindedir. Baş garpta, ayak şarkta, dizler çeneye degecek derecede fazla bükülmüş, yan yatırılmış, yüz cenuba bakıyor. Küpün garba düşen yani iskeletin kafa tasını muhafaza eden dip tarafı deliklidir. Dip eksiktir. Bundan tedfin için eski, sakat küplern kullanıldığı da istidlâl olunabilir. XIII. numaralı iskelet küpünün de ağız tarafının kırık olduğu aynı veçhile tespit edilmiştir. XI numaralı mezar küpünün ağızını yassı bir taş kapatmaktadır. Küpün üstü tamamen ezilmiş fakat parçaları mahfuz kalmıştır. Bu vaziyette uzunluğu 80 cm. dir. Bu cenaze küpü ayrıca yuvarlak olarak yapılmış bir duvar içine alınmıştır.

Küp yanyana çift memeden ibaret dört adet tutacaklıdır. İskelet yanında silâh ve saire bulunmamıştır. Kafatası ezik idi ve umumiyetle kemikler rutubetten fazla müteessir olmuştu.

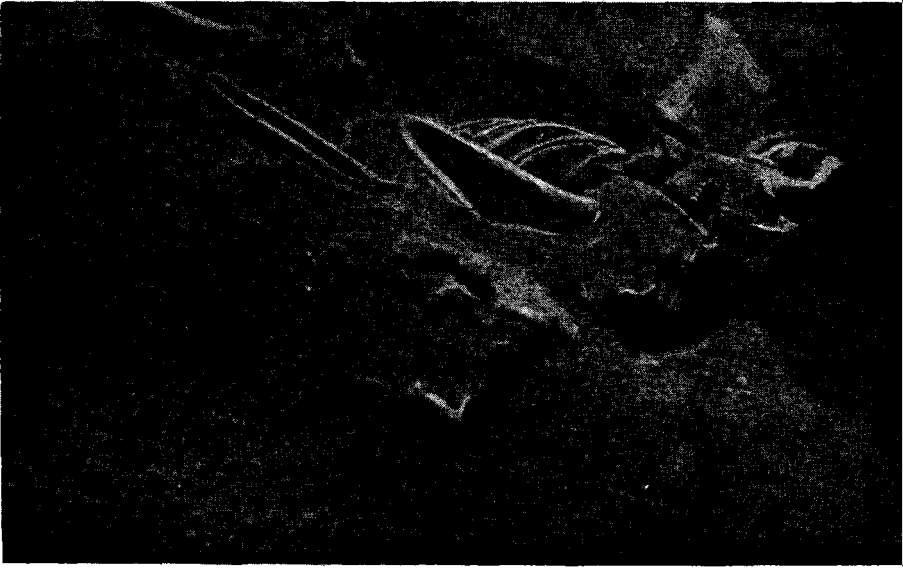

XI. numaralı iskeletin bulunduğu küp

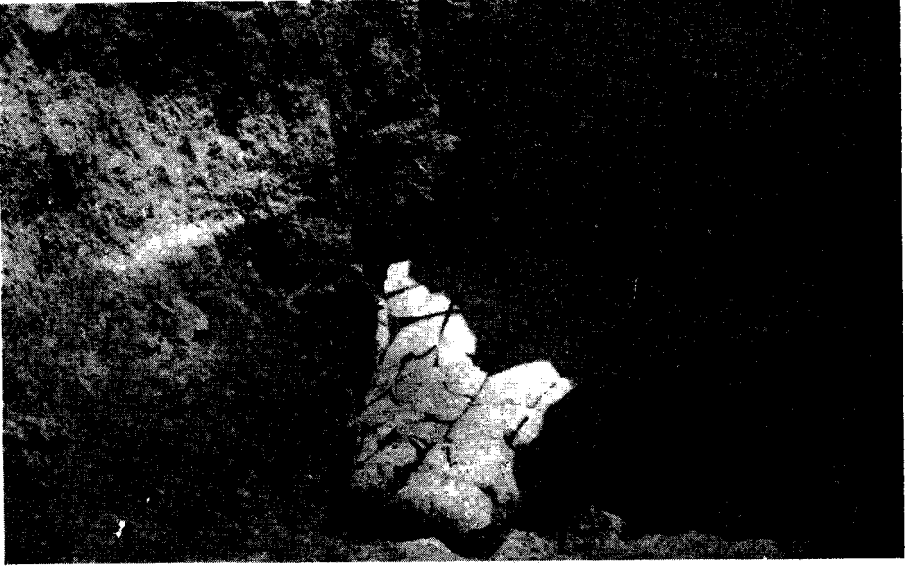
XI. numaralı küpün içinde iskeletin yatış yaziyeti

XII. Toprak sathından 185 cm. derinlikte VIII - IX numaralı çift iskeletten 110 cm. aşağıda odanın hemen ortasında tabii taşların arasında bulundu. İskelet mihverî biraz meyilli olmak üzere ayak şarka baş garba müteveccihî. Derinden çıktığı için en iyi çıkan iskeletlerden biridir. Kafa kemiği az eziktir. Yanında silâh vesaire bulunmamıştır. But kemiği vücut istikametinde düz, fakat baldırlar dizden arkaya doğru bükülmüştür. Yüzü şimale bakmaktadır. Bulunduğu vaziyette dizden başa kadar olan kısım 110 cm. uzunluğundadır.

XII. numaralı iskelet yatış vaziyeti

XIII. Kalenin şimal eteğinde toprak yüzünden 210 cm. derinlikte bir küp içinde bulundu. Küpün ağzı kırık ve dibi de eksiktir. Ağzı şarka dibi ise garba bakıyordu. İskeletin ayağı şarkta başı garpta bulunuyordu. Yüz göğe bakıyordu. Dizleri çeneye doğru bükülmüştü. Bu vaziyette baştan kalçaya kadar iskeletin uzunluğu 85 cm. idi.

XIII. numaralı mezar açılmadan evvel

XIII. numaralı mezarın açıldıktan sonraki vaziyeti

XIV. Bir oda içinde toprak sathından itibaren 200 cm. temellerden itibaren 140 cm. derinlikte bulundu. Baş şimalişarkîde ayak cenubugarbîde idi. Diz çeneye doğru bükülmüştü. Yüz garba bakıyor ve yan yatırılmış vaziyette idi. Yüzü muhafaza için önüne büyükçe bir taş koymuşlardı. İskeletin bulunduğu vaziyete uzunluğu 100 cm. idi. Kollar göğüse kavuşturulmuştu. Kafa kemiği ezik fakat çene kemiği iyi idi. Dişleri sağlamdı. İskeletin altında kalın bir küp kırığı bulundu fakat, onun da iç tarafı toprak yüzüne bakıyordu.

XIV. numaralı iskelet

XV. XIV numaralı iskeletin bulunduğu oda içinde toprak yüzünden itibaren 165 cm. derinlikte çok ezik ve dağınık olarak bulunan bir çocuk iskeletidir. Bu iskelet küp içerisine konmamıştı.

XVI. Büyük kaprı olarak tahmin olunan yerin garbında takriben 150 cm. derinlikte çok dağınık olarak bulunan bir çocuk iskeletidir. Bu iskelet te küp içine konmamıştı.

XVII. Kalenin şimal eteğini teşkil eden bölmelerden birinin içinde toprak yüzünden itibaren 180 cm. derinlikte küpe konmuş olarak bulundu. Baş garbıcenubiye, ayak şimalişarkıye müteveccihetti. Diz çeneye doğru büküktü. Kafa kemiği dağılmıştı.

XVIII. Taşlarla örtülü bir mezar içinde bulunan çok uzun bir erkek iskeletidir. Baş şimalişarkıye ayak cenubugarbiye yönelmişti. Yüz garba bakıyordu. Yan yatmış vaziyette bulunuyordu. Dizler çeneye doğru bükülmüşü.

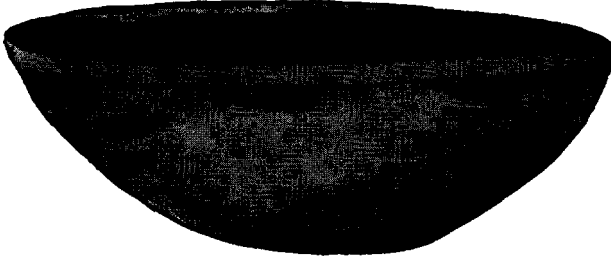

XVIII. numaralı iskelet

A. B. 54 — Pişmiş topraktan, dışı kırmızı içi siyah. Bir tarafı kırıktır.

Yük: 7 cm. Kutru: 9 cm. 1,00 m. de çıkmıştır.

A. B. 67 — Pişmiş topraktan, dışı kırmızı içi siyahımsı renkte, dışının kenarlarında da hafif siyahlık vardır.

Yük: 3 cm. Kutru: 8,5 cm. 1,23 m. de çıkmıştır.

A. B. 139 — Pişmiş topraktan bir kulplu çanak. İçi siyah dışı kırmızı, dibi yuvarlak tam ön tarafında bir memesi vardır.

Yük: 2,5 cm. Kutru: 7,7 cm. 1,10 m. den çıkmıştır.

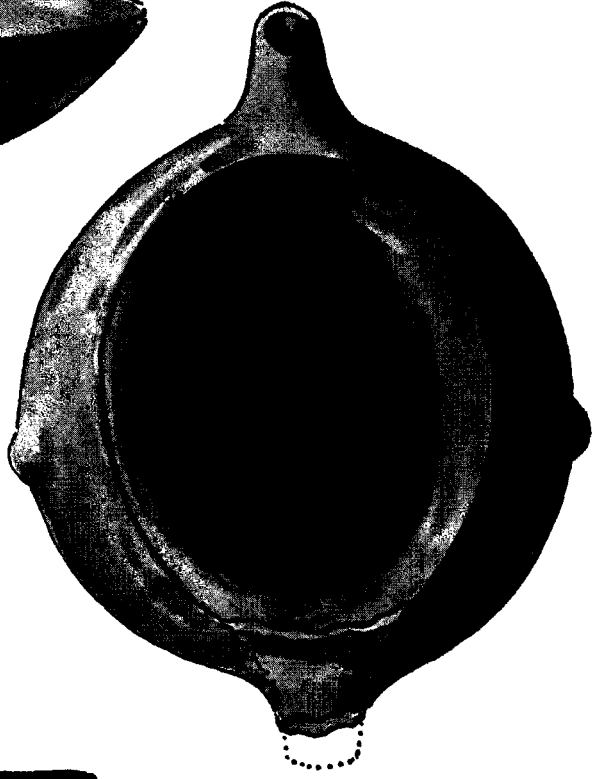

A. B. 109 — İçi siyah dışı kırmızı ve pişmiş topraktan. İki boğumlu bir kulpu vardır. Bir tarafı kırık, dibi içeri doğru çukurcadır.

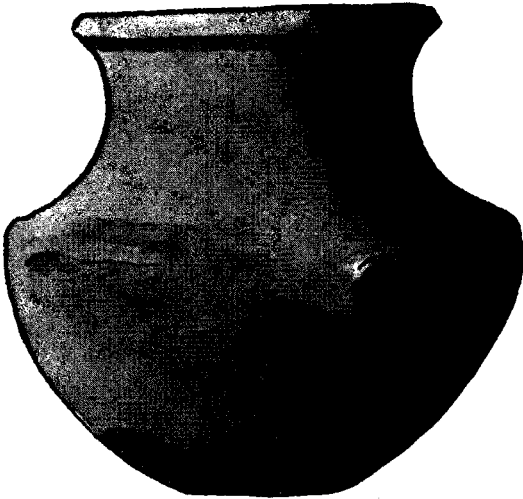
Yük: 3,5 cm. Kutru: 8 cm. 0,50 m. de bulunmuştur.

A. B. 64

A. B. 76

A. B. 75

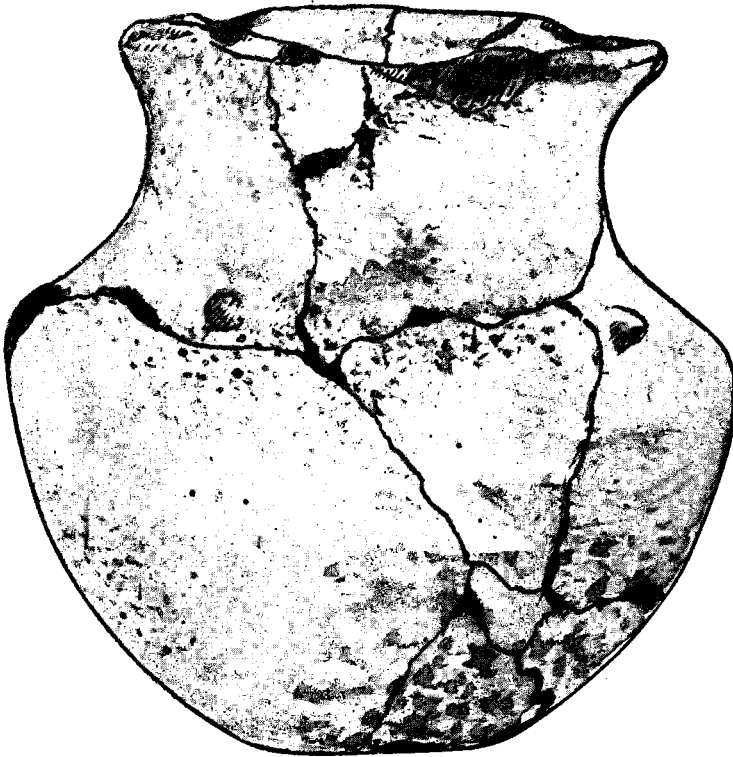

A. B. 136

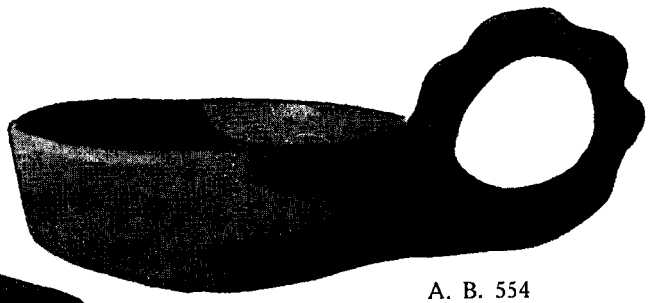

A. B. 93

A. B. 40

A. B. 554

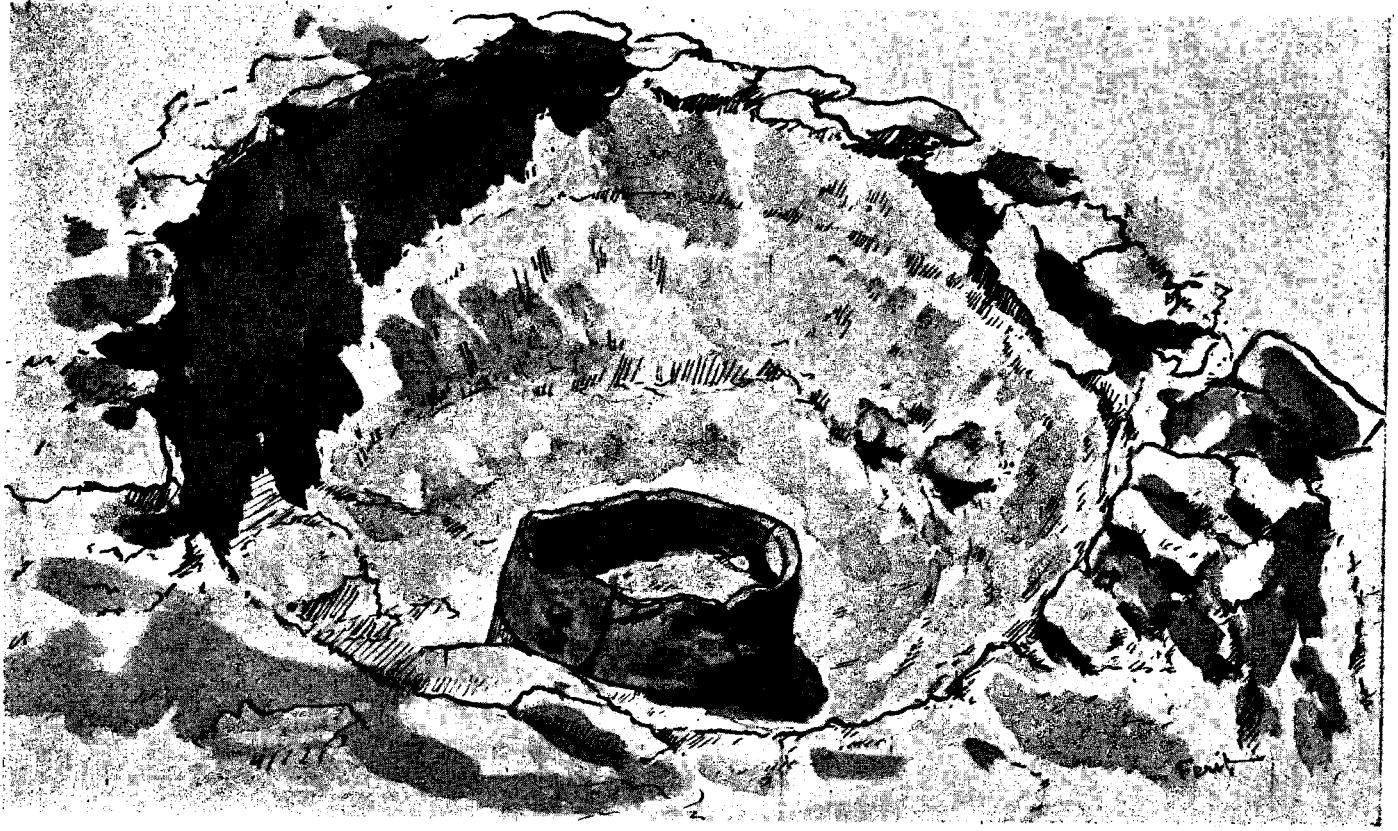
A. B. 28a

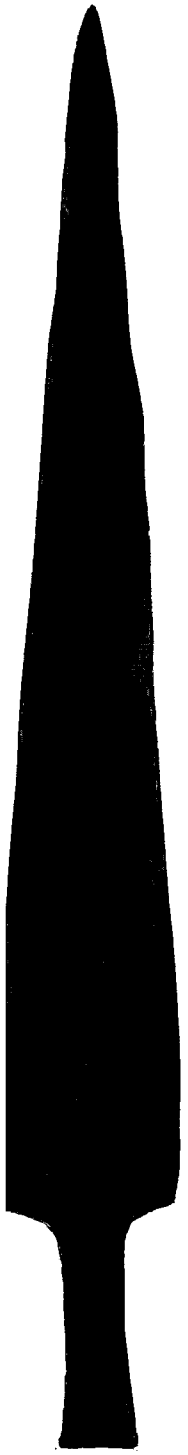
A. B. 71

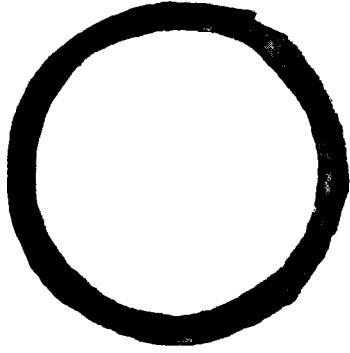
A. B. 145

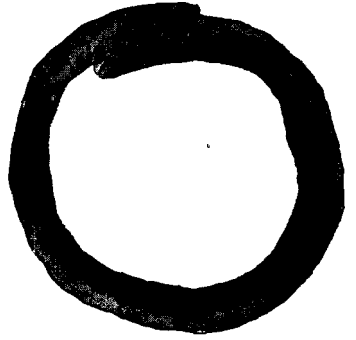
Ocak ve rüzgâr siperliği

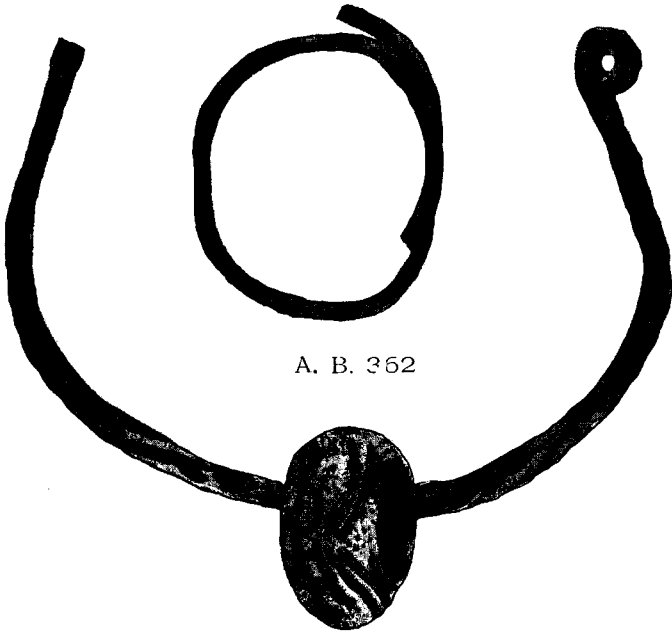
A. B. 363

A. B. 359

A. B. 360

A. B. 362

A. B. 361

A. B. 356 A. B. 355

A. B. 354

VIII. IX. numaralı çift iskeletin yatış vaziyeti

XI. numaralı küpün içindeki iskeletin yatış vaziyeti

XII. numaralı iskelet yatış vaziyeti

LEVHA: 1

Şekil: 1

Türkiye Cümhuriyeti Maarif
Vekâletince Yaptırılan

KARALAR HAFRİYATI

Remzi Oğuz
Maarif Vekâleti arkeoloğu

«Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti» nin 1932 de vardığı neticelerden biri de Türkiyede, Türklerin elile ve Türk bakımından hafriyat yapılması zarureti olmuştur. Cemiyetin kıymetli «Kâtibi Umumisi» Aydın Meb'usu merhum Reşit Galip Bey, Maarif Vekili bulunduğu sırada bu meseleyi devlete maletmiştir. Ankaranın tarihteki yerini aydınlatmak maksadı ve alâkadar şahısların arkadaşlığı ile bizzat yaptığı tetkik gezintileri, meselenin tatbik edilmesi yönünden ehemmiyetli neticeler vermiş, «Ahlatlıbel» gibi, «Karalar» da gezintiler sayesinde adeta keşfedilmiştir. «Zir Köprüsü» nden şimale bükülen «Kızılca Hamam» yolu üzerindeki köyler arasında - mezar taşı, yapı taşı olmak için - serpilen eski taşlar izlenmek suretile «Emirgazi» ve «Karalar» köyüne varılmış; oradaki *Asarkaya*, köydeki eski ve işlemeli yapı taşlarının bolluğu, Çevrede görülen bütün eserlerin buradan dağıldığına şüphe bırakmamıştır. Karalardaki kalenin mevkii, görünüşündeki ifade, burada yapılacak hafriyat neticesi için çok ümit vermiş, bunun üzerine Ankara kalesindeki sondajdan sonra araştırmaların burada devamına karar verilmiştir.

— 1 —

«Karalar hafriyatı» nı yapacak küçük heyet, 1933 senesi ağustosunun 22 sinde Ankaradan ayrılmıştı. «Karalar» devlet merkezinin 60 kilometre şimaligarbisinde merkez kazasına bağlı «Bitik nahiye» sinin bir köyüdür. Oraya kestirme bir yoldan yaya veyahut hayvanla 7-8 saatte varıla-

KARALAR: Panorama.

bilir. Otomobil ve kamyonla 2-3 saattir. Bugün «Ovaçayı» üstüne kurulan «Zir köprüsü» ne kadar tamamiyle garba giden güzel Ankara - Ayaş şosesinden ayrılıp şimale bükülen bozuk cadde üstünde sırasile Çolu, Onaç, Kışla, Bitik, Cemşit köylerine uğranılarak Murtat ovası geçilir. Yolun batısında, cenubugarbisinden şimalişarkisine doğru uzayan Abdüsselâm dağları «Galatya Olempi» denen «Aladağ» ın son yüksekliklerini teşkil eder. «Kızılca Hamam» şosesi denen yol *Zir* köprüsünden 20-21 kilometre ileride de «Emir Gazi» ye varmadan sola(batıya) ince bir kol halinde ayrılır. «Çemşit» köyünün içinden geçerek beş kilometre daha garpta Abdüsselâm tepelerinin son bölükleriyle *Hızır Dağı* nın cenubugarbî bölüklerinin kapatığı ufku arasında akan ince vadi kenarındaki tümeltiye yerleşen Karalar köyüne varır.

Bugün 80 kadar evden ibaret kalan bu eski nahiyeye merkezi, yumşak kilsli bir saydan ibaret ve ilkin hüyük sanılabilecek, bir alçak tepe üstündedir. Köyün çervesinde, sonradan yaptığımız sondajların mahiyetlerini meydana koyduğu hüyük manzarası gösteren daha böyle birçok kireçli tepeler vardır.

Çemşitten gelen yol, Karalar köyünün cenup ucunda ikiye ayrılır. Birisi şark yanından köye uğramadan «Ali Beyler» e ve eski «Legna» ya doğru şimale gider. Öteki köyden geçer, ince vadinin - suyun akışına göre - sol kenarını takip eder, «İğne köyü» ne uğrayarak garp ve cenuba ilerler; Güdül'den geçerek büyük şimaligarp yoluna katışır.

Cemşitten gelen yolun Karalarda ikiye ayrıldığı yerde ve köyün doğrusunda bir dalgalı yükseklik vardır ki eski veyeni mezarlık oradadır. *Asarka* ya asıl köyden bir kilometre şimalde ve şimdiki yolun üstünde, ince vadiyi şarktan garbe doğru kapatan yekpare bir kayadır. Şarkındaki «Sivri Tepe», garbindaki Çamlık tepesi, hisardan daha yüksektirler.

Biraz garp cenubunda Kieperin 1015 rakım ile gösterdiği «İkiz tepeler» in [bizim sonra T. B. ve T. C. dediğimiz yığmaların] bulunduğu yüksekliktir.

İnce vadi, şimalden inen küçük bir derenin yatağıdır ki köyü solda bırakır, şimalden cenuba akar. Köyün en gümrah tarlaları bu derenin kenarındadır. Köyü bir vahaya benzeten ve isteplerde az görülen yeşillikte bu suya borçludur. Bizim sonradan [T. A.] dediğimiz küçük yığma bu suyun sağındaki tarlalardan birisindedir.

«Kızılca Hamam» yolu ile birlikte Karalardan geçen yol garp ve şimalden gelenlerin belli başlı geçidini, yegâne yolunu teşkil ederler. Bugün üçüncü derecede kalmış bulunan Karaların geçmişteki ehemmiyeti şüphesiz daha büyüktür. Bugün şimal ve şimal garbindan gelip Ankaraya giden yollar Kızılca Hamamda toplanıyor; yalnız garptan gelen yol (İznik - Geyve - Nallıhan - Beypazarı yolu) Ayaştan geçer. Kilâsik devirlerde garptan, şimalden (İznik ve İstanbuldan) Ankaraya gelen veya oradan dağılan yollarda şu istikametleri tutardı:

1. Ankara - Manegordos (Crintius yahut Girindos?) - Legna - Carus Vicus - Kreteia (Flaviopolis) - Bithynion (Claudiopolis) - Nikomedeia Livissa - Chalceden.

2. Ankara - Manegordos - Mnizos - Petobriga - Lagania (Anastasiopolis) - Sykeon - Gordoukom (Kördüğüm - Juliopolis) - Dadastana Koinon - Gallicanon - Dablis - Tataion (Tottaion) - Midas - Nikaia [¹].

Görülüyorki bugünkü Kızılcahamamın yerini kılâsik devirlerde Manegordos tutuyor. O devirlerdeki yolların geçtiği veya kavuştuğu yerler üzerinde durmadan şurasını kaydedelim ki eski devirlerdeki yollar bu günlere göre daha cenuptan yahut daha aşağıdan, Porsuk ve Sakarya yahut onların ayaklarına daha yakın geçmektedirler.

Ozman Asarkayanın eski Manegodros olarak telâkki edilmesi yanlış olmaz sanıyoruz. Petobriga (Sipahi Oğlu) dan gelen garp yolunu Mnizosdan sonra Çangly çayını takip ederek şimal şarkına dönmesi, Prasmon ve bugünkü Şeylek [²] yolu ile Asarkayaya yani Mangordosa uğraması ve oradan Cenaxis üstünden Ankaraya gelmesi bize pek mümkün görünüyor. Bu hususta R. Kiepertin, Mosyö W. M. Ramsayın noktâi nazarlarını [aksi ispat edilene kadar] benimsemeyi uygun bulmaktayız [³].

Bugüne kadar Karalar, hattâ kadim Manegordos üzerine bile elimizde bulunan vesikalar, malûmat yok denecek kadar azdır. Eski metinlerin ve eski metinleri bize - seyahatleri, tetkikleri, hafriyatları dolayısıyla - nekle-den yeni müelliflerin doğrudan doğruya Manegordosdan bahsetmeleri ancak Bizans devrinden başlar; söylenenler ve yazılanlar umumiyetle Galatya-yı; Galatları ve Roma istilâsını anlatmak suretile bize Karaların eski mevki-ini aratmışlardır [⁴].

[¹] W. M. Ramsay: Hiş. géog. Asia-Minor; Galatya ve Kapadokya haritasına; aynı zamanda 240 mnci sahifedeki cetvele bakınız.

[²] Şeylek yanında harabeler bulunduğunu bugün biliyoruz.

[³] W. Ramsay: aynı eser, S. 241-242. R. Kiepert: Ankara paftası. 1914.

[⁴] Bu hususta yazımızın sonuna bir bibliyografya koyuyoruz.

Bu itibaldır ki Karaların hafriyat sahası olarak seçilmesi doğrudan doğruya «Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti» nin ve onun merhum yüksek Kâtibi Umumisinin keşfidir diyoruz.

Hafriyat sahası olarak Karalarda dört mıntaka ayırmıştım:

- A. Nekropol ve civarı.
- B. Köy içi.
- C. Dere kenarındaki yığma ile ikiztepelere denilen [çifte yığmalar].
- D. Kale yahut «Asar Kaya».

— 2 —

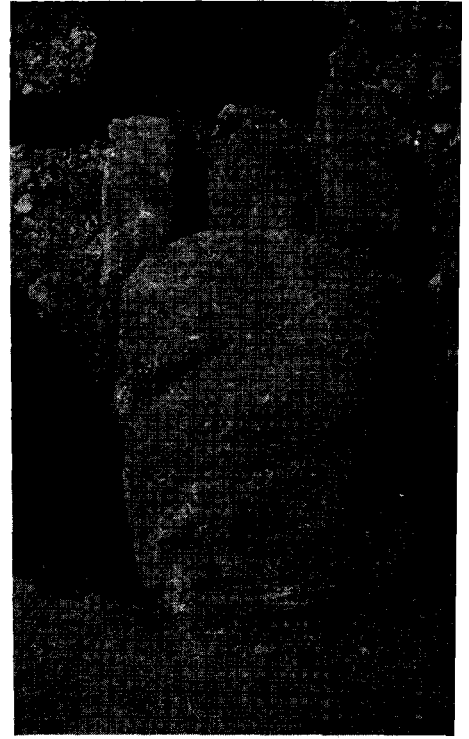
«Cemşit» ten gelen yolun köyiçine gireceği noktanın sağında - köyün cenup şarkında - dalgalı bir yükseklik vardır ki bugün köyün mezarlığıdır; biraz cenupta işlenmiş mermer, taş ve mimarî parçalar, hususî biçimde bir sıra halinde dizilmiş taşlar bulunuyordu ki, köylüleri dinlemesem bile bana orada sondaj yapmağı telkin ediyordu [Levha: 2 Şekil: 2].

İlkin Nekropolün çevresinde, yolun alt ve üstünde ve Nekropolden 1-2 metre daha aşağı seviyede bulunan tarlalarda sondaj yaptırdım; bir metreden iki metreye kadar derinliğe indim; ne iskelet ne çanak çömlek parçası, nede insan oturduğunu gösterir eşya buldum.

Nekropolde, takriben elli metre murabbalık sahada 20 mezar açtırdım. Bunlarda istikamet büyük ekseriyetle şark - garptır; fakat şimal - cenup istikametinde olanları da bulduk. Ölülerin yatışı da hep bir vaziyette değildir. Yan, arka üstü, kolları iki yana uzatılmış, kolları göğsünde kavuşturulmuş, dizleri büyük vaziyette bulunanlar vardır. İçinde bir tanesi - çocuk mezarı - 20 santimetre derinlikte idi; ötekiler hemen umumiyetle bir metreden aşağıda (1,25 1,30 metre derinlikte) bulunmuştur.

Ölülerin doğrudan doğruya toprak üstüne, yahut yumşak kilsî kayanın içinde açılan yere konduğu, sonra üstünün toprakla doldurulup örtüldüğü görüldü. Mezarın çevresine umumiyetle müstatil biçiminde, oldukça kaba yontulmuş adi taş bloklar dizilmiş, baş ve ayak ucuna doğru gittikçe kısalan - taşlar kapatılıyor bulduk. Taşlar sadece yanyana dizilmiş ve harç kullanılmamıştır. Mezarlardan birisi [Levha: 4, şekil: 4 a] kilsî ve yumşak kayanın verevine, bir su yolu kadar sıkı - aşağısı geniş yukarısı dar - oyulması ile husule gelmişti; uzun kenalardan birisinin boyunca bir kademe daha oyulup taşları oraya bir [sundurma - appentis] biçiminde verevine konulmuş böylece mezarın üstüne bir nevi çatı meydana getirilmişti. Diğer birisi - dıştan tek mezar sanılacak surette iken toprağa indikçe birçok mezarların veya birçok iskeletlerin bulunduğu görülüyordu. Dışta sıra taşlar halinde gözükün ve kazdıkça her biri bir mezara, bir iskelete tekabül eden mezar serileride bulundu.

Hemen bütün mezarlar çırılçıplaktı. Eşya, avadanlık, süs gibi tek parça yoktu. En cenupta daha 40 santimetre inmeden mustatil biçimli bir

Şekil: 3 a Karalar: Nekropoldaki mezar örneklerinden

Şekil: 3 b Karalar: Nekropoldeki ha

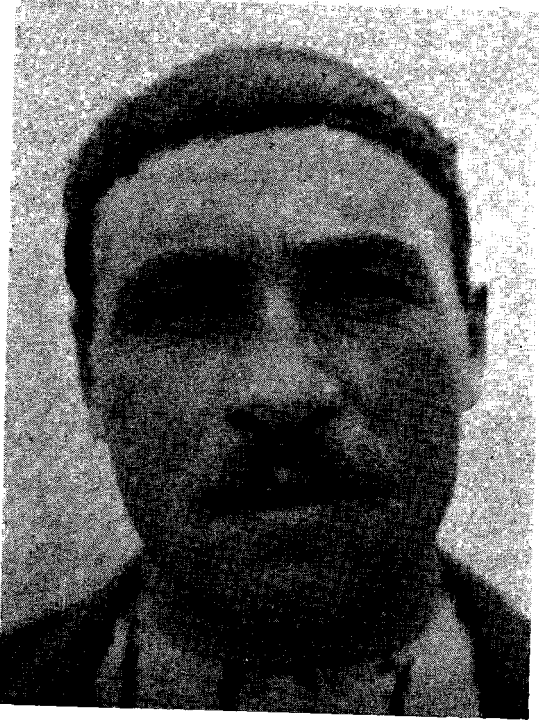

Şekil: 3 Karalar: Nekropolda kullanılan klasik mimarî parçalar

LEVHA:

Karalar köylüsüne ait iki tip

Şekil: 3 c Mustafa oğlu Yunus (22 yaşında)

Şekil: 3 ç Ahmet oğlu Cemal (19 yaşında)

yüzü kabaca yontulmuş, bir yüzünde [Croix Latine] denen salip ile süslü bir taş bulundu [Levha: 6 Şekil: 9]. Bazı mezarların üstünde kılâsik mimarî parçaları konulmuştu. Fakat mezarların arasında, buldukları toprak tabakalarda, hatta içlerinde bol bol, irili ufaklı çakıl taşları vardı. Bazan birçok ağaç kütükleri, yanık ve tahammuz izlerigördük. Mezarların boyunda, uzunluğunda da bir ittirat yoktu: Bir tanesi bir yana durursa, ötekiler 1,70 ile 2 metre arasında idiler (mezarın dışında); isketler hemen umumiyetle vaziyetleri anlaşılacak kadar sağlamca kalmıştı. Yalnız bazıları perişan, alt üst edilmiş halde idi. Mezarlarda umumiyetle karıştırılmış, kaymış, hali görülüyordu [Levha:3, Şekil: 3]

Sondajın neticesi için (köyde yapılan sondajla yan yana getirilererk) hüküm vermek lâzımgelirse diyebilirizki, bu mezaralar: Bizans devrine ve kılâsik mimarî parçalarını kullanan, yani o devrden sonra gelmiş olan insanlara aittir. Elimize tek kültür eşyası geçmemiştir. Kafataslarını da antropolojik bir tetkikten geçirtememiş bulunuyoruz. Haçlı taş hemen şöyle atılmış bir halde bulunmuştur, hem yalnız başına, ancak diğer işlenmiş parçaların ifade ettiği şeyi: Yani buhavalide kılâsik devir insanların yaşadığını ispat eder. (Kılâsik devir kelimesile Yunan, Roma, Bizans devirlerini kast ediyoruz).

Mezarların istikameti muttarit olmayıp - Şimalî İranda yapılan Amerikan hafriyatında görüldüğü üzere - arkeoloğu mutlak surette aydınlatacak amil olmaktan uzaktır.

Bunun karşısında şu iki vaka bulunuyor: 1. Ne köyde nede Nekropol ve civarında kılâsik devirden birisine: Bizans devri müstesna, diğerlerine ait yapı izleri ve bu izler arasında kültür eşyası bulunamamıştır. 2. Halbuki köyde yapılan sondaj bize Selçuk ve Osmanlı bakiyeleri vermiştir. Bunun içindirki netice olarak: Nekropolün büyük bir ekseriyetle Osmanlı devrine ait olduğu; maamafih daha evvelki devirlerde de kullanılmış olmasının mümkün olabileceğini tahmin ediyoruz.

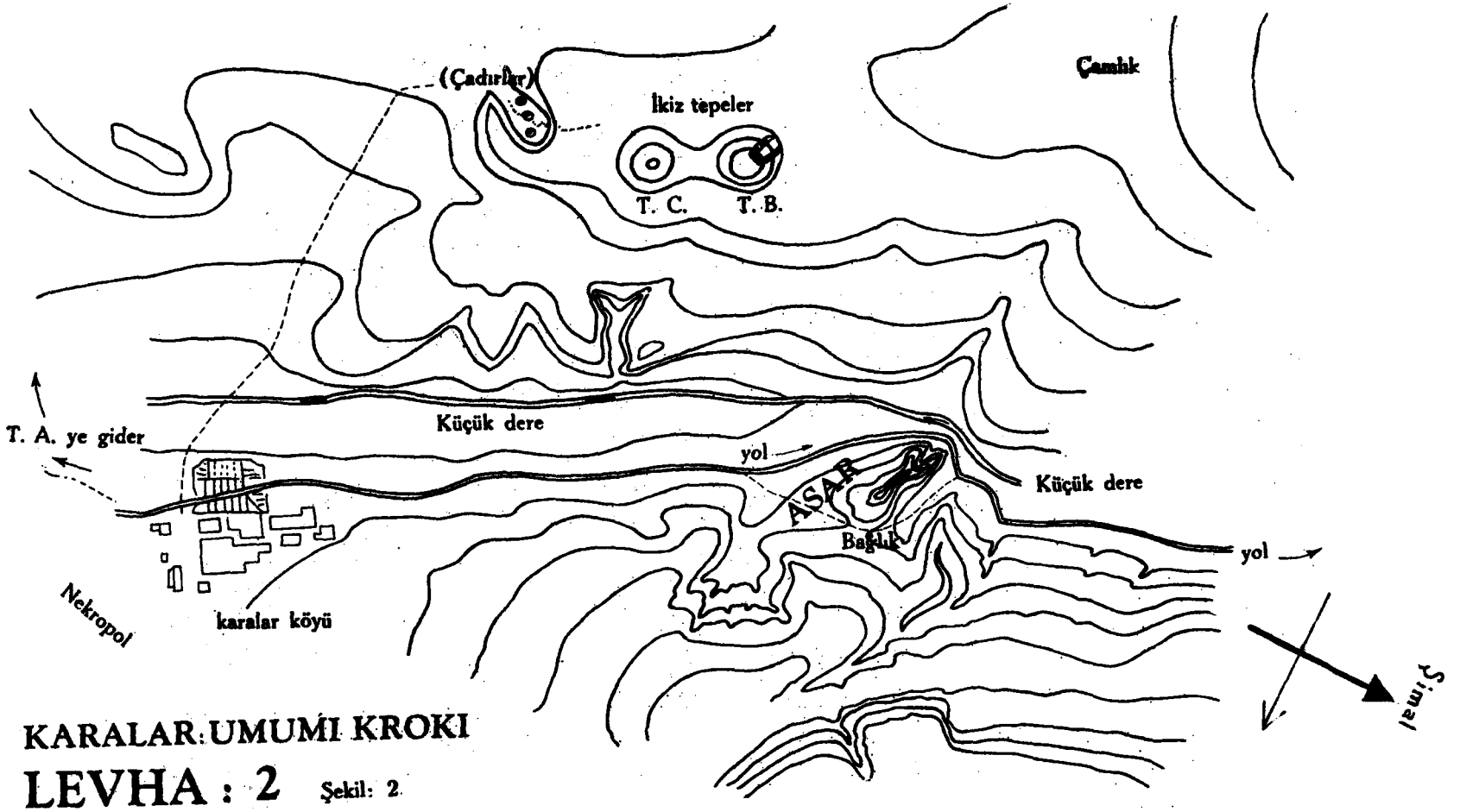
— 3 —

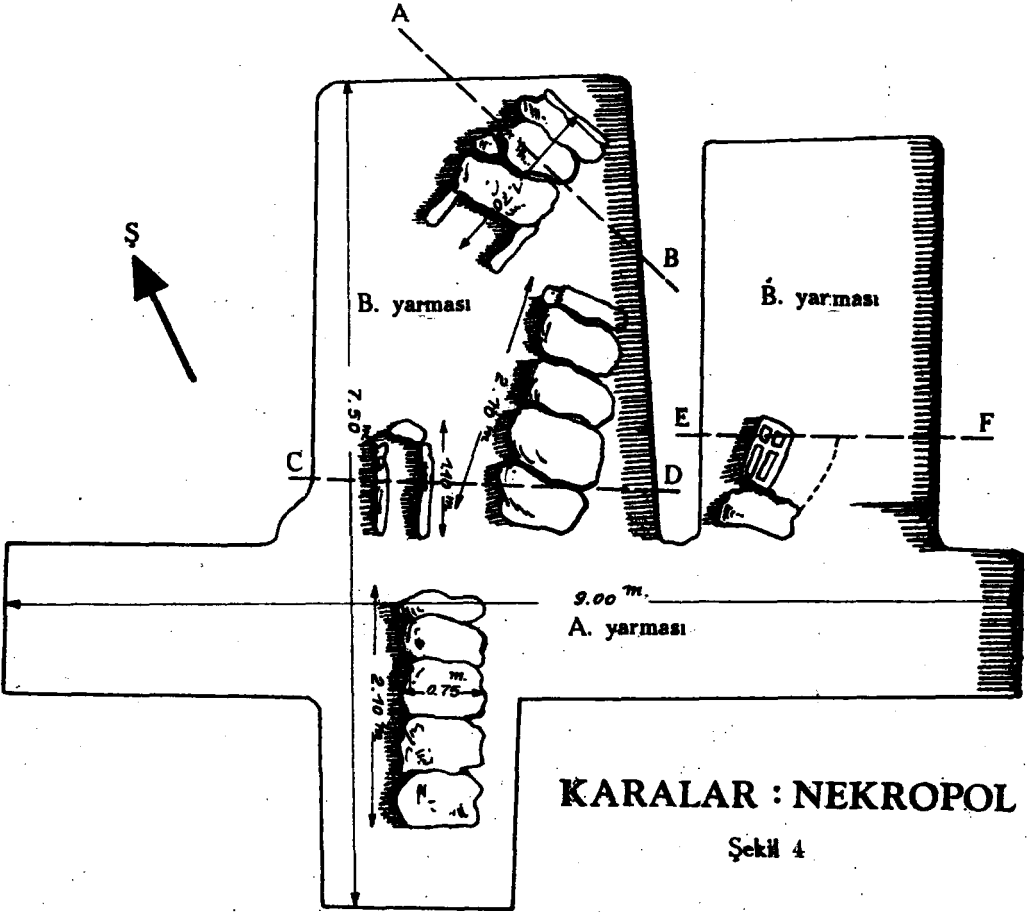

KÖY İÇİNDEKİ SONDAJ

Kralar köyü [Levha: 1, Şekil: 1] ince vadinin solunda bir tepecik üstündedirki ilk anda - tıpkı Cemşit köyünün kurulduğu tepecikler, civardaki benzerleri gibi, - basık bir hüyük hissini verir. Köyün kenarında ve içinde göze çarpan siyah, mor yontma taşlardan yapılmış temel duvarları; çeşmelerde, camide, hususî ev avlularındaki aynı cins yontma taşların görülmesi, insanda bu hissi kuvvetlendiriyor. Köyde sondaj bu itibarla bir zaruretti.

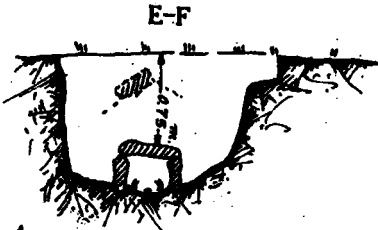
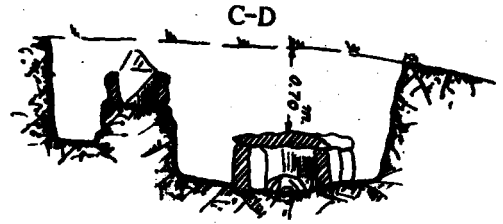
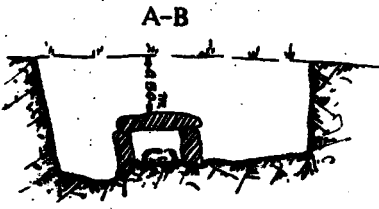
İlkin, köyün tam ortasında görünen bir duvarın önü ve çerçesi üstünde duruldu. Her yanı örtülü duvar bölüğünün yontulmuş, morumtrak taşları ilk anda akla «Boğazköy» ünü getiriyor, burada yerli bir yapının var-

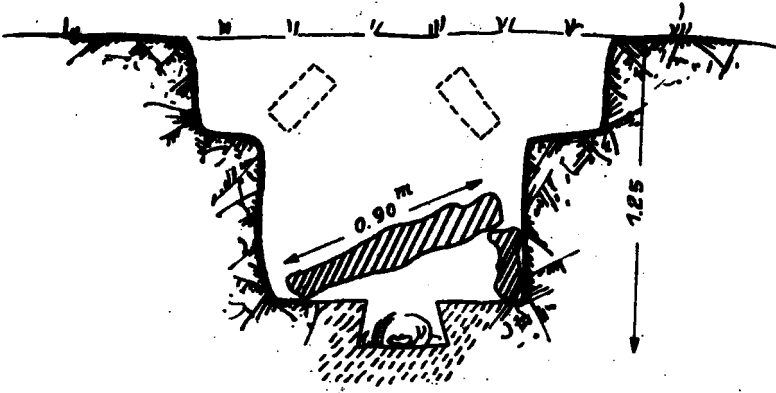
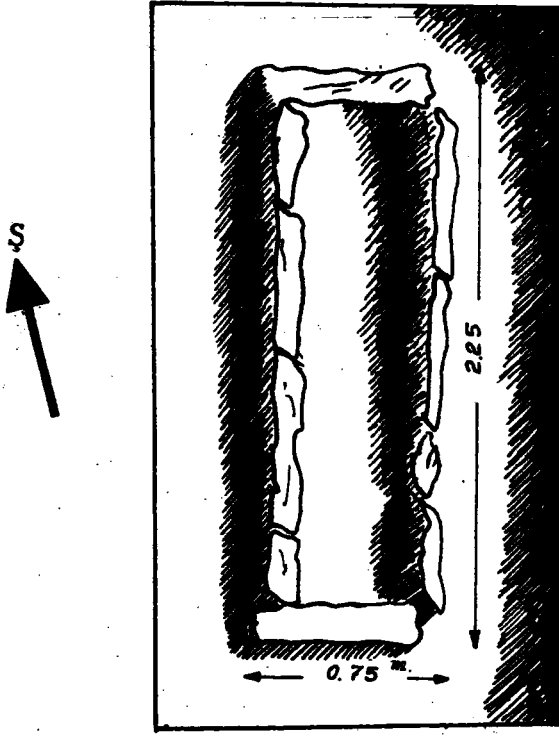

KARALAR : NEKROPOL

Şekil 4

Şekil 4.. A
Büyük mezarlardan B.

lığı kanaatini veriyordu. Daha ilk kazma kürek ve süpürme hamlesinden sonra duvarı meydana getiren örgü taşlarının esasen bu duvar için yontulup konulmadığı vçe aralarının alelâde harçla doldurulup tutturulduğu görül-
dü. [Levha: 6, Şekil: 7] demek butaşlar da köyde ve civardaki diğer taşlar ve mimarî parçalar gibi, başka bir merkezden getirilip kullanılmıştı.

Mamafih sondajı 5×5 ebadında genişçe bir murabba içinde devam ettirdim. 65 santimetre derinlikte tandırlar, taşlar; 1,37 metrede iki küp ve çini tabak parçası ile diğer bazı demir avadanlık kırığı... bulundu.

Bütün bunlar ve yapının umumî heyeti bir kiler veya mutbak içinde bulunduğumuzu ve bu kiler veya mutbağın büyücek bir eve ait olduğunu gösteriyordu. Tandırlar, küpler ve çanak parçası [Levha: 6, Şekil: 8] bunların Osmanlı devrinden kaldığını telkin etmektedir. Çanak parçası sarımtarak ince hamur üzerine beyaz «engobe» ve onun üzerine sır konmak suretile içli dışlı muhafaza altına alınmış; içerde mor renkle kirazlar top top nakşedilmişti. Dışardada çiçeğe benzer tezyinat nakşı vardı.

Hafriyatı iki metreye kadar indirdim. Ve o zaman aynı yapı temelinin saf kaya (buranın jeolojik hususiyetinden bulunan, yumşak kilsî say) üzerine kurulduğu sabit oldu. Köyün iki yerinde - duvar görünen sahalarda - 1×1 ebadında yaptığım sondaj aynı neticeyi verdi. Demek köyün bulunduğu yer hüyük değildi ve ancak Osmanlı devrinde üzerinde oturulmuştu [Levha: 6, Şekil: 7, 7 a].

Köyün ve civarının kullandığı taşlar, mimarî parçaları nereden gelmiştir? Bugünkü Kızılcahamam yolunun geçtiği yerde ve Karaların beş kilometre cenup şarkında bulunan Emigazi köyünün bu merkez olması imkânından bahsedenler vardı. Ozaman Emirgaziye gözden geçirdim. Burada da kılâsik mimarî parçalar var; mezarlığı bunlarla dolu. Muslupaşa camii-
nin köşesinde birde yunanca kitabe vardı [Levha: 5, Şekil: 5]. Fakat bu yunanca kitabeden netice çıkarmak son derece zor. Çünkü eser pek çok kırılmış, zedelenmiş. Mimarî parçaların ise Emirgaziye Karalardan getirildiğini aksakallılar söyledi. Başka temel ve yapı izide görmedim. Yalnız bu münasebetle Emirgazideki Muslupaşa camisini keydetmek bir farz. Mihrabı ve yazı ile süslü firizi bize son aşırda, ikinci veya üçüncü derecede bir merkezdeki Türk san'atini göstermesi yönünden pek kıymetli.

Çemşitteki mimarî parçalarının, kitabenin de Karalardan getirildiğini ve umumiyetle bu havalide - meselâ Bitik nahiye müdürlüğü merkezinde - görülen bütün buna benzer asarıatikanın da aynı yerden nakledilmiş ve edilmekte bulunmuş olduğu anlaşıldı.

Karalarda ise kaleden (Asarkaya) başka bu kadar geniş bir taş ocağı hizmetini görecektir yer yoktur.

TÜMÜLÜSLER = YIĞMALAR [Levha: 2, şekil: 2]

Hafriyat Heyeti Karaları tetkik edene kadar, bize oradan bahsedener [Tümülüs = Yığma] olarak yalnız köyün biraz şimaline düşen (İkiztepeleri) kaydetmişlerdir (Kiepert bizim bu hususta bildiğimiz tek müelliftir). Fakat köy ve çevresini gözden geçirirken tesbit ettiğim bir yer daha vardı: Köyün cenubunda İnce vadinin sağ kenarında, Rifat çavuşun talasındaki ufak tümsek! Buradan öteberi çıktığını köylüler söylemişlerdi. Fakat (İkiztepelerden inanla, ısrarla, yığma olarak bahsedilen en yaşlılar bile) burada bir yığma bulunduğunu tasavvur bile etmemişti. Halbuki, köylülerin sözü ve delâletile oraya gittiğim zaman ufak bir tümülüsün önünde bulunduğumuzu görmüştüm. Tümülüsün köye yakınlığı, ufaklığı beni ilkin onun üzerind durmıya sevketti.

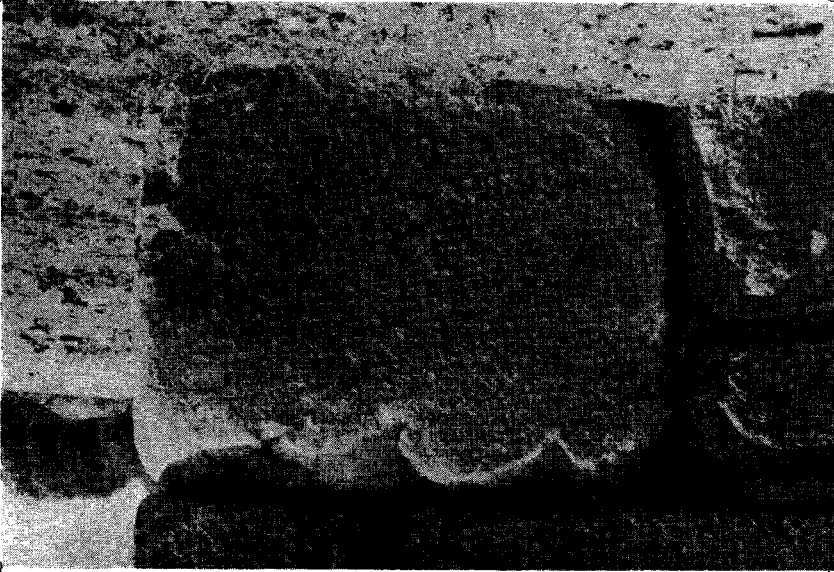
Karalar hafriyatına «A. tümülüsü veya T. A.» diye geçen yığma [Levha: 7, Şekil: 10] iki kuşaklı, iki hafif taraçalı, basık, üstünde bodur istep ağaçları çıkmış; mevsiminde ekine örtülmüş; şimal garbı ve garp cenubu, köylülerin taraladan topladığı muhakkak olan taş yığınlarile hususiyet kazanmış bulunan yumurta biçimli bir tümsekti. Şark eteği İnce vadi ile bitişikti, diğer yanları tarlalarla çevrilmişti. Yüksekliği vadinin içinden 6,25 metre; ufak kutru (şark - garp) tarla zemininde 35,40; büyük kutru, yine tarla zemininde, 45,90 metre idi. çevresini şimalde taş yığınları bir kemer gibi kuşatıyordu.

Burada tünel kazmak istemedim. Bir kerre yükseklik müsaade etmiyordu. Sonra tünel sistemi çok masraflı, az verimli oluyordu; yarı yolda ya bir kaza çıkıyor; yahut kültür eşyası ve mimarî hüviyet için tüneli kaldırmak lâzımgeliyordu. Bu itibarla ben genişçe çaprazlama yarmalar usulünü tercih ettim. Önce tümülüsün küçük kutru boyunca garptan şarka doğru yığmanın tepesinden ilerlemek üzere bir yarma açtırmıya başladım. Bu yarmayı dirsekli yani önce garpten şarka gelirken, yarı yolda şimal garbindan şark cenubuna doğru inecek surette açtırıyordum. Maksadım iki istikamete ayrı ayrı işçi vermeden, ayrı ayrı iki yarmanın verebileceği izleri bulmaktı. Yarmanın genişliği 2,40 ile 2,50 idi. Toprağın nakli çok zorluk veriyordu. En çok 2,50 enliliğinde bir hendekten bir demir el arabasının gidip öbürünün gelmesi çok dikkat ve meleke isteyor, halbuki bunlar ilk devrede işçilerimde bulunuyordu. Bu yüzden aletler çabuk kırılıyor, iş geç ve güç lerliyordu. Bundan başka kazılan toprağın doldurulmasında yetesi çabuklukla olamıyordu. Toprağı dökcek yer bulmakta bir dertti: Burası hüyük ve ilk anda harabe olmamakla beraber, altından çıkacak şeylerin cinsini ve nereden nereye kadar yayıldığını bilmediğimiz için toprağı ikinci bir kere daha kaldırmak telaşına düşmemek lâzımdır. Sonra her yanımız tarlaydı. Bereket versinki yığmanın toprağı bereketile şöret bulmuş olduğun-

Karaların içinde ve civarında klasik vesikalar

Şekil: 5 Karalar köyünün içinde ele geçen mimari parçalar.

Şekil: 6 Emirgazi köyünde Muslupaşa camisinin köşesindeki yunanca kitabe.

LEVHA: 5

dan çıkan toprağı çevremize taşımayı, öbek öbek koymayı tarla sahipleride istediler; bu işi böylece hall ettik.

Toprağın üstü yumşaktı, fakat bir metreye inmeden kaya gibi sertleşmeğe, kazmaların ucuyla çarpışmaya başladı. İşçilerim bütün arzularına, fevkalâde namuskâr, içten gayretlerine rağmen takatsiz düşüyorlardı. İşte o zaman yozgatlı işçibaşım orijinal bir çare buldu: Demir kösküyü balyozla toprağın kenarına çakıyor; iki üç arkadaşı ile ona abanıyor ve böylece toprağı kocaman yığınlar, kesekler halinde düşürüyorlardı ki onun nakli de kolay oluyordu. Bu usulün ne kadar faydalı olduğunu ille büyük tümülüslerde minnetle takdir ettik.

Kırk santim kazınca tümülüsü çerçveliyen, onun topraklarını tutan taş kemerlerden birine rastladık. Bu kemerlerden üç tane bulduk: Aşağıdan yukarıya doğru, bir metre ile 50 santimetre arası derinliklerde, alelade irili ufaklı taşların yan yana, yığılıp dizilmesile meydana geldikleri görülüyordu.

20-30 santimetreden başlayarak sık sık mezar ve iskelet bulmaya başladık. Bunlar sadece toprağın kazılıp çukurlaştırılmasile ve çevreleri - Nekropoldeki gibi - kabaca düzeltilmiş yassı taşlarla kapatılarak meydana gelmiştir. İçlerinde tek kültür eşyası yoktu. İskeletler daha az muhafaza edilmişler, taşlar hemen hemen çoğunda kalmamış gibi bir şeydi. Bir ikisinin üstünde işlenmiş mermer bloklarda bulundu. Ölülerin yatış vaziyeti, istikameti burada da muttarit değildi. Mezarların izini 1,50 metreye kadar takip ettik.

Arasına çanak çömlek kırıntıları çıkıyordu. Amma bunlar son devirlerin veya Bizans zamanın işi idi. Yığmanın üstünü şarktan garba kesen yarmanın şark köşesinde 2,10 metre derinliğe inilince düğme veya kama kabzasındaki çivilere benzeyen bakır bir şey çıktı. Derinlik 2,30 u bulunca, aynı köşede sarı, ince toprakla yapılmış kerpiçten bir zemin, onun altındaki diğer taş bir zemini kucaklamış olarak göründü.

Orta Anadoluda bugün bile kerpiç kullanılır. Amma bu tümülüste rastladığım kerpiç zemin beni ilkin çok şaşırttı. Bu sahayı derinleştirip genişlettikçe kerpiçlerin iriliği, sarı toprağının inceliği bu tabakanın altında nasıl bir taş tabaka varsa üstünde de yuvarlak iri, ufak taşlardan bir tabaka bulunduğu göze çarpıyordu. Yığmanın üstündeki yarmayı iki tarafından ve sonra üç tarafından genişletmek kolay oldu. Bu sırada kerpiç tabakasının arasında yer yer, derinliği 15 den 30 santimetreye kadar değişen yalaklar (çukurlar) bulunduğunu gördük: İçlerinde kil gibi ince ve boz renkli, kupkuru tuzlar bulnuyordu. Bu saha tümülüsün tam merkezine rastlamıyor, biraz şark cenubuna kaçıyordu. Sahayı genişletirken bulunduğumuz şeylerin bozulup karımaması için üstlerini örtüyorduk. Mezarların fotoğraf, desen ölçü işi bitince ortadan kalkmasında mehzur yoktu. Fakat bu yeni bulunan sahayı iyice tanımadan bozmak istemiyordum. Hatta geceleri iki emin işçiyi yalnız bunun için yığmada yatırdım.

Yeni sahalar açılırken seramik parçaları; kömürler, iskeletlerde bulunuyordu. Bunlar birbirleriyle alâkası olmayan tabaka, nokta ve derinliklerde çıktılar. Yrama cenuba doğru genişleyince taşlık saha görüldü. O zaman cenuba doğru 1,90 - 2 metre genişliğindeki C yarmasını açtırmak zarûrî oldu. Tümülsüz böylece üç taraftan hücum etmiştik. Taş zemin çöküntüler, çıkıntılar içinde ve muhtelif seviyede idi. Bu hali tabii görmeğe imkân yoktu. Tümülsüzün toprağı aynı cinsten değil: Kaya gibi sert, yapışkan killi toprak, kumlu, gevşek toprakla yan yana: Bu taş sahayı - desen, ölçü, fotoğraf işi bittikten sonra - temizlemek mecburiyetinde kaldık. O zaman alttan kerpiç tabaka yeniden çıktı. Bu kerpiç kısımların dizilişi bilhassa tuhaftı: birbirile keşişen kavisler halinde; bu kavisler bazan ters tarafından birbirine mümas daire parçaları idi. Bu kerpiç tabakasının da altında umumî olarak taş tabaka bulunmakta olduğunu 3,30 metre derinliğe varınca gördük. Toprağın tamamen nemli ıslak iken kerpiç ve taşların arasında bulduğumuz çukurların içindeki ince tozlar, tıpkı kerpiçler gibi kpkuru idi.

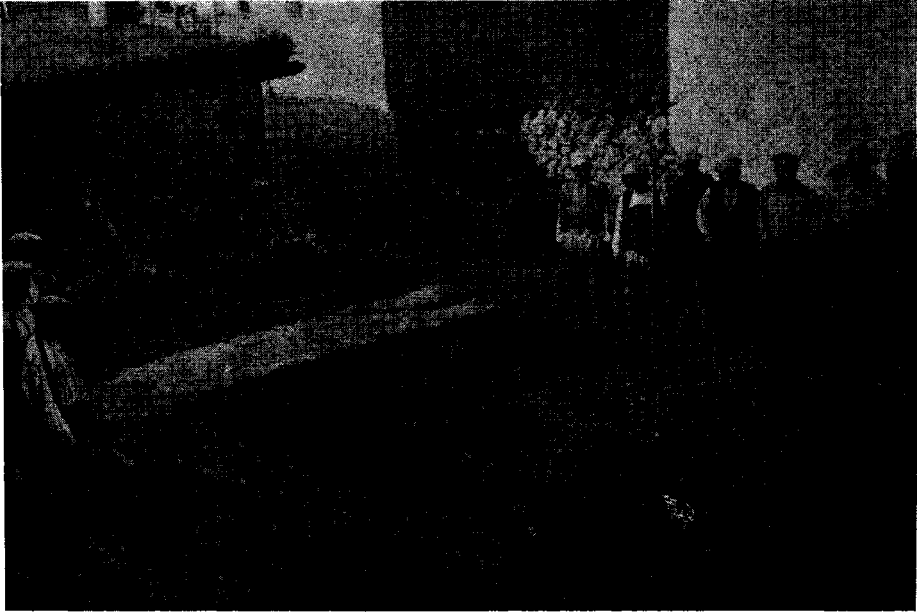
İçerdeki eseri zararsız ele geçirmek için yan yarmalarının da üstteki dört köşe yarma gibi derinleştirtiyordum. Hayli heyecan ve yorgunluk veren bu ameliyelerin sonunda yontma taşlardan bir sırt ve önlerinde bir delik görünce işçilerim de benim de geniş bir nefes aldı. Bundan sonra çalışmamız artık hep meçhul üzerine olmayacaktı. İlk bulunduğumuz sarı kerpiçli, yalaklı kısımdan 30-45 santimetre aşağı inmiştik ve o sahayı, dokunmadan, muhafaza ediyorduk. Bir yandan yeni deliğın içini, çevresini genişletirken bir yandan da bu sahayı araştırıp temizlemeğe başladım. - Karalar hafriyatına hayli dagdagalı bir şöhret veren - altın ve kıymetli taşlardan mürekkep «hazine» hemen çıkmağa başladı. Altın çelenk parçaları, altın kaşlar içine oturtulmuş yakut, zümrüt gibi kıymetli taşların meydana getirdiği gerdanlık veya taş teferruatı toprağa karışmış, taş altlarına girmiş; aynı yerde demir avadanlık - kama, hançer, kılıç - parçalarıyla, kemiklerle komşu ve karışık bir halde bulunuyordu. Bütün bulunan şeylerin üstünde mor bir boya vardı. Aynı boya toprağı, taşları, taşların aralarını da yer yer kaplamıştı. Sonra, ince, çok ince altın tellerinin parçaları da çıkıyordu.

Elimize geçen bu eşyanın bu dağınık, bu altüst olmuş halini de tabii bulmak imkânsızdı. Yalakların önünde, kesme taşlar arasından görünen deliği genişletirken yukarıki eşyanın benzerlerini ve kemik buluyorduk. Bunun için toprakların elenerek gitmesini kararlaştırdım. Bu tedbir bize hayli altın süs parçaları kazandırdı. Yavaş yavaş ön kısmı çökmüş bir beşikleme tolos (Voûte-en-berceau) meydana çıktı. Onu meydana getiren taşlar «Asarkaya» da, köy içinde gördüğümüz mor taşlarla kırem renkli taşlardan mürekkepti. Arkasını örten ve yarı daire biçiminde olan duvar yine aynı örgüdüdü. Bütün taşların kavşit (joint) yerinde genişçe kırıklar, oyuklar görünüyordu. Bazısının da T başı şeklinde iki taşı birbirine ufkî olarak yahut taşları alttan üste tutturan dört köşeli tunç çubuklar halinde kenetler bulunmakta ve geçtikleri delikler, yerler (mortaises) ayrıca kurşun akıtılarak perçinleştirilmişti.

Şekil: 7, Karalar:

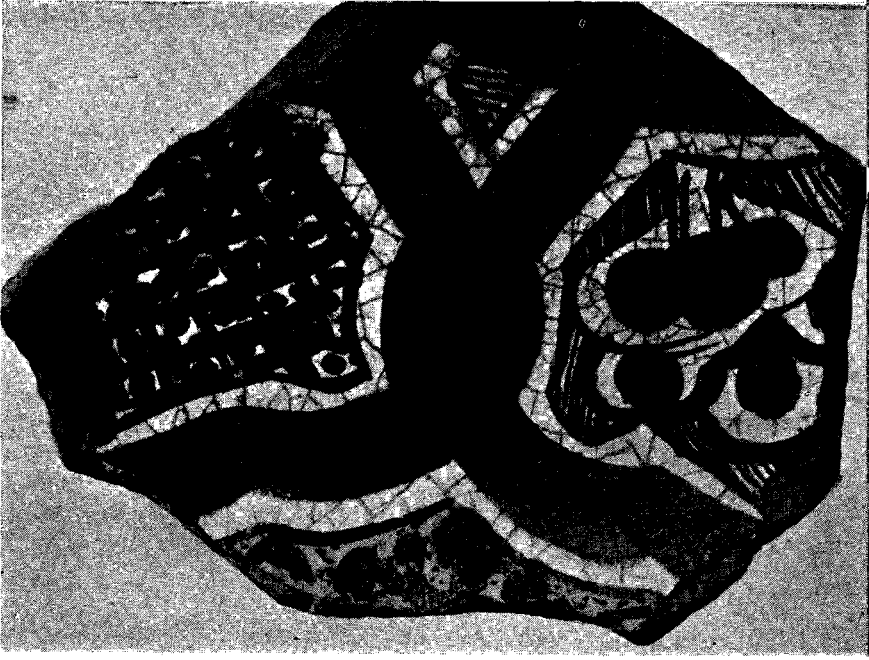
Köy içindeki sondajda ele geçen Selçuk yapısına aittafsilat.

Şekil: 7 a, Karalar:

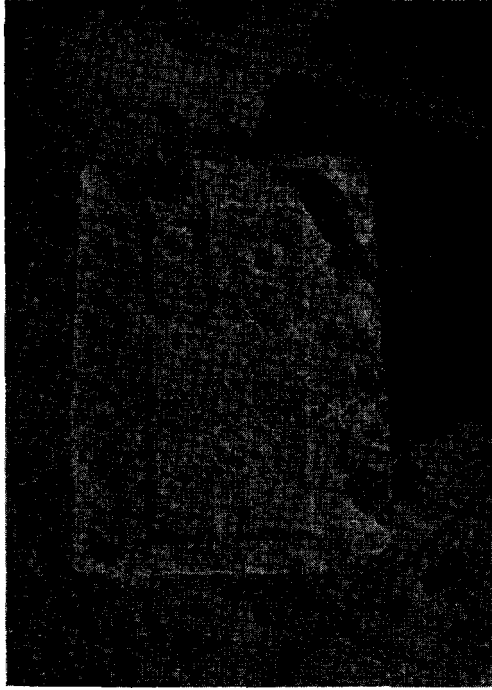
Köy içindeki sondaja sebep olan eski yapı duvarı.

LEVHA: 6

Şekil :8, Karalar:

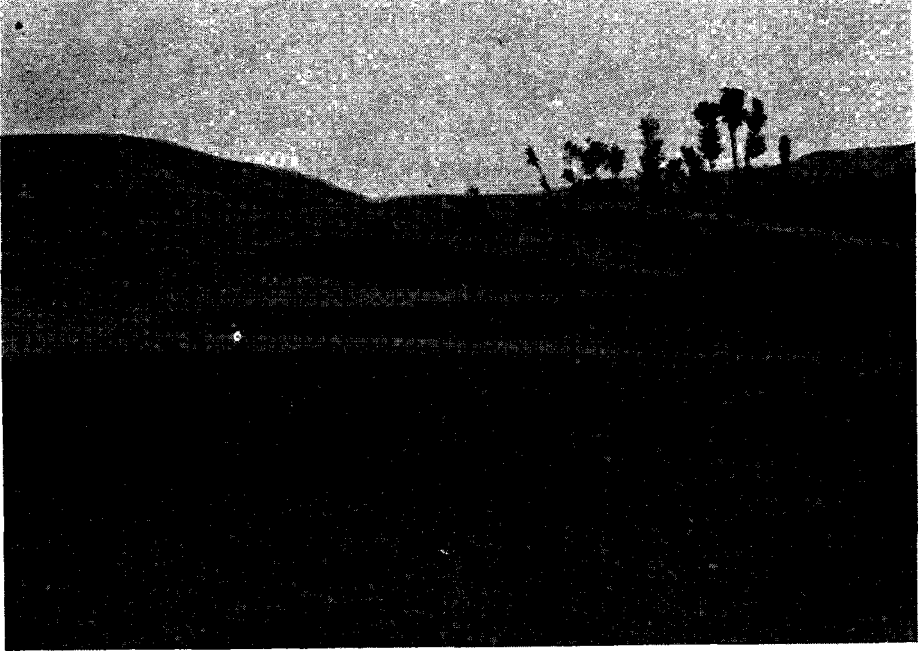
Köy içindeki sondajda ele geçen Osmanlı tabağı kırığı.

Şekil: 9, Karalar:

Nekropolde ele geçen «Lâtin haçlı» taş.

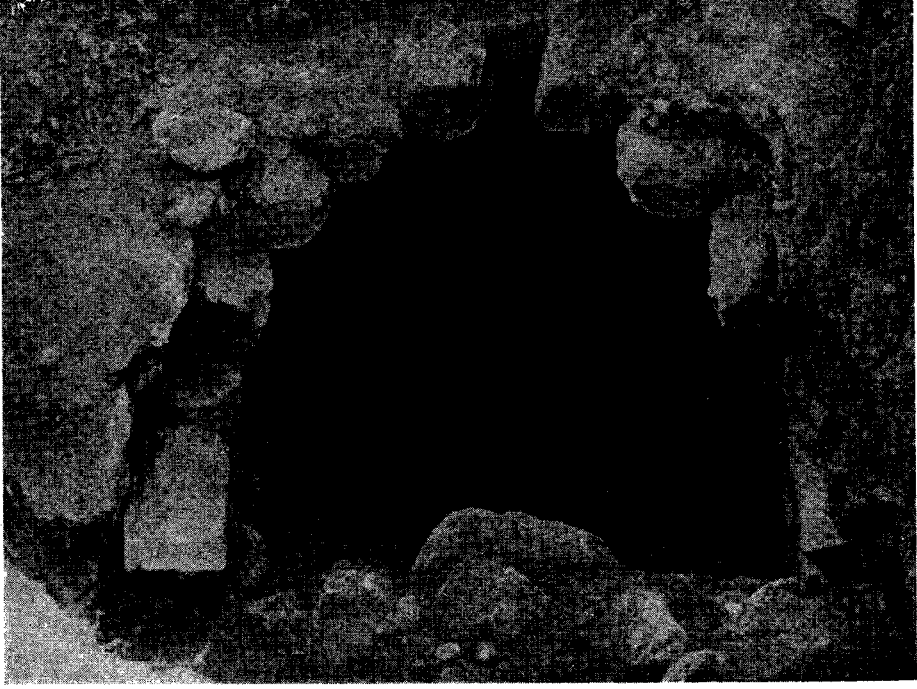

Şekil: 10 A. tümüsü kazılmadan önce.

Şekil: 11 T. A. da mezarın tolosu ilk görününce (üstünde adak ocakları ve kerpiçler).

LEVHA: 7

Şekil: 12 T. A. Mezarın tolosu meydana çıkarılırken.

Şekil: 13 T. A. Mezarın dışındaki iri taş tabakalarının kademeleri.

Oyuk ve kırıklar, oralaradaki kenetlerin sökülmesiyle meydana gelmişti. Acaba bu kenetleri niçin sökmüşlerdi?.

Belki sadece tuncu almak için; tuncu altın zannederek - çünkü bu tunç kenetler çok nefis cinstendi ve altın gibi parlayordu - onu almak için; yahut kenetlerin tuttuğu taşların arkasında herhangi bir hazinenin varlığını düşünerek sökmüş olabilirlerdi. Bu hususta kat'i ne söylenebilir?.

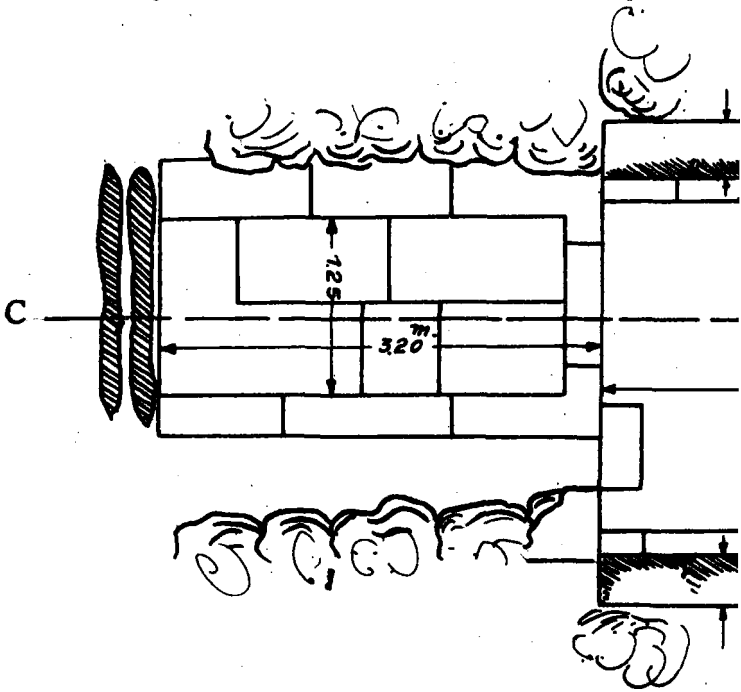
Şurasını hemen katalım ki, taşlar durmak, biribirine tutturulmak için hendesinin en ince esaslı kanunlarına dayanıyordu. Ve kenetlerin fevkalâde bir tedbir olmak üzere konulduğu o kenetleri sökenlerin, taşları ve binayı tamamen göçürmemeleri ispat ediyordu. Yapı metanet itibarile şaheser, kenetlerin cinsi itibarile şaheser, taşlarının tabii renklerini biribiri arakasından kullanıp bir nevi tabii «polychromie» meydana getirmek itibarile şaheserdi. Bir ufak tafsilât ise ötekiler kadar dikkate lâyıktı: Taşların üst aralarında harç kullanılmıştı. İlkın nemli gibi ve sert iken, hava, ışık tesirile hemen gevşeyen bir hal alıyordu. Bol kullanılmamış olmasına göre yalnız taşların arasından herhangi bir sızıntının önünü almak için konduğu aşıkârdı. Tolosun önünü ve çerçevesini temizlerken kemikler bol çıkmağa başladı. Bunlar aynı gövdeye ait görünmekte idiler. Bu insan kemikeleri ile birlikte da (kuş veya başka böceklerle ait olması muhtemel) minik iskelet parçaları da çıkıyordu. Ayrı bir yer almış görünen bir at başı iskeleti ile tunç fibülâkemerin altında ve yapının tabanını bulmak üzere çalışırken bulundular. At başı Ankaradaki tümülüslerde Makridi Beyin bulduğu atı hatırlattı.

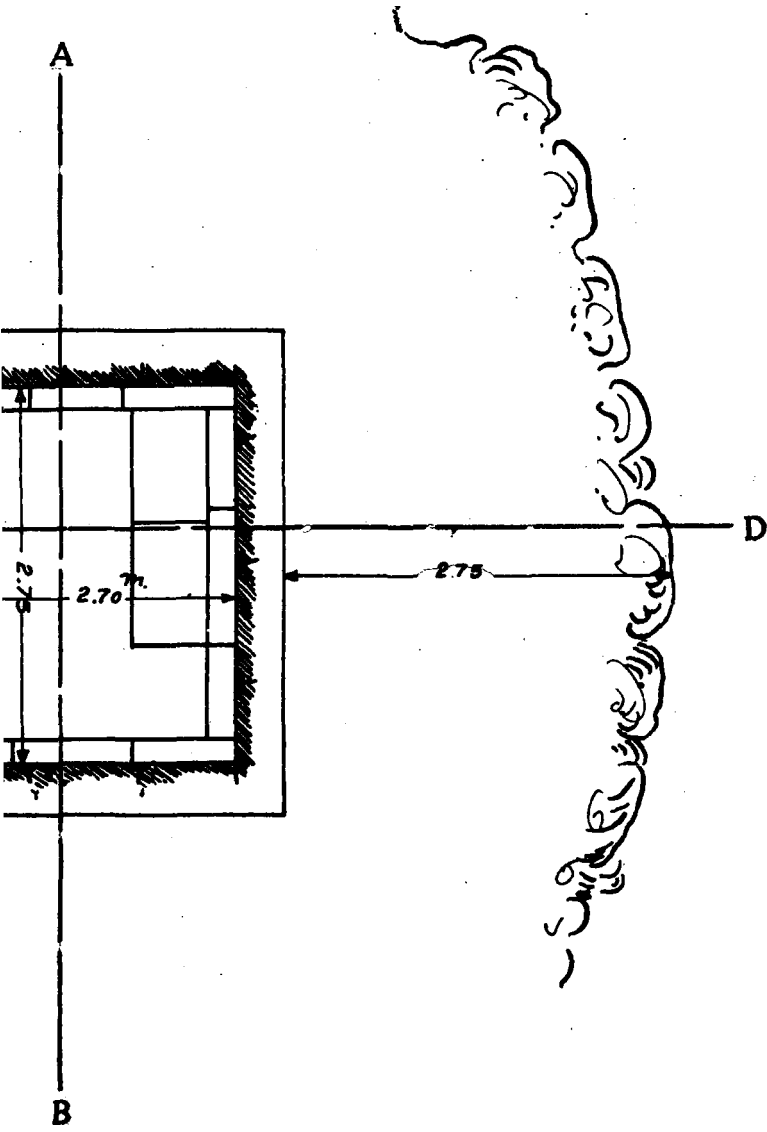
Yapının ön tarafı belli olmuştu: [Levha: 7, Şekil: 11 ve 12] Garba çifte tümülüslere doğru bakıyordu. O yanda açtırmaya başladığım yarmayı ağız tarafında genişleterek derinleştirip temizlettim. Bu ön taraf bir mahşerdi: Tolosun üstünden düşen iri yontma taşlar üstüste binmiş, çukurlar meydana getirmişti. Dibi, çevreyi görüp bulmak için taşları çekmek ve böylece diğerlerini - belkide bütün yapıyı - göçürtmek tehlikesini göze almak lâzımdı. Son derece ağır olan bu taşların - elimdeki iptidaî imkân ve vasıtalarla - dışarıya nakli çok zor, üzüntülü, zaman yiyen bir işti. Toloslu mezarın (artık bu yapının bir muhteşem mezar olduğuna şüphe yoktu) dibi, eşiği yavaş yavaş meydana çıkarken elimize yukarda bulduğumuz altın tezinatin gerisi geçti. Bunlarda dağınık, alt üstü.

Bütün zorluklar, tehlikelere rağmen mezarın «dromos» unu meydana çıkarmağa muvaffak olduk. Göçüntü, yıkılma, altüst olma bu sahada müstesna bir manzarada idi. Tümülüsü meydana getiren bütün tabakalar biribirine geçmiş ve birçok mimarî eleman kırılmış, bir kısmı ortadan kaybolmuş bulunduğundan tam bir «restitution» imkânı yoktu. Fakat esaslı noktaları hal edebilmiştik: «Drômos» eşikten kapağa kadar - 3,20 metre uzunluğunda, ve tolosun cidarları dibine kadar ki sahada 2.75 metre enlikte bir mustatil olup ortası yontma taşlarla döşenmiş, iki tarafı 0,25 santimetre yüksekliğinde bir krépis (döşeme) ile süslü veya çevrili idi. Krépis i meydana getiren ufkî ve T başı biçiminde tunç kenetlerle tutturulmuş, «mortaises»

KARALAR HAFRIYATI TÜMÜLÜS A.

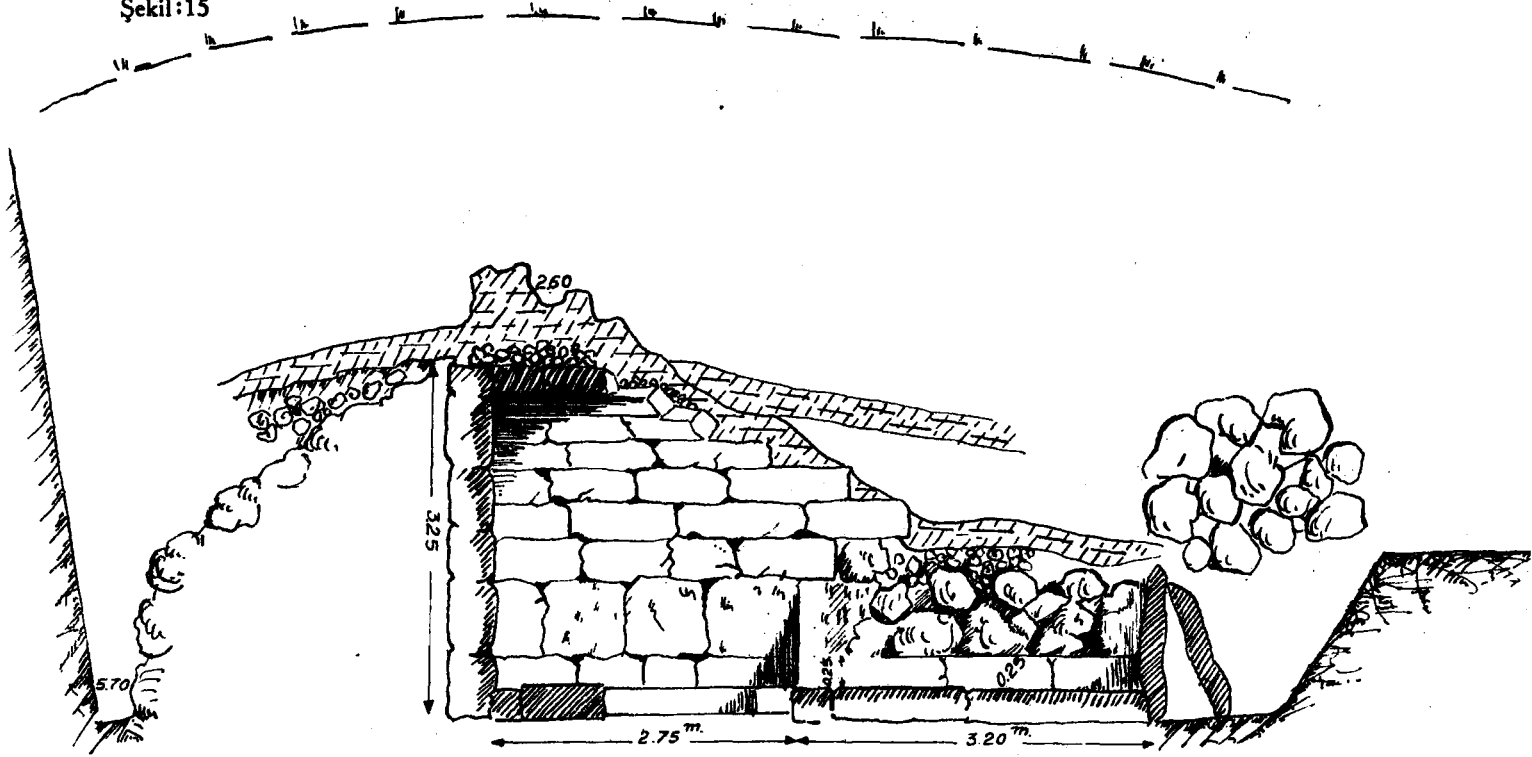
Şekil 14 Plân

TÜMÜLÜS A
C—D maktarı

Şekil:15

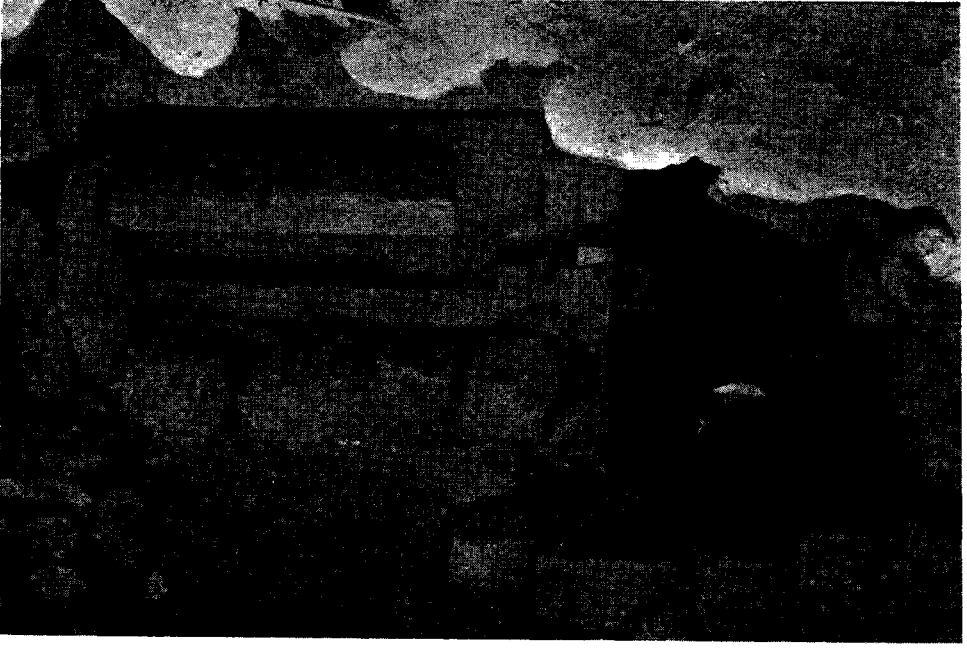
LEVHA : 8 KARALAR

lere erimiş kurşun akıtılarak dondurulmuştu; üstünün enini tamamen tesbite imkân yoktu: O taraftaki göçüş en alta getirdiği iri taşları kaldırmak tehlikeliydi. Sol krépis in eşikle bittiği köşeden itibaren kısa bir ark (canal) meydana getirdiğini gördük [Levha: 9, Şekl: 16].

Tolosun tabanı ve taban kenarları gibi eşiği de çok tahribe uğramıştı. İçerde ucu işlemeli - «tore» lu ve «scotie» li - üst söge veya kenar buldu ki - diğer eşile beraber küçük bir kapının veya geçidin üstünü süslemekte idi sanıyorum. Bu geçidin ayrıca bir taş kapakla «Dromos» tarafından kapanıp kapanmadığını tahmin pek zordur. Mamafih soldaki ark (canal) ile eşiğin ve «krépis» in sağ köşelerindeki geçme yeri nazarı dikkate alınacak bir noktadır. İki taraftaki «krépis» in - üç yanı işlenmiş, büyük bir yüzü her zaman kaba kalmış - iri, dört köşeli, çok ağır taşla bu üç taraf kalacak ve yine kenetlerle bağlı olarak boydan boya çevrildiğini tahmin etmek isteyorum [Şekil: 16]. Fakat asıl bizi tereddüt içinde bırakan, «Dômos» un ortasında ve sağ «krépis» e dayalı olarak, yıkılmış taş toprak arasında bulunduğumuz iri, yekpare taş oldu. «orômos» u hemen boylu boyunca dolduran, morumtrak esmer taştan yapılmış mütevazîüladların yalnız bir uzun yüzü olduğu gibi bakırlaşmıştı; öte yanları güzelce işlenmiş bulunuyordu. Uzun böğürlerinde ikişer tane dört köşe kenete mahsus «mortaise», bir tane de tam ortada diğer bir kenet yeri görünmekte idi. Uçlardan birisinin köşesi bir gönye biçiminde kesilmek suretile bir nevi geyme veya bindirme yeri açılmıştı. Uzunluğu 2,20 metre, enliliği 1,15 metre kalınlığı 0,25 metre olan bu taş belkide «Dromos» un üst kapakını teşkil etmekte idi. Bu hususta halâ mütereddidim.

«Dromos» un ağzını yumşak kilsî taştan, üst başları müselles biçiminde nihayetlenen iki taş kapatıyordu. Mamafih biz onun bir tanesini sağlam ve ayakta bulduk; öteki yere devrilmiş vaziyette idi. Taşların cinsi çok çürük «agglométat» danlı; dokununca ufalanıyordu. Büyükleri, sırasile $4,35 \times 1,90$ metre olan iki kapak taşıyan arasında, [Levha: 13, Şekil: 19 a] deki vazoyu - parça parça bir halde - bulduğumuz gibi altın çelengin mühim parçaları da yine burada ele geçti. «Drômos» un eşik tarafından ve 3,50 metre derinlikte, kötü gümüşten bir osmanlı pensi bulduk. Çocukların başına diki len yalancı paralara pek benzeyen bu şeyi çok hayret ve endişe ile karşıladık: Bu derinlikte bu para neyi ifade ederdi? Buralarda sık sık rastladığımız köstebek yuvalarının vasitasile inmesine pek ihtimal veriyordum.

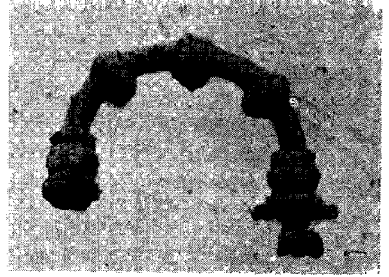
Şimdi tümülüsün bütün elemanları elimizde gibiydi: Mezar; $2,70 \times 2,25$ ebadında, yontma taşlarla döşenmiş ve birbirine kenetlerle tutturulmuş bir zemin üstüne kurulu bir iki «assises» lik ve tam murabba diyebileceğimiz bir «orthostates» üzerine yükselen, her kemer taşı (= claveau) birbirine ayrıca kenetlerle tutturulmuş bulunan 3,25 metre yüksekliğinde topraktan itibaren bir beşikleme tolosu (voûte-en-berceau) ile, aynı ehemmiyet, dikkat ve güzellikle işlenip kenetlenmiş mimarî elemandan mürekkep bir «Dromos» ve dış tarafından bunları çepeçevre örtüp asıl tümülüs dediğimiz eseri ya-

Şekil: 16 T. A. Mezar ve Dromos (kısmen restore edildikten sonra)

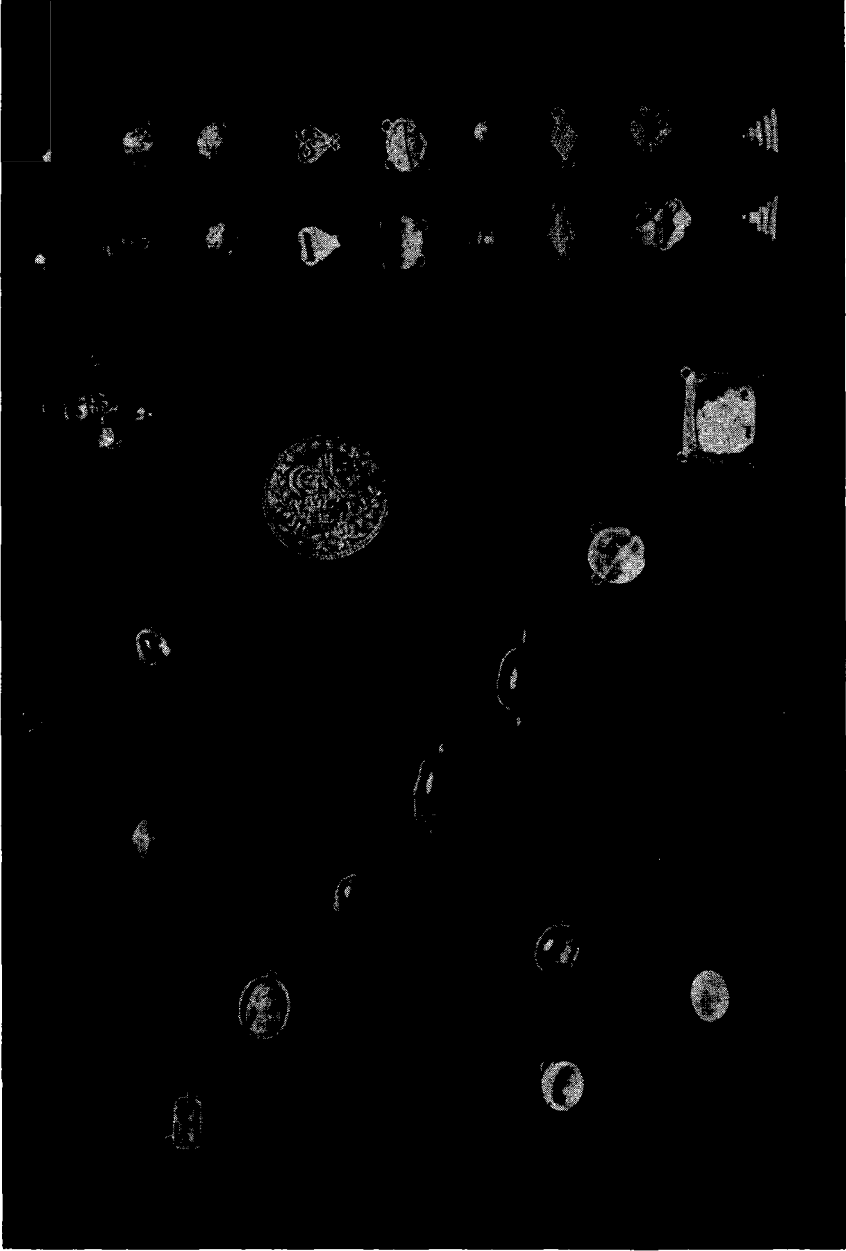

Şekil: 17 T. A. Mezarın arka sol köşesinden
ön sağ köşesine bakış.

Şekil: 18 T. A. da bulunan fibula

Şekil: 19 T. A. ve T. C. den çıkan altın ve kıymetli taştan tezyinat örnekleri

pan toprak ve taş tabakalardan meydana geliyordu. Bu toprak ve taş tabakalarını şöylece tesbit ettik:

Tolosun kemer taşları arasına harç konduktan başka bütün tolosun sırtı bir çamur tabakası ile sıvanmış, üstüne ufak çakıl taşları ile taş kırıntıları örtülmüştü. Onların üstüne yeniden çamur sıvanmış üstüne de iri, intizamsız (Cyclopéennes) taşlar - şark şimalinde bulunduğumuz vaziyete göre - kademli bir şekilde, dıştan bindirmeli bir kümbet (Dôme - en - encorbellement) manzarası verecek surette yerleştirilmişti [Levha: 7, Şekil: 13]. Tümülüsünün bu şark şimalinde vadinin seviyesine, yeni bakir toprak seviyesi olan takriben 6,25 metreye kadar inerek takip ettiğim bu siklop biçimi taşlar kademesinin araları - kazma geçmiyecek kadar yapışkan, sert bir çamurla, taş kırıntıları ile doldurulmuştu. Taş kırıntılarını her birbirine yapıştıran, hem dışından örten diğer ince bir çamur tabakası üstüne ise 7 ile 55 santimetre kalınlığa kadar değişen bir kerpiç tabakası yerleşmiş bulunuyor. Kerpiçlerin, ne kadar ince, temiz bir hamurdan yapıldığını evvelce de söyledim. Kerpiç üstündeki ince çamur tabakasını rili ufaklı, intizamsızca atılmış çakıl taşları ile kaldırım taşları bir örtü gibi örtmekte idi. En sonda, bu gayrimuntazam kubbeyi kalın bir toprak kütleleri örtmekte, tümülüs de böyle meydana gelmekte idi (Şekil: 13).

A — Tümülüsünde bulunan eşya, mimariden daha az ehemmiyetli değildir. Bulduğumuz altın tezyinat parçaları büyük bir hususiyet göstermektedir. Bilhassa iskarabe, yürek biçimindeki parçaların (Şekil: 19) üstünde minik kabartma motiflerini - ki karkas yapıcıları üstündeki ilik ve düğmeleri çok hatırlatır - hususiyetleri bizi yine şark iline götürüyorlar. Altınların bu kadar küçük (en uzun 7 milimetreyi geçmez!) satırlarında bu derece ince, bu derece güzel işleyen insanların arkalarında uzun bir tezyini san'at an'anası bulunmak lâzım. Bu an'ananın Şarkta ve Ege de nasıl bir kök bulunduğunu göstermek için «Phaistos» daki kubbeli mezarlarda ele geçen mücevherlerle [2] İran kabartmalarından birinde «Şapur» ve imparator «Valerien» in karşılaştığını gösteren sahnede Şapurun boyun ve göğsünde asılı gerdanlıktaki tezyinata bakmak kıymetli bir mukayese olur [3].

Tunç eşya hemen hemen bir fibulaya munhasır gibidir. Körte kardeşlerin (Gordion) da, Hamit Zübeyir Beyin (Gazi fidanlığı) nda, Dr. K. Bittel'in Boğazköyünde [1], daha evvelce Von der Ostenin Alişarda benzerlerini bulduğu Karalar fibulası, Anadolu'nun Firikya devrinden - belki daha evvelden - tanıdığı bir şekil ve eserdir (Şekil: 18).

En son anda elimize geçen vazö [Levha: 13, Şekil: 19 a] deve tüyü renginde, çok ince bir hamurdan yapılmıştır. Ağzı çift katlı ve geriye kıvrık

[1] — Mitteilungen der deutschen Orient - Gesellschaft, Dezember 1933, s. 35, şekil 17. 23

[2] — Karo et L. Pernier — Antiquités Crétoises. Prem. Serie - 1. XIV (yalnız buradaki altın güller 6-7 yapraklıdır. Aynı zamanda E. Guhl et W. Koner - La vie antique, 1, 252, fig. 342. Bütün Hitit ve Asuri eserleri bu gülleri nakleder.

[3] — Marcel Dieulafoy — L'art antique de la Perse — 1885. partie — 5, pl. XIV.

boynu gövdeye doğru incelen bir vaziyette; karnı son derece ince bir değirmi profil - (galbe) ile yumurta biçimi almaktadır. Dibi tamamen ağız ve boyunun benzeridir. Ağız ve boyun kırmızı ile siyah karışığı bir boya ile karnın üstüne kadar boyanmış, arasıra bırakılan halka biçimli aralıklarla bir nevi süs yapılmıştır. Bu çeşit süs gövdede tatbik edilmiştir. Fakat vazoya hususiyeti asıl veren; karnın üstündeki kabın tabii rengine yakın açık kırmızı sahada, kırmızı siyah karışığı boya ile nakşedilmiş çiçektir.

Bergamada da ele geçen kaplarda prensiplerini bulduğumuz bu çiçekle süslemek adetinin Hellenistik devrin natüralist san'atini karakterlendiren motif olduğunu biliyoruz. Karaların dünya san'at ve felsefesinin birbirine karıştığı bu devrin mühim bir istasyonu olduğunu da böylece kabul ediyoruz.

Mezarda bulduğumuz at kafası, burada yatan ölünün mensup olduğu kavim, kabile üzerine dikkatimizi çekerek bir «rite» in vesikası olarak alınmalıdır. Hellenistik devirde bile atının iskeletini - belkide gövdesini - kendi mezarından ayırmıyan cengaverin aslını Şarkın isteplerinde, bosforlarında armak lâzımdır sanırız [*].

— 5 —

Karalar hafriyatında B - tümülüsü (veya T. B.) diğer C tümülüsü (veya T. C.) gibi - köyün 20 dakika uzağında garp şimalindeki tepeler üstünde bulunuyor (Şekil: 2). Oraya çıkmak için, dereyi cenupta geçen ve garp cenubuna doğru yükselen bir ince yolu takip etmek lâzımdır.

«Numulitique» ve kireçli bir toprağın yer yer yenmiş, oyulmuş kıvrımlarını aşarak çifte tümülüslere (veya halkın dilile - ikiz tepelere) çıkınca belki de en sert bir tabiatın hudutsuzlaşan genişliğinden doğan emsalsiz bir güzellikle karşılaşılır. Bütün (Murtatovası), Ovaçayı vadisi, Abdüsselâm dağlarile Hızır dağlarının cenup sathı mailleri, o sathı maillere yer yer büzülmuş yeşil köy benekleri, nihayet şimalden gelen yol, vadede oturmuş benzeyen «Asarkaya», onun karşısındaki - kim bilir kaç asrın hürufa ve hatırasını taşıyan - çamlık... Bu tepeleri ebedî istirahat yeri olarak seçmiş görünenlere hak verdirecek tafsilâtın sentezidir.

Oraya çıkmak için biraz yol yaptırmak, işçilerime pınar suyu bulmak,

[*] Gerek tesbih taneleri gibi olanların, gerek baklava biçimlilerin üstündeki "gro-énetis" mukayesesi için bakınız:

1. Dic. Antiq., III², p. 1984-1991; article Monile. Fig. 5130 (collier du trésor de Guriun); Fig. 5131 (Collier de Camiroş); fig. 5135 (Collier étrusque), fig. 5136 (Collier étrusque).

2. İbid. IV², p. 1439, article: Spinther; bracelet bu Vatican.

3. Max Müller: Die Münzen. Tafeln XVI, No. 189, (Monnaie de Rhodes), 88-43 av. J.ch. environ.

4. Yozgat vilâyetinde, Boğazlıyana tâbi Çayırşeyhi mevkiinde bir mezardan (1934 Mayıs ayı içinde) çıkarılan altın tezyinat. Bunlar ilk defa negrediliyor.

5. F. Imhoff-Blümer: Kleinasiatiscbe Münzen, I, 168, pl. V, No. 36 (Momaie de Rhodes).

yiyecek meselesini halletmek, çadırlarımızı emin (dulda) bir yere kurmak gibi işlerden sonra ilkin en garptaki tümülüsün (B — dediğimiz) den başlamağa karar verdim. Yiğmanın şimal ve garbında bazı göçüntüler, taş yığınlarını göz önüne alarak buralardan ve en alt zeminden geniş iki yarma açmayı, onları bir zaviyeli kaime gibi merkezde birleşmeğe doğru ilerletirken yiğmanın tepesini de indirmeyi esas plâna aldım. Yarmalar epeyce şivli olacak, göçme ve çökmenin önü böylece alınacaktı. Toprakları tümülüsün 40-50 metre çevresindeki şimal vegarp meyilleri üstüne taraça yapacak surette taşıyacaktım. İleride buraların ağaçlandırılmasını da düşündüm.

Tümülüsün dış manzarası tabii ve zemindeki kıraç istep toprağından farksız, bodur kevenlerle örtülmüştü. Hiç çanak - çömlek yoktu. Tümülüsün tepe zemininden itibaren yüksekliği 10-58, büyük kutru 70,50, ufak kutru 50,80 metreydi. A - tümülüsünün hemen 3 - 4 misli kadar bir şey.

İlkin işçinin yetesi bulunmaması yüzünden yalnız garp tarafında tasarladığım yarmayı açtırmıya başladım. Genişliği üstte 10,35, altta 6 ve 7 den 5,50 metreye kadar değişen yarmayı, A tümülüsünde edindiğimiz tecrübe ile; çifte demir köskü ile iri yığınlar halinde göçürerek açıyorduk. Pek az, hemen nadiren çanak-çömlek ve saire bulduk.

Tepeden iniş işi ilkin bazı neticeler verdi. 1,10 metre inince ufak kümeler halinde bazan enine boyuna devam eden taşlara rastladık. Yalnız kümenin birinde A - tümülüsünün «Drômos» uönünde bulunduğumuz nakışlı vazoya benzer birkaç parça ile kemikler bulduk. Buralarda mezar bulunduğu aşıkârdı. Bundan sonra günlerce çalışma ve metrelerce inmeye rağmen bazı taş kümelerinden başka hemen hemen hiçbir şey bulunmadı. Tümülüsün toprağı sertlikçe çok değişikti: Kimi yeri pek sert, kimi yeri - hatta aynı yükseklikte - pek yumşaktır; bazan kum gibi dökülen toprak yakınında kazmanın zor işlediği killi toprağa rastgeliyorduk.

On beş gün çalıştıktan sonra yukardan inen mesaimizin karşısına şimal tarafında kuyu gibi bir oyuntu rastgeldi. Burada toprak kum gibi kuru idi. Ve mütemadiyen aşağı doğru çöküyordu. Orayı genişletip temizleyince gayet güzel muhafaza edilmiş kazma izlerine rastladık. İzlerin üstünde ince bir is tabakası bulunuyordu. İşçimin bir kısmını şimal yarmasını kazmağa ancak bunun üzerine ayırabildim. Ulu yiğmanın ortasını ve dibini bulmak çok zaman yiyordu; bu itibarla kıt vasıtalar arasında şimal yarmasını bırakmıştım. Bir taraftan kuyuyu takip ediyor, geniş bir yarma da orada açıyordum. Bu sahada, daha iki metre genişliği geçince gayet nefis hamurdan hellenistik devre ait çanak-çömlek parçaları (terra sigillata) çıkmağa başladı. Bunların hemen hepsi ince ve kırmızı hamurdan yayvan kâseler, tabak kırıkları idi.

Dünyanın en temiz işçisi ve insanı olan işçilerimle en alâkalı bir gayretle tam on sekiz gün çalıştıktan, 25-26 metre uzunluğunda kazdıktan sonradır ki garpten açtırdığım yarma şimal yarmasına kavuşunca (8,60 metre derinlikte) bir deliğe rastlandı. Genişletince altta verevine yatmış iri taşlar görüldü. İçine atlayınca bu deliğin şarka doğru gittiğini ve bir tünel

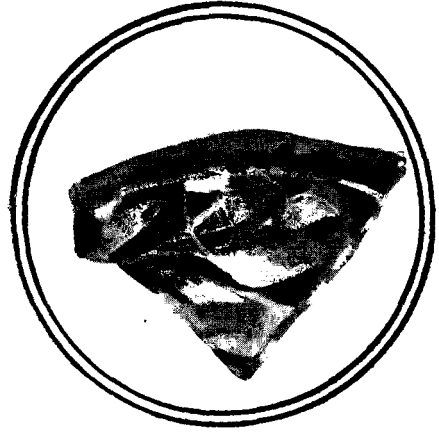
T. A. 67
Dromosta bulunmuştur.

Şekil: 19 a

Levha: 13

T. B 104

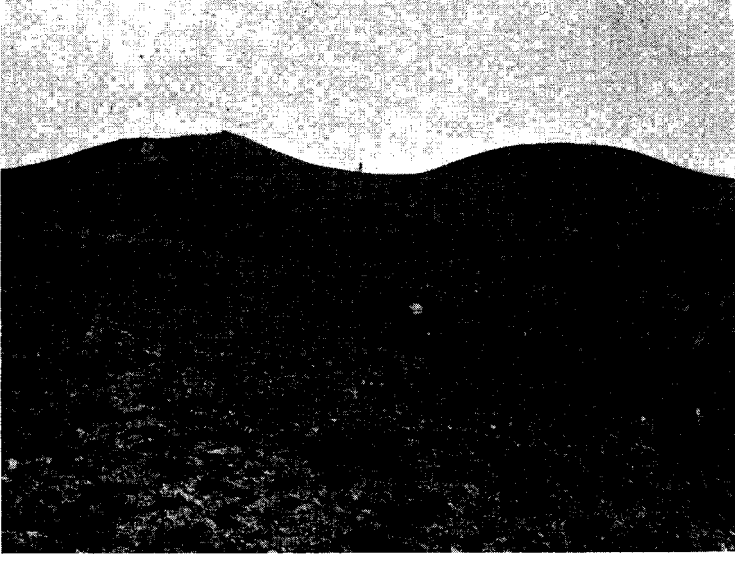

Bergamadan gelen parça

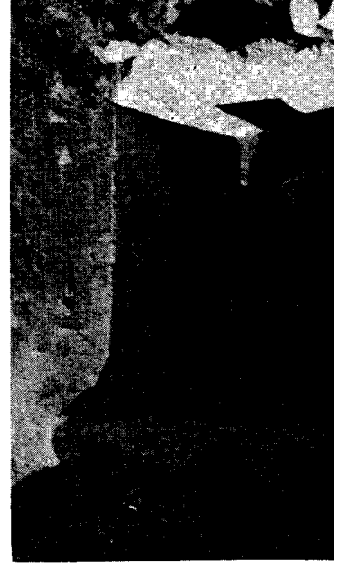
Şekil: 30

manzarası gösterdiğini gördük. Vaktile şimal yarmasının başında - izi şimdi kaybolan - kuyuyu kazanalrın eli, ufak çapa veya kazmasile kazılan ve küçük kazma yerleri, aynı is izlerini taşıyan bu tünelin dibinde çıra kömürü, bol is bulunuyordu. Bunlar o kadar iyi muhafaza edilmişti ki - eğer burayı gece-gündüz bekletmemiş olsam ve çadırlarımız 50-60 metrede bulunmasa daha yeni yapıldığını zaneylerdim. Tünel şark cenubuna ve tümülüsün tepesine doğru kıvrılıp çıkıyordu. İçi ince kum gibi toprakla yarıya kadar tıkatılmıştı (Şekil: 21). Yerde devrilmiş bulunan taşların ve bu tünel ağzının çevresini geniş bir müstatil biçiminde açtırdığım zaman bir çöküş taş çatı ile karşılaştım. Bu çatıyı karşılıklı 6 dizi yapacak surette dizilmiş 12 iri taş meydana getiriyordu. Bizim köylülerin kis dediği, harca benzer «Agglomerat» dan, hemen hepsi kırık, sakat olan taşların yalnız içi işlenip düzeltilmiş, dışı kaba bırakılmıştı. Üst tarafları içten dışa doğru yontulmuş ve taşların çatı teşkil edecek surette kolayca ve iyice yapışmalarını mümkün kılmıştı (Şekil: 23). Taşların alt tarafı da içten dışa doğru verevine yontulmuş ve aşağıda bir oluk teşkil eden yatağa iyice girmesi, geçmesi temin olunmuştu. Bu oluk hakikatte çok güzel işlenmiş ve birbirine tıpkı A tümülüsündeki gibi kenetlerle bağlanmış olan yapı taşlarının ust kısımları oyularak yapılmıştı. Bu altı taş dizisinin şimal ve cenup başı da - aynı cinsden yapı taşlarının münasip şekilde işlenmesiyle - müselles biçimini almıştı. Taş dizilerinin arası taş kırıklarıyla dolu idi. Taşlar çok harap ve yıkık olduğundan aralarına - A tümülüsündeki gibi harç konup konmadığını tetkik mümkün olmadı. Taşların uzunluğu altta oluğa giren yer müstesna 1,65; enliği 0,50-0,60; kalınlığı 0,35 metre idi.

Bu çatının neyi örttüğünü anlamak için ilkin dıştan temizlemeğe devam ettik; garp yarmasının bu taş dizilerine rastladığı yerde derinliği metreyi bulmuştu. Şimdi çatının çevresini derinleştirirken yarmayı boydan boya indirmek zordu; fakat önde üç buçuk metrelik sahada toprağı dernileştirmek ve meyilli bir yolla arabaların işlemesini temin etmek istedim. Aynı zamanda şimal yarmasını indirmekte devam ettim. Çatının çevresi temizlenip açılırken birçok kemik, çanak-çömlek kırıkları, bilhassa mavi cam hamurundan üstüne beyaz yeşil reklı cam hamurundan daireler, benekler nakşedilmiş veya kakılmış olan bir boncuk tanesi bulduk. Fakat yarım idi ve pek ezik halde idi. Çatı halinde dizilmiş taşları (her parçasını harfler ve numaralarla tesbit ettikten sonra) kaldırttım. yalnız iki başta müselles biçimli kısımlar kaldı. O zaman önümüzde müstatil bir saha payda oldu. İçini dışını temizletmekte devam edince gördük ki bu müstatil saha gayet iyi işlenmiş yapı taşlardan kurulmuş bir odadır. Taşlar iç tarafta hem «isodome» hem «Appareil trapézoidal-à-décrochement» sisteminde yerleştirilmişti. Fakat üst taraflarda (yani müstatil yapının dört yan çerçevesindeki toprakların altında) tıpkı A tümülüsünün dışındaki gibi gayrimuntazam ve çok köşeli iri taşların dizili bulunduğunu aralarının da taş kırıkları, çakıl taşlarla doldurulduğunu; nihayet bütün taşların yalnız birer yüzünden, bilhassa yapının içine gelen yüzlerin işlenmiş bulunduğunu tesbit ettik.

Şekil: 20 T. B. de ilk çalışma günleri ve T. C.

Şekil: 24 T. B. Mezarın i
temizlenirken.

Şekil: 21 T. B. deki mezar ve tünel ilk ele geçtikleri zaman.

Şekil: 25 T. B. Mezarın
mizlendikten sonra)

LEVHA

Şekil: 22 T. B. Mezarın kapısı meydana çıkarılırken.

Şekil: 23 T. B. Mezarın kapısı ve teferrüatı.

Tünel gibi deliğin temizlenmesi epeyce uzun sürdü: Delik mükemmel ve yukardan aşağı oyulmuştu. Üst tavanı şimdi yer yer çatlamıştı: Daha ağızından başlayarak çıkan toprakların içinde - tıpkı A tümülüsündeki gibi ince altın tellerinin ufaklarını buluyorduk. Bu toz gibi altın ufakları yine A tümülüsündeki gibi mor renge bulanmış olarak çıkıyordu. Burada gayet güzel bir parçacık bulduk: İki katlı bir cam vazo parçası, birisinin iç yüzüne altın yıldızla yaprak ve dal nakşedilmişti: Yani natüralist bir san'at an'anasının güzel bir vesikacığını bulmuştuk. Daha ilk bakışta bana A tümülüsündeki vazoyu ve Bergama, İskenderye san'at mekteplerinin tezyinatını hatırlatan bu parçanın bulunduğu topraklarda mor renge bulanmışlardı [Levha: 12, Şkil:30].

Bu tünelin neye yaradığını anlamıştık; tümülüsün içini soyanların hüneri idi. Buradan inmişler, Çakıllı taşları kırmış, müstatil yapının içine girmişler, soyduktan sonra dökerek saçarak dönmüşlerdi. Bu yapının bir mezarın «Drômos» u olması muhakkaktı. Bu itibarla hem içini hem iki baş taraflarını temizlemekte acele gösterdim. İri ve çok güzel yontulmuş taşlar, çok sıkışmış bir toprak kütleleri arasında yer yer uç gösteriyorlardı. Onları temizleyip bin zahmetle dışarıya çıkarınca profili büyük bir T başını andıran taş görüldü (Şkil: 24). İyice meydana çıkarılınca pembe damarlı, porfire benzeyen bir taşın, çok dikkatle işlenmiş bir masa olduğu anlaşıldı. Bu masa bir mütevaziülmustatilatın (Parallelepipedé) içi oyulmak uzun kenarlarından biri kaldırılmak suretile yapılmıştı. Bu kenarın - öteki kenarlar gibi - işlenmediği, düzeltilmediğine göre masanın o taraftan bir yere dayandığı belli idi. İşlenmiş iki yüzde silmeler (moulares) bulunuyordu. Temizleme devam edince şimalde küçük cephede bir kapı görüldü [Levha:10, Şkil: 25]. Kapı ufaktı: 1,45 metre yüksekliğinde idi. Dışardan kapanmıştı. Taşların dikkatle yontulmuş yüzlerinden başka da bir süs yoktu. Masanın çevresindeki toprak yukarda kısmen bulunduğumuz ve A tümülüsünde de elimize geçen, ince altın tel ufakları ile dolu idi. Mor renge bulanmış toprağın üzerine sert iplikten veya iplik gibi ince sert madenden yapılmış bir kamaşın izleri, örgüsünün kalıbı bulundu. Yazık ki bunu tesbit ve muhafaza etmek imkânsızdı. Şunu nihayet ispat emiş oluyorduk ki bu mor renk bir kumaştan ileri geliyordu. Bulduğumuz altın ufaklarının bu kumaşla alâkası meydana idi. Nerede ufaklar bulundu ise orada mor renk de bulunuyordu.

Bu toprakların üstünde yer yer paslı izler gördük. Bunların bir kazmanın yeri olduğu, burayı sistemle soyanların, mezarın üstünde kazdıkları toprağı nihayet buraya yığdıkları anlaşılıyordu. - Toprakların arasında tünelin ağızında bulduğumuz - çift katlı, arası altın yıldızlı yaprak ve çiçek tezyinatları ile süslenmiş cam vazo kırıklarından yüzden fazla parça elimize geçti. Binlerce yazık ki en güzel bir san'at eseri olan ve Bergama san'atkârlarımızın elinden çıkmış bulunduğu bugün Ankara Etnoğrafya Müzesine Bergamadan yollanmış [Levha: 13, Şkil:30] deki parça ile de tahakkuk eden bu güzel eseri «Restaurer» etmek bile kabil değildir. Ele geçen parçalar okadar eksik ve intizamsızca kırıktı. Yalnız buradaki parçalarla

naktışların altın yıldızından başka mavi veya mor renk te kullanılarak yapıldığını öğrenmiştik. Abdullah Bey arkadaşımızın yaptığı desen (Şekil: 30) bu husuusta bir fikir verebilir.

Elimize geçen ve teessürümüzü arttıran diğer şey de, altın yıldızlarla örtülü, tunçtan çiviler oldu. (Acaba «Caliges» denen askerî ayak sandallarının çivileri mi?).

Kırık tek veya birbirine bitişik, ne için ve nerede kullanıldığı açıkça anlaşılamıyan bu çok süslü ve güzel vesikacıklar burada şahane ihtimamlar görmüş bir ölü yattığını güzelce söylüyordu.. Bazı çürümüş tahta ufaklarından bu çivilerin bir çekmecede kullanılabilmiş olmasını tahmin eyleyorum. Çivilerin başı yuvarlak ve kabarık, gövdeleri üstüvane biçimli idi. Bunlarla birlikte tunçtan sarmaşık yaprağı biçimli işlenmiş süs parçaları da bulundu ki bunların madenden bir kabın dışındaki kabartma tezyinat kısımları olması pek muhtemeldir.

İçerde elimize geçen kemikler yüzlerce ufak parçadır. Hemen hepsi yanmış gibi kof ve kabarmıştı. Bazılarının sertliğine ve işlenmiş görünüşüne göre bir aletin (kılıç, pıçak, kama) parçaları olmasını da mümkün bulduk. Bir çok da kömür parçası ele geçti. Kemiklerin üzerinde de ince altın tel ufakları, mor boya bulunduğu gibi birçok da kuş kemiği ve iskeleti, insan dişleri, hayvan (At?) diş ve kemikler birlikte ele geçti. Demir pıçak veya hançer parçalarıyla düğmeye benzeyen üstü yuvarlak ve kabarık eşyada bize mezarda bırakılan zavallı vesikalar arasında idi.

Mezarın dibini 1,70 metre derinliğinde bulduk. Uzunluğu dipte 3,20, eni de 2,60 metreyi buluyordu. Kis denen kilisli yumşak kaya, zemini teşkil ediyordu. Tahmin ettiğime göre porfir taklidi masa herhalde, dar kapı karşısındaki kenara yerleştirilmiş, üstüne de şahane ölüye ait kemikler, hazine, kıymetli giyim ve silah takımı, atının kemikleri, diğer adak eşyası konmuştu. Masa ile birlikte bulunmuş yontma taşların da diğer kenarlara konmuş bulunması kabildir. Bütün bu hazneden elimize geçenler ise hemen hiçti [Levha: 10, Şekil: 24 ve 25].

Mezarın dışında en çok derinleştirip temizlediğimiz yer kapının önü oldu. Kapıyı dış taraftan kapayan dört köşe yontulmuş bir taşı. Mezar üstündeki taşlar gibi hazırlanmış iki taş karşılıklı kapının önünde çatılı duruyordu, alt tarafları bir metre yüksekliğinde üç «assises» üstüne dayanmakta bulunuyordu. Kapıyı dıştan kapatan dört köşe taşın arkasında ayrıca taşlar yığılmıştı. Çatılı taşların altındaki taşlar stikametinde iki sıra taş dizildiğine delâlet eden izler vardı. Fakat bu izler çok uzağa gitmeyordu. Yalnız tam kapının karşısındaki - yani şimal, kale istikametindeki - toprak yığını, bu iki dizi arasındakalan açıklığa müsavi bir sahada ayrı bir toprakla dolmuş olup hele zeminde, iki taraftaki kilsli kayanın meydana getirdiği bir çeşit «Drômos» hissini veriyordu. Bu aralıkta yığınlar teşkil eden kömür bulundu ki bunun herhangi «rituel» bir iş için yakılan ateşin bekıyesi, yahut mezarı soyanların bıraktığı çıra bakıyesi olmasını kestirmek pek zordu [Levha: 10, Şekil: 22 ve 23].

T. B. mezarındaki bu ufak kapı, onu dıştan kapıyan bu kapak ve onun üstünde çatılı duran bu çifte taş, bir hakikî ve mimarî (Architectonique) vazife için konmamışlardı. Çatılı mezar nasıl «Firikya» lılara ve daha önceye ait tahtadan bina an'alarına delâlet ediyorsa, bu vazifesiz kapı ve teferruatı da böyle kadim bir an'ananın mirasını naklediyordu.

T. B. nin şimal eteğinde görünen, yere gömülmüş irili ufaklı taşlar sahasını, şimal yarması ile birlikte açtırıyordum. İlk başladığımız yer, mezarın kapısından takriben 25-26 metre uzakta idi. İlk 8 metre genişliğinde iken gittikçe genişliyerek 16 metreyi bulan bir yarmada çalışıyorduk. Yarım metre derinliğe varmadan işlenmiş memmer parçaları, bir metreye varmadan mermerden aslan başının dörtte üçünü bulduk. Kazış mezara doğru ilerleyip derinleştikçe aslanın gövdesine ait ayak, sağrı, gövde kemikleri; güzel bir klâsik yapının arkitrav (architrave) parçaları bulundu. Fakat her birisi en aşağı 5-10 adamın kımıldatabileceği bu iri parçaların, sanki bir elle serpilmiş gibi birbirinden çok uzaklarda ele geçmesi beni şaşırtıyordu [Levha: 11, Şekil: 26].

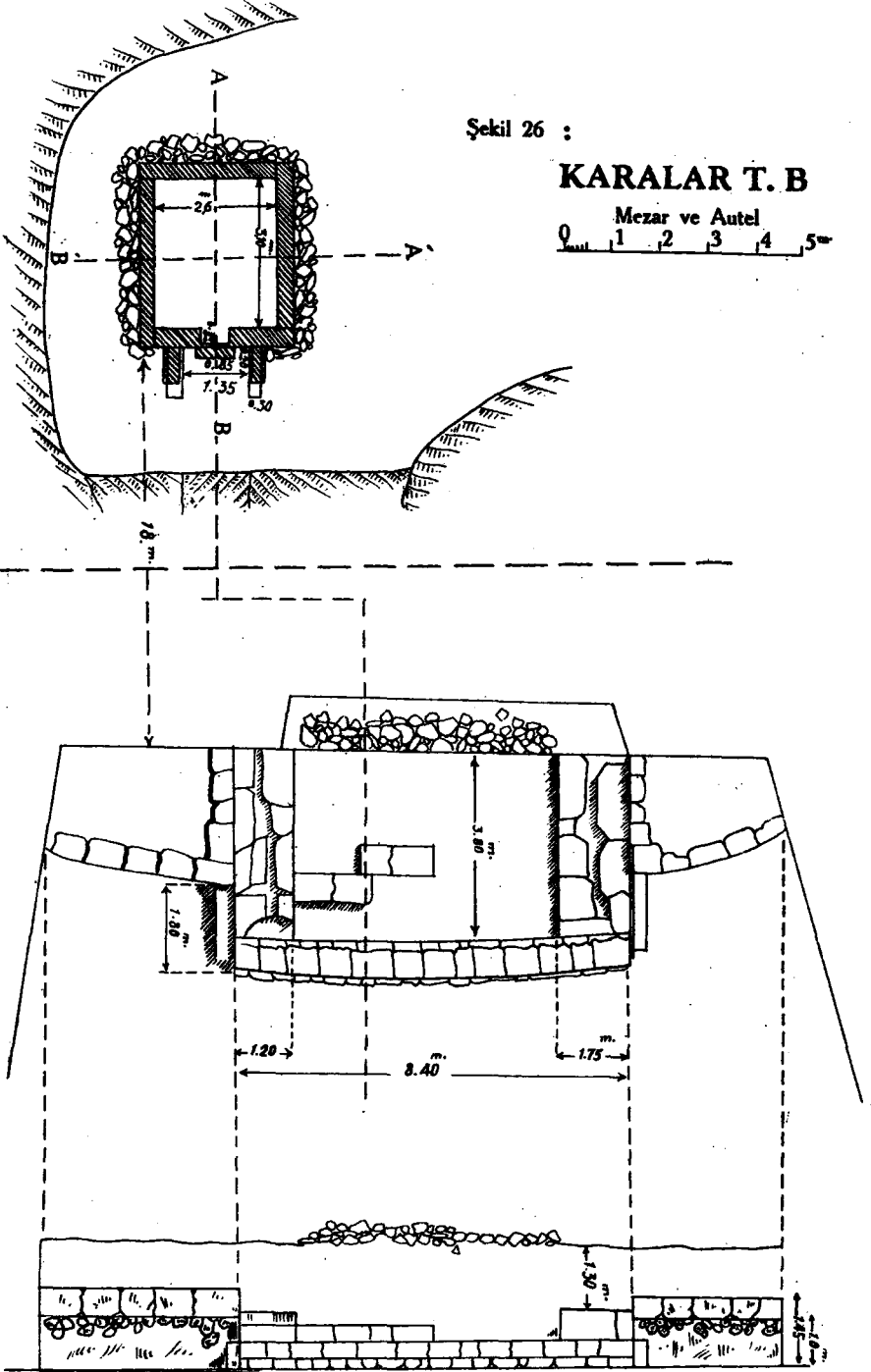
Kazmalarımız tümülüs mezarının kapısından takriben 22,50 metre daha şimalde çalışmağa başladığı zaman çok güzel bir «Krêpis» bulduk. Buralara mahsus mor renkli, pürüzlü taştan üç kadame üzerine yapılmıştı. En altındaki temel (Euthynthiria), en üstündeki kaide (stylobate) vazifesini görüyor. Ortadaki biraz ileri çıkmış, asıl basamağı teşkil etmekte, en altındakinin arası taş kırıntılarile dolu ve «assises» ler çok düzgün işlenmiş. Belki toprak altında kalacak kısım budur. En üstteki sarımsak renkli kireç taşından yapılmış bloklar daha iridir. Sağda, solda ve hemen üst kaidenin ön kenarından başlıyan bir nevi «antes» duvarı vardı [Levha:11, Şekil: 26]. Burada da taşların tabii renklerinden tezyinat gibi istifade etmek istenmişti. Bütün bunlar altüst olmuş, hendesî vasıflarını kaybetmiş gibi idiler. Her şey yerini değiştirmiş, çok uzaklarda perişan bir halde yatıyor olarak elimize geçiyor ve biz onları yerli yerine koyana kadar her türlü üzüntüyü tadıyorduk. Krêpis bilhassa solda (şark yanında) beyaz mermerden bir «Tropaion» un teferruatını, dağınık ve çok sakatlanmış, parçalanmış olarak ele geçirdik. Bunların hepsi mermerden olup bir ağaç gövdesine geçirilmiş ve güzel işlemeli kıvrımları «plastique» bir ifade veren; altta üstte kırılmış bir asker gömleğinden (tunique); sade ve yumurta biçiminde, hepsi tekmerkezli daireler yapan işlemelerle (moules) gayet sade süslenmiş bir kalkandan; miğferli olduğu anlaşılan ve şimdi kırılmış, yok olan başlı; kalın deriden olduğu pek muhtemel kısa kollu bir zırh ile gövdesi örtülmüş bir muharip büstünden ibaretti. Zırh pek sade idi; bel kısmı bugün kırılmış ve yok olmuştu. İki omuzundan aşağı ensiz askılar sarkıyordu. Bunların beldeki kemere geçip silâhlığı tutmak vazifesini gördüğünü tahmin kolaydı. Omuzların üstünde - belki de madenî - levhacıkların meydana getirebileceği kıvrımlar toplanmıştı. Büstün kolları - bütün «Trophée» lerde görüldüğü üzere omuz başından aşağı kesik olarak yapılmıştı. Sol kolun üstünde bir pençe yarısı (aslan pençesi?) nin sivri keskin tırnakları gömülü

Şekil 26 :

KARALAR T. B

Mezar ve Autel

0 1 2 3 4 5m

LEVHA : 11

olarak görünmekte idi. [Levha: 12, Şekil: 28, 29 ve 30]. Bunlardan başka krépinin üstünde kalın bir sütunun önü kesilerek meydana gelmiş bir blok, ikiye bölünmüş olduğu halde; (onun aynı - belki de yarısı); diğer bir blok zedelenmiş fakat tamam bir halde meydana çıkarıldı.

Bütün taşlar - heykelle müstesna - kenet izleri, yerlerle hatta kenet parçalarıyla birlikte ve A tümülüsündekilerin eşi idiler. Hepsinin müşterek bir vasfı da, toz gibi ufalanmaları, el dokununca kırılıp dokulmeleri idi. Hepsisi de kırık, dağınıktı. Bir ateşle yanmış, barutla atılmış mermerlerin ârazını göstermekte idiler.

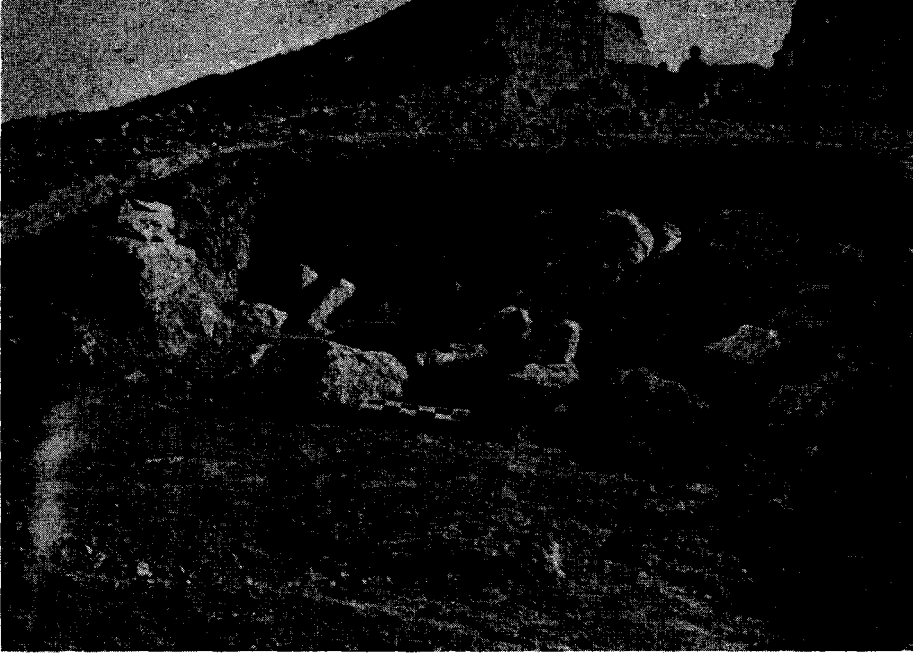
Ortasından bükülmüş bloku on kişi ile ve çok zahmetle, bulduğumuz

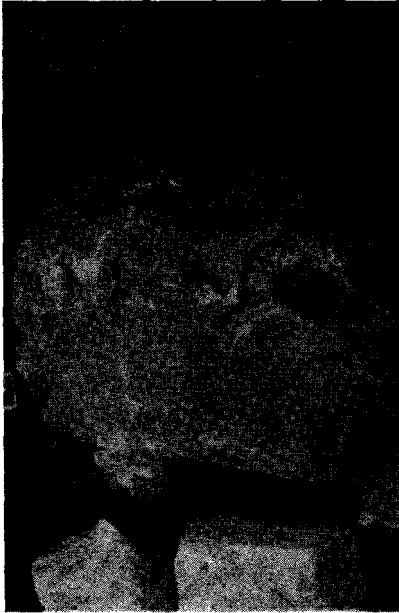
T. B. in „autel” inde bulunan mermer, yunanca kitabe.

yapının (bizim T. B. auteli dediğimiz) önündeki meydanlığa naklettirdiğimiz zaman yunanca yazılmış bir ktabe bulunduğunu gördük. Karalar hafriyatının en mühim ve açık vesikasını teşkil eden kitabe sekiz satırdı. İtinalı yazılmıştı. Ortadaki büyük yarı ve neticesi olan eksiklerden başka üstünde bilhassa satırların başladığı yanda epeyce noksanlar vardı:

Blok 105 santimetre ktrunda kalın bir sütün yarısını andırmakta idi. Düz ve yazılı yüzün iki yanı, yirmi dörder santimetre enliliğinde yeniden düzeltilmiş olup blokun arkası şöyle kabaca yontulmuştu. Yanlardaki düzeltilmiş yerlerde 48 santimetre uzunluğunda kenet yerleri bulunmakta idi. Kabaca yontulmuş arka tarafta da diğer bir kenet yeri gözükmektedir. Bü-

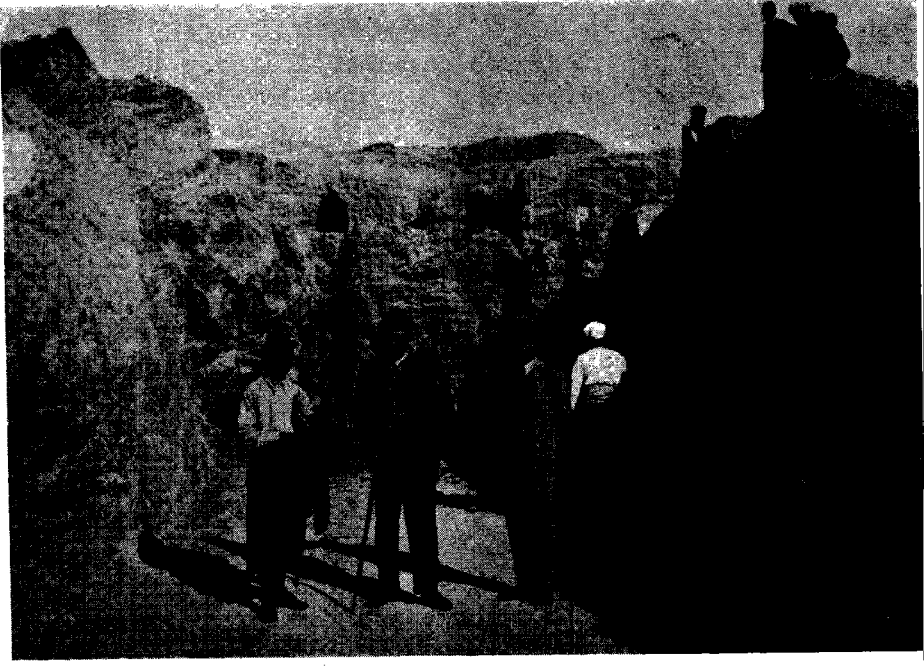
Şekil: 27 T. B. nin şimal yarması ve «autel» in ilk zamanı (ortadaki büyük taş ikiye bölünmüş olarak bulunan kitabedir).

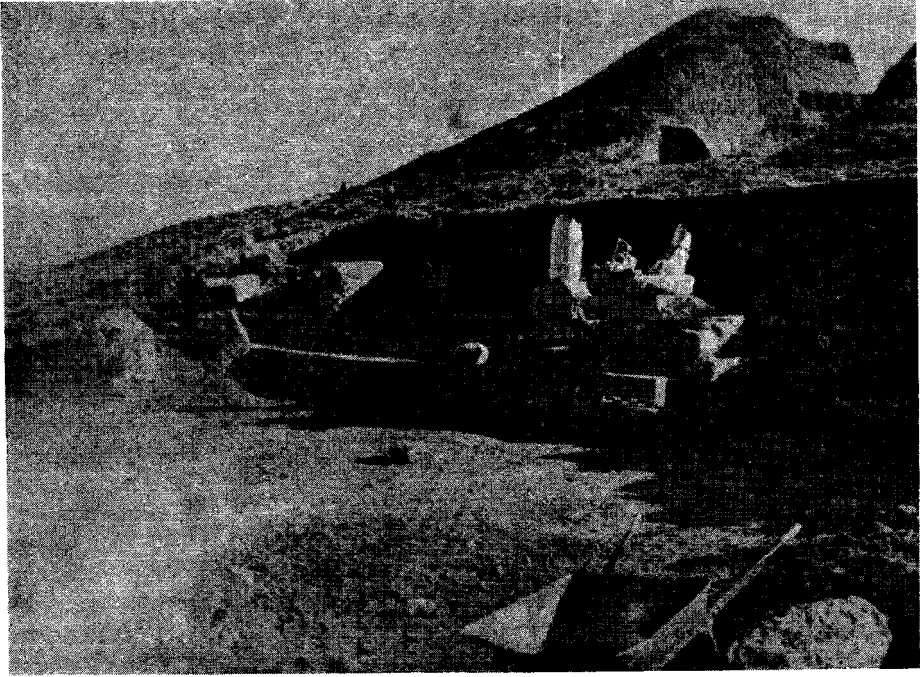
Şekil: 28 T. B de bulunan aslan başı (autel'de eie geçmiştir).

Şekil: 29 T. B. «autel» de bulunan «trophée» ye ait büst.

Şekil: 30 a Aydın meb'usu Reşit Galip Beyef. ile müzeler asarıatika müdürü Hamit Zübeyr B. büyük garp yarmasında.

Şekil: 30 T. B. Kısmen «restaurer» edildikten sonra.

tün bunlar kitabenin bir yere dayalı ve kenetle tutturulmuş olduğunu göstermekte idi. Bu yer «Autel» dediğimiz yapının «Stylobat» ı solunda bulduğumuz, değirmi olarak hazırlanmış köşedir, kanaatindeyim. Oranın kuru ile kitabe blokunda ki uymaktadır. Diğer yazısız blokun da kitabenin üst veya alt yarısı olması pek mümkündür.

«Autel» dediğim yapının arkasında, şimal yarmasına doğru, sonra sağ ve sol taraflarında örtülü diğer üç toprak taraça bulduk. Bunların bir nevi istinat duvarı (Contrefort) olduğunu tahmin ediyorum [Levha: 12, Şekil: 30 ve 26]

Binayı çok karışık bir yığın halinde bulmakla beraber elimize geçen «Trophée», kitabe ve saireden burasının T. B. mazarındaki kıral ve kıraliçe için yapılmış bir Autel olması lâzımdır.

*
* *

B Tümülsünün verdiği netice ümidimizin üstündedir. Yalnız Karalar için değil Galatya ve Galatların tarihi için bir ışıldak işini gören bu kitabeden başka, san'at tarihi bakımından san'atlerin nüfuz ve yayılma mıntrakalarını ölçme bakımından binbir parça ve kıran artığı kabilinden de olsa bulduğumuz şeylerin çok kıymeti vardır.

B tümülüsü bizi hemen hemen bir ay uğraştırdı. Fakat bulduğumuz (Herôon) ve onun Auteli 2100 senenin sırrını verdiler. Kitabede (Diotaros) olması hemen kat'iyetle söylenebilecek olan Galat kıralının Milâttan önce birinci asırda yaşadığını biliyoruz. Karalar hafriyatının bugüne kadar ki safhasını aydınlattığımız gibi bundan sonrada aydınlıkta çalışacak vaziyetteyiz demektir.

— 6 —

T. C. harflerile Karalar hafriyatında yer aalın tümülüsün verdiği neticeler öteki kardşinden aşağı değildir.

Şimal garbına ve B tümülüsüne bakan taraftaki çöküntüler bana buradan işe başlamayı aşlamıştı. İlk üç metre iken 5,70 metre ve daha sonra 10,50 metre kadar genişliyen bir yarma açtırdım. Daha 25-40 santimetre derinleşince yontulmuş yapı taşları yığımına rastladık. 10,60 metre ilerleyince burasının T. B. deki gibi - muntazam döşenmiş 2,60-2,70 metre eninde 5,70 uzunluğunda bir saha olduğu anlaşıldı. Kireç taşından, büyük bir dikkatle yontulmuş, kenarlarındaki «assises» ler birbirine kenetlenmiş iki küçük yan «plinthes» lerinden sağdaki yalnız ilk «orthostates» larını muhafaza etmişti. «Stylobate» ın üstünde yarıklar, zedelenmeler, ufak çöküntüler olmakla beraber şöyle topran görünüşü sağladı [Levha: 14, Şekil: 31].

Tümülsüye doğru bu sahayı kazmakta devam edince T. B. deki gibi intizamsız, irice taşlarla örülmüş bir nevi istinat duvarı bulduk. O zaman iki ynalari da kazıp açmak lâzım geldi. Netice - yine T. B. deki gibi - yan istinat duvarı elimize geçti; döşelil sahaya gelen tarafları iri mikâp halinde, dört tanesi yan yana, kenarsız ve harçsız tutunup duracak surette yerleşmiş

güzel bloklarla, tümülüsün yanlarına ve üstüne doğru ilerliyen tarafları iri intizamsız taşlarla örtülmüştü. İri mikâp halindeki taşların her kenarı bir metreye yakındı. Demek burada da bir «Autel» karşısında idik. «Stylobate» in içi taşlar ve kırıntılarla doldurulmuştu; ön ve sol köşede bir «assise» in eksik konulmasından müteşekkil manalı bir aralık vardı.

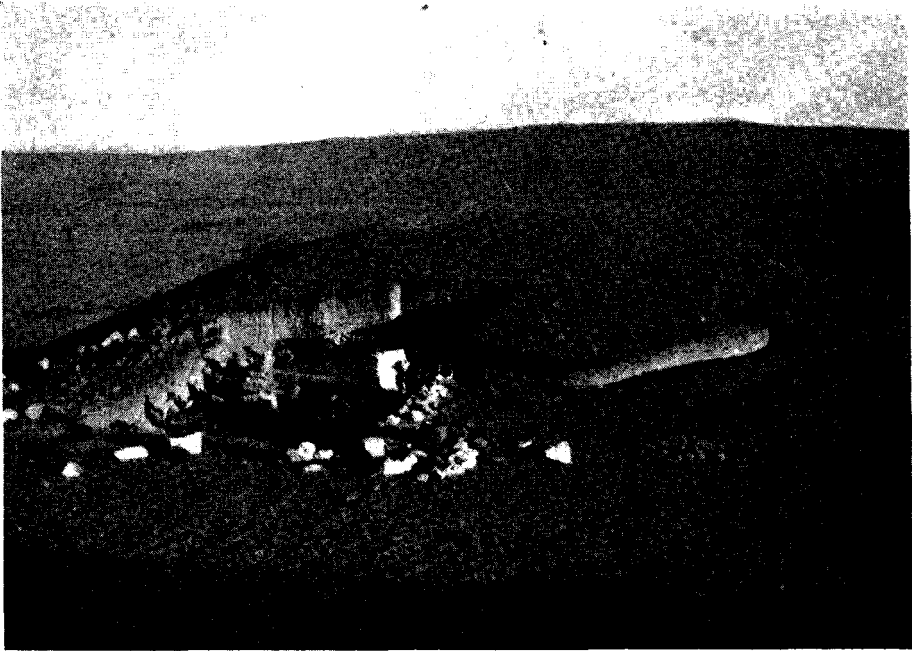
Yeni Autelein önünü kazıp derinleştirirken bir tarafı oyulmuş, kenarları «Scoties» ve «Tores» larla (= silmelerle) işlenmiş bir taş bulduk. Bir «antes» kidesi veya tepesi mi, küçük bir «bomos» mu olduğunu kesdiremediğimiz bu eserin çevresinde klâsik bir sütun kaidesinin parçası ile birçok «terrasigillata» parçaları, mermer kırıkları, bir demir parçası da ele geçti. Bu ön tarafta dört beş metre murabbalık bir sahadaki kazma ve derinleşmeler sırasında Auteli döşeyen kireç taşlarının kırıntı ve döküntüsünün buraları doldurduğunu gördük. Çanak-çömlek kırıklarının yanında «tegula» denen ve damları örtmekte kullanılan kiremit kırıkları bulunuyordu. Bulunan sütun ve kaide parçaları neyi gösteriyor? Autelin üstünde mi, önündeki bu sahada mı kullanılmışlardı?

Autelin üst kaidesinden başlayarak üç kademe daha meydana çıkardık. «Assises» leri yukardakilerin aynidi. Bu dört kademenin altında kaba halde bırakılmış köşeli taşlardan dört kademe daha vardı. Asıl «euthynthiria» da bu idi. Yukarı daideden «euthynthiria» nın en altına kadar 2,15 metre bir yükseklik meydana geliyordu. Autelin önü «euthynthiria» ya kadar taş kırıkları ile doldurulmuştu. Zemin ise kis denen yumşak, kilsî kayadan ibaretti. Cenup ve şimal yanları «stylobate» in altından itibaren muntazam ve «isidome» bir şekilde, yontulmuş taşlarla beş sıra üzerinden örtülmüştü. Üst kaidenin üstünde yükselen üç duvarın yerini, derin çizgilerin hududu göstermekte idi. Buradaki yapı meydanda kalmak, görünmek için mi hazırlanmıştı? Elimize geçen parçalar burada yüksek bir bina kurmağa yetmezdi. Tümülüsün toprağı bunların hepsini örtmüş olarak elimize geçmişti. T. B. de olduğu gibi burada da autel ve çevresindeki istinat duvarlarının açıkta kalıp görünmesi icabeden şekilde işlenmiş, hazırlanmış kısımları vardı. Bununla beraber meseleyi haletmiş değiliz ve sadece vazeyliyoruz. Gerek T. A. da gerek T. B. de asıl mezarları ve içindeki kıymetli şeyler tümülüsün tam ortasında değildi. Ehramları yapanların korktuğu hırsızlıktan buradakilerin de korkup, ehramın dibindeki şaşkırtıcı tertibata yakın tertibat almak istedikleri anlaşılıyordu. Bu Autellerin, hele T. B. deki ihtişam ve zenginlikte yapılması, belkide asıl mezarı gizlemek, muhafaza etmek maksadı ile idi. O halde bunların açıkta kalmış olması mantıkî ve zarurî olurdu [Levha: 14, Şekil:32].

Autelin tümülüse dayanan şark cenubundaki köşenin dibinde, ilk kazmayı vurduğumuz yerden 12,50 metre uzakta yani «euthynthiria» nın altından başlayarak tümülüsün içine doğru bir sıra taşlar vardı. Kireç taşından, iri ve iyice yontulmuş bu taşların izile tümülüse girmeye tercih ettim. Tümülüsün şark böğürlerinde voklamalar yapmağa müsaade eden ince yarımlar açtırmakla beraber asıl büyük ve girintili yarmayı bu taşların üstünden

Şekil: 31 «autel» in ilk zamanı ve yapı tafsilatı.

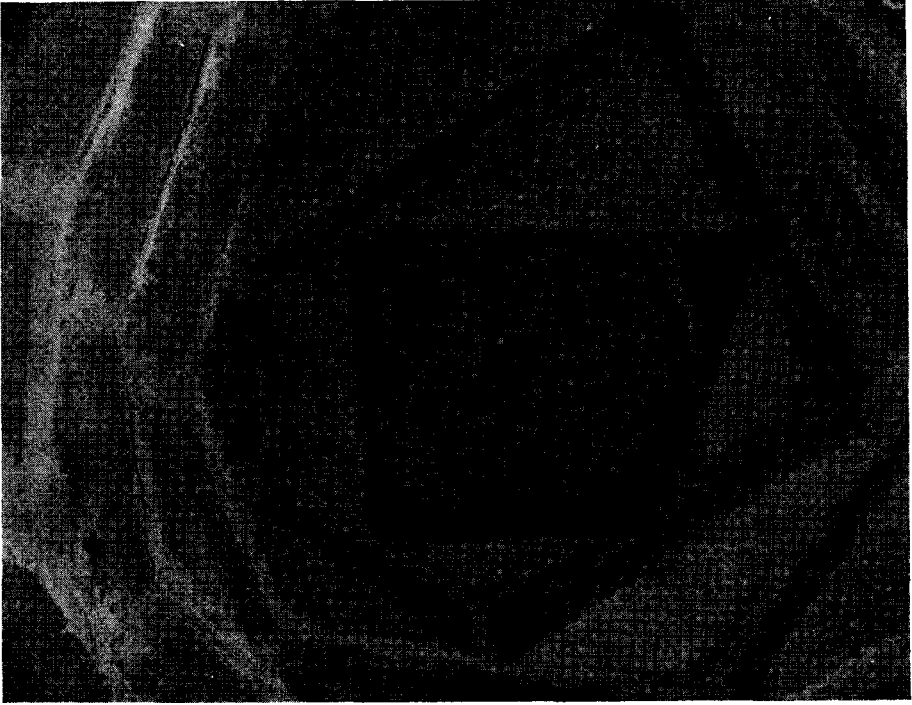
Şekil: 32 T. C. de «autel» ve «contresfort» lar meydana çıkarılırken.

LEVHA: 14

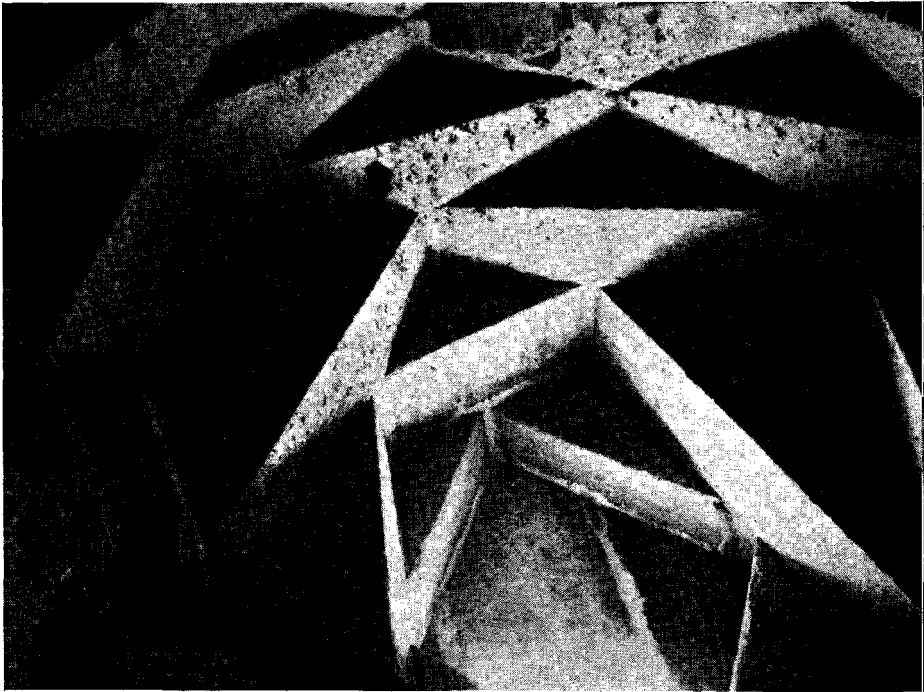
cenup tarafına, doğru en yokarda 5.60 ve dipte 2.70 metre genişlikte açtırdım. Autel den birkaç metre ilerleyince topraklar arasında A tümülüsündeki çelenk parçaları gibi ufak yassı altın bölükleri bulduk. Bunun verdiği ilk fikir: Buranın da açılmış olduğu idi. Fakat herhalde bu açılma işi epeyce eski olacakki tümülüste her şey tabii halini almıştır. Tümülüste diğer herhangi bir noktadan yeni hendekler açıp ilerletmektense Autelin ardından, yani tümülüse 12,50 metre girilmiş bir yerden kazmağa devam etmek mantığa ve işe uygundu. Zahmetli ve insanı kahredecek kadar yeknesak bir kazma işi günlerce sürdü. Nihayet 11 metre ileriye ve 4,60 metre derinliğe varınca sağ tarafta sarı ve taşlı topraktan yapılmış iri kerpiç tabakasına rastladık. Autelden gelen iri taşlar yarı yolda kalmıştı. Kerpiçler mahdut bir sahadan öteye geçmediler. Bunu anlıyamadık. Acaba Autelden mezara giden yolun bir istisyonu mu idi?

Kerpiçlerin hemen karşısında (Autelin arkasından 10,80 metre uzakta ve solda) 5,15 derinlikte hazırlanmışa benzeyen bir çukurda irili ufaklı birçok kap parçası bulundu. Bu kırıklar (belki de temellerin altına gömülen adak kaplarının vazifesini gören) bir büyük amfora aittir. İnce pembe hamurdan tornada yapılmış olup üstünde esmer bir boya astarı ve onun üstünde de krem renginde bir sır tabakası vardı. Kulpları ağzın kenarından yükselerek başlıyor ve karnın üstüne kadar inmiyordu. Kap dibe doğru gittikçe sivrileşmekte idi. Yarmanın ortası artık taşlarla döşenmiş gibi bir hal almıştı. Bu iki buluntu, yarmayı genişletip derinleştirmekte amil oldu. İlerledikçe genişliyerek (yarmanın en üstünde genişlik 9,10 metreyi geçiyordu) taşlar, yapı taşları, çürümüş odun parçaları gibi izlere rastgeldikçe derinleşerek çalışıyorduk. Kerpiçlerin üst tarafında B. tümülüsündeki kuyuya benzer tünelimsi bir yerin çevresinde kazma izleri, çıra isleri, yotma taş kırıkları görüldü. Bu tünelimsi yerin tabanında toprak kum gibi üğünmüş, sanki sonradan dolmuş bir halde idi. Burada gayemize varmış gibiydik: Yukardan aşağı inen işçilerimin önüne kireç taşlarından, iyi yontulmuş bloklarla örülü bir kapak çıkmıştı [Levha: 17 Şekil35]. Çevresini açarken altın kaş içinde bir zümrüt bulduk. Demek soyguncular burayı da bulup boşaltmışlardı. Nihayet yapı da görüldü: Dışından kademeli ve bindimeli bir kümbete (dôme-à-encorbellement) e benziyordu. Taşların arası burada açıkça ve bol bol harçla sıvanmıştı. Derinleştikçe kapiya benzer bir yer görüldü. Cenup tarafını temizlerken mütemadiyen hayvan kemikleri, sırmalar, kulplar, kemer tokaları buluyorduk. Autelin art kenarından 14-15 metre uzakta idik [Levha: 17, Şekil: 36].

İlk bulduğumuz kerpiç tabaka ve tünelimsi yere kadar kazdırılarak, derinleştirip, temizleyince kapı gibi yerin asıl methal olduğu anlaşıldı. Mikâp biçimine yakın, üçer tane kesme, kireç taşı üst üste yerleşmiş bulunuyor, üstlerine «linteau» gibi diğer yontulmuş, uzun bir taş konarak üst söğeme meydana geliyordu. Alt söğeme vazifesini de yine böyle bir taş görmekte idi. Kapının ağzında kırık, sağlam birkaç yapı taşı bir çeşit kapak işini görmeğe bırakılmıştı. «Linteau» kırıktı, amma yerinde idi. Alt eşikten daha doğ-

Şekil : 33 T. C. Kümbetin üstü (dışardan).

Şekil: 33 a T. C. Kümbetin üstü (içerden)

Şekil: 33 b C tümülüsünün Dromosunda bulunan vazolardan (yapıştırıldıktan sonra).

Şekil: 33 c C tümülüsü: İki kümbet arasındaki taş kapı

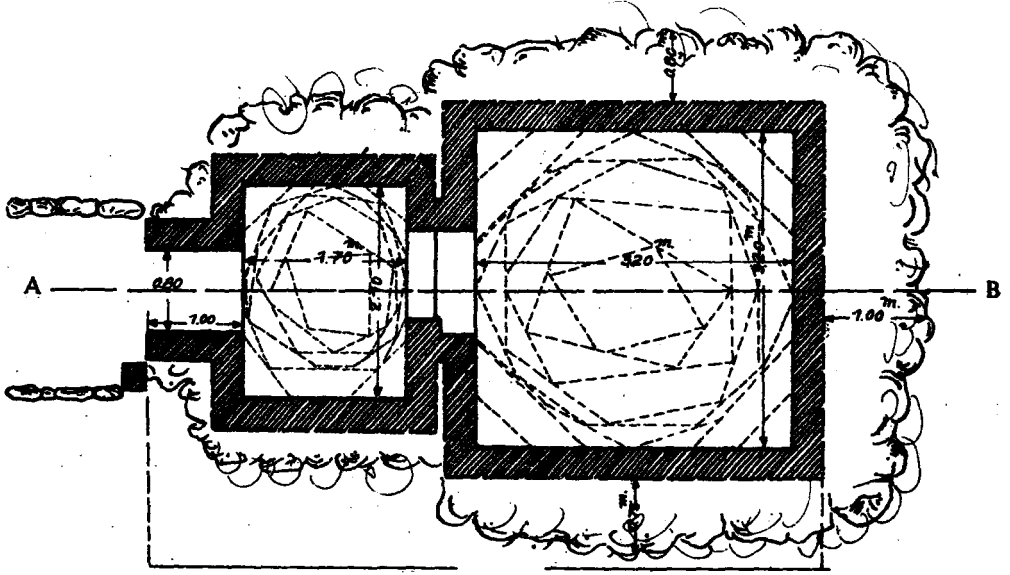
rusu onun iki yanındaki «assies» lerden başlayarak birbirine muvazi 2,10 metre aralıklı yontulmuş iki taş dizisi ilerliyordu. Bunlar bütün uzunlukça düzgünce döşeli doğıldiler; taşların altüst olduğu, kaybolduğu yerlerde vardı. Buranın «Dromos» olduğu bellidi. Fakat A. tümülüsündekile aralarında ne kadar fark vardı! kapı ve «dromos» tam şimale değil, 25 derecelik bir zaviye yaparak biraz şarka bakıyorlardı [Levha: 16, Şekil:34].

«Dromos» un solundaki taş dizilerini temizlerken - kapıdan 2,10 metre uzakta - taşların dibinde ufak vazolar bulduk. Bunun hemen hepsi kırık. Fakat yapıştirılınca, ağzı geriye kıvrık; ince üstüvane boyunlu, yumurtaya yakın bir profil (galbe) ile genişliyen karın ve düz bir dibi bulunan; sarımtırak ince hamurdan kaplar ortaya çıktı [Levha: 15, Şekil: 33 a]. Bunların daha önce ve yine sol tarafta bulunduğumuz «Amfor» gibi adak olması mümkündür.

Kümbetin çevresini açtırmak, temellerine inmek istedim. İlk bakışta A. tümülüsünün dışını meydana getiren kademeli irili taşların heyetini hatırlatan bir yığılış tarzı gösteren yapı, hakikatte yontulmuş taşların köşeleme ve bir nevi «trompe» teşkil edecek surette konulmalarından, aralarının sıvanmasından, taş aralarında irili ufaklı, düzgün olmıyan kaba taşlarla doldurulmasından meydana gelmiş ve hepsi birden de kümbet olmuştu. Te-mele indiğimiz zaman kümbetin bir dört köşe üstüne oturulduğunu gördük [Levha: 17, Şekil: 37].

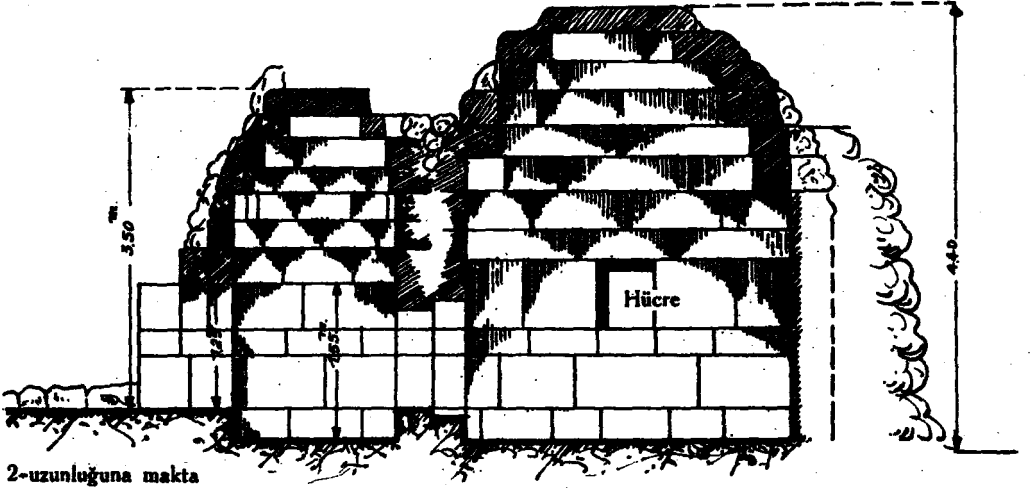
Kapıdan içeri girmeğe imkân yoktu: Toprakla dopdolu olan yapının ne sakladığını bilmek için temizlemek lâzımdı. Bir yandan bu işi gördük, bir yandan da tümülüse bitişik duran arka tarafını açtırdım. O zaman aynı maddelerle aynı tertipte örülmüş daha büyük bir kubbe meydana çıkarıldı. Bunun üst kapağı parçalanmıştı. İçi ağzına kadar toprak dolu idi. Daha Karalara ilk geldiğimiz zaman köylüler bu C tümülüsünün her sene biraz çöktüğünü söylemişlerdi. Hatta bu çökme hadisesi onlardan bir kısmını; burada kısa bir hafriyat yapmaya, tümülüsün sivri kısmını kaldırmaya sevk edilmişti. C. tümülüsünü kazdırırken eskiden kazılan bu çıkurdan genişletmek suretile istifade etmiştim. Köylüler daha iki metre inmeden işi bırakmışlar ve bu suretle yağmanın ne içini, ne esrarını dağıtmamışlardı. İşte şimdi, çöküntünün sebebini anlıyorduk: Yukardan inen toprak iki kümbetin içini doldurmuştu.

İçerden çıkan topraklar arasında bir iki tane son derece güzel altın tezyinat parçası bulunca bütün toprakların tel elekten ve kontrolden geçirilmesi zarûrî oldu. İçeri temizlenirken ilk bulunduğumuz bir kafatası oldu; epice sağlamdı; yanında kemikler, dişler de vardı. Bazı kerpiç parçaları le mermer avadanlık parçaları da bu ilk kümbetin içnide bulunanlardandı. Nihayet mimarî eser şu idi: 1,70 metre en, 2,10 uzunluğunda, içerde 1,55 metreyüksekliğinde bir mustatil kasnak bir nevi «orthosthates» teşkil etmekte idi. Bunun her köşesine, yine mustatil biçimli bir kalın blok (köşenin üstünü kaplıyacak ve köşeyi meydana getiren kenarların üstüne iki ucu gelecek surette) uzatılmıştı. Böylece ilkin sekiz dilili bir şekil elde

1 - Plân

A-B

2-uzunluğuna makta

KARALAR HAFRIYATI TÛMÛLÛS C.

Çifte mezar kubbeleri (Şekil 34)

LEVHA:16

edilmiş ve sonra yine köşeleri örtecek, her iki kenar arasında uzatılacak surette bloklar konarak dokuz dırlılı, sonra yine dokuz dırlılı, sonra sekiz, beş venihayet dört dırlılı şekiller meydana getirmiş, böylece iptidaî bir nevi «Coupole-à-trompe» yapılmıştı. Hiç beklemediğimiz ve Ön Asyada bugüne kadar eşini görmediğimiz bu iptidaî kubbenin bindirmeleri şark, şimal ve cenup köşelerinde sıkışmış, karışık bir hal almıştı. İlk musttil kasnağı sekiz dırlılı bir şekil haline sokan bloklar bir yana durursa ötekiler ne birbirine müsavi idi, ne muvazi, nede mütenazır idi. Enüste, kapak vazifesini gören ve kubbeye kesik bir hal veren çarpık dört köşeli bir iri blok bulunuyordu. Bütün bu taşların aralarını içerden de harçla sıvadıklarını açıkça tekrarlamalıyım [Levha: 16, Şekil: 34; Levha: 15, Şekil: 33].

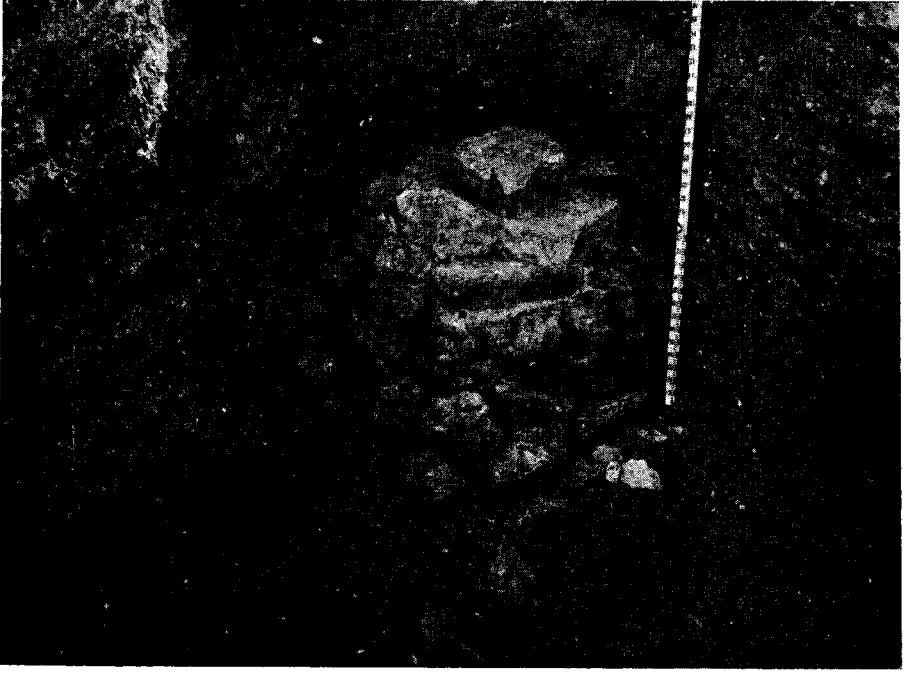
«Dromos» dan kubbeye girmek için kullanılan methalin yüksekliği 1,25 metre, uzunluğu - Dromosa uzanan uçları eşikleri geçen yan assises ler biyunca - bir metre genişliği 0,80 metre idi. Halbuki bu küçük kümbetten ötekine geçmek için de methal görünmekte idi. Alt eşiği sağlam olup - bir «linteau» gibi sundurulmuş bulunan - üst pervazın büyük bir parçası tamamile ortadan kalkacak surette kırılmıştı.

Büyük kubbenin kırık kapağından içerdeki toprakları temizlediğimiz gibi, küçük kubbeye açılınca oradan temizlemekte devam ettik. O zaman aradaki methalin mahiyeti iyice meydana çıktı. Burası şöyle böyle bir girme yeri değildi. Üst ve alt söge de rezeler için açılan oyuklarda hareket eden, güzel ve sade işlenmiş, iki kanatlı kapı ile kapatılmış, nefis bir sanat eseri idi. Kapının kanatları olan taşları yerlerde ve toprak arasında bulduk [Levha: 15, Şekil: 33].

Bu methalden girince, tamamile birincinin sisteminde yapılan kapaktan kasnağın tabanına kadar yükseldiği 4.40 metre, eni ve uzunluğu 3.20 şer metre olan bir murabba saha bulunuyordu. Birinci kubbenin hemen iki misli büyüklükte bulunan bu kubbenin zemininde firdolayı yine kalkerden yontma taşlarla mezarlar hazırlandığını, sağlam bırakılan bir kısım, öğrendik. Methalden girince murabba «plinthe = kasnağın» sağ ve sol ortasında birer derince hücre bulunuyordu. Murabba plânı çok dırlılı şekiller haline sokan, köşelerin arasına uzatılmış bloklardan ilkin bir tanesi bir metre yüksekliğinde konmuş; biraz yukarısına daha büyük ve aynı şekilde diğer bir tane daha yerleştirilmişti. Çok dırlılı şekiller asıl bundan sonra başlamakta idi. Taşlar yine kalker ve işlenmiş olan yüzleri çok pürüzlü bir halde yontulmuştu. Taşların arasına içerden ve dışardan harç sıvanmıştı. Birinci kubbenin bir mezar mı, yoksa asıl mezarları içinde bulunduran bu büyük kubbenin bir «vestibüle» ümü olduğunu kat'iyetle söyleyemezsek te aradaki methalin ehemmiyetine dayanarak bu ikinci ihtimali daha varit buluyoruz.

Büyük kubbeye kaç mezar vardı? Murabba kasnağın tabanına firdolayı yerleştirildiği anlaşılan yontma taşların hepsini yerli yerinde bulamadık. Daha yukarı kapaktan temizleme işi başlayınca birçok taş bulduk ve bir kısmının da kubbenin ortasında üst üste yığılarak bir nevi «pile»

Şekil: 35 T. C. de ilk kümbetin dışı meydana çıkarılıyor.

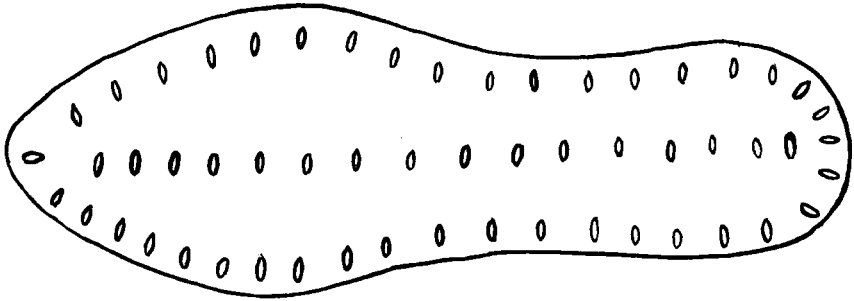

Şekil: 36 T. C. de ilk ve küçük kümbet ve üst tarafta ikincinin izleri görünürken...

LEVHA: 17

Şekil: 37 T C. de ilk ve küçük kümbet meydana çıkarıldıktan sonra.

Şekil: 38 Tümülüs C. İç mezardan çıkan deriden taban.

teşkil ettiğini gördük idi. Bu taşların ne çeşit dağıtılıp düzeltileceğini tahmin için bir nevi «restitution» a çalıştık. Edindiğimiz kanaat şudur: Burada en aşağı dört mezar bulunuyordu. İki tanesini hemen sağlam yani taşlarını dizilmiş ve yerlerinden az oynamış olarak ele geçirmiştik. Ötekilerin de methalin karşısına gelen duvarla soldaki hücrenin dibinde olması muhtemeldi. Taşlar bir kişilik mezar halinde sıralanmışlardı. Üstlerinin nasıl kapatıldığını bilmeyoruz. Belki de taş bloklarla kapanmışlardı.

Ölülerin ne çeşit konmuş olduğuna, çıplak veya sarılı, yan veya düz yattıklarına dair bir şey bilmeyoruz. Kubbeyi temizlerken bulduğumuz yığınlarla kemik bize bunları bildirmeyecek kadar perişandılar. Küçük kubbedeki kafatasının orada bir ölü bulunduğundan ziyade büyük kubbeyi soyanların bir tahrip ve nakil eseri olduğunu zannediyoruz.

Büyük kubbede bulunan eşya fevkalâde dikkate lâyıktı. Burasını soyanlar pek zalimane bir aç gözlülükle her şeyi didiklemiş, alıp gitmişlerdi. Buna rağmen elimize çok güzel altın tezyinat parçaları geçti. A tümülüsündeki gibi bir taçın veya gerdanlığın teferruatından olmaları mümkün bulunmakla beraber motifleri ayırdı [Levha: 9, Şekil: 19]. Birisi dört yapraklı, ufak bir dağ gülü olup ortasında pembe bir kıymetli taş (yakut?) bulunmakta idi [1].

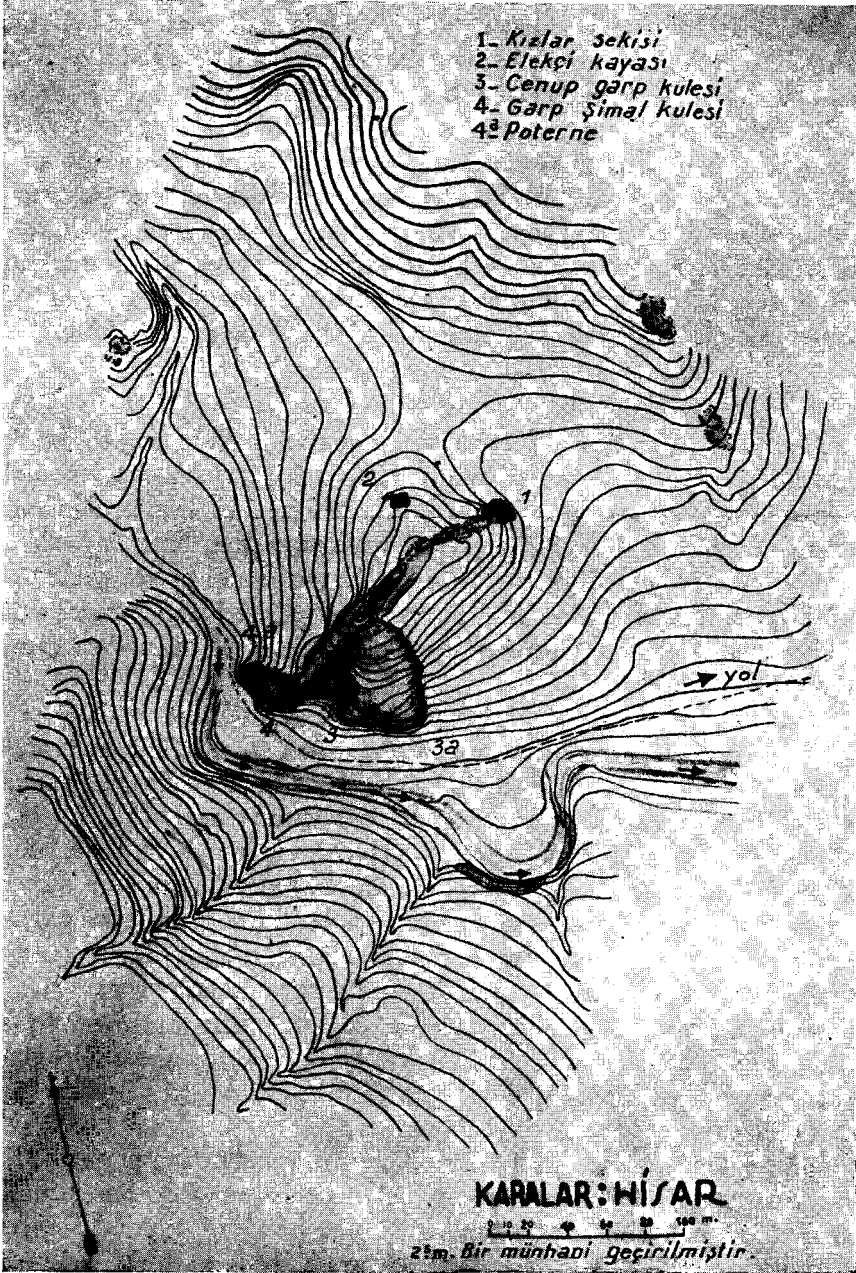
İkinci motif bir akciğerin uzunluğuna kesilmiş yarısını andırıyordu. Üçüncü motif bir altın tesbih tanesi idiki üstünde yer yer toz kadar minik altın zerrelere baklavacıklar; yine bir altın tesbih tanesine benzeyen dördüncünün üzerinde yine altın tozlardan uçuca gelmiş müselleler arasında aynı suretle meydana gelmiş baklavalar vardı. İkisinin de içi boştu. Diğerleri muhtelif biçimde altın kaşlar içine yerleştirilmiş muhtelif kıymetli taşlardan ibaretti. Bütün motifler, insanlığın her devrindeki tezyinî sanat dehalarına şeref verecek bir incelikle, bir hususiyetle işlenmişti. Teessürümüzü arttıran tek şey, bu müstesna hazineden elimize yirmi bir parçacık geçebilmiş olması idi!

Bunlarla birlikte topraklar arasında bir demir zırhın bir çok parçalarını çıkardık. Telden örüldüğü anlaşılan kısımların bütün örgüsü sağlam olarak ele gelmişti. Aynı zırhın teferruatından olmasına ihtimal verilecek surette bulunan oldukça sağlam kalmış deri parçaları bizi çok sevindirdi. Fakat asıl sevindiğimiz şey, altında bir çok kemik yığını bulunan bir taş kaldırımca bulduğumuz bir ayakkabı altı (sandal?) oldu [Levha: 17, Şekil: 38]. Daha elimiz dokununca toz kesilen bu güzel vesikayı sadece desenle tesbit edebildik. Üstündeki delikler acaba çivi yerleri mi, dikiş yerleri mi idi? Boy 21,5 santimetre olup ucunun inceliği, ensizliği bize bir kadın ayakkabının bu deri taban üstünde dinlendiğini zannettirdi [*].

Yine toprak ve taşların arasında çürümüş birçok ağaç parçaları bul-

[1] Bu motifi mukayese için daha önce verilen Bibliyografyaya bakınız.

[*] Mukayese için bakınız: Die des Antiq., IV², S, 1388. Article: "Solea".

LEVHA: 18 Şekil: 39

Dergi — 10

duk. Üzerlerinde tunç veya bakırdan çiviler, yürek biçiminde safihacıklar vardı. Bunların bir çekmece olmasını tahmin etmekteyiz.

Aynı yerlerde, içleri derin çizgilerle halka halka, kat kat çizilmiş; cidarları son derece ince, pembe ve çok iyi elenmiş hamurdan yapılan minik vazo kırıkları bulundu. Bunların kıymetli maden kapların taklidi — belki de kalıpla yapılan — bir adak olmasını zannediyoruz.

Bütün bu eşya altın tezyinat, kemikler, mermerler, demirler, taşlar, kap parçaları, hep mor renge bulanmış olarak ele geçiyorlardı. A. ve B. rümüsleriyle C tümülüsünün birleştiği birçok noktalardan biriside bu oldu.

Kubbenin ortasına ve kapağa doğru taşların yığılmasını ne ile tefsir etmeli? Belki de burayı soyanlar bulduklarını bu vasıta ile dışardakilere vermişler veya dışarıya çıkarmışlardı. O zaman kubbenin dışında, tam bu istikametlerde ele geçen altın tozları zırh parçaları kolayca izah edilebilirdi.

— 7 —

Asarkaya, hafriyatımızın asıl gayesi olmakla beraber beşinci konağını meydana getiriyordu. Sebepler çoktur: Kale hafriyatı uzun seneler sürebilirdi; tümülüsleri açmak ve diğer sondajlar ise bize ilkin lâzım olan tarihi malûmatı verebilirdi. Kalenin üç çevresi ve, üstü baştan başa bağlarla örtülü idi; buralarda hakikî bir hafriyat, istimlâk meselesini ortaya çıkarmakta idi. Zaman ve mekâna ait bu belli başlı iki sebep bile Karalar hafriyatının asıl hedefi olan Kalede çalışmamızı en sona bırakmaya bizi mecbur etmişti [Levha:19 a, Şekil: 40].

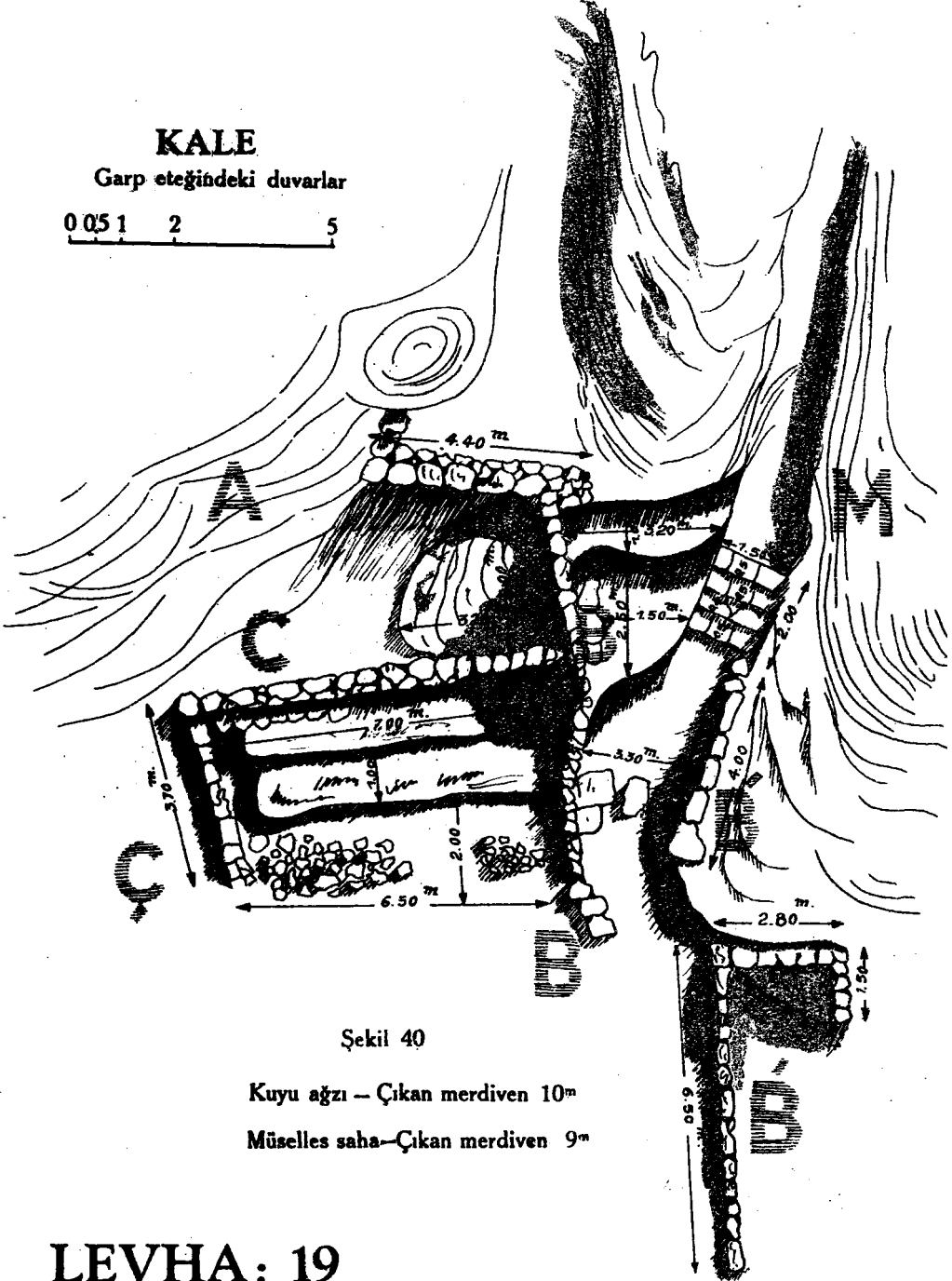
Kalenin garp ve şimalindeki çamlık tepenin böğründe, eski yapı izleri, örgüler vardı. Şarkındaki «Sivritepe» nin eteğinde, böğründe binlerce parça, en nefis «Terra sigillata» bulmuştuk. Hatta köyün ihtiyar heyetinden Süleyman Efendinin bağı ile komşusunun ki arasında bazı taş örgüleri de seller meydana çıkarmıştı. Kalenin şimal yanında ise — bilhassa Muhtar Rifat Çavuşun bağında — gayet güzel mermer heykeller, siyah veya morumtrak taştan iri temel duvarları bulunduğu köylülerin her günkü şahadetlerindendi. Bizzat kendimiz Kalenin her tarafında yaptığımız devir sırasında porfir bloklar, ak mermer ve mimarî teferruatı, yığınlarla çanak çömlek seçmiş ve toplamıştık. Buna rağmen bağların her tarafı sarmış bulunması yüzünden hafriyata en müsait bir tarftan: Garp şimalindeki müselles biçimli bir sahadan başlamak bize zarurî görülmüştü [Levha: 19 a, Şekil: 41].

Kale, yekpare, muazzam bir kaya olup şark cenubundan garp şimaline doğru uzanıyordu. Bugün yalnız sırtı ve ötede beride yükselen kısımları açıkta olup diğer kısımları zamanın ve insanların yığıldığı topraklarla, bağlarla örtülmüştü. Şark şimalindeki tek kayaya (Elekçi kayası), şark cenubundaki meydanda kalan kısma (Kızlar sekisi) diyorlardı. Bu son kısım fır dolayı kademeler halinde yontulup hazırlandığından ilkin bir tiyatro sanılmıştır. Fakat kademelerin içeri doğru (mukaar) değil dışarı doğru (muhaddep) oluşu, devamlı değil yalnız buradaki köşeye munhasır bulunuşu

KALE

Garp eteğindeki duvarlar

0 0.5 1 2 5

Şekil 40

Kuyu ağızı – Çıkan merdiven 10^m

Müselles saha – Çıkan merdiven 9^m

LEVHA: 19

bu ihtimali kaldırmıştı. Zaten bu çeşit kademeler kayanın her tarafında bulunuyordu. Kâh bir merdiven gibi dar, dik, kısa basamaklı; kâh bir tiyatro basamakları gibi devamlı bu işlenmiş yerlerin — meselâ Boğazköydeki gibi — taşları, duvar ve yapı taşlarını iyice yerleştirmek ve böylece istenen büyüklük ve genişlikte bir saha meydana getirmek için kullanıldığı aşikârdı.

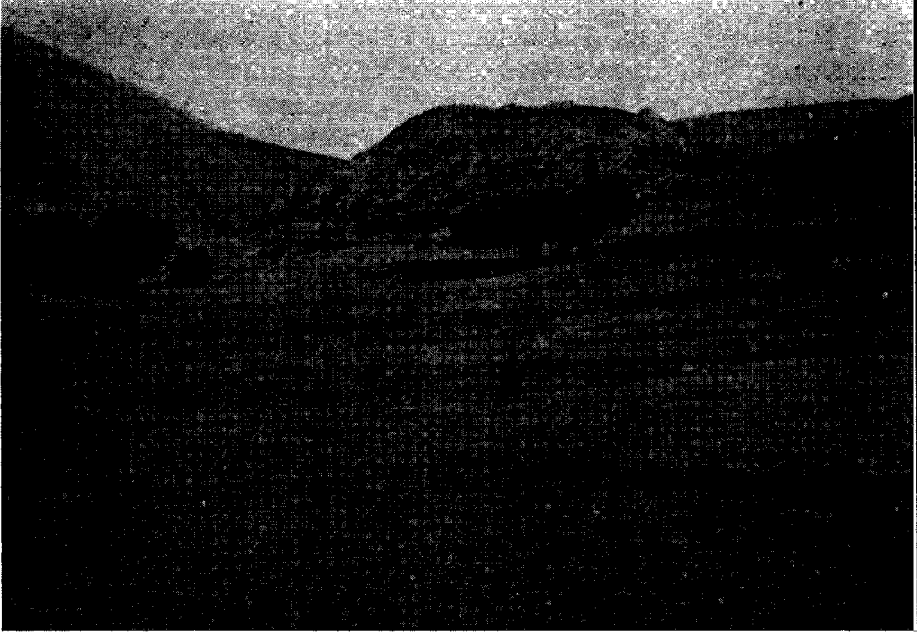
(Elekçi kayası) ve (Kızlar sekisi) nin müteakıl olan şimal garbı ve garp cenubu köşeleri o tarzda yontulmuş, ve görünüşleri kalenin bütününe göre öyle bir vaziyet almıştı ki oraların bir kule olmasını ihtimal içinde buluyordum. Kızlar sekisi ve Elekçi kayasının birer kule olduğunu tahmin ediyordum. Kalenin şimal garp köşesindeki kule zannettiğim yerin aşağısında kayaya oyularak yapılmış ve bugün kısmen yine yine tabii kaya haline geçmiş, kısmen hüviyetini kaybetmiş kademeler halinde bir merdiven iniyordu. Bu kademeler derin bir oyuğa giriyor, oradan çıkınca kalenin şimal garbından akan küçük dereye yöneliyordu. Ne Kaledeki kademeler, basamaklar üzerinde, ne köye ve civarına taşınmış bulunan yüzlerce parça yontulmuş, yapı taşı üzerinde bir kenet yeri görmedim. Bloklar umumiyetle «colossale» denmeğe lâyık bir eb'atta; Kalede gördüğüm kademe biçimli yerlerde o çeşit taşların sığacağı şekilde yontulmuşlardı.

Kalenin üstünde bugün kısaca çizdiğim bu manzaradan başka, ne yapı izi, ne yapı için bir yer vardı. Yekpare kayanın esmer sırtı ve onun bazı yerlerinde en çok 2 metre murabbar genişlikte boşluklar: işte hepsi bu idi. Gerçi kalenin her tarafında oyuklar, delikler vardı, amma bunlar hep kuşlar için olabilecek yuvalardı.

Şurasını ilâve edelim ki, şimal tarafından gelen ve İncedereye müvazi olan yol, ikiye ayrılıyor. Birisi şimal-şark tarafını, öteki şimal-garp tarafını tutup kaleyi bir ada gibi ortada bıraktıktan sonra bugün bağların arasında bir sınır gibi duran boynu aşırıyordu. Bu iki yolun daha eski bir yol izinden yüründüğüne benzer şeyi görmediğimi söylemeliyim. Kalenin diğer mühim bir tarafını da kaydetmeliyim; bu, ağzı şimaligarbî yönündeki müselles boşluğun baş tarafında bulunan derin kuyudur. Yekpare kayaya oyulmuş bu kuyunun kapısı iki metre yükseklik, iki metre yirmi santim gelişliğinde bir «Arc-en-Plein-cintre» di. Vaktile taş veya madenden bir kapı konacak surette fır dolayı hazırlandığı görülmektedir [Levha: 20, Şekil:45].

Kalenin önü bir müselles biçiminde yontulup hazırlanmıştı. Sağda, üstte muhtelif boyda kademeler vardı ki bunların iri yapı taşlarla örüldüğü kabul edilirse kuyunun dışardan görülemeyecek kadar kapalı bulundurulduğu anlaşılır (Şekil: 45).

Kapının önünden cenup kulesine doğru yol gibi bir yer vardı. Kaya burada derin bir köşe yapmış olup kuyudan gelen bu ince yol (takriben 40-50 sm. genişliğinde) bu köşeye giriyor ve kulenin böğründe aynı surette devam ediyordu. Köşe bugün derin bir yarıklık halinde şimla garbındaki müselles üzerine ta aşağı kadar inmektedir. Ona müvazi bir yarıklık daha kapının önünden aşağı iner. İkisinin arasındaki kaya balık sırtı gibi bir hal almıştı ve bu sırtın da kademe halinde işlenmiş olduğuna dair emareler vardır.

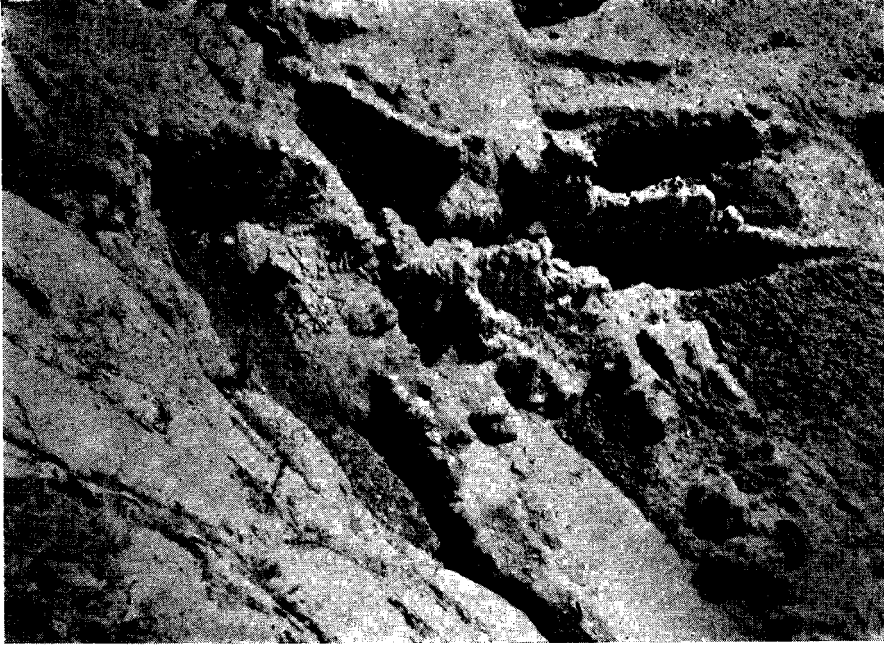
Şekil: 40 a Vadiyi şarktan garba kapatan kale.

Şekil: 41 Garp tarafı: 1. Cenup kulesi. 2. Şimal garp kulesi. 3. Kuyu.
4. Hafriyat yapılan müselles biçimli yer.

LEVHA: 19 a Hisar

Şekil: 42 Garp eteği: Meydana çıkarılan duvarlar, merdiven.

Şekil: 43 Garp eteği: Meydana çıkarılan duvarların mahiyeti.

Kuyunun ağzından daha iki basamak inmeden sağda profili yine «arc-en-pleincintre» olan bir küçük hücre vardırki Amasya da umumiyetle eski Pontos havalisindeki kayalara oyulmuş mezarlardakini hatırlatır.. Kuyunun kademeleri 2,20 metre uzunluğunda ve 0,25 - 0,30 metre genişliğinde olup ikisi arasındaki yükseklik te keza 25 - 30 santimetredir. Bugünkü halleri, yenmiş ve inilmesi tehlikeli bir hal almıştır [Levha: 20, Şekil:46].

Bu kademeler kuyunun ortasına kadar biraz meyilli ve ortasından itibaren dimdiktir. Elli altı ayaktan sonra kademeler birbirine sağ tarafta olarak yarımlaşmakta, sol taraf bir kuyu gibi inmektedir. Dokuz yarım kademe inildikten sonra, merdiven birden sola yani garba dönüyor ve basamaklar yeniden enlişerek tamamlanıyor.

Kaleye başladığımız zaman kuyuyu tam ve enli basamakların sonuna kadar dolmuş bulduk [1].

*
* *

Kalenin garp tarafında hafriyata ayırdığım müselles, hemen kuyunun ağzına kadar bir taş hercümerci içinde idi. Asarkaya ve onun bu derin kuyusu her tarafta şöhretli olduğundan gelip geçenlerin ziyareti sırasında atıkları taşlarla, ve sonra köylünün bir zaman hazine bulmak için kuyuda yaptığı hafriyattan çıkardığı taşlar ve kırıklarla bu müselles kısım deve hörkücü gibi kabarmıştı. Köyden gelen ve şimale, vadi boyunca İğne köyüne ve oradan Güdüle giden ticaret — katırla, beygirle, eşekle yapılan ticaret — yolu, gerçi vadi ile bu müselles sahanın arasından geçiyordu. Fakat, ta vadiye kadar dökülüp kakılan kayalar, yontma taşlar bu yolun vaktile de buradan geçmiş bulunmasında beni müteredit bırakıyor. Yolun tam şimale döneceği yerde birçok sıcak su kaynakları var ki halkın kel olan, uyuz olanları buranın çamuruna bulanarak iyi olmasına bakılırsa kükürtlü olmaları kabul edilebilir.

Her şeyden evvel taşı ve toprağı taşıyacağımız yeri hazırlamak lâzımdır. Bunun için en mümkün ve pratik çare derenin sol kenarını bu taş ve

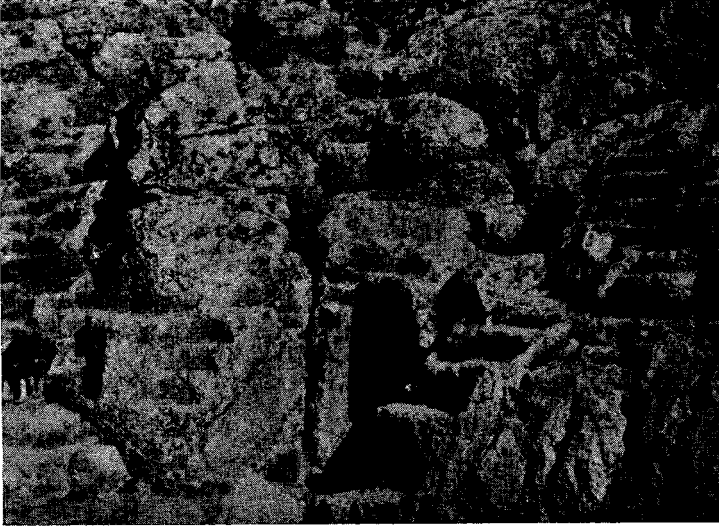
[1] Dr. R. Leonkard «Pophlagonia» adlı eserinde Asarkaya ve onun kuyusu ile meşgul olmuştur. Eserin 235 inci sahifesinde bizim kuyu «merdivenli tünel» olarak kaydedilmektedir. Ne devrine, ne kuyunun mahiyet ve maksadına ait mutalea bulunmayan o satırlarda, iki noktayı düzeltmek isteriz.

Birincisi: 53 üncü basamakta su bulunduğu, sonra toloslu bir odaya girildiği noktadır. Biz su izlerine 68 inci basamaktan sonra rastladık ve dediği gibi toloslu odayı bulmuş değildik.

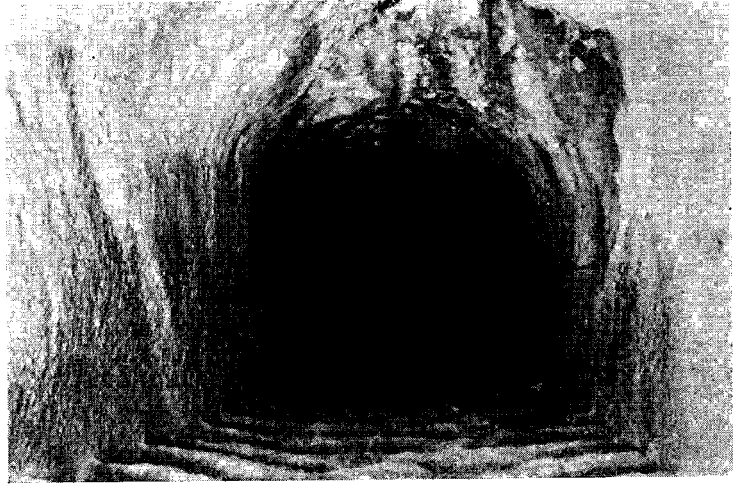
İkincisi: Kuyu ağzının 1,70 yükseklik, 1,80 enlilik olduğu noktadır. Bizim ölçülerimizin netisesi 2×2.20 dir.

G. de Gerphanion (Mélanges d'archéologie anatoliennes, 1923, p. 24) verdiği malûmat bizi ıırtmaktan uzak. Hepsini okuduktan sonra, biz yine bu kuyuların asıl mahiyetini, sonlarında bulacağımız esere göre tayin etmek zaruretindeyiz. Yalnız, bu iki müellifin verdiği listelerden Karalar kuyusunun en büyükler arasında olduğunu öğreniyoruz. Aynı cins kuyuların mukayesesi için şu eserde faydalı:

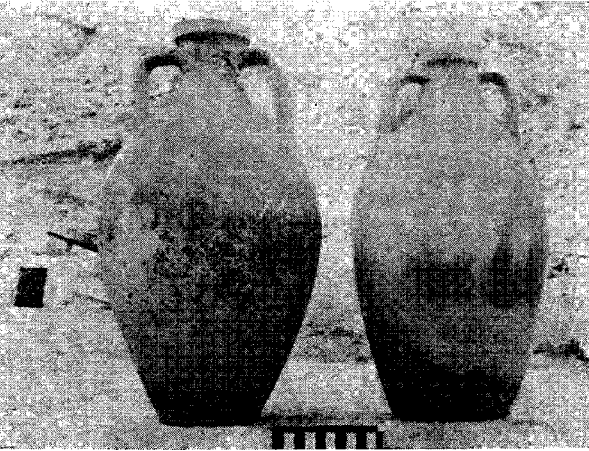
Dr. H. H. Von Der Osten: Explorations in Central Anotolia, 1926. p. 123-137 «The Kaleh with tunnels».

Şekil: 45 Kuyunun kapısı ve çevresindeki basamaklar.

Şekil: 46 Garp tarafındaki kuyunun içi.

Şekil: 44 Garp eteğindeki merdiven basamağı altında bulunan «amphores» lar.

LEVHA: 20 Hisar

toprakla set halinde örmekti. Böylece hem dere taşınca yola zararı dokunmaz hale sokulmuş olur, hem biz kolayca temizleme yapmış bulunurduk.

İlkin tepesi kuyunun ağzında olan müselles sahadaki taş yığınlarını temizlettim. Bu sırada cenubgarbî kulesinin dibinde — tabii yine dere ile kaya arasında — 12 metre uzunluk, 2,70 metre genişlik, en derin yerinde 2,40 metre ve en az derinlik 0,40 metre olan bir yarına açtırdım. Burada kalanin burcundan düşen bazı yontma taşlar, yığınlarla kiremit, çanak çömlek parçaları — ki çoğu Roma ve Bizans devrinin damgalarını taşımaktadır — kül, yanık kül ve kömür tozları bulduk ve nihayet kis denen yumşak, kilsî kayaya vardık.

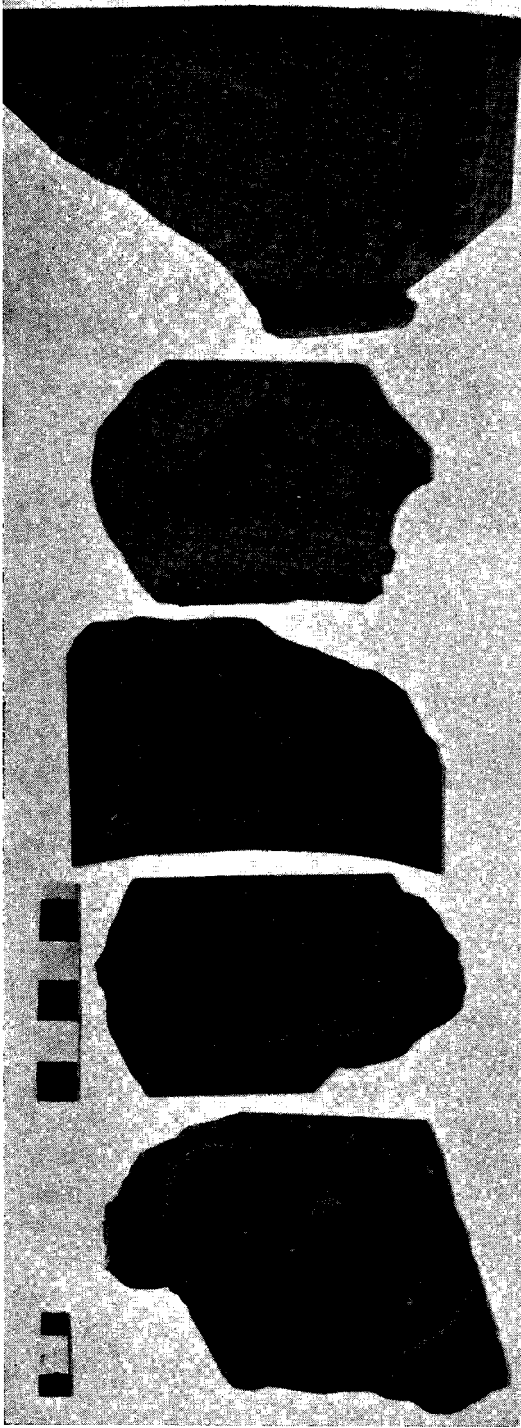
Müselles kısmın temizlenmesile beraber en yukarda kuyu ağzının yanında balık sırtı gibi olan yerin altında, yani kelenin köşe yaptığı bu sahada sağdan sola doğru derinleştirme işi yaptırmağa başladım. Buradaki neticeleri çabuk aldık [Levha: 19, Şekil: 40].

Bir kere; burası baştan başa her devre ait kültür eşyası ile karışık. Ak ve parlak bir mermerden, yapılmış pek güzel bir grekoromen (Gréco-roman) kadim heykelciliğin sol ayak ve kaidesi; lâtinlerin Tegula dediği (benzerini C. tümülüsü önünde bulduğumuz) çatı kiremitleri; kaba hamurdan üstüne düz kabartma çizgilerden süsler bulunan kalın tuğlalar, kiremitler, su kümeleri bulundu. Bu sonrakilerin kalınlığı, dikkatle pişmiş bulunması, biçimleri su meselesine ehemmiyet veren bir cemiyetin malı olduklarını göstermekte idi. Kaba, kumlu ve çakıllı hamurdan yapılmış çok iyi küplerin iriliklerini; üzerlerine kabartma ve mütenazır helezonlar veyahut çizilerek yapılmış iki zeytin dalı arasında göze benzeyen süslerle kalın çizgilerin üstüne tırtıklamaktan yapılmış süsler bulunan ve hepsi de kumlu, iyi pişmiş hamurdan olan adı, iri kap parçalarını; aynı cinsten aynı tertipte yapılmış; ağzı bir yonca yaprağı gibi (Treflée) olan minik vazolar gibi Bizans devrinden öteye veremeyeceğiz [Levha:21, Şekil: 47].

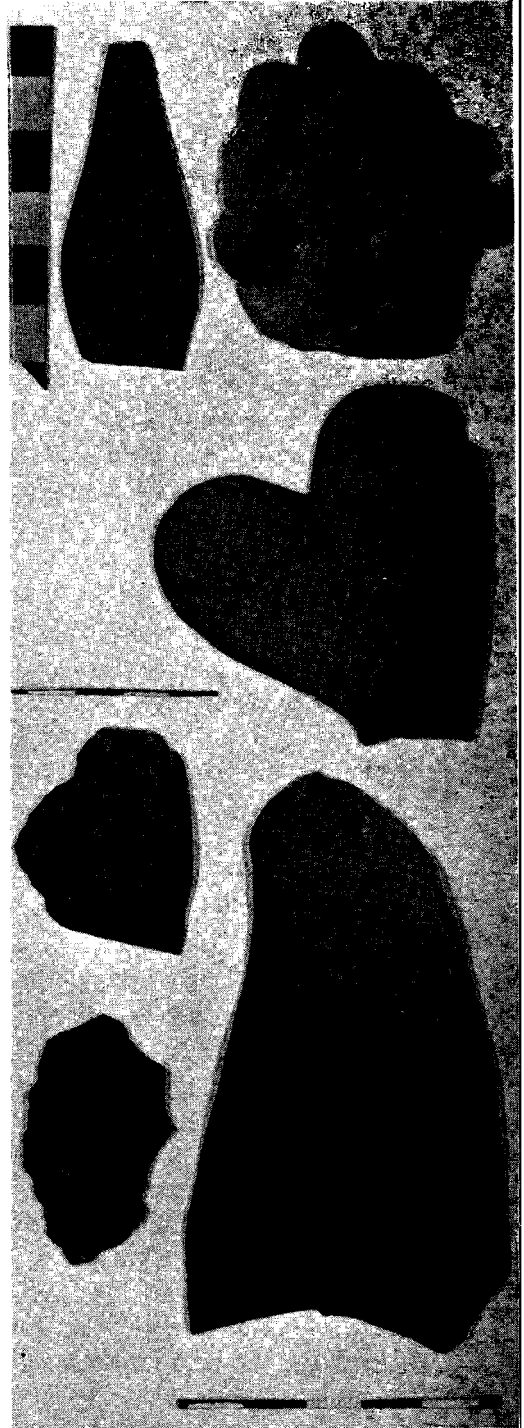
Bu kaba parçaların yanında helenistik devrin en güzel örnekleri de bulundu. Kabartma üzüm salkımı parçaları olup bir kabın dışına süs gibi yapıştırılan kısımlar; en güzel helezon gibi, yahut ta Firikyâ devrinde gördüğümüz kenara gelen yeri düğmeli, aşağıya doğru bir küçük parça gibi uzanmış zarif kâse kulpları; kendisi bir silen maskesi olan kadeh kulpları; bir saz kamışı yaprağı, yahut bir Lotus yaprağı gibi mücessem surette yontulmuş hazırlanmış — ve muhakkak bir kabın dışına süs olarak yapıştırılmış — parçalar; bir timsah sırtı yahut bir çam kozalağının teşekkülü gibi pul - pul (écaillé) kabartma süsler taşıyan; üstüne ışık huzmeleri gibi çizgiler, yahut büyük zeytin dalı gibi kabartmalar bulunan parçalar.... bu devrin birkaç örneğidir. Hepsi de en ince pembe veya kahverengi hamurdan, çok ince cidara yapışmışlardı. [Levha: 21, Şekil: 48].

Bu arada ele geçen bir aktör maskesini de kaydetmeliyiz. İçi boş olan bu eserin bir kaba mı, yahut müstakil ve adak bir eşyaya mı ait olduğunu kestiremiyoruz [Levha: 23, Şekil: 53].

Aynı hamurdan, gine içi boş olduğuna göre kalıptan çıktığı tahmin

Şekil: 47

Şekil: 48

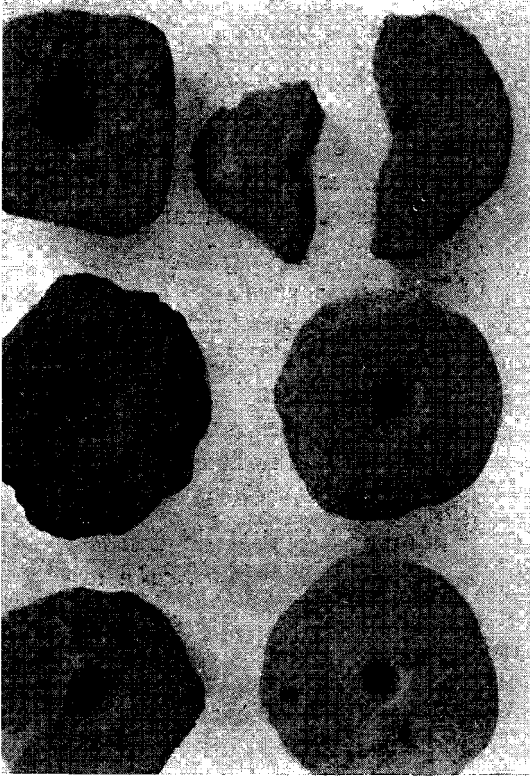
LEVHA: 21 Hisar

edilebilen bir kuş figürünü de unutmamalıdır. Pişmiş topraktan yapılmış çok kaba hamurdan, ortaları delik, tekerlekler, ağırşaklar ve havan eline benzeyen, yahut «Phallique» bir mahiyeti olacak surette yapılan eşya, ve ehram biçiminde ufak eşya için devir tayin etmek zordu. Ağırşakların içinde Alishar'ın ikinci Hitit devrinde tanıdığımız, kesik mahrut biçimli, çukur yüzünde tek merkezli dairelerin kavislerinden çizilmiş süsler bulunan iki tanesini bilhassa kaydedeceğiz [Levha 22, Şekil: 52]. Gerek bunlar, gerekse gine İkinci Hitit devrini hatırlatacak surette sarı ince hamur üstüne doğrudan roğruya nakşedilmiş — koyu kırmızı renk, enli çizgilerden süsler bulunan çanak - çömlek parçaları, kabaca pembe hamurdan yapılmış bir kaz ayağı; ince hamurdan yapılmış, adeta yontulmuş bir devekuşu boynu — yahut bir deve boynu [Levha: 23, Şekil: 54]; biraz sonra kaydedeceğimiz vesikalrın yanında yer alacak, Karaların «chronologie» si üzerine ehemiyetle müessir olacak eserlerdi.

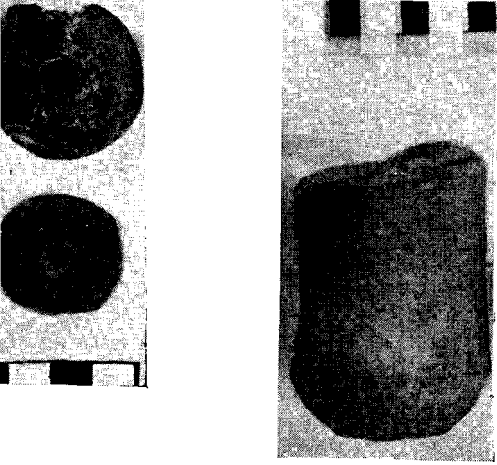
Bu sahada en bol bulduğumuz: Ehram biçimli, yumşak kireç taşından yapılmış, irili ufaklı, sayısı yüzleri geçen şeyler oldu. Bunların neye yaradığını bilmek pek zordur. Her tarafta, her derinlikte ele geçen; kırık intizamsız olanları çokluk yapan bu esercikleri biz tartı olarak kayt ve kabul ettik [Levha: 22, Şekil: 50 a].

Maden namına pek çok şey bulduk. Bunların başında Osmanlı devrine, hatta bugüne ait olup kervandaki hayvanların boynuna asılan çanlar; bakırdan geyme ve dövme suretile yapılmış kapların ezilmiş parçalanmış kısımları, atları nallamaya yarayan çiviler; kapılara kullanılan çok iri başlı mihlar; birçok pıçak ve saire parçaları bu aradadır. Fakat bunların yanında bakir ve tunçtan bulduğumuz 10 tane para çok kıymetli idi [Levha: 24, Şekil: 57]. Bunların 4 tanesi Bizans devrinin (herhalde dokuzuncu asırdan sonra) olup (solidus scyphatus) tipinde; birisi tamamiyle diğerleri hayli silik ve ezik idiler. Birisi ve en ufağı seçilmeyecek kadar bozuktu. İkisinin bir yüzünde (tepelerine bitişik 8 kollu yıldızlar bulunan) bir çift mahrutî külâh kabartması, öbür yüzünde bir ağaç gövdesine benzeyen bir nevi kule vardı. Bu yüzünde (Dios kurides) yıldızdır. Altı tunç paradan birisinin bir yüzünde Anadolu'da erkek ay ilâhı olan (Mên) in veya (Lunus) un büstü vardı. Öbür yüzünde, birbirini çaprazlama kesen çifte bereket boynuzu (Cornes d'abonance) ve ortalarında (Galat kıralı olup Milâttan önce 36-25 senelerinde yaşayan ve bir aralık Pontos'un bir kısmını da hükümü altında bulunduran) «Amyntas» a ait olması pek muhtemel bir monogramme vardı. (Mên) ilâhının bu biçimde büsbütün paralar üstünde ancak «Trajan» zamanlarında bulabildiğimiz ve «Amyntas» a ait monogramlı paralarada pek az rastladığımız için bu tunç para büyük bir kıymet kazanmaktadır. Diğer üç parada, Suryadaki Silifkos (Séleucides) ve Mısır'daki Batlamiyos (Lagides) sülalesine ait idi [1].

[1] Bu paralarla mukayese için — Porrot et Chipiz - His. de l'Art, IV. chapitre judée. — Dic. Anti., art. Dioscuri; idib — art. Solidus. — Max Miller — Die Münzen, —

Şekil: 49 Garp eteğindeki hafriyatta, yığıntı içinde ele geçen seramik eşya.

Şekil: 52 Ağırşaklar Şekil: 52 a Havan eli veya çekiç

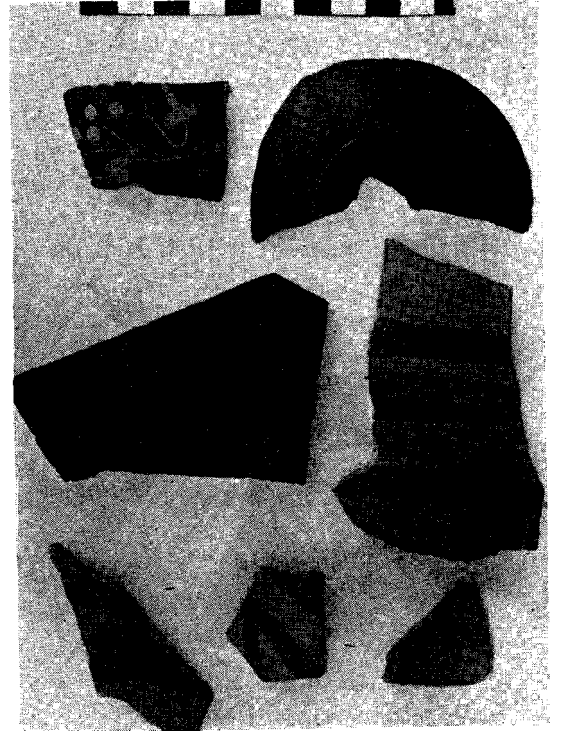
Şekil: 52 b Askı

Şekil: 50 Garp eteği: Kabartma nakışlı kap parçaları.

Şekil: 50 a Yumşak kireç taşından tartılar.

Şekil: 51 Nakışlı seramik parçalar.

LEVHA: 22 Hisar

Bulunan maden eşya arasında demirden küçük halkalarla ok uçlarının mızrak dibine geçirilen ucu sivri oluk gibi parçayı kaydedelim. Oklar üç kanatlı, kanatlarının yukarı ucu olta gibi sivri ve hafif kıvrıktı. Patini çok güzel muhafaza edilmiş bir tanesi yassı olup ortasında kabarık bir sırt bulunmakta idi. Bu maden eşya arasında bir Lotüs yaprağını utunmıyacağız. Diğer bir yerden kopmuş olan bu parçacık bizi, tıpkı tunç paralar gibi, İskendreye kıyılarına götürmektedir [Levha:23, Şekil:55].

Tarihini, devrini karanlıkta bırakan bir tunç kabın yarısını da bu perişan yığıntı arasında bulduk (Şekil: 56), Gayet ince cidarlı, tuncu veya bakırı en temiz cinsten (işçilerim bunu altın zannetmişlerdi), profili çok ince ve güzel olan kabın bugün elimizdeki kısmının yalnız boynundaki dairevî çizgiler süs yerini tutmaktadır. Karın ve boynuna bakınca Firikya devrini hatırlamamak mümkün olamıyor [2].

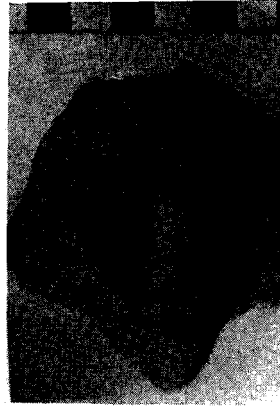
Bütün bu eşyanın bulunduğu sahanın mimarî benliği de tam bir hercümerç içinde idi. Yığınlarla kemik, kiremit ve kâse kırıkları, çakıl taşları üzerine her istikamette duvarlar buluyorduk [Levha:19 a, Şekil: 42, 43]. Bunların sistemi ve maddelerine bakınca aynı devrin yahut aynı medeniyet mensuplarının elile yapıldığını kabul etmemek imkânsızdı. Eğer yukarda saydığımız kültür eşyası bulunmasa, bu bin bir duvar bakıyesini taş devrinin eseri zannedecektik: İri veya ufak, lâkin her halde hiç yontulup düzeltilmemiş taşlar yan yana üst üste konmuş, aralarında harç vazifesini görmek üzere yalnız çamur kullanılmıştı. Bunlar bir bina duvarından ziyade — altlarında, aralarında bulunan İnsan ve hayvan kemiklerinin müthiş çokluğuna bakılarak — bir nevi mezarı andırıyordu. Denebilir ki muhasara olmuş, kalede bulunanlar yığınlarla ölülerini ve göçen duvarlarını acele acele örtmek ve yükseltmek için bu çürük yapıları kurmuşlardı. Bütün ihtimallere ve eldeki vesikalara göre bunların Selçuk ve Bizans devrinden eski olmaları lâzımdır. Temizleme, derinleştirme işi ilerleyince belli başlı bazı duvarların, bütün yığınlara rağmen devamını gördük. Bunlardan biri garp şark arasında kısa bir parça idi (4,40 uzunluğunda); solu kayayaya dayanıyor, sağında kalenin meşhur basamakları bulunuyordu. Sağ köşesinden başlayan bir duvar eğri büğrü, takriben 6-7 metre uzunluğunda devam etmekte idi. (A) duvarından 3 metre aşağıda, kalenin uzun basamaklarından birşi üzerine yapılmış 7 metrelik bir duvar (c duvarı) vardı ki arkası kale ile bir nevi derin köşe yapıyor, ve orada binlerce parça kemik bulunuyordu. C duvarının altında kaya basamakları üzerine yapılmış üç duvar daha bulduk ve sonra bu çeşit duvarları (yani Ç duvarı ile B duvarı arasında uzananları) mütemadiyen bulmakta devam ettik. En çok uzayan duvar B, B duvarları idi. Bunlarda başlangıçta kalenin basamakları üstüne yapılmış, sonra daha eski yapı çöküntülerine da-

Harousse du XX. Siécle; art. Bérénicé. Jmhoof - Blümer: Kleinasia. Münzen, (1902, t. II. pl. XX, No. 25. (p. 528).

[2] — Türk Arkelogya ve Etnografya dergisi; I, s. 18. şekil 18. s. 59. şekil 52.

Garp eteği, yığıntıda.

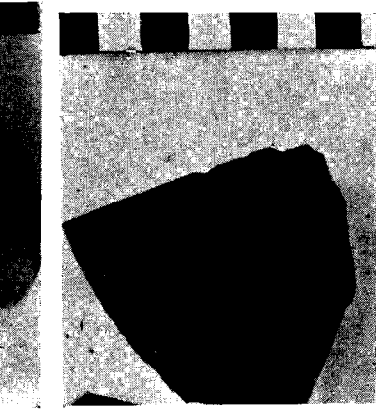
Seramik:
Bir kap kulpu.

Pişmiş toprak:
Deve kuşu boynu.

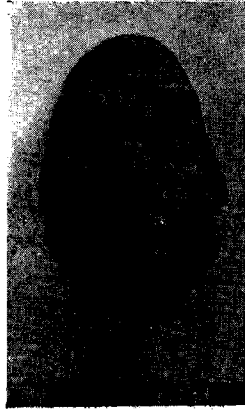
Pişmiş toprak:
Kaz ayağı.

Şekil: 56 Garp eteğindeki yığıntıda ele geçen maden eşya.

Seramik parçası:
Bir dalın iki yanında işlenmiş
tek merkezli dairecikler.

Pişmiş topraktan
maske

Şekil: 55 Garp eteğinde ele geçen tunç kap yarısı.

yanarak ilerlemişlerdi. B' B' duvarının başlangıcında — gine kale basamakları üstünde — 4 basamaklı bir merdiven bulduk. Aşağıya doğru en sonuncusunun altında bir nevi çukur ve içinde sapaşlam iki güzel «amphores» bulunuyordu [Levha: 20, Şekil: 44] Az esmer sarımtırak ince hamurdan, dibi düz ve biçim bakımından klâsik idi. B duvarının sağında amut ve muvazi diğer duvarlar ve kalenin «Assises» lerinden alınmış taşlarla yapılmış merdivenler vardı. B ve Ç duvarları arasında ve takriben kuyu (caveau) nun ağzından 19 metre derinlikte, dairevî bir duvar bulduk. Burada sarı kerpçten bir döşeme ele geçti. Sistem aynı, maddeler aynı idi. Yazıklar olsun ki yağmur mevsiminin girmesi hafriyatı ilerletmeye ve bu sahada neticeyi almaya mani oldu. Bu müselles sahada karmakarışık topraklar arasında gayet güzel sıva parçaları bulduğumuzu ilâve edelim. Bunlar sarı, kırmızı, siyah, kiremit renginde, yeşil, mor, mavi idiler.

Kalenin meşhur kuyusunu bu müselles kısımdan sonra temizletmeye başlamıştım. 56 ayak süren enli basamakların altı dolu idi. Temizleme işi buralarda kolay değildi. Zaman, adam ve enerjiden istifade için — işçileri yorup tehlikeye düşürmeden — bir çare bulmak lâzımdı. Boş bir insanın bile kolayca inip çıkamadığı bu merdiven üzerinde yükü işlemek imkânsız gibiydi. Bunun için şu usulü kullandım: Ta dibe kadar birer ikişer ayak aralıkla, iki dizi işçi oturttum. Küçük tahta tekneleri aşağıda dolduranlar, bunları solda ve onlar yorulunca sağdaki diziye veriyor, elden ele tekneler yukarıya çıkıyor, boşaltılıyor; öteki dizi tarafından aşağıya sevkolunuyordu. Hava bir saat içinde kuyuda insanı boğacak kadar tozlanıp kirlendiğinden işçilere sık sık nefes aldirmek, hele dipte çalışanları daima değıştirmeye dikkat etmek lâzımdı.

Çıkan toprak, taş ve saire için en yakın bir yer bulmak lâzımdı. Biz aşağıdaki (M) merdivenin üstünden başlayıp kuyunun ağzından ayrılan ince yolun ucuna kadar yükselen aralığı doldurmayı ve sonra lüzum görülürse garp cenubundaki kuleden aşağıya dökmeyi münasip gördük. Tekneyi getirenlerin kolay gidip gelmesi için ince yolun müselles kısma bakan tarafını kuyudan çıkan taşlarla örüp, doldurduk.

Aşağıda dolduranlar tekneye koyduklarına dikkat ediyorlardı. Birimizde yukarıda teknedeki dökülenleri gözden geçiriyorduk. Bu sistemle çalışarak [yukarıda söylediğimiz] sağ tarafta 9 kısa ayağı ve sonra sola kıvrılan 4 enli ayağı meydana çıkardık. Takriben 18,50 metre derinleştik demektir). Bu 4 ayaktan sonra bir nevi sahanlık peyda oldu. Fakat muhtelif taş ve çamurla dopdolu olduğundan mahiyetini tayin zordu. Temizlemekte devam için bir taraftan yağmurların başlaması ve hafriyat müddetinin bitmesi, diğer taraftan su halinde çamurla karşılaşmış bulunmamız engel oldular.

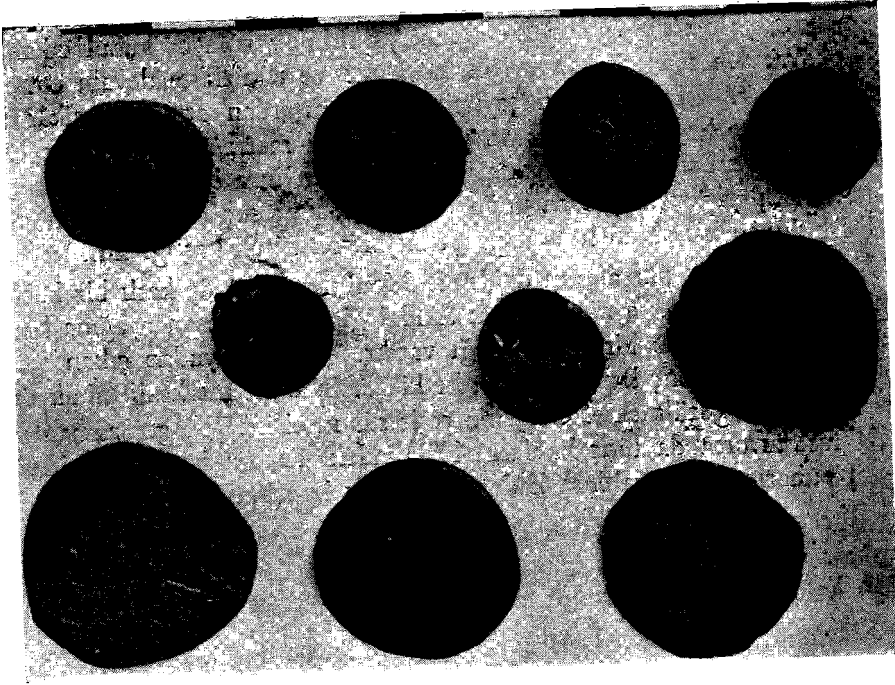
Kuyu tavanının yer yer derin çatlaklar ve hatta devamlı geniş kovuklar gösterdiğini bu temizleme sırasında farkettilik. Kuyunun ağzından son sahanlığa kadar 18,50 metre derinlik meydana geliyordu. İtiraf etemliyiz

ki burasının yalnız bir su kuyusu olarak yapıldığını kolayca kabul edemiyoruz. Fakat son sözü söylemek için hafriyatta ve temizlikte devam etmek şarttı. Kuyunun içinden çıkan şeylerin oraya dışardan atıldığı aşıkardı. Bulduğumuz şeyler arasında ak ve parlak daneli mermerden yapılmış bir yüksek kadın kabartması parmakları, bir heykelin meme ve göbek kısmını; kayışların çaprazlama kavuştuğu omuz tarafını; saç örgüsü biçiminde bir süs bulunan bir sütun başlığı parçasını birçok sütun başlığı kırıkları olan Kenger yaprağı parçalarını değirmi «Moulores» den üç katlı bir kaide üzerine konmuş bir at ayağına yahut sandal giymiş bir insan ayağına benzeyen, porfir renginde bir masa ayağı vardır. Gine kuyudan çıkan parçalar arasında bir tunç kap kırığı vardır ki üzerinde bir merkezli minik dairelerden süsler görülmekte. Gerçi bu çeşit süs motifine çok geç zamanlarda da raslanıyorsa da tunç kapların biçimindeki Firikyia izi, bu motiflerin de asıl punarına: Firikyialılara kadar çıkmamızı hatırlattı.

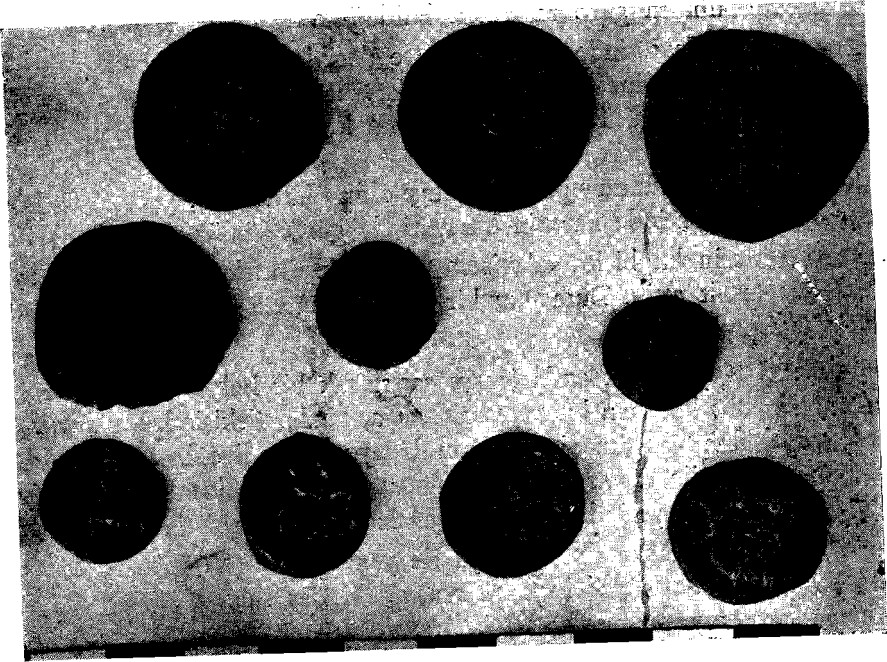
Ele geçen hususiyetli vesikalardan birisi de porfir taklidi ve birçok kalınlıkta yontulmuş döşeme pilâkları oldu. Bunların ve renkli sıvaların varlığı kale sahasında mükellef bir devrin geçirildiğine delâlet etmez mi?

Kalenin garbında çalışırken diğer kısımlarda bağlara zarar vermeden kazılabilecek birkaç mahdut yer ayırmıştım. Orada sondajlar yaptır-dım. Bunlardan birisi, Şimal garbındaki (Elekçi kayası) öbürü şimal şarkındaki, (Kızlarsekisi) dir [Levha:18, Şekil: 39]. Kızlar Sekisindeki sondaj arasında bilhassa garp tarafında bulduğumuz, renkli sıvalardan hayli ele geçirdik. Çevresinde 1 - 2 - 3 metre derinlere kadar inerek kayanın işlenmiş, basamak haline getirilmiş kısımlarının Elekçi Kayasına doğru biraz ilerlediğini gördük. Fakat buradaki asıl kıymetli buluntu, basamakların üzerinde kendi yerinde bulduğumuz, mikâp biçiminde esmer ve morumturak renkte, yontulmuş güzel yapı taşı oldu [Levha: 25, Şekil: 59]. Böylece merdiven biçiminde kalenin her yerinde gördüğümüz, yontulmuş bulduğumuz yerlerin bu biçim «Assises» leri yerleştirmek için, hazırlandığını katiyetle tesbit ettik. Burasının bir kule olduğunu da çerçevedeki boşluklarla öğrenmiştik.

(Elekçi Kayası) ilk anda insanı şaşırtacak bir haldedir. Parça parça dökülen çürümüş bulunan bu muazzam kaya, Kızlar Sekisinden takriben 50 metre kadar daha garpteydi. Kayanın kaleye ve vadiye bakan tarafının (cenubunda) vaktile duvar izleri bulunmuş, bugün de kısmen meydandadır. Kayanın bir iki yerinde yontulup, ensiz veya çok enli basamaklar halinde yerler vardı. Kazmak için kaya ile yanında ve (haritaya göre) solunda bulunan daha küçük kayanın arasındaki dar sahayı seçtim. Burada basamağa benzer yerler vardı; temizleme ve derinleştirme başlayınca biribiri arkasına basamaklar çıktı. Nihayet burasının da 3 - 3.5 metredeki zemininden işlenerek büyük yontma taşlar için hazırlandığı ve böylece kalenin metin şekilde meydana getirildiği anlaşıldı. Aynı zamanda, üst taraf-

Şekil: 57 a

Şekil: 57 Garp eteğinde, yığıntıda bulunan tunç ve bakır paralar.

LEVHA: 24 Hisar

Şekil: 59 «Kızlar Sekisi». [+ işaretli, ele geçen ve bize basamakların niçin yapıldığını anlatan yapı taşıdır.]

Şekil: 58 «Elekçi Kayası»nın da - Kızlar Sekisi gibi - bir kule yapılmak için hazırlandığını gösteren sondaj neticesi.

LEVHA: 25 Hisar

ta (yani kale ve vadi tarafında) bir duvarın gelip kuleye dayandığı görüldü. Bu duvar, eski malzeme ile örülmüş, bir bizans işine benziyordu [1].

Kalenin bu iki kulesi, birbirine pek yakındı. Hele üst kısımlarını da düşünecek olursak ikisinin arasında bir geçidin vücudünü kabul etmek pek mantıkî olur. Fakat bütün bunlar başka bir zaman yapılacak hafriyatla aydınlanacak noktalar olarak bırakıldı. Mütamadî yağmurlar, hafriyat mevsiminin bittiğini kat'î olarak ilân etmişti [Levha:25, Şeki:58].

— 8 —

Karaların tarihi ne zaman başlıyor?

Elimize geçen eserlerin iki manası, iki telkini var. Bir kere onlar sadece *yapıldıkları devri* gösterir. Bu cepheden bakacak olursak, *Karaların* siması *hellenitiktir*. Makedonyada İskenderin büyük istilâsı, arka arkaya dizdiği tetihler milâttan önce dördüncü asır sonuna kadar devam eden muvazeneyi bozmuştu. Birkaç asırdır san'atin belli başlı merkezi olan *Akdeniz ortası*, *İskenderin* kafatasındaki «dünya imparatorluğu» idealinin peşinden sürükletmeye başlamıştır. Bu san'at helenizmin istilâsı sırasında yer yer imtizaçlar yaptı. Yerli kültürlerle, yerli tekniklerle yapılan bu imtizaçların mimarlık ve kültür eşyası olarak karalarda bıraktığı vesikalar son derece dikkate lâyıktır.

Sonra; bulduğumuz eserler bir de daha önce yaşamış medeniyetlerin izini, an'anesini nakletmeleri itibarile tetkik olunabilirler. Bu cepheden bakınca *Karalar* san'at ve medeniyet tarihinin kıymetli bir halkası gibi görünür. Bundan, hatta on beş yıl önceye kadar, ilim alemine hâkim olanların kanaati san'at sahasında bir «eski Yunan mucizesi» ne inanmak üzerine kurulmuştu. En sonunda, Jyonya vasıtasile Şarkın (ki Mısırdaki bu mefhumu girer) bir müddet ve bir nevi tesirine ihtimal vermekle beraber «Eski Yunan» dehasının kendi kendine fıskırıldığını, istiklâl kazandığını kabul etmek bir mütearife idi. Bu telâkkiyi besleyenler için Anadolunun eski medeniyetleri, Şark âlemi — daha Milâttan bin yıl önce — doğmak üzere batmıştı. Ve ortada yalnız Yunan san'atinin güneşi vardı. Onun ışığı da Yunan kolonilerinin yerleştiği kıyılara kadar gelebiliyor, öte yarılar karanlıkta kalıyordu.

Son otuz senelik keşiflerin neticesi, bu kanaati kalkınamıyacak surette yıkmıştır. «Eski Yunan» san'atinin «insan» ı mihrak ve mihver edinen hususiliğini küçültmeden diyebiliriz ki Şarkın ve Anadolunun eski medeniyetleri motif, teknik, tefekkür yönünden varlıklarını, yetiştirici tesirlerini hellenistik devrin, Abbasiler zamanında en büyük bir Şark rönesansı doğmasına sebep olan Türk ve İslâmların vasıtasile Kurunu Vustaya bile nakletmişlerdir.

[1] Asarkayadaki basamaklarla mukayese için: H. H. Von Der Osten: *Explorations in Central Anatolia*. 1927. Pl. VIII (Karabhisar). p. 106-112 (Phrygian Atlar).

Karalarda elimize geçen eşya ve yapıların bu bakımdan da telkin ve ifadeleri mühimdir. Bu eşya içinde A tümülüsünde bulunan vazo; B tümülüsünün mezarında bulunan yıldızlı çiçeklerle işlenmiş çifte katlı cam vazo parçaları; her üç tümülüste ve hele hisarın her yanında bulunan Terra sigillata cinsinden kâse, tepsi ve diğer çanak çömlek parçaları...; A ve C tümülüslerinde bulduğumuz, altından ve kıymetli taşlardan yapılmış tezminat parçaları; nihayet yapılır..., meselâ A tümülüsündeki tolosun, Dromosun yapı tarzına kadar her şeyde..., hellenistik denen devrenin damgasını, manasını bulursunuz. Sayısı altı yediyi geçmiyen tunç paralar ise bu devrenin ve bu devirde Mısır, Surya ve Anadolu arasındaki geniş ticarî münasebetlerin; bu mintakaların birbirine verip geçirdiği tesirlerin altı yed yeni şahididir. Görüyoruz ki *karalar* yaşadığı devrenin bütün sarıntılılarına, bütün değişikliklerine iştirâk etmiş bir geçmişi naklediyor.

Fakat *Karaların* tarihini hellenistik devreye inhisar ettirmek doğru olamaz. Bulunan eserlerin ifadesi daha geniştir. Meselâ: *Karalardan* bahseden pek az arkeoloji veya tetkik eserlerinde hiç bilinmiyen A tümülüsünün ehemmiyeti şüphesiz, her şeyden önce, onun mimarisindedir. Yalnız; bu ehemmiyet, onun en temiz bir klâsik hatıra oluşundan ileri geliyor; her yanı dikkatle yontulmuş, kenetli taşlarla yapılan bir ileri tolos sisteminin üstünü kaplıyan taş, çamur ve bilhassa kerpiç tabakalardan doğuyor. Hellenistik devrin mimarları bir tolosu «su akımyacak hale getirmek» için A tümülüsünün karışık çamur, taş ve kerpiç tabakalarını kullanmamışlardı. Nasıl ki C tümülüsünün sakladığı kubbe mezarların üstünde böyle bir karışık muhafaza sistemine lüzum görülmemiş, sadece harç veya kırıntı kullanılmıştır. Taş kırıntılarının, hatta taşların — C mezarlarında — bulunması, küsbenin dış ahengini temin içindir, diyebiliriz: Vazifeleri o kadar ikinci derecededir. A tümülüsünde, bu güzel klâsik eserin üstünü bu karışık örtü ile sıvamak an'anesi bu abideyi yapanlar başka sahalardan almışlar, yahut getirmişlerdir. Bugüne kadar Anadolu'da yapılan hafriyatlar bize bize bu sistemin autochtone olmayıp bazı mühacir kavimler tarafından getirildiğini gösteriyor. Kerpiğin Anadolu'da Tunç Devrinde kullanıldığını biliyoruz. Fakat çamurun sıva gibi kullanılması, hele bu çamur sıva üstüne konan kerpiç, taş tabakaları ve bu taşların — vaktile Cylopéenne denen — intizamsız, karışık iriliği..., bizi Şarkın, hele Orta Asyanın Kurğanlarına görülmektedir [1].

B tümülüsünün mezarı daha az ehemmiyetli değildir. Bir hükümdar mezarı olan bu yer, basit bir mustatilden ibarettir. Bu dört köşe biçim dik-kate değer, ama onun üstündeki kapama sistemi bin kere fazla dikkate değer. Hele, bir hususî maksatla yapılan, hazırlanan taşlardan kurulan çatı (A tümülüsündeki harikûlâde tolosu yapan,) hellenistik devir mimarları için akıl almaz bir gerilik sayılabilir. Fakat bu çatıyı — tıpkı Gordion da; umu-

[1] En yeni misal olarak, Ankarada, Gazi Fidanlığında yapılan sondajlarda bize tunçtan Firikya (yahut, Çimmer?) kaplarını veren Kurğanı hatırlatılm. (Türk tarih, arkeologya ve etnoğrafya Dergisi — I, 1933, s. 5 - 21.

miyetle Firikya, Likya ve Karyada bulduğumuz — tahta yapı an'anesinin devamı olan eserler gibi bir geçmişe bağlarsak..., ortada tenakuz kalmamış olur. Bu mezarın kapısı onun arkasına dayatılan taş, o taşın gerisindeki çatılı taşlar; mimarının ihtiyacına karşılık olmıyan, mezarın girme, çıkma, muhafaza olunma gibi işlerini de göremiyen bir hal ve şekildedir. Bu kapı da — hellenistik devir san'atkârlarının kuvvete, hele yenilik aşklarıyla anlaşamaz — bir tenakuz gibi görünüyor. Lâkin onu da geçmişteki an'aneye bağlarsak, tabîî buluruz. Sonra, her üç tumülüsün Dromos'u bu an'aneye başka ve kuvvetli bir işarettir. Hakikatte bu Dromos buralarda neye yarıyor? Her yanı bir daha açılmamak üzere kapanmış bir mezarda bu dehliz nasıl kullanılabilir? Bunun cevabı «hiç kullanılmaz!» olduğunu hellenistik devrin yüksek teknikçileri mutlaka bilecek seviyede idiler. Buna rağmen her üç mezarda da dehliz bulunması, onların bilgileri ötesinde ve üstünde kalan bir tesire tâbi olduklarını gösterir ki bu tesirin görenekten geldiğini tahmin pek mantıklıdır.

Böyle bir kuvvetle müessir olan an'aneye *Karalar* nereden varis olmuştur? Şüphesiz ki buraya hâkim olan kavmin yetişmesinde âmil olanlardan bu âmillerin her şeyden önce hellenistik devirden evvel bu mıntakaları işgal eden kavimlerle onların bıraktığı medeniyet eserleri olacağı bellidir. Bu itibardır ki *Karalar*ın tarihi, orada bulunan eserlerin ekseriyetini yapan hellenistik devir vesikalrından daha eskidir, demiştik.

Bununla beraber, *Karalar* tarihindeki eksikliğe yalnız böyle mantıkî muhakeme yolile kani olarak kalmıyoruz. Elimize geçen bazı parçalar [1] Kralarda daha eski medeniyetlerin birleşmiş olduğunu, yahut *Karalar*ın daha eski medeniyetlerin münasebet dairesine girdiğini göstermektedir.

Bu hususta «Asarkaya»nın şهادeti daha az kıymetli değildir. «Kızlar-Sekisi» inde bulduğumuz iri mikâp biçimli assise'nin de iyice meydana koyduğu üzere, çok heybetli bir istihkâm haline sokulmak için her yanı yer yer yontulup hazırlanan kale, tam bir *Hitit* an'anesini taşıyor görünmektedir [2]. Hafriyat devam edebilseydi, bu görüşün diğer vesikalarnı da her tarafta bulmakta gecikmiyecektik.

*Karalar*ın bulunduğu mıntakaya Hellenistik devrine kimlerin hâkim olduğuna gelince: Bunların *Galatlar* olduğunu ötedenberi biliyoruz. Fakat bizim B tumülüsünün autel'inde bulduğumuz yunanca kitabe ile muhitin ve devrin üzerine kuvvetli bir ışık tutulmuş oluyor. Kıral Diotaros ve Kıraliçe Berenikis için dikilen mermer istel, elimizdeki yapıların Galat tetrarque'lerinden iken Romalılara yaptığı büyük hizmetler neticesi kıral pa-

[1] Meselâ: Levha 23 deki devekuşu boynu, kazayağı parçası; derin çizgi ile bir saç büklümüne benzeyen süslü kap kulpu; sonra levha 22, şekil 51 deki enli çizgilerle kırmızı ve daha başka renkte süsler nakşedilmiş kap parçaları; sonra levha 22 şekil 52 deki çizgilerle nakışlı ağırşark ve mahrut biçimli askı; en sonra,, levha 23, şekil 55 deki bakırdan vazo boynu; üstünde tek merkezli daireciklerden süsler bulunan diğer bakır ve tunç kap kırıkları.

[2] G. Contenat: Manuel d'Archéol. Orient., I. 376.

yesine yükseltilen ve tarihi Milâttan önce birinci asrı kaplıyan bir ailenin olduğunu öğreniyoruz.

Eski metinlerde Diotaros'un mensup bulunduğu Tolostoboï'ların Galatya garbını işgal ettikleri ve iki müstahkem beldeleri bulunduğu, bunların Bloukion ve Peïon olduğu kayıtlıdır [1]. Bunların yeri bugüne kadar kat'î olarak tesbit edilmiş değildir. Eski metinlerin malûmatını gözden geçirerek şu üç noktayı ayıralım:

1. — Glatlar konfederasyonu yapan üç mühim kabile: Tolostoboï'lar, Trokmoï'lar, Tektosages'lerden herbirisi dört tétarchie'ye ayrılmıştı. Bunlar senede bir kere, büyük bir ormanlığın içinde — Drynemetun denen yerde — umumî bir toplantı yaparlardı.

2. — Roma Ceneralı Cn. Manlius Vulso Sakaryayı geçip Ankaraya yürürken Galatların ikinci müdafaa hattını «Glatya Olimpi» denen şimdiki *Ala Dağın* cenubu garp mailelerinde bulmuş, yenmiş; oradan sonra Ankaraya üç konakta gelmişti.

3. — Tolostoboï'ların tétrarque ve Kırallı Diotaros, hazinelrini, müstahkem kalesi bulunan iki beldeden birisinde muhafaza ediyordu.

B tumülüsünün autel'inde bulduğumuz kitabe Diotaros'un nerede gömüldüğünü bildirmek suretile *Karaların* yukardaki üç noktaya uygun düştüğünü de hatırlatıyor. Bizim «Asarkaya» bu müstahkem beldelerden, kıralın hazinelerini içinde bulduran beldenin *Karalar* ve bununda Bloukion veya Peïon'dan birisi olmasını imkân altına sokuyor. Şurasını da yazalım: *Karaların* bugün renksiz gevenlerle örtülü, çıplak bir istep kuruluşu gösteren garp ve garbı şimalî tepelerinin vaktile — bilhassa meşe cinsinden — ağaçlar, ormanlarla yemyeşil olduğunu kabul eylemek zarureti var. Çünkü *Karalar* ve civarındaki köylüler aynı tepelere ve «Asarkaya»nın garp şimalindeki «Çamlık Tepe»ye her kış gitmekte ve oraları 40 - 50 santimetre kazarak bol bol meşe kütükleri toplamaktadırlar. O havalinin her yanında bilinen bu hal, buraların vaktile büyük ormanlarla kaplı bulunduğu kanaatini teyit etmektedir. Böylece Galatların ruhanî merkezi (Galatarchie), en mühim tétarchie'lerinden birisinin merkezi olarak *Karaları* kabul etmek hata olmaz.

Karalar hafriyatının san'at ve mimarî tarihi bakımından en orijinal eserini şüphesizdir ki C tumülüsünde bulduğumuz *çifte kümbetler* meydana getirmektedir. Bizim bildiğimize göre bu çifte eser, kubbe sisteminin teşekkülünde Ön-Asyada ele geçen ilk vesikadır.

*
* *

[1] En sonra koyduğumuz kitap cetveline bakınız. Macaristanın Ankara Sefaret Kâtibi Tâtoş Beyin kütüphanesinde gözden geçirdiğim Christophorus Cellarius'ü burada yeniden kaydetmeliyim.

Karalar hafriyatı üç ay sürdü. Çizilen program hemen tamamilen yapıldı. 1900 de Körte Kardaşların yaptığı Gordion hafriyatındanberi tumülüsler tarihini aydınlatacak bu ikinci Türk hafriyatıdır [1]. Alınan neticeler, bu husustaki ümitleri çok geçmiştir.

Diğer taraftan Kızıl Irmağın hele Ankaranın garbındaki sahalar arkeoloji gözünden metotlu bir taramaya pek az kavuşmuş idi. *Karalar* hafriyatı bu bakımdan da mühim bir adım sayılmalıdır [2].

Umumî bir surette Galatyayı ve Galatları, bazende Karaları mevzu yapan eski ve yeni müellifleri burada kısaca toplamayı faydalı buluyoruz:

Polybe (M. E. 125?) XXII inci kitap (bugün kaybolmuştur).

Tite - Live (M. S. 19?) Polybe'in kaybolan kitabını hemen aynen nakleder.

Cicéron (M. E. 43) — Pro Rege Dejotaro; 17, 21.

Cicéron (M. E. 43) — De Harusp. XIII, 29.

Cicéron (M. E. 43) — De Divinatione.

Cicéron (M. E. 43) — Pro Sestio; 26, 56.

Strabon (M. S. 14 - 37?) XII ve XIV üncü kitapları.

Tacite (M. S. 55 - 120?) Histoires; II, 9

Pline l'Ancien (M. S. 79) His. Nat.; V.

Plutarque (M. S. 125) — De Virt. Mulieb. I—

Diodore de Sicile (M. S. I inci asır?) XXX uncu kitap, 13.

Appien (M. S. II inci asır?) Mithrid., CXIV.

Appien (M. S. II inci asır?) Syriaca.

Appien (M. S. II inci asır?) Oros. VI, 5.

Pausanias (M. S. II inci asır?) X, 23, 9 ve: XXXVIII, 16.

Justin (M. S. II inci asır?) XXV, 2.

Lucien (M. S. II inci asır?) Zeuxis, 8.

Ammien Marcellin (M. S. IV üncü asır?) Itinér. Anton. et Hierocles.

Buraya, Macar sefarethanesi kâtibi Tâtoş Beyin hususî kütüphanesinde bulunup gözden geçirmemi tavsiye ettiği «Chrystoprus Cellarius» ün - bir nevi «répertoire antique» teşkil eden - kitabını da kaydedeyim. Leipzig'de 1706 da basılan ve haritaları çok olan kitabın 2 inci cildinde Diotaros'un iki mühim şehri olan Bloukion ve Pion'dan açıkça bahsedilmektedir.

[1] Birincisi 1926 da Makridi Beyin Ankara yığmalarında yaptığı hafriyatıdır.

[2] Karalarda teknik yardımından istifade ettiğimiz desinateur Aptullah Bey arkadaşına burada ayrıca teşekkür etmeyi borç bilirim.

Hamilton: Researches in Asia Minor. 1835 (2 cildi 1842 de çıkmıştır).

Ch. Texier: Description de l'Asie Mineure 1833-37.

Ph. Le Bas: Voyages archéologiques 1842 - 44.

Ph. Le Bas: Asie Mineure, Jusqu'à la bataille d'Ancyre 1878.

P. De Tchihatcheff: Asie Mineure 1853 - 56.

Félix Robiou: His. des Galates d'Orient 1862 - 63.

Wincke Fischer, Moltke, Kiepert: Memoire der Karte Asien und Türkisch Arménien 1864.

Th. Momsen: Res Gestae 1865.

Wil. Waddington: Voyage en Asie Mineure au point de vue numismatique 1872.

Wil. Waddington: Recueil générale des monnaies gresques en Asie Mineure, 1925.

Mionnet: Médailles grecques T. IV.

Ott. Müller: Archäolog. der Kunst

G. Perrot: De Galatia (thèse) 1876.

G. Perrot: Explorations en Galatie, etc. 1872.

Franz: Fünf Inschriften und fünf städte in Klein Asien.

Ainsworth: Travels in Asia Minor.

Ritter: Klein Asien.

Dr. Richard Andre: Handatlas, 1886 (Manegordos kaydı vardır).

Humann und Puchstein: Reisen in Kleinasien.

Dr. W. Ruge — E. Friedrich: Archäologische Karte von Kleinasien 1890.

Prf. Dr. Richard Leonhard: Paphlagonia. Reisein und Forschung.) 1915.

W. Von Diest: Von Tilsit nach Angora. Ergaenzungschaft zu Petermanns Geographischen Mitteilungen No. 125, Gotha, 1899. S. 58 (Kaleyi iyice anlatmıştır).

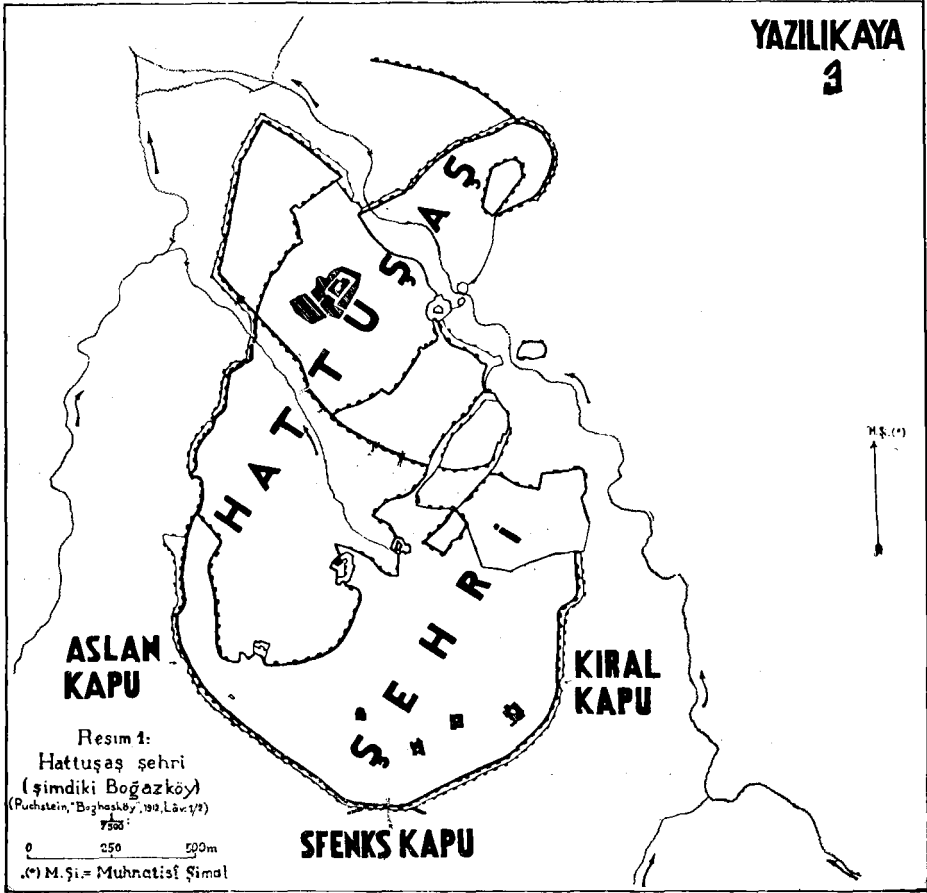
T. G. Andersen: Exploration in Galatia cis Halym. Journal of Hellenic Studies 1899, XIX, 1899 s. 55).

[Bu son iki eseri, İstanbul Alman Asariatika Enstitüsü azasından Dr. K. Bittel haber vermiştir].

YAZILIKAYADAKİ KABARTMALARIN İZAHI

Prof. Dr. Eckhard Unger

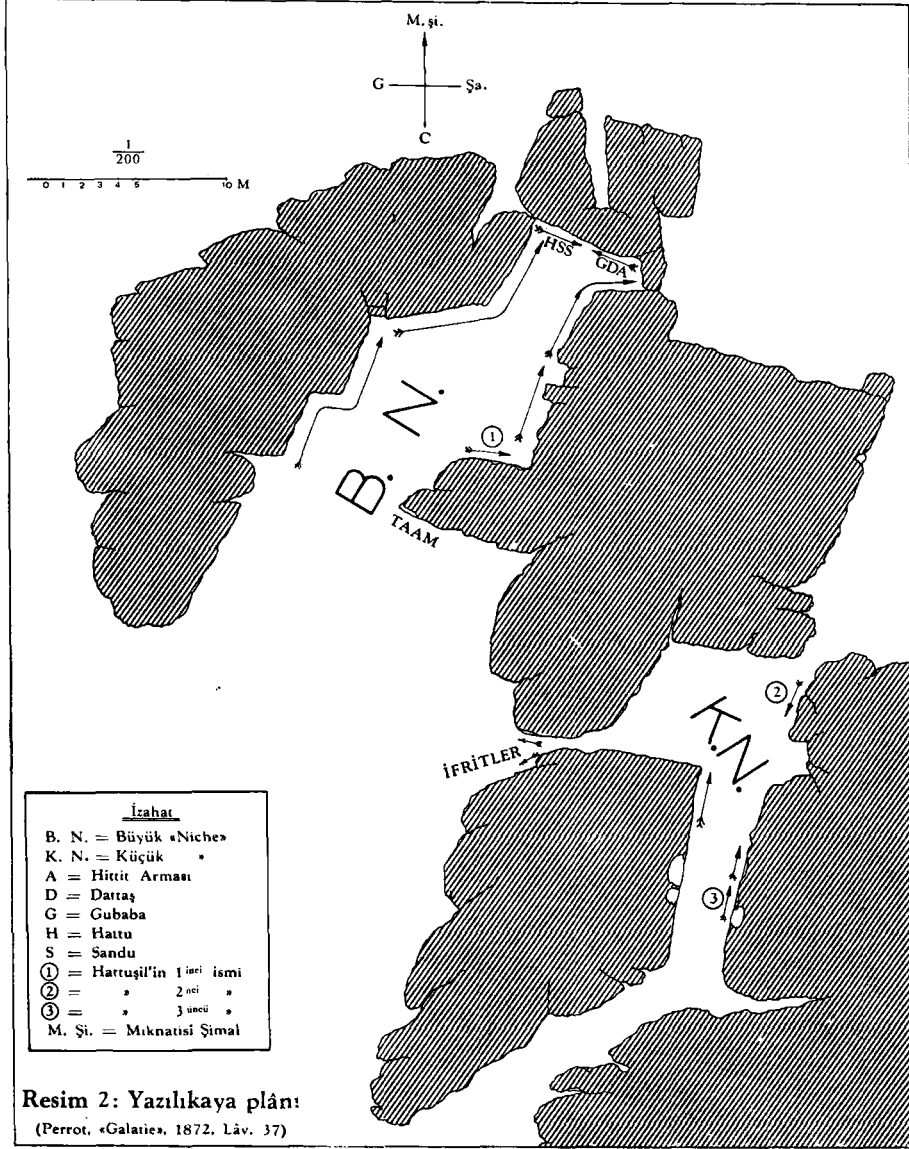
Boğazköyünün şimalişarkisinde Yazılıkaya diye anılan bir (Sanctuaire-Heiligtum) mabet vardır. Şimdi ufak bir köy olan Boğazköy Milâttan takriben 1300 sene evvel büyük (Hitit) Eti devletinin idare merkezi idi (haritaya bakınız). Takriben bir asırdan beri birçok bilginler boğazköyü tetkik etmek için çalışmakta ve burayı görmek için birçok seyyah gelmektedir [1].

Yazılıkaya Boğazköyden iki kilometre ötede ve takriben 180 metre yüksekliğinde bir tepe üzerindedir (Resim: 1). Burası büyük ve uzun bir

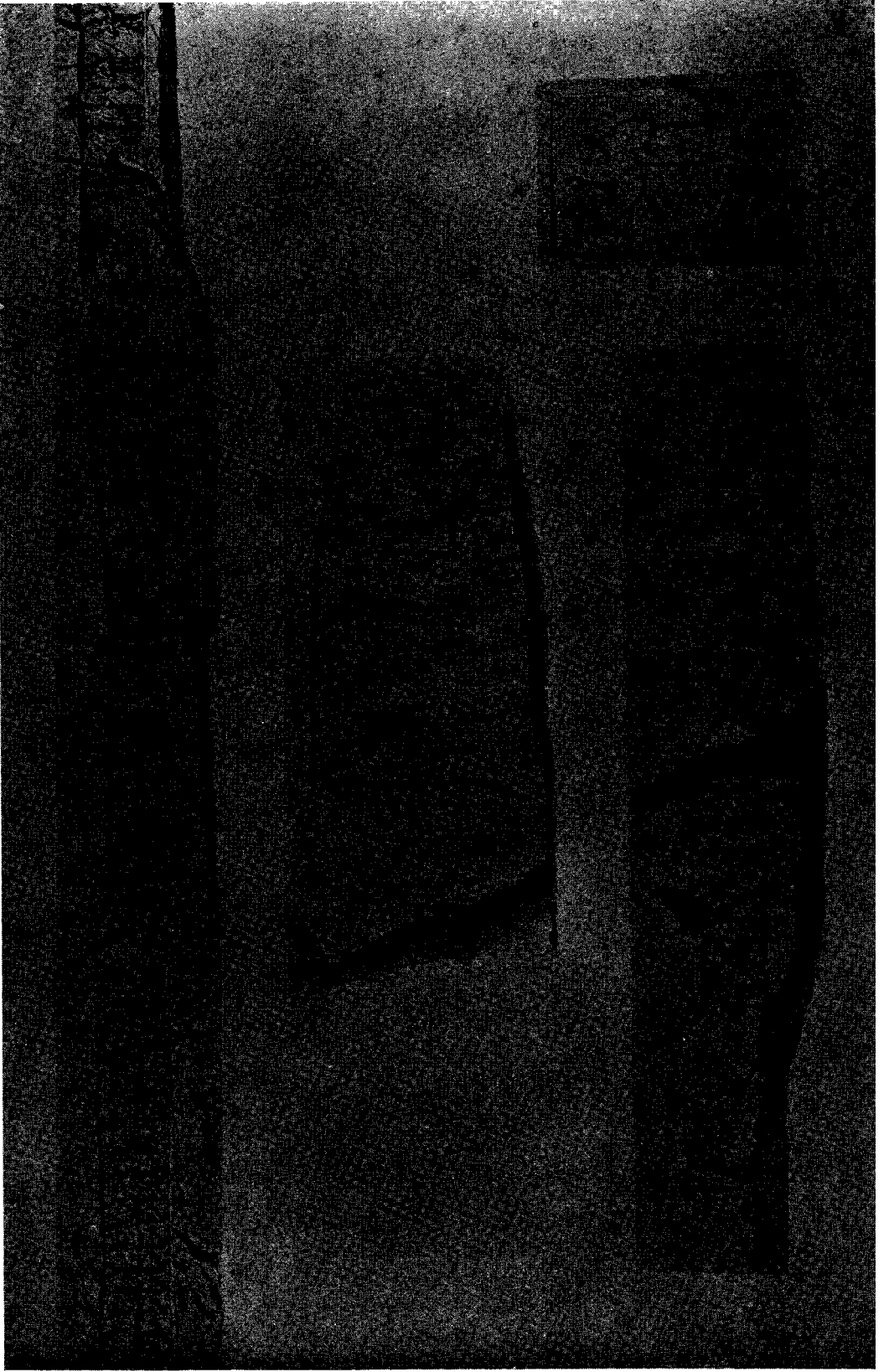
[1] Meselâ burası için: Alfred Boissier, Bossert, Cowley, Forrer, Frank, Garstang, Gelb, Hogarth, Hrozny, Humann, Meriggi, Messerschmidt, Eduard Meyer, Perrot, Puchstein, Ramsay, Sayce, Max Semper, Texier, Thompson, Hugo Winckler, gibi âlimler yazı yazmışlardır. Ayrıca bende burası için tetkik makaleleri yazmıştım. İstanbul Asarâtika Müzeleri Neşriyatı No. IX (1933) s. 14/15; 30/31 e bakınız.

(Niche — oyuk bir höcre) şeklindedir. Bundan başka burada ayrıca kaya içinde oyulmuş oda gibi bir yer vardır. İki dar koridor vasıtasile büyük Niche'den bu yere girilebilir (Resim: 2). İki kayadan yapılmış bu mabette süslü kabartmalar, yazılar vardır. Bu kayalar üzerindeki şekiller

(Resim: 3) sayılacak olursa hepsinin (85) tane olduğu görülür. Bunlardan yalnız büyük (Niche) de (67) küçük Niche üzerinde de (18) şekil vardır. Bundan da anlaşılıyor ki büyük niche'in ehemmiyeti küçükten çok daha fazladır.

Büyük Niche. — Plândan (Resim 2) anlaşıldığı üzere iki ayrı par-

Resim 3: Yazılıkaya kabartmaları

çadan mürekkeptir. Niche'in istikameti şimali şarkıye müteveccihdir. Çünkü güneş 21 Haziranda bu istikametten doğar. Senenin en uzun günü bu gündür (Solstitium [1]).

Niche'in haricindeki birinci kısım büyük bir avluya benzer. Takriben 25 metre uzunluğundadır. Methali cenubu garbî tarafındadır. Bu kısımda kabartmalar yoktur. Şimali şarkî istikametine gidildikçe yer burada biraz daralır.

Niche'in dahilindeki ikinci kısmı yarıya kadar gelen bir kaya kapatmıştır. Okadar ki methali 8 metre darlığında bırakmıştır (Resim:2). Dahilî kısmın ortası takriben 12 metre geniş ve 12 metre uzunluğunda bir odaya benzer. Oradaki odanın şimalişarkî istikametine doğru giden koridor 6 metre sonra nihayet bulur. Bu suretle çok garip olan bu tabîî kayada Hititler harikulâde bir (Sanctuaire - Heiligtum) yapmışlardır.

Bu Niche'in içerisi - hemen her tarafı denecek kadar - kabartmalarla süslüdür (Resim: 3). Bu kabartmalar iki parçaya ayrılmış olup bir kısmı solda bir kısmı da sağdadır (Resim:8). Niche'in en sonunda yani şimalişarkî istikametindeki höcrede bulunan kabartmalar birbirine kavuşmaktadırlar. Çünkü sol taraftaki bir kabartmada erkek Tanrıların dinî merasim yaptıkları, sağ taraftaki bir kabartmada ise birçok kadın Tanrıların anyi dinî merasimi icra ettikleri görülmektedir (Resim 3). Kabartmalarda dinî merasimi yapanların karşı karşıya gelmekte oldukları görülmektedir. Büyük Niche'in içinde bulunan (67) şekilden (43) ü sol tarafta (24) tanesi de sağ taraftadır. Sağ tarafta bulunan kadın Tanrıların yapmakta oldukları dinî merasimde (21) şekil biribiri arkasında görülmektedir. Geriye kalan (3) şekil iki ayrı resimden ibarettirki dinî merasimle alâkaları yoktur.

Bu iki resimden birincisi dahilî kısmı avludan ayıran ve duvar vazifesini gören kayanın avluya bakan dış köşesindedir. Bu resimdeki tasvirler silinmiş olmasına rağmen Mr. Boissier tarafından neşredilmiş bir resimle bu kaya üzerindeki tasvirler bize malûm olmuştur. Bu kaya üzerindeki tasvirlerin bir masa etrafında oturan iki İlâheden ibaret olduğu anlaşılmıştır [2] (Resim: 2 ve 8 "Taam" bakınız).

İlâhelerin isimleri Eti Hiyeroğliflerle yazılmıştır. Avluya yani cenubugarbiye bakan ve yemek yiyen İlâheleri gösteren bu kabartma âyin yapılırken buraya gelenlerin yemek yediklerini anlatmaktadır.

İkinci resim merasime ait olmayıp iki dağ üstünde ayakta duran ve sol tarafa bakan bir kıralı göstermektedir (Resim 3, aşağıda, sağda). Bu kabartma yemek yiyen İlâhelerin şekilleri bulunan aynı kaya üzerindedir (Resim: 8). Fakat aksi tarafta yani şimalişarkî cihetindedir. Merasimi gösteren diğer iki büyük kabartmaların kavuşma yeri ile (Resim: 3, ortada) tam karşı karşıya bulunmaktadır.

[1] Babil şehrinin tanrısı böyle bir güneş tanrısı idi: Unger: "Forschungen und Fortschritt" cilt VI. 1930, s. 459 bakınız.

[2] Bossier'in Revue d'Assyriologie sayı 1-9, 108-114 deki iki makalesine bakınız 1930 cilt 27.

Dahilî Niche'in solundaki kabartmalardan yalnız bir sıra şekil soldan sağa doğru bu dinî alaya giden adamları göstermektedir (Resim: 3). Ve bu sıra şimalişarkî tarafındaki duvarın ortasında nihayet bulmaktadır. Her mühimce olan şeklin önünde kendi ismini gösteren Hitit Hiyeroğlifleriyle yazılmış yazılar bulunmaktadır. Her ismin birinci harfi beyzî (Oval) dır. Oval'in manası Hitit yazılarında Tanrı olup bu merasim Tanrıların dinî alaylarını göstermektedir.

Bu (43) şekil arasında yalnız bir çift yürüyen İlâhe ve bir çift ay tutan ve ayakta duran boğa şeklinde Tanrı vardır. Diğer (39) şeklin hepsi erkek Tanrıdan ibarettir. Bunlardan (38) inin başında mahrutî şekilde birer şapka vardır. Bu mahrutî şekil Etilerin hakikî İlâhlarının alâmetidir. Bunlardan başka bir tanesinin başı üzerinde kanatlı güneş vardır. Bu şekil, başında yuvarlak bir şapkası ve elinde iyilmiş bir asası (Zepter - Sceptre) ile, Tanrılaştırılmış bir Eti Kiralını göstermektedir.

Bu dinî alayın manası ve sebeplerini daha iyi anlamak için bu dinî alay teşkilâtının esasını bilmek lâzımdır. Eski şark; san'atını, temsil şeklinde (Perspective) [1] olarak kullanmadı. Vakıta bugünkü gibi eski adamların da Perspective manzara gördüklerini izaha hacet yoktur. Yalnız o zaman Perspective temsilde bulunmak şiddetle yasak idi. Çünkü bu temsil eşyaların şeklini eğri ve müphem olarak gösteriyordu. Meselâ; kabartmalarda insan çehreleri temsil edilirken bunların dörtte üç nisbetinin görünüşü katiyen olmuyordu. Çehreler yalnız ya profil veyahut tam cepheden temsil ediliyordu. Yalnız bu iki temsil ile çehrenin vazih ve karakteristik şekli gösteriliyordu.

Bu iki mühim kaide büsbütün Eski Şark san'ati için kabul edilmiş, Eti-Yazılıkayasında kullanılmış esaslardır (Resim: 3).

Binaenaleyh iki uzun dinî alay bu prensip esası üzerine tasvir edilmiştir. Umumiyetle her alay uzun ve kısa, büyük ve küçük gibi muhtelif anasır-dan teşekkül etmiştir. Çünkü tabiatta bile böyle gruplar, Perspective manzaralar bir intizamsızlık arzeder. Eti san'ati için eşyayı tabiatta olduğu gibi temsil etmek mevzuubahis değildir. Bu kaidelerin açık ve karakteristik prensiplerine göre Eti san'atkârları her alayın gruplarını biribiri sıra ayırmıştır. Şahıslar biribirinin arkasından (Gänsemarsch-kaz yürüyüşü gibi) teker teker yürümektedirler (Resim: 3). Alaylardan ayrılmış grupları tekrar buluşturma için Eti heykeltraşı bize birkaç alâmet göstermektedir:

1) Eti san'atkârı bir şekli aynı şekilde birkaç tane olarak biribiri yanında göstermektedir. Bu şekiller bir grubu terkip etmektedir. Ve bu "grup" bir, iki, üç ve daha fazla şahıslardan ibarettir.

2) Bir aralıkta iki grup biribirinden ayrılmıştır.

[1] Perspective; eşyayı görüldüğü gibi tersim etmek ilmi San'at Kamusu Celâl Esat 1926 s. 216.

3) Burada Eski Şark veya Eti san'atındaki mühim bir noktayı daha tasrih etmek lâzımdır. Malatyada bulunan yeni Eti devrine ait bir kabartma bu nokta için iyi bir misal teşkil eder (Resim: 4). İstanbulda Eski Şark Eserleri Müzesinde bulunan 7787 numaralı kabartmaya ilk bakışta iki İlâhın yılan şeklinde kasırgaya karşı hücum etmekte olduğunu zannederiz. Fakat buna dikkatle bakacak olursak bu kabartmada yalnız bir tek İlâhın bulunduğunu ve bu ilâhın bir sinema filiminde olduğu gibi iki defa temsil edilmiş olduğu neticesine varırız. Solda görülen sakallı İlâh Sandu dağlılar gibi kısa bir elbise giymiş taşlık bir dağa tırmanmaktadır. Başında boynuzlu ve mahrutî şekilde bir külâh vardır. Belindeki kuşak arasında bir kılıç, sağ elinde bir topuz sol elinde büyük bir mızrak tutmakta olduğu görürüz.

Bu İlâh Sandu aynı şekil ve kılıkta İzmir yakınında Kemal Paşa yolundaki meşhur Karabelde bir kaya üzerinde kabartma olarak mevcuttur. İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesinde bunun alçıdan bir kalıbı mevcuttur (No. 8855). Bunun için Reallexikon der Vorgeschichte'de bulunan "Karabel" makaleme bakınız.

Malatya kabartmasında (Resim: 4) Eski Şark Eserleri Müzesi (No. 7787) sağ tarafta görülen ve ikinci bir İlâh olduğu zannedilen şekil, şimdi tarifini yaptığımız İlâh Sandu'nun bizzat kendisinden başkası değildir. Fakat diğer şekiller arasında - ufak bir hareketin yapmış olduğu - bir vaziyet farkı vardır. Dağ başına gelen İlâh Sandu şimdi topuzunu sağ koluna asmış büyük mızrağı ile dağ üstünde oturan kocaman yılanı dürtmeğe başlamıştır. İlluyankaş denilmekte olan bu yılanı öldürmekle Sandu Eti ülkesinin koruyucusu olduğunu bize anlatmaktadır. İlluyankaş şekli nazarı dikkatimizi üzerine çevirecek bir haldedir:

Kabartmanın yukarı kenarındaki buluttan sicim halinde yağın bir yağmur aşağıda damla damla yılanın üzerine düşmektedir. Bulutlara asılı cisimler arasında daha fazla su döken birkaç yağmur İlâhesi görülmektedir. Dikkat edilecek olursa bu damlalar da birer sinema [1] manzarasını gösterir. Bunun içindir ki Yazılıkayadaki alayların temsillerinde bu üçüncü noktayı göz önünde bulundurmamak icap eder.

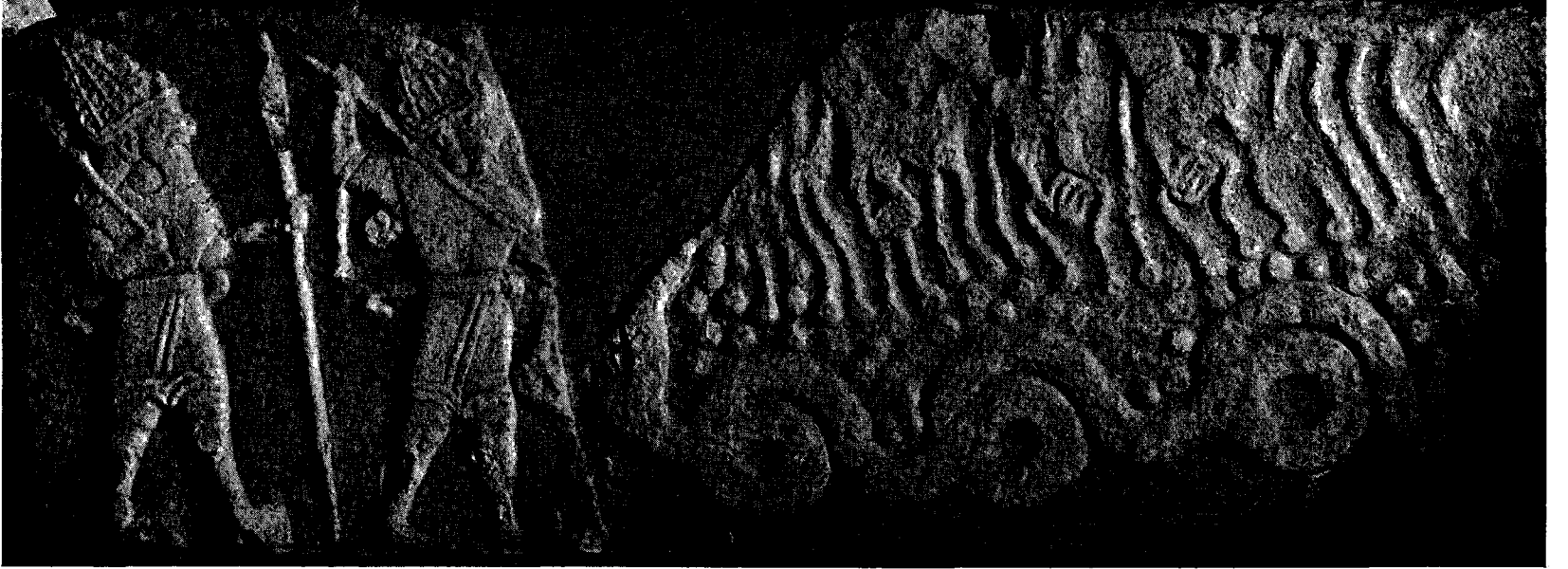
Tanrıların dinî alayını izah: (Resim 8).

Tanrıların dinî merasimi soldan sağa doğru nasıl yaptıklarına bakalım (Resim 3).

1) inci grup: Kısa elbise giymiş on küçük İlâh aynı şekilde ahenktar ve aceleye yakın bir yürüyüşle yan yana yürümektedirler. Bunların önünde aynı şekilde biraz aralıkla büyükçe iki İlâh yürümektedir. Alayın en sonunda bulunan bu on iki İlâh bu dinî merasimi muhafazaya memur bir nevi polis İlâhlarıdır. Bu grubun önünde yavaş giden uzun elbise giymiş evvelkilerden biraz daha büyük Tanrı belki bu gruptaki İlâhların reisidir.

2) inci grup: Uzun elbise giymiş yan yana giden iki İlâhla bunların önünde bulunan kısa elbiseli üçüncü bir İlâh da ikinci grubu teşkil etmektedir.

[1] Unger, Kinematographische Erzählungsform in der Altorientalischem Relief- und Rundplastik: Festschrift für Freiherr von Oppenheim, 1933, s. 127-133 bakınız.

Resim 4: Malatya kabartması

3) üncü grup: Uzun elbise giymiş ve başlarında uçları öne doğru eğri mahruflü külâh bulunan ve yan yana giden iki Tanrıdan ibarettir.

4) üncü grup: Kısa elbise giymiş hem yan yana hem de arka arkaya giden on küçük İlâhdır ki bunlar hakkında daha bir izahatta bulunamayacağız.

5) inci grup: Kabartmada arka arkaya giden fakat hakikatte yanyana gittiği kabul edilmesi lâzımgelen her iki elinde de yukarıya doğru hilâl tutan boğa şeklinde iki ifritten ibarettir (Resim: 3 yukarda).

6) inci grup: Dört Tanrıdan ibarettir. Bunlardan biri ayrı giden bir Tanrı bunun önünde kanatlı bir hava İlâhı, bunun da önünde yanyana bulunan iki İlâh vardır.

7) inci grup: Bir sakalsız Eti Kıralıdır ki başının biraz üstünde muallakta kanatlı bir güneş İlâhı vardır. Bu kırıl tanrılaştırılmış eski Eti Kırallarından birinin atası olup alayla beraber gitmekte olduğu görülmektedir. Çünkü bu kırılın adı Kırıl Hattuşil'den başka Hiyerogliflerle yazılmıştır.

8) inci grup: Alâka verici beş şahıstan müteşekkil bir gruptur. Bunlardan dört kişi yanyana gitmektedir. Sağ ve sol tarafların her birinde birer kanatlı hava İlâhı vardır. Bunların ortasında iki kadın Tanrı yürümektedir. Hava İlâhları arasında bu iki kadın Tanrı belki yukarda Malatya kabartmasında ismi geçen İliyankaş yılanına yağmur dökten bulut İlâheleri gibidir [1]. Bu grubun önünde kılavuzluk yapan bir Tanrı vardır.

Bu sekiz grup sol traftaki cephe üzerindedir. Dinî alayın en esaslı cephede de devam ettiği görülür.

9) uncu grup: Sol tarafta iki tepe üzerinde ayakta duran bir Tanrı vardır (Resim: 3 ortada) Bu Tanrının ismi Bossert'e göre bir ağaçtır. Ortaya doğru ilk gelen ve diğerlerini takip eden İlâh sakallıdır. Sağ omuzu üzerinde bir topuz tutmaktadır. Ve yine iki tepe üzerinde ayakta durmakta olduğu görülür. Bu tanrı ve sonra gelen üçüncü Tanrı ayrı ayrı iki Tanrı değil bilâkis sinemada olduğu gibi bir İlâhın iki defa gösterilmiş şeklidir. (S. 106 ve 107 deki notlara bakınız).

Bu iki şekil büyük Hitit İlâhı Sandu'nun resmini göstermektedir. Sol elinin üzerinde iki şekilde de Sandu yani kendi isminin harfleri vardır.

Sandu (Resim: 8, S.) sol tarafta ilk şekilde olduğu gibi büyük dağ üstünde ayakta duruyor (Resim: 3 orta). Fakat vücudünün öne doğru eğilmiş vaziyetinden Tanrının dağdan aşağı doğru inmekte olduğunu anlıyoruz. İkinci şekilde ise dağdan aşağıya indiği ve ayaklarını iki İlâhın üzerine koyduğu görülmektedir. Bu iki İlâh dağ Tanrıları olup isimleri Namni ve Hazzi'dir. Sandu'nun yanında bir mukaddes boğa olup karşısında duran bir büyük İlâhenin yanında da bu şekilde başka bir mukaddes boğa gelmiş bulunmakta-

[1] İstanbul Asarâtika Müzeleri Neşriyatının sekizinci sayısını teşkil eden Lagas kırılı Gudeanın Nezir Tekkesinin Yeniden Terkibi isimli taraftan yeni neşredilmiş bir kitapta gene böyle yağmur dökten bulut İlâhelerine tesadüf edilir. Buradaki yağmur İlâheleri M. E. 2600 senesine aittir; bu yağmur dökten İlâhelere ait en eski bir örnektir.

dır. Bu iki boğanın ismi Şeriş ve Huriş'tir. Bu noktada Yazılıkayanın iki büyük alayı kavuşmaktadır [1].

İkinci alay birincinin aksine olarak yalnız kadın Tanrılardan teşekkül etmiştir. İkinci alayın önünde pars üzerinde ayakta duran büyük İlähe Gubaba [2] Sandu'nun zevcesi zannedilir. (Resim: 8, G). Gubaba'nın arkasında matruş ve pars üzerinde duran Daddaş (Dattaş) isminde yalnız başına kalmış bir fırtına İlähi vardır (Resim: 8, D). Elile sol omuzu üzerinde iki ağızlı bir balta tutmaktadır. Bu grubun sonunda büyük Hitit devletinın arması olan iki başlı kartal ve üzerinde ayakta duran iki İlähe görülmektedir (Resim: 8 A ve Resim: 3, orta).

İläheler alayının sağ tarafta bulunan kaya üzerinde devam ettiği görülür (Resim: 3, aşağıda, solda ve Resim 8). Buradaki ondört İläheyi gösterdiğimiz şekil ile beş gruba ayırdığımız anlaşılır.

İki alayın izahı: Sol taraftan kendi kendini takip ederek gelen büyük Tanrı Sandu ile sağ taraftan gelen büyük İlähe Gubaba iki alayın ortasında birbirine kavuşurlar. Aceba bu iki Tanrı birbirleriyle niçin kavuşmaktadırlar? Şimdiye kadar bu kavuşma Sandu ile Gubab'nın nikâh merasimlerini göstermek için yapılmış olduğu zannedildi. Ve ihtimal dahilinde olan bu nikâh ilkbahar yani tabiatın güzelleşme mevsimile birleştirilmek istenildiği hatıra geldi [3].

Fakat ben bu kabartmalarda ne nikâha, ne de bahara ait kat'iyen bir alâmet bulamadım. Bu yalnız Alelâde bir kavuşmadan ibarettir.

Bu sahnenin izahı şöyle olabilir:

1 — Yazılıkayadaki bu kabartmaların birlikte görülmeleri.

[1] Bossert, Forschungen und Fortschritte IX. S. 180. ve Archiv für Orientforschung VIII. 1933.

Hitit hiyeroğliflerinin çözülmesi için uğraşmalar: Bu uğraşmalar 50 sene önce Prof. Sayce ile başlar. İläh, Kırıl, memleket harflerini tesbit eden bu âlimdir. Sonra bu husustaki buluşlar Messerschmidt ile Frank'ın çalışmaları ile ilerledi. Frank İläh Sandu ile Barga şehri ismini doğru olarak okumağa muvaffak oldu. Bundan sonra Meriggi tarafından mühim olarak oğul harfi bulundu. Bu suretle Généalogie yani geçmiş Kıralların nesep ve şeceresini bulmak kolaylaştı. Gelb tarafından Halba - Halep şehri ile İlähinin ismi ve Amatu - Hamat şehri ismi okundu. Bossert ise ancak evvelce okunmuş olan Sandu ile Gubaba İlählerinin isimlerini birlikte okumağa muvaffak oldu. Yazılıkayaya ait olan Kırıl Hattuşil ile Daddaş ve ufak Tanrıların isimlerini de bulmuştur. Bununla beraber Meriggi, Forrer, Hrozny de diğer mühim isimleri buldular. Binaanaleyh Hitit hiyeroğliflerinin halledilmesi için sarfedilen emeklerin şerefi yalnız bir âlime değil bütün bu saydığımız âlimlere aittir. Bugün miktarı tahminen 200 bulan Hitit hiyeroğliflerinden takriben kırk harf okunabilmiştir ve bunlardanda umumiyetle yalnız ismi haslar anlaşıl- maktadır. Not 1 s. 102 bakınız.

[2] Bossert'in Şandaş ve Kupapa diye okumuş olduğu bu iki büyük Hitit Tanrısının adları tarafımdan Sandu ve Gubaba diye okunmuştur. Çünkü Sandu ismi Assur Kırallı Asurbanipal'ın çivi yazı ile yazılmış kitabelerinde vardır. Ve Gubaba ismi de İstanbul Eski Sark Eserleri müzesinde (No. 6702) bulunan ve Milâttan takriben 1000 sene evveline ait olan Şadikanni şehri kırallı Bel-Ereş'in çivi yazılı üstüvanesinde bu suretle zikredilmiştir. (Mitteilungen der Altorientalischen Gesellschaft III. 1/2, 1927, s. 6 No. II).

[3] Eduard Meyer, Reich und Kultur der Chetiter, S. 90 ve müteakıp sayfalar.

2 — Biribirleriyle olan müşterek vaziyetleri.

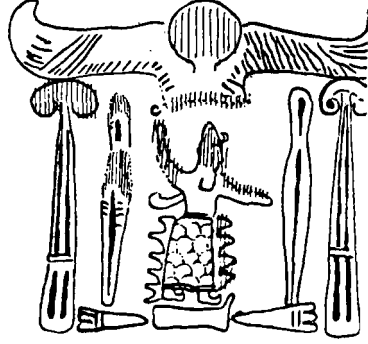
3 — Kabartmaların astronomik vaziyetlerini göz önünde bulundurmaktır. (Plâna bakınız), (Resim: 2).

Sandu ve Gubabanın kavuştukları yerin tam karşısında Kıral Hattuşil III. ün kocaman bir kabartması vardır. Burada Kıral İlâh Sandu ve sonra gelen ağaçlı ilâh (Hattu) gibi iki dağ üstünde ayakta durmaktadır.

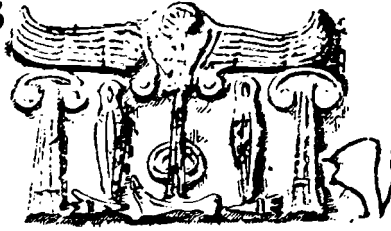
①

Resim 5

②

Resim 6

③

Resim 7

Resim 5,6,7: Hattuşil III'ün ①^{inci},
②^{nci} ve ③^{üncü} isimleri.

(Bossert : F.ü.F. IX, No2, 1933, s.19)

Kıralın ismini taşıyan kitabenin üstünde kanatlı bir güneş, bunun üzerinde de bir yıldız vardır. (Resim: 5). Bundan başka kıralın isminin birinci harfi olan (Hat) harfi alışılmış veçhile yazılmış olmayıp mukaddes ve fevkalâde bir harfle yazılmıştır. Bu harf ağaç gibi elbise giymiş bir tanrıdır. Bu ilâhın İlâh Sandudan sonra gelen ağaç isimli ilâhla aynı olduğuna kaniim. Onun için bu ilâhın Hattu olduğuna inanıyorum (Resim: 8, H).

Bu resimde Hattuşil III. dört defa tanrılaştırılmış bir kıral olarak gösterilmiştir:

1 — Hattu ilâhı gibi iki dağ üzerindedir.

2 — Güneş ilâhı, isminin üzerindedir.

3 — Tanrıların kavuşma yeri olan büyük kabrtmada Sandudan sonra gelen ağaç tanrısının Hattuşil III. ismi içinde görülen ilâh olması muhtemeldir.

4 — Güneş üzerindeki yıldız kıral Hattuşile astronomik bir mahiyet vermektedir.

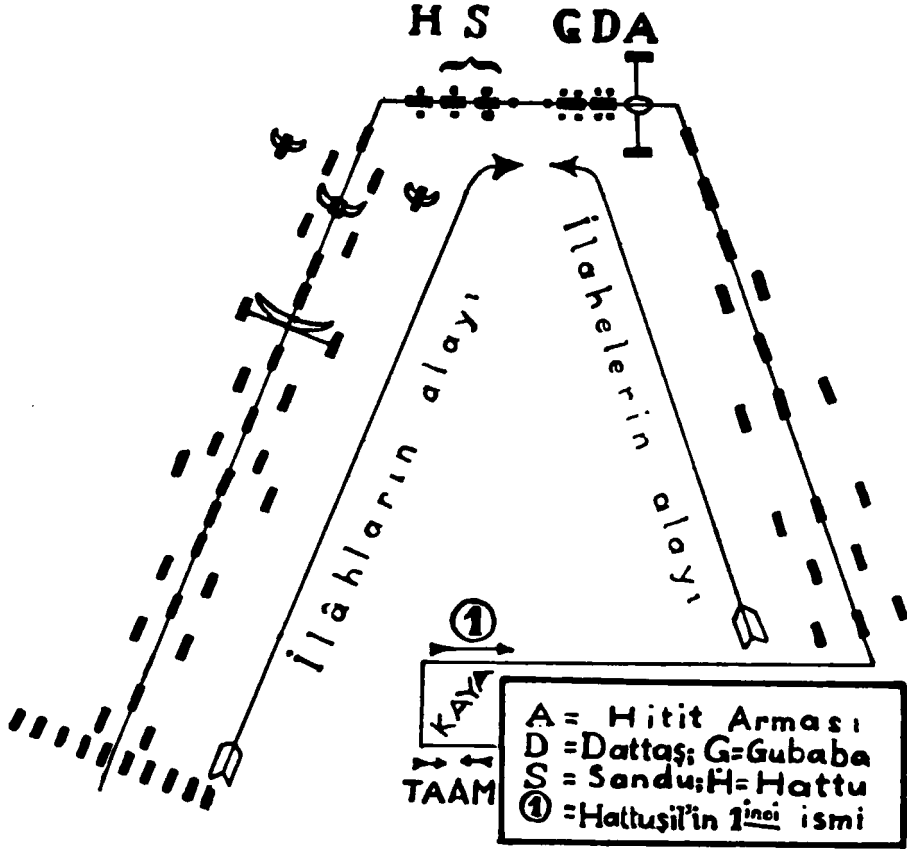
Ancak şimdi anlaşılır ki Sandu ile Gubaba ve bütün Hitit tanrıları bir ülkü etrafında Kıral Hattuşil III. ü tanrılaştırmak için birleşmişlerdir. Yazılıkaya'nın en büyük niche'inde Hattuşil III. bir Tanrı mümessili olarak temsil edilmiştir. Yazılıkaya'nın küçük niche'inde dinî merasim temsil edilmiştir. Bu dinî merasimde Hattuşil III. ü istikbalde Tanrı yapmak için hazırlıklar yapıldığı görülür.

Yazılıkaya'daki büyük ve küçük niche'lerin arasında küçük bir açık yol vardır (Resim 2). Bu yola ait kapının her iki tarafında aslan şeklinde birer ifrit bekçilik yapar. Bu yola doğrudan doğruya bakıldığı zaman Hititiler zamanında arka taraftaki kaya üzerinde Hattuşil III. ün ismi ile bir ikinci kitabesi görünürdü (Resim: 6). Şimdi bu yol düşen kayalarla kapanmıştır.

Büyük niche'de bulunan birinci kitabe ile (Resim: 5) Kıral kabartmasındaki ikinci kitabe birbirinin aynıdır. Yalnız ikinci kitabede ikinci yıldız eksiktir (Resim: 6). Bu yolun astronomik istikameti şimalişarkiye mürevecihtir. Senenin en uzun günü olan 21 haziranda güneş bu noktadan doğar (Resim: 2). Bu ikinci kitabenin vaziyeti sebepsiz değildir. Hattuşil III. ün ismi üzerinde bulunan taç gibi kanatlı güneş gösterir ki Kıral güneş gibi tanrılaştırılmak istenilmiştir. Bu güneş gibi tanrılaştırılmış Kıral aynı istikamette doğan astronomik güneşle birdir. Bununla beraber Hattuşil III. e ait kitabelerden anlıyoruz ki bugün hükümdarlar için kullanılan Haşmetpenah yerine Kıral kendisi için (Güneş Tanrısıyım) ünvanını kullanıyordu. Bu bize gösterir ki güneş Tanrısı ile Kıral Hattuşil III. biribirinin aynıdır.

Dar yola geçilince küçük niche'in sağ tarafında yürüyen on iki ilâh görülür. Bu on iki ilâhın da büyük Tanrılar alayının sonunda görülen on iki koruyucu polis Tanrısı gibi olması muhtemeldir (Resim: 3). Küçük niche'te görülen bu on iki Tanrı da matruş bir haldedir. Bunlar ellerinde orağa benzer kılıç tutmaktadır. O suretle ki bunlar müsaadesiz içeriye girmek isteyenleri menetmek gibi bir vaziyet almışlardır. Bu kabartmanın karşısındaki duvarda Kıralın ismini havi ikinci kitabeden (Resim: 6) maada sol tarafa bakan iki büyük kabartma daha vardır. Kılıcı andıran birinci kabartma matruş bir Tanrı başile dört aslandan müteşekkildir. Bunun neyi ifade etmek istediği henüz anlaşılmamıştır. Fakat ikinci kabartmanın manası sarıhtir. Yani büyük niche'te bulunan sahneyi temsil ettiği anlaşılacak-

tadır. Burada ilâh Daddaş'ın Kral Hattuşil III. ü kucaklamakta olduğu görülmektedir. Bu ilâh Daddaş büyük kabartmada İlâhe Gubaba'nın arkasında bir pars üzerinde duran ve elinde balta tutan aynı ilâhtır (Resim: 3). Bu Tanrının ismi başsız ve kolsuz ayakta duran bir insan gövdesi olarak iki yerde yazılmıştır. Kral Hattuşil III. ü gösteren kabartma üzerinde üçüncü bir isim vardır (Resim: 7). Fakat bu ismin birinci harfi olan (Hat) alışılmış veçhile yazılmıştır. Burada ağaç ile gösterilen İlâh Hattu da-

Resim 8: Büyük "niche"; Kabartmaların şeması.
(Eckhard Unger fec., İskender Sami pinx.)

ha yoktur. Burada yalnız Hattuşil III. kanatlı güneş İlâhı gibi addedilmiştir. Bu benzeyişe Hattuşil III. ile Firavun Ramses II. arasında yapılan meşhur dostluk muahedenamesindeki gümüş tablet üzerinde de tesadüf edilmiştir [1]. Kral Hattuşil III. ismi Yazılıkaya'da üç muhtelif vaziyette yazılmıştır (Resim: 5, 6, 7).

[1] Eduard Meyer, Reich und Kultur der Chetiter, S. 97.

1 — İlâh Daddaş ile kucaklaştığı kabartmada güneş İlâhı gibi addedilen Hattuşil III. ün ismi alışılmış veçhile (Hat) şeklinde yazılmıştır. (Resim 7). Burada Hattuşil III. ün dinî merasime hazırlık yaptığı anlaşılır. Hazırlığın yapıldığını gösteren bu kabartma Yazılıkaya'nın küçük niche'inde bulunur.

2 — Aynı yerdeki duvarda Hattuşil III. ün isminin ikinci şekildedeki yazısı bulunur (Resim: 6). Bu işaret üçüncü isminin yazılış tarzının değiştirilmiş şeklidir. Basit (Hat) yerine ağaçlı Tanrıyı gösteren yeni bir harf konmuştur. Bu isim doğrudan doğruya yazın güneşin doğuş istikametini gösterir. Bu isim gökteki güneş gibi yapayalrıdır. Bu yeni ismin alâmeti büyük niche'den dar yola bakan yerde görülür (Resim: 2).

3 — Bu, Hattuşil III. ün ikinci isminin değişmiş bir şekli olup kendi şeklini gösteren kabartmanın yanına konmuştur (Resim: 5). Bu isim birinci dediğimiz şekle bir yıldız daha ilâvesile meydana getirilmiştir. Burada güneş İlâhı addedilen Kırıl Hattuşil III. daha fazla Tanrılaştırılmış olarak gösterilmektedir: a - İlâh Sandu veya İlâh Hattu gibi iki dağ üzerinde ayakta durmaktadır (Resim: 3). b - Ağaçlı İlâh Hattu gibi yazılmıştır. c - Hattuşil ismine fazla olarak bir yıldız konulmuştur.

Kabartmalardan edindiğimiz basit malûmata göre aşağıda yazacağımız neticeyi çıkarabiliriz.

Bundan evvel ancak güneş İlâhı addedilmiş olan Kırıl Hattuşil III. e İlâh Sandu ve İlâhe Gubaba ve bütün Hitit Tanrılarının reyleriyle yeni bir tanrılık payesi verilmiştir. Kırıl Hattuşil III. Millî Hitit Tanrısı olan Hattu gibi mühim telâkki edilmiştir. Bu ilâh Hattu'nun Hattusaş şehritanrısı olması muhtemeldir. Hattuşil III. Hitit Devletini en yüksek bir dereceye çıkarttığı içindir ki kendisine mükâfat olarak bu tanrılık payesi bütün Hitit Tanrıları tarafından müttefikan verilmiştir [1] [*].

[1] Bu makalenin hulâsasile Yazılıkayadaki ismihaslar hakkında 1931 senesi yazında Berlin Üniversitesinde konferanslar vermiştim.

[*] Bu makaleyi tercüme eden İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi memurlarından meslektaşım Dağlı Oğlu Hikmet Turhan Beye bilhassa teşekkür ederim.

ŞUHUT KASABASINDA BULUNAN LÂHİT

İstanbul Asarîatika Müzeler U. Müdürü

A. Aziz

1930 senesi mayıs nihayetinde Maarif Vekâletinden aldığım telgraf-namede: Karahisar'ın Şuhut kasabasında bulunan lahidin hasara uğratılmadan Ankara'ya nakli emir olunuyordu.

Şuhut, Afyon Krahisar'ın 32 kilometre cenubunda oldukça büyük bir nahiye merkezidir. Vilâyet merkezine güzel bir şose ile bağlı olduğu için münakalâtı otobüsler temin ederler. Yol, Afyon Karahisar'dan birkaç kilometre sonra mütemadiyen dikleşir. Kâh uzun sürmiyen vadilerin arasından kâh tepelerden geçilir. Hâkim noktadan Afyon ovasının seyrü temaşasına doyum olmaz. Manzara hakikaten çok lâtıftir. Arazinin muntazam surette işlenmiş olması kalbe inşirah verir. Tarlalarda beyaz, mor, kırmızı açmış haşhaşlar nazarı okşar.... Afyon zaten bu havalinin başlıca mezruatındandır.

Şuhudun evleri umumiyetle ahşaptır. İçlerinde muntazam ve büyük olanları da vardır; kısmı azamının üstü topraktır. Sokakları geniş ve kaldırım döşeli olup vâsi çarşısı ve bu miyanda adedi hadden fazla kahvehanesi vardır. Mektep binası eskidir. İnce uzun minareleri, ağacı az olan kasabayı süsler. Minarelerin külâhlarına yakın kısımlarında lüküs lâmbaları takılıdır. Bu lâmbalar, geceleri bütün kasabayı mebzul surette aydınlatır. Belediyesi oldukça faaldir. Havası, suyu lâtif ve bu itibarla ahali tam-müsihha, çok güler yüzlü ve çok misafirpervev kimselerdir. Haftada bir gün kurulan pazarda alış veriş oldukça hararetlidir. Bütün kasaba ve civar köyler halkı, her nevi ihtiyaçlarını pazar günleri temin ederler. Velhasıl Şuhut, pazar kurulduğu günler pek faal bir manzara arzeder.

Şuhut temamilen eski Sinada şehri üzerine kurulmuş yeni bir kasabadır. Tebeddülâtı araziye burada eski bir şehir mevcut olduğunu tamamilen gizlemiştir. O halde ki arazi ve tarlaların yüzünde yontulmuş veya işlenmiş taş hemen yok gibidir. Ara sıra tesadüfen bulunan eserler, dört beş metre derinlikten çıkmaktadır. Bu gibi tezahurat olmasa eski coğrafyacıların tarif ettikleri bu yerde kadim mamurelerin mevcudiyetine kail olmak çok güçtür.

Şarl Teksiye'nin Sinada mevkiine dair olan tarifâtını dinliyelim:

«Sinada şehri orta Friky'a'nın merkezi idi. Dairei hakimiyetinde (Dosimya), (Budos), (Anabora) ve (Ömeni) gibi birtakım küçük şehirleri birleştirilmişti. Sinada'nın banisi, Truva muharebesinden sonra Fric'-

ya'ya gelerek yerleşen ve bilâhare yanına Makedonya'dan müteaddit muhacirin kolları çağırıp getiren (Akamas) isminde biri olarak tanınmıştır. Bu şehir evvelâ istimar takımlarının heyeti mecmuası manasını tazammun eden Sinada tesmiye olunmuştur. Strabonda bu şehrin mevkii coğrafyasını tayin için Sinada küçük şehri, on bir kilometre ve zeytin ağaçları dikilmiş [1] bir ovanın nihayetindedir.»

Sinada, civarında mermer ocaklarile iştihar etmiş bir yerdir. Buranın mermerleri Fricya mermerleri namile maruf olup süs ve zenginliğin bir alâmeti olarak tavsif edilirdi. Asıl ocaklar Afyon Karahisar'a yakın bir mevkide eski ismi (Dokimion) olan İzce Karahisar mevkiinde bulunur. Hâk ve tıraşa karşı sert olmadığı gibi billûratı ince pembetrak ve mor renklere serpmeye lekeleri bulunması Romalıların indinde Sinada memelerine karşı pek fazla rağbet uyandırmıştı. Roma'da yapılan muazzam binalara buradan çok miktarda mermer celp edilmiştir. Bidayette orta büyüklükte mermer çıkarılırken sonraları yekpare sütunlarda almağa başlamışlardır. Böyle cesim ve ağırlıkları tonlara varan mermer tabakalarının Fricya içinden denize kadar sürüklenmesi gibi zorluklara katlanılması Sinada mermerlerine olan rağbetin derecesini gösterir. Bu rağbet ve ocakların işletilmesi Bizans İmparatorluğu zamanında da devam etmiştir.

Şuhut kasabası ahalisinden Hacı Mahmut Ağa isminde bir köylü, kasabanın hemen on dakika cenubunda Mahmut köyü yolu üzerindeki muhasarrıf olduğu tarlada kirizme yaparken lâhide tesadüf etmiş ve bu buluştan lâzım gelen makamı haberdar etmiş ise de lâhidin gayet büyük ve ağır olması ve o vakit araya umumî harbin de girmesi eserin İstanbul'a nakline imkân bırakmamış ve nihayet üzeri örtülerek mahallinde bırakılmıştı.

1930 senesi baharında o havalide arkeolojik tetkikatta bulunan Amerikalı Mr. Backler ve Kalder nam zatlar, köylülerle temasa gelerek kasaba yakınında bulunan lâhidin yerini öğrenmiş ve amele tedarikile etrafını açmış, fotoğrafı ve ölçülerini almış bu esnada Maarif Vekâletini haberdar etmekle beraber cevabın geciktiğini görünce herhangi bir hasar ve tahribe uğramasına meydan kalmamış olmak için eseri yeniden örtmüşler ve oradan ayrılmışlardır.

Afyon'a muvasalatım gecesi Mr. Kalder ile istasyonda tesadüfen buluştum. Mumaileyh, Mr. Backler'in [2] Sart'ta bulunan Lidya yazıları

[1] Strabonun tavsif ettiği ovada bugün zeytin ağacı değil, başka bir nevi ağaç ta pek enderdir. Ehalî mahalliyede kökleşmiş kanaat bu havalide zeytin ağacı yetişmez mekzindedir. Tecrübe edip etmediklerini eşraftan sordum. Fakat, tatminkâr bir cevap alamadım. Halbuki zeytin olmaması mahalli sekeneyi haşhaş yağtı yemeğe mecbur kılmıştır. Bu yağın ekli, alışmynalar için hint yağından daha ağırdır.

[2] Mr. Baekler Oksford Darülfünunu Müderrislerindedir. Sartta bulunan Lidya yazılarını hal ve kıraat hususundaki ciddi mesaisile ve bunlara ait mühim telifatı ile tanınmış bir zattır. Makalenin yazıldığı sırada eski Pisidya ve Fricya havalisinde tetkikat makadile memleketimizde bulunmaktadır.

hakkında tetkikatta bulunmak ve aynı zamanda benimle görüşmek üzere iki gün evvel İzmir'e gittiğini, Şuhut'taki lâhidin büyüklüğü ve ağırlığı ve aynı zamanda buralarda onu taşıyacak vasıta bulunmadığı dolayısıyla nakline imkân hâsıl olacağını tahmin etmediğini söyledi.

Cesim ve sikletleri tonlara varan eserlerin müzelere nakillerinin gerçi büyük külfetler ihtiyarına vabeste olduğunu bilmekle beraber ağırlıkları dolayısıyla yerlerinde de bırakılmış olduklarını hiç hatırlamam. Ertesi gün Şuhut'a giderek lâhidi yeniden meydana çıkardım. Ledelmeseha beş altı ton sikletinde olduğu anlaşıldı [1].

Yol üzerindeki köprüleri de birer birer tetkik etmek lâzımgeliyordu. Bu da avdette yapıldı. Bu cihetler anlaşıldıktan sonra da menfi netice ile karşılandı. Bir gün sonra eski dostum Mr. Backler'den İzmirden bir mektup aldım. Burada benim lâhidi nakil için Afyon'a gittiğimi öğrendiğini fakat lâhidin yollarda bir kazaya uğramak ihtimaline mebni yerinde bırakılmasını doğru olacağı kanaatinde bulunduğunu ve hatta kasaba içinde bir cami önünde su hazinesi olarak kullanılan kapağın da bu lâhit teknesine ait bulunması fikrinde olduğunu yazıyordu. Nakil müşkülâtını tasdik etmekle beraber böyle çok musanna ve çok mühim bir eserin toprak altında bırakılmasına da kail olamazdım. Kolordu vesaitinden istifade etmek için Kumandan Devriş Paşaya [2] müracaat ettim. Lâhidin evsaf ve sikleti hakkında izahat verdim. Derhal hüsnü kabul ve muvafakat gösterdi ve cerrieskal ve saire gibi lâzımgelen vesaiti ve büyük bir nakliye kamyonunu başta istihkâm zabitlerinden Hikmet Bey namında bir zabıt ile Şuhut'a gönderdi. O vakit Afyon Valisi olan Fahreddin Beyefendi de iki küçük köprünün hemen tamir ve takviyesini sermühendislerine emir buyurdular. Biz Şuhut'ta altı metre derinlikteki lahdi çıkarırken gece ve gündüz çalışılarak köprüler de tahkim olundu. Bir hafta sonra eser birer gün fasıla ile kapağıle beraber Afyon istasyonuna ve oradan da Ankara'ya naklolunarak Ogüst mabedinin önündeki bahçeye kondu.

Eserin Ankara'ya nakli imkânını bahşeden müşarünileyh Devriş Paşa merhumun gerek Kolorduca refakatime verilen Mülâzim Hikmet Beyin lâhidin topraktan çıkarılması ve bilâhasar istasyona nakli hususundaki mesbuk yardımlarını ve gerek bu telâşlı işlerimde bana büyük muavenetler ibraz eden Fahreddin ve Maarif Müdürü Denizli'li Talât Beyfendilerin namlarını hürmetle anmağı bir kadirşinaslık addederim.

Lâhidin evsafı:

Bu lâhit 33 sene evvel Konya Ereğlisi civarında eski adı (Sidamara) tesmiye olunan Anbar-arası namındaki köyden İstanbul'a naklolunan ve

[1] Afyon istasyonundaki kantarda tartı neticesinde lâhit teknesinin 6 ve kapağının da 2 ton olduğu tahakkuk etmiştir.

[2] Müşarünileyh 17/1/1932 de irtihal etmiştir.

bugün müzenin üç numaralı salonunda teşhir olunan muazzam lâhidin [1] az bir farkla küçük bir nümunesidir. İstanbul müzesinin bu salonunda Sart ile Silefke gibi muhtelif yerlerden gelme natamam ve restore edilmiş bir iki küçük lâhit daha mevcut bulunmaktadır. Badelmilât birinci asır sonlarından üçüncü asır ortasına kadar Anadolu'da taammüm eden bu sınıf lâhitlere İstanbul müzesindekine kıyasen (Sidamara lâhdi tipinde lâhitler) namı verilmektedir ki memleketimizde misillerine sıkça tesadüf edilir. Ezcümle İzmir, Konya ve Bursa müzelerinde tam ve kâmil olmayan nünuneleri meşhudumuz olmaktadır.

Bu tarz tasnideki lâhitler müstakil bir bid'at teşkil etmeyip muasır abidelerin heyeti mecmuasından bazı farklarla ayrılırlar ki sütunlu lâhitlerin hususî birer tipidirler. Üzerlerindeki tezyinata dikkat edilecek olursa gerçi bunda da görülmemiş hiçbir motif yoktur. Bu itibarladır ki bu devre ait bütün İmparatorluk heykeltıraşisinin Hellenik ve Hellenistik devirlerin bid'atleriyle yaşamış olduğunu bir kere daha tasdik etmiş oluruz. Şu halde bu sınıf lâhitleri diğer çeşitlerden ayıran vasfın başlıcası kapağının üzerinde cenaze yatağı taşımında görülür. Vakıa cenaze yatağı Yunan medfenlerinde pek erken görünüyor da Etruya'da ayrı yatmış şekiller tipi an'anevidir.

Bu tip abidelerin menşei hakkında iki nazariye mevcuttur ki biri İtalya'da ibda edilmiş, sonra Şarka naklinde o kadar muvaffakiyetle karşılaşmış ki bir nevi ricat hareketile tesiri, mahreci olan Roma atelyelerinde yeniden hiss olunmuştur. Diğer nazariyeyey göre de merkezi ibda ve imâlâtı Antakye'dir. İstanbul, İzmir, Konya, ve hatta Bursa müzelerinde tam veya parçalar halinde benzerlerini gördüğümüz bu çeşit ve bu tarzdaki lâhitler Anadolu yarım adasında büyük bir rağbete mazhar olduğuna şehadet etmektedir.

Menşei hakkında ne kadar muhtelif nazariyeler serdedilmiş olur ise olsun bu tiplerin milâttan sonra üçüncü asra kadar küçük Asya'da pek ziyade taammüm etmiş ve adeta Anadolu'ya has bir üslûp halini almıştır. Buna bu yolda hüküm vermekte hata olmaz, kanaatindeyiz. Bu izahattan sonra lâhidin evsafını kısaca tarif edelim:

Mermeri beyaz fakat sutuhu hariciyesi sarımtırak bir renk bağlamış olan bu lâhidin bazı yerlerinde alaimi ihtirak müşahede olunduğu gibi küçük cephesinden üst kısmı kırık olan yüzündeki kabartmalardada kuvvetli bir su akıntısının yalama izleri seçiliyor. Mazrufu olan mozolenin yandığı ve eserin de bundan az çok müteessir olduğu ve bilâhare bir hayli zaman bir sel akıntısının önünde kalmış olduğu tahmin olunabilir. Bununla beraber insan eli ile yapılan tahribat ta oldukça vasidir. Birçok lâhitlerde

[1] Bu lâhit 1875 de seyyah Davis ve 1882 de Mr. Vilson ve Ramsey tarafından görülmüş ve sonraları toprakala örtülmesine binaen bir müddet kapalı kalmış ve 1889 senesinde yeniden bir köylü tarafından meydana çıkarılması üzerine tetkik için mahalline giden Müzeler Müdürü Umumisi merhum Hamdi Bey İstanbul'a avdetle tahsiast istihsal ederek ovakit muavini olan biraderi Halil Ethem Beyi lâhidin müzeyeye nakline memur etmişti.

meşhudumuz olduğu gibi bu lâhitte muhteviyatı çalınmak için mezar soyucuları tarafından kırılmak bedbahtlığına uğramıştır. Bundan da anlaşılıyor ki bu lâhidin taşıdığı kapak muahhar zamanlarad teknesinin üstünden kaldırılmış ve nihayet bir caminin önünde tersine konarak su hazinesi makamında kullanılmakta bulunmuştur.

Lâhit orta dereceden biraz büyükçedir.

Eni . . . . . 1,30 metre

Boyu . . . . . 2,50 »

İrtifar . . . . . 1,70 »

Tekne mustatil şekilde ve alt kenarları, üzerindeki heykelleri taşıyacak derecede öne çıkık olup tekne duvarının küçük ve büyük cephelerinde colonne torse tabir olunan burmalı sütunlara istinat eden mükellef birer fronton vardır. Kapak, bu tipteki lâhitlere mahsus yatak şeklinde olup üzerinde yarı yatmış müteveffa ile zevcesinin heykelleri tamamile (ağlebi ihtimal su hazinesi olduğu sıralarda) kırılmış ve uzun cephesine tesadüf eden bir kısım da tulânî bir şekilde yontulmuştur.

Büyük cephesinde: iki uçta müdevver frontonlu nişlerin içinde elerinde birer kargı tutan çıplak, yalnız boyunlarına kalmış denilen birer çevre koymuş ayakta duran iki dioscure, ortada müsellef frontonlu nişler içinde de yüzü sola müteveccih olmak üzere iskemleye oturmuş bir kadın ve bunun sağında biri kadın diğeri erkek ve sakallı olmak üzere sağda ayakta birer heykel vardır. Mukabil cephede iki uçta biri sağa diğeri sola müteveccih olmak üzere sandalyalara oturmuş heykellerden sağdaki bir filozof veya rhéteur'e benzeyişi olan mebzul saç ve sakallı bir şahıs vardır ki hiton üzerine genişçe bir tünik giymiş ve sol elinde yarı kıvrık bir rulo tutmakta ve sağ elile sakalını okşamaktadır. Kadın heykeli ise kısmı ülyası mailen kırılmıştır. Bu kısım ateş ve sudan fazlaca müteessir olmuş bulunuyor. Bunun da geniş ve bol kıvrımlı bir tünik taşımakta olduğu görülüyor. Merkezi nişin içinde hiton üzerine himatyona bürünmüş sol elile sağ kolu altından inen libasın kıvrımlarını taşımakta sağ kolunu serbestçe aşağı sarmakta olan şahsın yüzü maalesef bir çekiç darbesine maruz kalmış olduğundan tepeden boyuna kadar kâmilten mefkut ise de arkasında taşıdığı elbisenin delâletile bunun bir erkek heykeli olduğu anlaşılır. Gerek bu ve gerek mukabil arka cephesindeki merkezi nişler içerisindeki heykellerin mezarda medfun olan zevç ve zevceye ait olmaları melhuzdur. Merkezî nişin sağ ve solunda ayakta giyinmiş iki kadın heykeli vardır. Soldakinin başı kırık ve elbisesi fazlaca aşınmıştır. Sağdaki kadın heykeli lâhdi tezyin eden heykellerin içinde en iyi halde bulunanıdır. Cenaze merasimine uygun bir şekilde giyinmiş ve başı yarı örtülü olan bu kadın, veçhen çok güzel ise de sanii endamındaki tenasüpte pek o kadar muvaffak olamamıştır. Başa nispetle vücutta mahsûs surette bir kısalık fark olunur.

Küçük cephenin birinde; geniş bir hitona bürünerek yüzü sağa mü-

teveccih olmak üzere iskemleye oturmuş bir kadın heykelile sağ ve solunda ayakta melbus birer erkek (?) heykelini buna mukabil yüzde dahil Pseudoprtite itlak olunan ve bir ma'bet veya sanktüer methaline andırışı olan kapının üzerinde (Ana teknenin aslı tezyinatından olan frontonun tam ortasına tesadüf eden kısımda) külfetli bir surette işlenmiş bir (Lento) görülür. Kapının iki tarafında sağdaki erkek soldaki kadın olmak üzere ayakta melbus iki keykel ve kapının önünde üç ayaklı (ayağın biri mefkut) meyva veyahut buna mümasil takaddümlari taşıyan müdevver bir masa ile kadının sol gerisinden kapıya doğru ilerlemiş küçük bir buğanın ön kısmı manzur olur. Tekneyi süsliyen eşhas arasında nekadar değişiklik olursa olsun birçok aksamı hasara uğrayan Sidamara tipindeki bu güzel eser M. S. II inci asrın sonlarına mensup kıymetli bir san'at eseridir. Lâhdin, Hacı Bayram önündeki bahçede uzun zamanlar tesirâtı havaiyeye maruz kalmıyarak bir sakıf altına alınması şayanı arzudur.

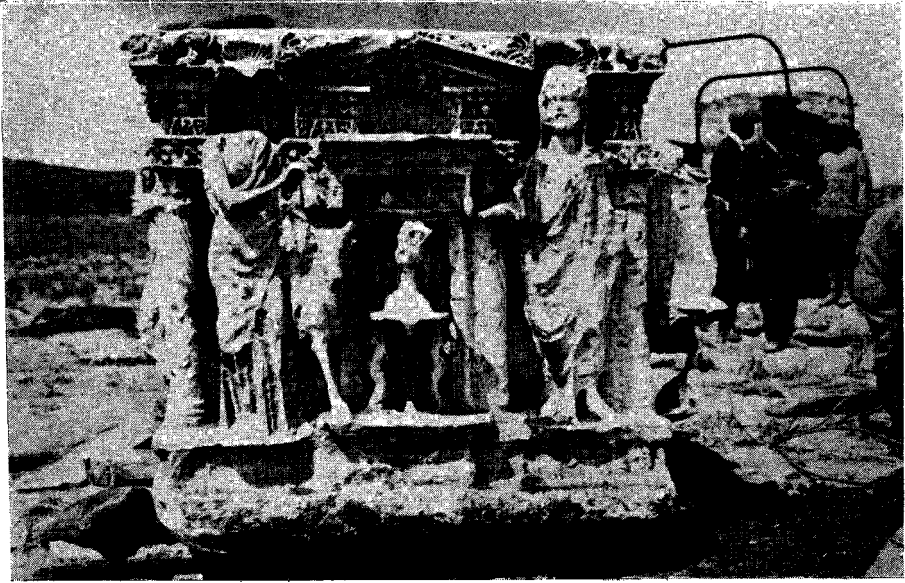
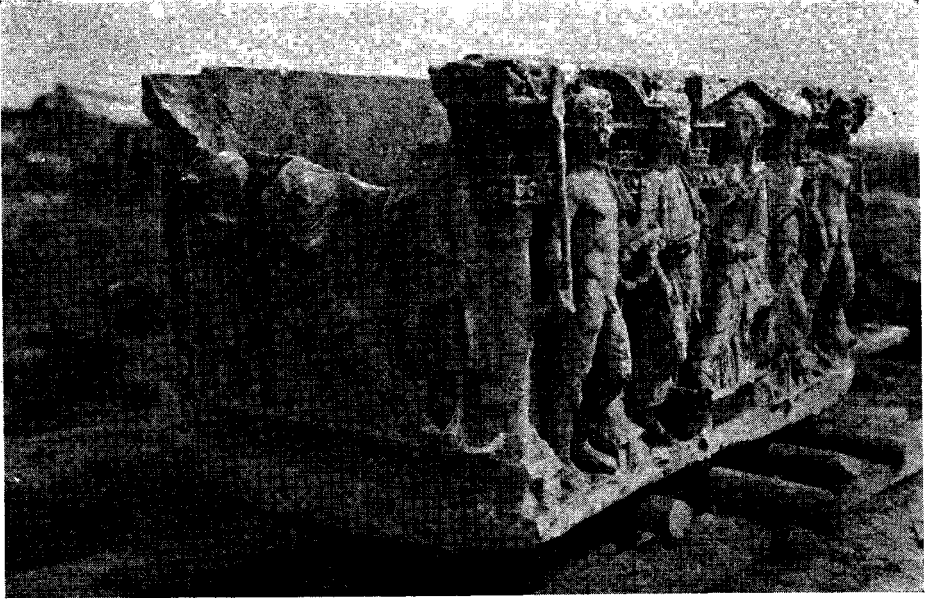

Şuhut lâhti yerden çıkarılırken

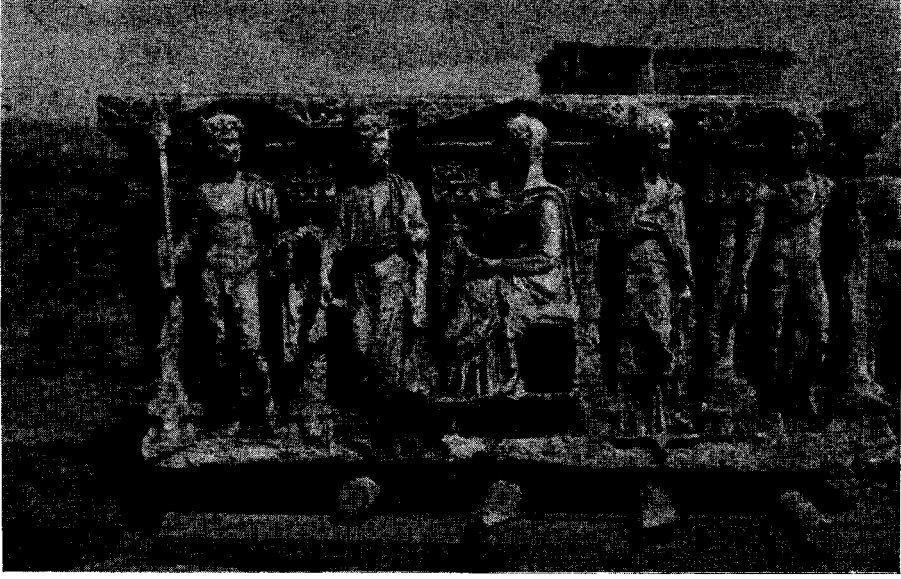

Şuhut lâhti kamyona konurken

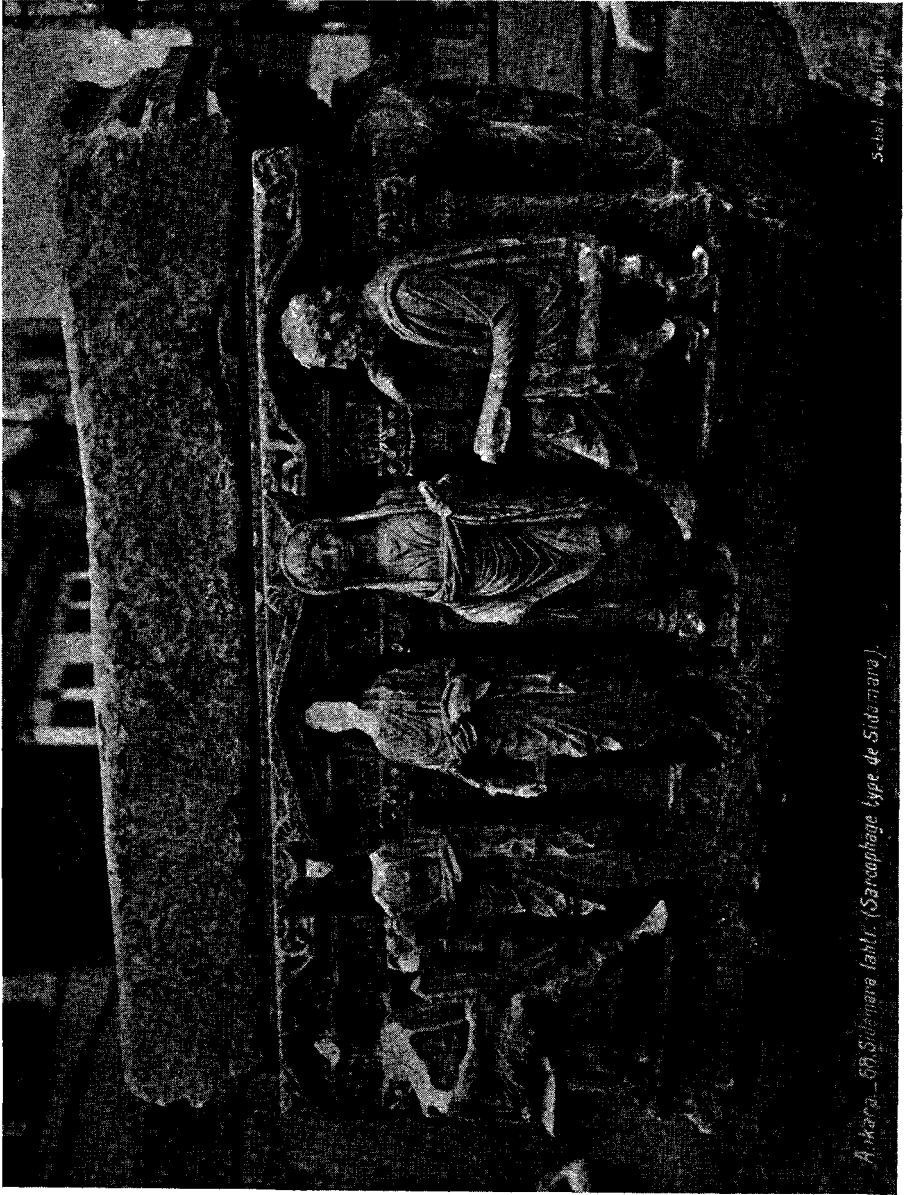
Lâhtin küçük yüzleri

Lâhtin büyük yüzü

Lâhtin büyük yüzündeki figürlerden

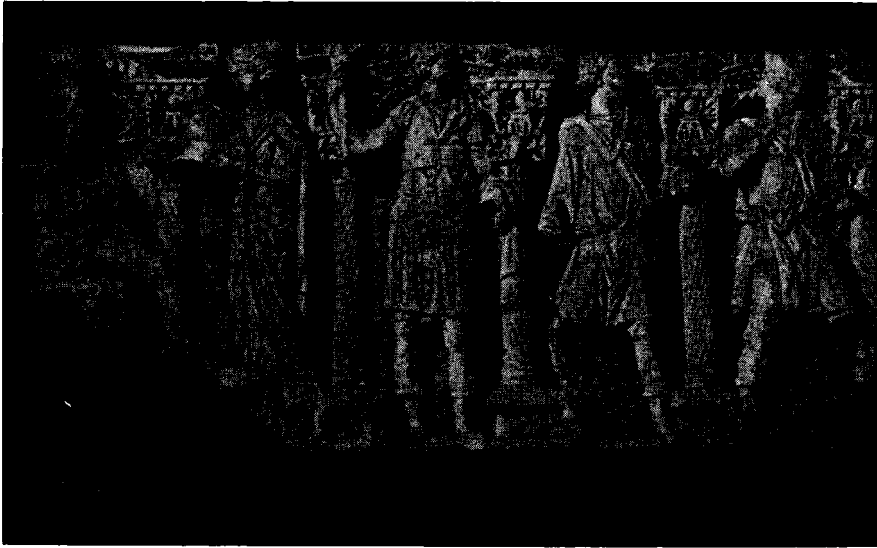
Ashoka - 6th Sulamana labiti. (Sarnathage kope de Suda maha).

Schell, G. (1911)

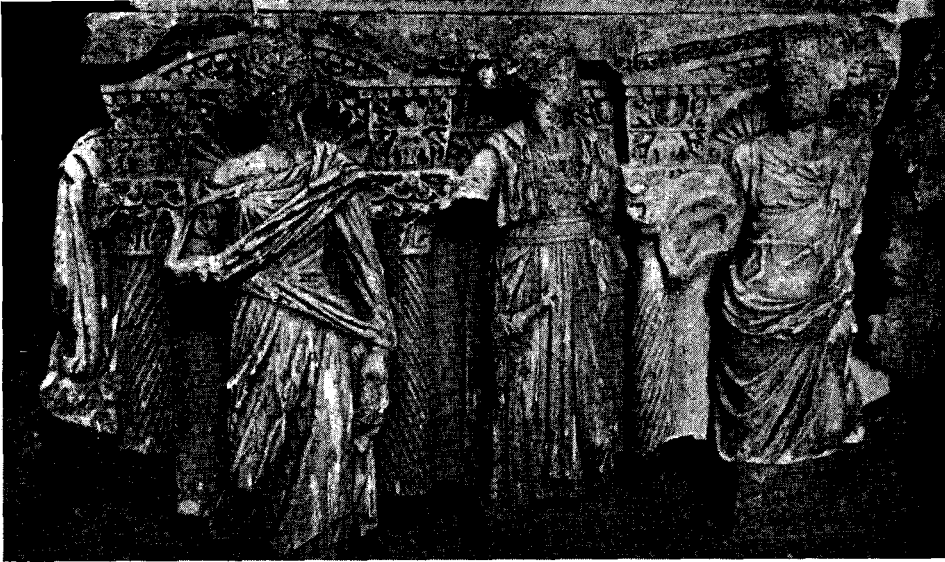
Lähtin Ankarada kanaõn konduktan somra

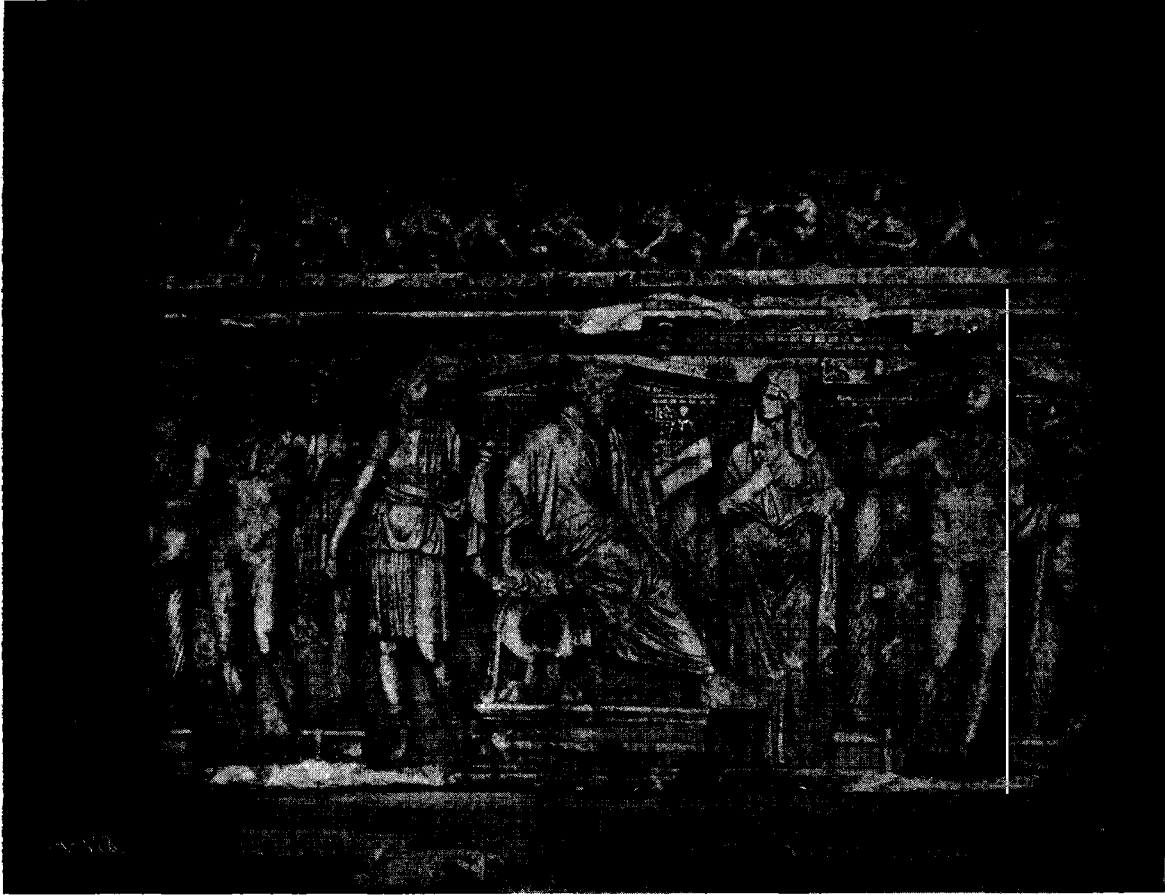
İzmir Müzesinde Sidamara lâhti tipinde bir lâhtin parçaları

Konya Müzesinde Sidamara lâhti tipinde bir lâhtin büyük yüzü

Bursa Müzesinde Sidamara lâhti tipinde bir lâhit parçası

İstanbul Müzesindeki Sidamara lâhti

İSTANBUL ASARIATİKA MÜZESİNDEKİ KURŞUN LÂHİTLER KOLLEKSİYONU

İstanbul Müzeleri U. Müdür Muavini

Dr. Arif Müjid

İstanbul Asariatika Müzesinde 1885 senesindenberi mühim bir kurşun lâhitler koleksiyonu bulunmaktadır. Bunlara dair "Joubin" in "Luhût ve mekabiri atika kataloğu" ndaki kısa notlardan (No. 6 - 24) maada hiçbir şey yazılmamıştır. Bu lâhitlere dair yapmış olduğum tetkikatı geçen sene Alman arkeoloji mecmualarından "Jahrbruch des Deutschen Archaologischen Institutes, Archäologischer Anzeiger 1933, S. 387 v. s." da neşreylemiştim. Üzerlerindeki kabartma tezyinattan dolayı Fenikede Roma devrine ait mühim san'at eserleri teşkil eyleyen bu lâhitlere dair (Dergi) de dahi birkaç satır yazmak, zannederim faideden hali değildir.

İstanbul müzesindeki kurşun lâhitler üç gruba ayrılır. Birinci gruba «sütunlu lâhitler» ismini verebiliriz. Bunların uzun taraflarında tefne yapraklarile tezyin edilmiş ve bükülmüş iplerle çerçevelenmiş bir friz «korent» tarzında sütunlar tarafından taşınmaktadır. Fakat bu «arşitektonik» tezyinat kısa taraflarda mevcut değildir. Sütunların arasında ayakta duran insanlar, havada uçan (Eros) lar, yahut kartal ve aslan gibi muhtelif hayvanlar tasvir olunmuşlardır. Lâhitlerin kısa taraflarında bir mabet cephesi görülür (Resim: 1-2). Bu lâhitlerde alt kısımda insan ve sütunları taşımağa mahsus bir zemin hattı yahut bir kaidenin bulunmaması göze çarpar. Bu hususiyet şu suretle izah olunabilir: Kurşun levha tam sütunların altındaki noktada içeri doğru bükülür ve bu suretle sütun ve insanlar doğrudan doğruya lâhitin bulunduğu zemin üzerine istinat ediyorlarmış gibi gösterilirdi. İkinci grup «sathî ve hendesî tezyinatlı lâhitler» i ihtiva etmektedir. Bu gruba dahil lâhitlerin biçimleri ince uzundur. Bazıları bir tarafa doğru incelerler. Kapaklar düzdür. Tezyinat bükülmüş yahut boncuklarla süslenmiş ipler vasıtasile gösterilir. Motifler tamamen hendesidir. Mustatil, murabba veyahut mainlerin arasında isfenksler, medüz başları, Atena, Nike ve Psişe gibi muhtelif ilâheler tasvir olunurlar (Resim: 3-12). Üçüncü grup «zengin tezyinatlı sütunlu lâhitler» tarafından temsil olunur. Bu gruptaki lâhitlerin biçimleri ince uzundur. Kapaklar yuvarlaktır. Helezonî yahut şakulî yivli sütunlar üzüm veyahut sarmaşık yapraklarile süslenmiş bir kaidenin üzerindedirler ve defne yapraklarını havi bir friz taşımaktadırlar. Bu sütunlar aralarında ekseriya altı, nadiren yedi murabba saha teşkil ederler. Bu sahalar isfenks, medüz başları, yunus balıkları, vazolar, defne ve üzüm

yapraklarile tezyin edilmişlerdir. Motifler murabba sahalarının zaviye hatlarına göre tanzim edilmişlerdir. Murabbain merkezi, yani zaviye hatlarının iltisak noktası bir isfenks, yahut bir medüz başı tarafından işgal olunmaktadır. Murabbain köşelerindeki yunus balıkları, yahut defne yaprakları bu merkeze doğru uzanmaktadır. Lâhitlerin kısa cephelerinde sekiz kollu yıldız, yahut bir mabet cephesi vardır. Kapakların üzerinde defne, yahut sarmaşık yapraklarile tezyin edilmiş ve aralarında büyük mainler teşkil eyleyen frizler görülür (Resim: 13-20).

Kurşun lâhitler Fenikedede, bilhassa Berut ve Sayda civarında bulunurlar. Avrupa kıtasında bunlara Sicilya adasında, İtalya ve Fransa ve cenubî Almanyada tesdüf edilir. Şimalî Afrikanın muhtelif yerlerinde dahi bu kabîl lâhitler meydana çıkmışlardır. Fenikedede kurşun lâhitler üzerleri düz yahut kemerlerle örtülmüş mağaralarda bulunurlar. Bu mağaralar pek derin değildirler. Taş bir merdiven vasıtasile bunların içine inilir. Duvarlar üzerinde boyalı tezyinatı havi bir alçı tabakasile örtülmüştür. Duvarların içinde ekseriya iki lâhit ihtiva eden höcereler vardır. Bu lâhitlerden biri toprağın üstündedir ve toprağın içindeki lâhitten bir mermer kapak vasıtasile ayrılmıştır. Toprağın içindeki lâhit ekseriya kurşun veyahut topraktan mamuldur. Yukarı tabakada bulunan lâhit ise itinalı bir surette yapılmış tezyinatı havidir ve taştan yapılmıştır [1]. Bazan daha iyi muhafaza olunmak üzere kurşun lâhitler toprak bir lâhtin içine vazolunmuşlardır[2]. Mısırdaki dahi mumya şeklindeki tahta lâhitler taş bir lâhtin içine konulurdu [3].

Kurşun lâhitler toprak kalıplar içine dökülmüş birkaç milimetre kalınlığında levhalardan mürekkeptirler. Lâhtin dört cephesi alt kısmı ile beraber lehimenirdi. Kapaklar bir tarafa açılırdı. Bazı uzun cephelerin üst kısımlarında (Resim: 1) ve kapakların alt kenarlarında içerleri boş üstüvaneler göze çarpmaktadır. Bunların ortasından geçirilen madenî bir çubuk lâhit ile kapağı birbirine raptederdi. Bu suretle her tarafı temamilen kapalı olan kurşun lâhit içine vazodilmiş cesedin bozulmadan uzun müddet muhafazasını temin ederdi. Bunda tabii Mısır tesirleri vardır. Bazı kurşun lâhitlerin bir tarafa doğru daralan ve mümkün merteye insan şekline uyan biçimleri dahi Mısırdaki sık sık tesadüf edilen mumya şeklindeki lâhitlerin tesiri altında vücuda gelmiştir.

Birinci ve ikinci gruba mensup lâhitlerin kapakları düzdür [4]. Düz lâhit kapaklarına Mısırdaki Orta İmparatorluk zamanındanberi tesadüf olunur. Yunanistanda bu şekil hendesî tezyinatı havi «kül muhafaza» larında görülür ve Milâttan evvel dördüncü asra kadar devam eder. Cenubî Rusya-

[1] Contenau, *La civilisation phénicienne*, S. 255-257.

[2] Contenau, zikrolunan eser S. 270/1. - Ceccaldi, *Revue archéologique* 1869, I, S. 224 de kurşun lâhitlerin içinde ikinci bir toprak lâhtin bulunduğunu iddia ederse de bu doğru değildir.

[3] Erman-Ranke, *Aegypten und aegyptisches Leben*, S. 355.

[4] Perrot-Chipiez, *Histoire de l'Art dans l'Antiquité III*, Res. 123 ü dahil mukayese ediniz.

dan Pireye ithal edilmiş bir lâhitte dahi böyle düz bir kapak mevcuttur [5].

Üçüncü grup lâhitlerinin kapakları ise yuvarlaktır. Yuvarlak kapaklı kutular Hellenistik devrine ait Yunan mezartaşları üzerinde tasvir olunmuşlardır [6]. İstanbul müzesinde bulunan topraktan mamul bir kutunun dahi yuvarlak bir kapağı vardır [7]. Midillide yuvarlak kapaklı kutuları takliden yapılmış üç büyük taş mezarların üst kısımlarını tezyin ediyorlardı [8]. Roma İmparatorluğu zamanında bu kabîl yuvarlak kapaklara Ravenna lâhitlerinde tesadüf edilir [9]. Aynı kapak şeklinin Suriyede dahi kullanıldığını aşağıdaki misaller gösterirler: Sayda civarında yuvarlak kapaklı ve «girland» tezyinatını havi birçok lâhitler bulunmuştur [10]. Bunların çam ağacından mamul tahta kutuları takliden yapılmış olduklarını Mendel kataloğunda izah eylemiştir [11]. Contenau tarafından «La civilisation phénicienne» (Resim: 106) da fotoğrafisi dercolunan renkli mermerden yapılmış bir lâhit kapağını dahi burada zikredebiliriz. Filistinde bulunmuş olan İbranilere ait kemik kutuları aynı şekilde kapakları havidirler [12]. Bu kapak şeklinin menşeyini Mısırdaki aramak lâzımdır. Eski imparatorluk devrine mensup bir granit lâhitin kapağı yuvarlaktır [13]. Yua ve Tuantın (18 sülâle) mezarında bulunmuş olan bir tuvalet kutusunun kapağı dahi aynı şekildedir [14]. Teb'de bulunmuş ve Milâttan evvel 600 senesine ait ilâh Ammon'un papazı Pestefi'ye ait tahta lâhit [15], Abusirde [16] ve Cenubî Rusyada, Kırırda (Kerç ve civarı) [17], Yunan ve Roma mezarlıklarında bulunmuş olan tahta lâhitlerin kapakları yuvarlaktır. Fakat bu lâhitlerde kapaklar bir tarafa açılmazlar [18]. Watzinger'e göre bu gibi lâhitlere «üzerleri kemerle örtülü bir oda» şekli verilmek istenilmiştir [19].

[5] C. Watzinger, Griechische Holzarkophage (Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft, 16) S. 63 ve s. Pire'deki lâhte dair: Watzinger, ismi geçen eser S. 41, 66 (No. 59).

[6] Pfuhl, Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Institutes 19, 1905 S. 52 Res. 5. S. 59 ve 60 ı dahil mukayese ediniz.

[7] Mendel, Catalogue des figurines grecques S. 438 Nr. 2964.

[8] Lolling, Athenische Mitteilungen 11, 1886, S. 267/8.

[9] Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst I, levha 13, 1/2. Glück, Die christliche Kunst des Ostens, levha 20/1.

[10] Renan, Mission de Phénicie, levha 29, 59. Perrot-Chipiez, zikrolunan eser S. 175. Res. 119.

[11] Mendel, Catalogue des Sculptures L, S. 77/8. Contenau, zikrolunan eser, S. 266/7. yi dahil mukayese ediniz.

[12] Dussaud, Monuments palestiniens et judaïques du Musée du Louvre No. 17, 26 27, 31, 93.

[13] Winter, Kunstgeschichte in Bildern. 2. Auflage. 51, 3.

[14] Quibell, The Tomb of Yuia and Thuiu. Erman-Ranke, ismi geçen eser, S. 216, levha 14, 1.

[15] Şimdi Berlin Müzesindedir. Katalog No. 273. Watzinger, ismi geçen eser S. 64/5. Winter, ismi geçen eser S. 31, 1.

[16] Watzinger, zikrolunan eser S. 3/4, 8/9, 41/2.

[17] Watzinger, S. 42. No. 22; S. 56, No. 39.

[18] Watzinger, S. 26.

[19] Zikrolunan eser S. 72.

Kurşun lâhitler Abusir lâhitlerinin mütemmimidirler. Fenikedeki pek çok imal olunan yuvarlak kapaklı tahta kutular kurşun lâhitlere örnek olmuşlardır.

Birinci gruba dahil lâhitleri «sütünlü lâhitler» diye tavsif etmiştik [20]. Bu lâhitler Saydada bulunmuş olan meşhur «ağlayan kadınlar» lâhitini hatırlatmaktadırlar. Bu lâhitin haricî şekli bir Yunan mabedini taklit etmekte ise de tasvirleri Eski Şark, bilhassa Fenikedeki cari cenaze merasimini vazıh bir surette göstermektedirler [21]. Abusirde ve Kerçte bulunan ve Watzinger tarafından «Haussarkophage = ev şeklinde lâhitler» tesmiye olunan tahta lâhitler [22] kurşun lâhitlere tam bir analogi teşkil ederler. Bu lâhitlerin uzun cephelerindeki arşitektonik taksimat Yunan ve Roma sütünlü lâhitlerin aksine olarak, ıpkı kurşun lâhitlerde olduğu gibi kısa cephelerde mevcut değildir. Tahta lâhitlerde yarım sütunlar tahtadan, diğer tezyinat alçı ve kemikten olup asıl lâhit kutusunun üzerine yapıştırılmışlardır. Kurşun lâhitlerdeki kabartma tezyinat dahi yapıştırılmış hissini vermektedir (199 sahifeye müracaat). Bunu bilhassa üçüncü grup lâhitlerinde görürüz.

Birinci grup lâhitlerinde, sütunların arasında Yunan ve Roma lâhitlerinde olduğu gibi insan ve hayvanlar bulunmaktadır. Küçük Asyada bulunmuş olan sütünlü lâhitleri Weigand «Lidya» ve «Sidamara» gruplarına ayırmıştır [22 a.]. Bu lâhitlerin dört cephesinde üzerlerinde kemer, yahut düz bir arşitrav bulunan sütunlar vardır. Bilhassa kurşun lâhitlere tesir eden bu son şekil, üzerinde Herkül tasviri bulunan lâhitlerde görülmektedir [23]. Bu lâhitlerin dahi helezonî yivli sütun gövdeleri ve Korent tarzında sütun başlıkları vardır [24]. Sütunların üzerinde düz bir arşitrava Küçük Asya tesiri altında olan Roma şehrinde ve Garbî Roma eyaletlerinde bulunan Hıristiyan sütünlü lâhitlerinde tesadüf olunur [25]. Bu şekilde lâhitlerin Suriyeye ihraç olduklarını biliyoruz [26]. Binaenaleyh kurşun lâhitleri imal eden san'atkarların iki tesir altında kaldıklarını kabul etmemiz lâzımgelir: Birinci tesir Abusirde bulunan tahta Mısır lâhitleri tarafından, ikinci tesir ise Fenikedeki mevcut olan Yunan-Roma sütünlü lâhitleri tarafından icra edilmiştir. Her ne kadar Abusir lâhitleri Watzinger tarafından takribî olarak Milâttan evvel dördüncü asra atfolunuyorsa da bunların bilhassa üçüncü gruba mensup kurşun lâhitlerle olan müşabehetlerinden dolayı Roma İmparatorluk devrine ait olmaları lâzımgelir.

İstanbul müzesinde birinci gruba ait 6 lâhit parçası bulunmaktadır.

[20] Bu grup lâhitlerinin sütunları helezonî yivlidir. En eski helezonî yivlere Milâttan sonra 1 inci asra ait Dura-Evropos duvar levhalarında tesadüf olunur:umont, Fouilles de Doura-Europos, S. 77 v. s., levha 44 v. s.

[21] Studniczka, Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Institutes 9, 1894, S. 201 v. s. - Mendel, Catalogue, I, S. 69 v. s.

[22] Zikrolunan eser S. 45 v. s.

[22 a.] Jahrbuch des Archäologischen Institutes 29, 1914, S. 73.

[23] Robert, Antike Sarkophagreliefs III, 131 ve 141.

[24] Rodenwaldt, Römische Mitteilungen 38/9, 1923/4, S. 6.

[25] Rodenwaldt, aynı makalede S. 31 v. s.

[26] Rodenwaldt, Jahrbuch des Archäologischen Institutes 45, 1930, S. 184/6.

Bunların yekdiğerile olan müşâbehetlerinden dolayı aynı imalâthanede yapılmış olduklarını kabul etmek lâzımdır.

Birinci grupun aksi olarak ikinci grup lâhitlerinde kat'iyen arşitektönik taksimata tesadüf olunmaz. Tezyinat henesi ve sathidir. Bu lâhitlerin yine Abusir ve Rusyada bulunmuş olan ve Watzinger tarafından «Kastensarkophage = Kutu şeklinde lâhitler» [27] resmîye olunan tahta lâhitler ile büyük analogileri vardır. Tahta lâhitlerde dahi bükülmüş, yahut boncuklarla süslenmiş iplere ve bunlar tarafından teşkil olunan henesi şekillere tesadüf olunmaktadır.

İkinci grup lâhitleri Berut civarında (Eşrafiye) de bulunmuş ve Mouterde tarafından «Syria 10, 1929, S. 238 v. s.» da neşredilmiş olan kurşun lâhitlere pek benzemektedirler. Meselâ Eşrafiyede bulunan 2 numaralı lâhitin (Resim: 5-6) da olduğu gibi orta kısmında içerisi mainlerle süslü mustatil, yanlarda ise murabba sahaları vardır. Aynı lâhitin kısa tarafında görülen, iki sütun ve bir «girland» tarafından teşkil olunan bina (aedicula) cephesine (Resim: 12 yi dahi mükayese ediniz) Eşrafiyede 5 numaralı lâhitte tesadüf olunmaktadır.

Bu gruba ait birtakım lâhitler (Resim: 7-9) tezyinat olarak üzüm yapraklarile süslü frizler, yahut bir iskemlenin üzerinde mükedder bir vaziyette oturan «Psişe» tasvirlerini (Resim: 11) kullanmaktadırlar. Luvr Müzesinde bulunan [28], yahut E. Renan tarafından neşrolunan [29] bazı kurşun lâhitler aynı seriye dahildirler.

İstanbul Müzesinde bulunan bir lâhit ve bir lâhit kapağının (Resim: 9) üzerinde üzüm salkım ve yapraklarile süslü frizlerin içinde vazolar ve bunların üzerinde oturan kuşlar göze çarpmaktadırlar. «Cannes = Kan» Müzesinde bulunan iki kurşun lâhitte [30] aynı şekilde olan frizlerin içinde fazla olarak insan başlarına dahi tesadüf olunmaktadır. Bu lâhitlerden birinde İsa monogramları dahi mevcuttur.

Bilhassa bu ikinci grupta görülen tezyinat prensipinin esasını mainler teşkil ettiğinden bu motifin ilk evvel nerelerde mevcut olduğunu ve ne suretle Suriyeye geçtiğini tesbit etmek lâzımgelir. Watzinger Homs civarında «Samsigeramos» in mezar abidesine dair yapmış olduğu bir etütte [31] bu motifin Küçük Asyada en eski zamanlardanberi mevcut olduğunu [32], Helle-

[27] İsmi geçen eser S. 25 v. s.

[28] Ledrain, Catalogue des monuments phéniciens du Musée du Louvre, S. 7.

[29] Mission de Phénicie, levha 60, 1.

[30] Cabrol, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie II, 2. S. 3282, Res. 2356/8. - Rossi, Bolletino di archaeologia christina, 1873, S. 77 v. s. levha 4/5. - Leclercq, Manuel d'archéologie chrétienne II, S. 572/3, Res. 382. - Billiet, Gazette des Beaux-Arts, 1931, S. 13 v. s. Res. 25/7.

[31] Konsthistoriska Sällskapet Publikation, 1923, S. 18 v. s.

[32] Frigya mezar cepheleeri: Perrot-Chipiez, Histoire de l'Art V, Res. 48, 58, 59, 60, 61. v. Reber, Die phrygischen Felsfassaden (Abhandlungen der Münchener Akademie 1897), Levha 4-8. "Gordion" da bulunmuş olan mabet cephesi: A. ve G. Körte, Gordion,

nistlik devrinde Akdeniz havzasına yayıldığını [33], Romalılar devrinde Küçük Asyadan Suriyeye geçtiğini (Milâttan sonra 1-2 inci asır) göstermiştir.

Resim 7 de görülen lâhitte tezyinat sathî olmakla beraber üçüncü grup lâhitlerinin cephe taksimatını esas itibarile ihtiva etmektedir: Alt kısımda kaide olarak üzüm yapraklariyle tezyin edilmiş bir şerit, bunun üzerinde zaviye hatları, yahut gırlantılar ile süslenmiş mustatil sahalara, üst kısımda arşitrav makamında olan yine üzüm yapraklarını havi ikinci bir şerit. Fakat üçüncü gruptaki taksimat daha fazla «arşitektonik» mahiyettedir. Meselâ orta kısımda boncuklu şakulî iplerin yerine sütunlar kaim olmuştur.

Üçüncü grup lâhitleri ilk bakışta birinci grup lâhitlerine benzemektedirler de bazı mühim noktalarda bunlardan ayrılmaktadırlar. Birinci grupta sütunların arası, içinde insanlar ve hayvanlar duran bir boşluk olarak telâkki edilmiştir. Halbuki üçüncü grup lâhitlerinde sütunların arası üzerlerine muhtelif tezyinî motifler yapıştirılmış hissinin veren düz satırlardan ibarettirler.

Düz satırlar üzerine yapıştirılmış muhtelif tezyinî motiflere Abusir ve Kerç tahta lâhitlerinde tesadüf olunur. Bu lâhitlerde tahta, alçı, kemik gibi madenlerden yapılmış olan yarım sütunlar ve diğer tezyinî motifler tahta lâhitin cephelerine yapıştirılmışlardır. Bilhassa Cenubî Rusyada «Mitridat» mezarında bulunmuş olan bir lâhit Eşrafiyede meydana çıkarılmış olan 2 numaralı lâhte pek benzemektedir: Her ikisinde iyonik tarzında sütunlar, alt kısmı denticule = diş şeklinde çıkıntılarla süslü bir korniş ve çelenkler vardır [34]. Abusirde bulunmuş olan diğer bir lâhitte helezonî yivli sütunlar mevcuttur [35]. Abusirde bulunan 8 numaralı lâhitte madalyonlar içine vazedilmiş medüz başları esas tezyinatı teşkil ediyorlardı [36]. Cenubî Rusya lâhitlerinde Eros, Medüz başları ve Yunus balıkları bulunurlar [37]. Aynı zamanda gerek Mısır, gerek Cenubî Rusya mezarlıklarında alçıdan, yahut pişmiş topraktan yapılmış birçok heykelcikler bulunmuştur. Bunların arkalarının tamamen düz olduğuna nazaran tahta bir satır üzerine yapıştirilmek için imal edildikleri meydana çıkar [38].

Madenî ve tunç tezyinî motifleri düz satırlar üzerine yapıştırmak usulüne Mısırdaki Orta İmparatorluk zamanından itibaren, Asurilerde ve Yunanlı-

(Ergänzungsheft V zum Jahrbuch) S. 153. Küçük Asya hendesî tezyinatlı vazoları hakkında: Körte, ismi geçen eser, evha 2/3. Schweitzer, Athenische Mittheilungen 43, 1918, 1. v. s., 128 v. s.

[33] Milâttan evvel 3 üncü asır vazoları: Watzinger, zikrolunan eser S. 33. Ptolemyos IV e ait Nil gemisi: Caspari, Jahrbuch des Archäologischen Institutes 31, 1916, S. 5, 59. Pompeyi şehrinde bu motife Hellenistik devrinden şehrin Vezüv tarafından tahribine kadar tesadüf olunur: Fiorelli, Scavi di Pompei L. 9. Helbig, Untersuchungen über die campanische Wandmalerei, S. 134.

[34] Watzinger, Griechische Holzarkophagen, S. 49, No. 30.

[35] Watzinger, zikrolunan eser, No. 51.

[36] Watzinger, zikrolunan eser, S. 32/3, No. 58/9.

[37] Watzinger, zikrolunan eser, S. 55/6, 87.

[38] Watzinger, zikrolunan eser, S. 60/2.

larda tesadüf olunur^[39]. Aynı teknik Fenikede dahi mevcuttu. Burada tunçtan mamul aslan başları tahta kutuların üzerine raptolunurları^[40]. Sayda civarında bulunan aslan başları ve gırlantları havi taş lâhitler işte bu gibi tahta kutuları takliden yapılmış eserlerdir^[41]. Bizim kurşun lâhitlere gelince, eridilmiş kurşun toprak kalıplar içine döküldükte lâhtin cephesini yahut kapağını teşkil eyliyen levha muhtelif tezyinî motiflerle birlikte bir kül halinde meydana gelirdi. Bu üçüncü grup lâhitleri iyice tetkik edildikte tezyinî motiflerin konturlarının bilhassa tebarüz ettirildikleri, binaenaleyh bunların lâhit cephesinin üzerine yapıştırılmış gibi gösterilmek istenildiği meydana çıkar.

İstanbul Müzesinde bu üçüncü gruba dahil 22 adet lâhit ve lâhit parçası mevcuttur. Bunlardan bazılarının sütunları helezonî yivli (Resim: 13), diğerlerinin sütunları ise irtifalarının 2/3 nisbetinde şakulî yivlidir. (Resim: 16). Yalnız Resim 20 de görülen lâhit cephesinde helezonî yivli korent tarzında sütunların arasında iyonik başlıklı ve ikinci grup boncuklu iplerini hatırlatan ufki yivli sütunlar mevcuttur. Buna benzeyen bir parça Clermont-Ganneau tarafından neşrolunmuştur^[42]. Diğer bir lâhit Luvr Müzesinde bulunmaktadır. Bu üç parçadan başka üçüncü gruba mensup diğer lâhitlerin aynı imalâthanede yapıldıklarını kabul etmek lâzımdır. Çünkü muhtelif tertiplerde daima tekrür eden aynı motifler ancak bu suretle izah olunabilirler. Boston^[43] ve New-York^[44] müzelerinde bulunan, yahut Clermont-Ganneau^[45] ve R. Dussaud^[46] tarafından neşredilmiş olan bazı lâhitler aynı gruba dahildirler.

Bu gruba mensup lâhitlerde görülen motifleri birer birer tahlil ve bunların menşelerini tesbit etmek pek müşkül bir meseledir. Bu tarzda bir tahlil ancak muhtelif müzelere dağılmış olan kurşun lâhitlerin hepsini tetkik ettikten sonra muvaffakiyetle intaç olunabilir. Bu yolda ilk bir tecrübe Mouterde tarafından yapılmıştır^[47]. Biz burada en mühim addettiğimiz bazı motifleri tetkik ile iktifa edeceğiz.

Birinci grupta pek vazih olmıyan insan şekillerinden maada ayakta duran Pşise^[48], uçan Eros, aslan, kartal ve kumruya tesadüf olunur. Birinci ve üçüncü grup lâhitlerinin kısa taraflarında dört sütundan müteşekkil bir mabet cephesi tasvir olunmuştur (Resim: 2, 18). Orta sütunların arasındaki «arşitrav» yarım daire şeklinde yukarı doğru kıvrılmıştır. «Suriye tar-

[39] Watzinger, zikrolunan eser, S. 86.

[40] V. Mercklin, Archäologischer Anzeiger, 1926, S. 291. v. s.

[41] Mendel, Catalogue des Sculptures I, S. 77/8.

[42] Album d'Antiquités Orientales, levha 50, Res. 2/3.

[43] Inv. Nr. M 1622 A/B; M 1623 A/C. Boston müzeler idaresi, mukayese edilmek üzere bize koleksiyonlarında mevcut kurşun lâhitlerin fotoğraflarını gönderdiğinden burada mezkûr idareye teşekkür eylemeği bir vecibe addederim.

[44] Bulletin of The Metropolitan Museum of New-York, 1932.

[45] Album d'Antiquités Orientales, levha 50, No. 4, 8.

[46] Syria 5, 1924, S. 46 v. s.

[47] Syria 10, 1929, S. 247 v. s.

[48] Perrot-Chipiez, Histoire de l'Art III, Res. 123 de neşrolunan lâhit.

zında fronton» tabir edilen bu şekile Roma İmparatorluk devrinde Suriyede ve Küçük Asyada tesadüf olunur [49]. Suriyede gümüş tepsilerin üzerinde [50], yahut Fenike sikkelerinde aynı şekli görmek kabildir [51]. Taş lâhitler üzerinde böyle bir mabet cephesi Roma civarında Via Salaria'da bulunmuş olan bir lâhitte görülür [52]. Bu tarzda bir fronton Yalovada bulunmuş olan bir mezartaşında dahi mevcuttur [53].

İkinci gruptaki sathî tezyinat bükülmüş, yahut boncuklarla süslenmiş kordonlar vasıtasile teşkil olunmaktadır. Bu kabil kordonlar Kudüs civarında bulunmuş olan İbrânî lâhitlerinin üzerlerinde vardır [54]. Aşağı doğru sarkan girland, madalyonlu ve madalyonsuz Medüz başları Roma devrinde Suriyede en sık görülen tezyinî motiflerdendirler [55].

Rosette = gül motifine Roma İmparatorluğunun son devrelerine ait «diptyche» lerde tesadüf olunur. Bu güller ekseriya birbirinin üzerine vaz edilmiş iki yaprak tabakasından ibarettirler [56]. Weitzmann bilhassa Suriye mimarisinde gül motifinin mühim bir mevki işgal ve büyük bir tenevvü arzettiğini göstermiştir [57]. Suriyede yapılmış mücessem heykellerde, bilhassa bir güneş ilâhı olan «Zevs Heliopolitanus» heykellerinin üzerinde tasvir edilen bu güller yalnız tezyinat olarak değil, fakat dinî bir sembol makamında kullanılmışlardır [58]. Bu nazariye, üzerinde kabartma tezyinat bulunan (St) mabedinin arşitrav parçasile ispat olunur. Burada bir kartalın başının üzerinde hiç şüphesiz güneşi tasvir eden bir gül göze çarpmaktadır [59]. Üzerlerinde gök ilâhlarına ait sembollerin mühim bir mevki işgal ettikleri kurşun lâhitlerde (sahife 204 e müracaat) güllerin dahi bir güneş ilâhile münasebetleri olması lâzımgelir. Kurşun lâhitlerin kısa cephelelerinde görülen ve bir gök ilâhesi olan «Astarte» ye ait sekiz kollu yıldızlar

[49] Kohl-Watzinger, *Antike Synagogen in Galiläa*, S. 147 v. s. Weigand, *Buliciana Strena*, S. 97 v. s. Brüksel müzesinde bulunan ve Clermont-Ganneau tarafından ismi geçen eserinde neşrolunan iki lâhitte (No. 5/6) aynı mabet cepheleri lâhitlerin uzun taraflarındadırlar.

[50] Meselâ Theodosius'un gümüş kalkanını mukayese ediniz: Delbrück, *Consulardiphtychen*, levha 62. Aynı tasviri havi gümüş tabaklar hakkında: Wulff, *Altchristliche und byzançinische Kunst*, S. 197 v. s. Res. 199-201. Diehl, *Syria* 2, 1921, S. 81 v. s.

[51] *Coins of the British Museum (Phoenicia)*. Berut şehri: Levha 10, No. 9/11 Sur şehri: Levha 33, No. 3. Sayda: Levha 24, No. 4; 25, No. 3.

[52] Rodenwaldt, *Archäologischer Anzeiger*, 1930, S. 171, Res. 1, S. 175 Res. 3.

[53] *Dergi*, Sayı I, 1933, S. 115, Res. 2.

[54] Wulff, ismi geçen eser, S. 197. Kudüs civarında bulunan müzeyyen lâhti dahi mukayese ediniz: Perrot-Chipiez, *Histoire de l'Art IV*, Res. 159. Dussaud, *Monuments palestiniens et judaïques*, S. 42, Nr. 26. Mısırdaki Koptlara ait tahta kutuların üzerlerinde dahi bu kabil kordonlara tesadüf olunmaktadır: Strzygowski, *Koptische Kunst*, levha 12.

[55] Renan, *Mission de Phénicie* 411. Perrot-Chipiez, *Histoire de l'Art III*, S. 193/5. Mendel, *Catalogue III*, No. 1161/2, 1167.

[56] Delbrück, *Consulardiphtychen*, levha 8, 42.

[57] Goldschmidt-Weitzmann, *Die byzantinischen Elfenbeinskulpturen I*, S. 13.

[58] Dussaud, *Revue archéologique*; 1903, I, S. 352, Res. 12, S. 357, Res. 15, 1903, II, S. 91 v. s.

[59] Dussaud, *Revue archéologique*, 1903, I, 141.

ile birleştirilen güllerin (Resim: 15-19) güneş ilâhı ile rabitaları olduğunu kabul etmek lâzımdır.

Resim 7-9 da görülen üzüm yaprakları, vazo ve kuşları havi frizler Hıristiyanlık devrine ait frizlere benzemekte iseler de bunların ilk tasvirlerini Milâttan evvel 33/32 senelerinde inşa edilmiş olan Suriyede Sî mabedinde görmek kabildir [⁶⁰].

İkinci grupta, sathî tezyinatın yanında insan ve ilâh tasvirleri dahi mevcuttur. Resim 10 da iki «Nike = zafer ilâhesi» bir askerinin başının üzerinde birer çelenk tutmaktadırlar. Bu kabil tasvirlerle İmparator Hadriyen zamanına ait zırhlı heykellerde tesadüf olunur [⁶¹]. Fakat zırhların üzerinde ilâheler uçarken, kurşun levha üzerine ise murabba sahayı daha iyi doldurabilmek için ayakta dururken gösterilmişlerdir. Saydada bulunan bir lâhit cephesi (Resim: 21) bu levhaya güzel bir analogi teşkil etmektedir [⁶²]. Burada zafer ilâheleri mükedder bir vaziyette oturan bir Psişe'nin başının üzerinde birer çelenk tutmaktadırlar. İlâheler ince uzun cepheyi doldurmak için hemen hemen ufkî bir vaziyette tasvir olunmuşlardır. (Birinci grup lâhitlerindeki Erosları dahi mukayese ediniz, Resim: 2). Biribirlerine karşı «antithétique» bir vaziyette uçan Nike, yahut Eroslara Romen lâhit kapaklarında pek sık tesadüf olunur. Elinde hurma dalı tutan Nike tasvirleri Roma san'atinde birçok asırlar yaşamıştır. İstanbul Müzesinde bulunan Milâttan sonra 5. inci asra ait Nike kabartması [⁶³] kurşun lâhitlerdeki Nikelere pek benzemektedir. Buna mümasil Nike tasvirleri Roma İmparatorluk devrinde Suriyede pek sevilen motiflerden biridir [⁶⁴].

Meyus bir vaziyette oturan kelebek kanatlı «Psişe = Ruh» ilâhesi ise Fenikeye ait bir motiftir (Resim: 11). Buna Fenikedeki kurşun ve taş lâhitlerin üzerinde sık sık tesadüf olunur [⁶⁵]. Bu kabil tasvirlerde ölünün ruhu kelebek şeklinde gösterilmiştir. Saydada bulunmuş olan birtakım taş lâhitler bu motifin muhtelif tahavvül safhalarını göstermektedirler. Bir lâhtin üzerinde eli şakağında pek mükedder bir vaziyette oturan bir kadın ve bunun üzerinde aşağı doğru sarkan bir girland görülür [⁶⁶]. İkinci bir lâhitte ruhun sembolü olan bir kelebek girlandın üzerinde oturmaktadır, [⁶⁷]. Üçüncü bir lâhit meyus kadın ile kelebeğin birleştiğini gösterir: Burada kadının arkasında kelebek kanatları vardır [⁶⁸]. Kurşun lâhitlerde bu kanatlar,

[⁶⁰] De Vogüé, La Syrie Centrale, Architecture I, levha 3. Mabet hakkında: H. C. Butler, Ancient Architecture in Syria A, 6 (1916), S. 365 v. s. Oemlann, Archäologischer Anzeiger, 1921, S. 279.

[⁶¹] Mendel, Catalogue II, S. 316 v. s.; III, S. 345/6, No. 1108.

[⁶²] Şimdi İstanbul müzesindedir. No. 3301. Uzunluk: 2,03. Yükseklik: 0,67.

[⁶³] Mendel, Catalogue II, S. 449 v. s. da bu motife dair hayli izahat vermektedir.

[⁶⁴] Suriyedeki bu kabil eser Dussaud tarafından Revue archéologique 1903, I, S. 140, Not, 1, S. 360, 379, 382; 1903. II, S. 94 No. 2 de neşredilmiştir.

[⁶⁵] Ledrain, zikrolunan eser, No. 17. Renan, zikrolunan eser, levha 60, 1. Contenau zikrolunan eser S. 266/7.

[⁶⁶] Mendel, Catalogue III, S. 611/2, No. 1401.

[⁶⁷] Mendel, Catalogue I, S. 76 v. s., No. 12.

[⁶⁸] Mendel, Catalogue III, S. 612, No. 1402.

kadının gövdesi profil, yahut 3/4 nisbetinde öne doğru çevrilmiş olduğu halde daima «en face» olarak tasvir olunmuşlardır.

Bu kurşun lâhit kapağının üzerinde iki madalyon vardır. Bunların üzerinde Büyük İskenderin «Tetradrahmi» lerinde olduğu gibi [69] tahtının üzerinde oturan Zevs ve ilâhın ayaklarının yanında duran bir kartal tasvir olunmuşlardır. Zevsin başının üzerinde kurşun lâhitlerde pek nadir tesadüf edilen bir kitabe vardır. Bazı yerleri pek bozulmuş olan bu kitabede «Zevs Olimpios» ismini okumak kabildir. Suriye ve Fenikede ikinci bir isim taşıyan Zevs ilâhlarına sık sık tesadüf edilir [70]. Fakat bir lâhtin üzerinde Zevs Olimpios baresne tesadüf olunması Fenikede yerli ilâhların yanında Yunan ilâhı Zevse dahi ibadet olunduğunu gösterir.

Diğer bir lâhtin kısa cephesinde iki sütun ve bir girland tarafından teşkil olunan bir mabet cephesi görülür (Resim: 12). Binanın ortasında bir madalyon içinde bir medüz başı vardır. Bu kabîl tasvirler kurşun lâhitlerin kısa cepheslerinde sık sık kullanılan motiflerdendirler. Fakat bizim parçanın hususiyeti sütunların üzerinde birer insan başının bulunmasıdır. Bunlar herhalde kesilmiş insan başı olmayıp maske olarak kullanılmışlardır. Burada Yunan-Roma dinî tasvirlerinde büyük bir rol oynayan «Säule mit Epithem = üzerinde eşya taşıyan sütun» motifi gösterilmek istenmiştir. Üzerlerinde heykel, vazo gibi muhtelif eşya taşıyan sütunlar Suriye ve Küçük Asya mezar taşlarında [71], yahut Pompeyi duvar boyalarında [72] mevcuttur. Roma İmparatorluk devrinin başlarına ait bir mezar kabartmasında yüksek bir pilye ve bunun üzerinde bir levha ve iki maske bulunmaktadır [73].

Profesör Pfuhl bu abidenin sahibinin Baküs = Dionizos ilâhına tapmakta olduğunu göstermiştir [74]. İlerde göstereceğimiz veçhile ilâh Dionizos'un sembolleri kurşun lâhitler üzerinde pek mebzul olduklarından bu parçanın üzerindeki ilk nazarda acap görünen tasviri aynı ilâhın bir sembolü olarak kabul etmemiz lâzım gelir.

Kurşun lâhitlerde görülen motiflerin bu kısa tahlili Fenike san'atkârlarının pek muhtelif tesirler altında kaldıklarını, muhtelif san'at kaynaklarından aldıkları motifleri birbirinin yanına dizmekle iktifa ettiklerini izah eyledi. Aynı tesirâtı dinî sahada dahi tesbit etmek kabildir. M. R. Dussaud «Notes de mythologie syrienne» ismi altında «Revue archéologique» 1903 ve 1904 te neşrelediği bir makale silsilesinde Fenikeye hariçten gelen dinî tesirleri tahlil eylemiştir. Bu kabîl meseleler için kurşun lâhitler mühim ve

[69] Müller, Numismatique d'Alexandre le Grand, S. 6/7, 10/2, 293 v. s. levha 1/2, 18/20. Bu madalyonlar Müller'in IV üncü ve VI ncı sınıfına tekabül etmektedirler.

[70] Meselâ Zevs Uranios, Megistos, Belos gibi. Mukayese ediniz: Coins of the British Museum (Phoenicia etc.) Dussaud, Revue archéologique 1904, IV, S. 248. Th. Reinach, Textes d'auteurs grecs et romains relatifs au Judaïsme, S. 210/2.

[71] Pfuhl, Jahrbuch des Archäologischen Institutes 20, 1905, S. 49 v. s., 72 v. s.

[72] Rostowzew, Römische Mitteilungen 26, 1911 S. 15, 109, 110 v. s., Res. 1, 17, 38, 61 v. s., levha I. v. s.

[73] Dütschke, Antike Bildwerke aus Oberitalien IV, No. 418.

[74] Jahrbuch des Archäologischen Institutes 20, 1905, S. 74, Not. 101.

sikalar teşkil etmektedirler. Bu makalede muhtelif motifleri din noktai nazarından tahlil etmeğe yer müsait değildir. Bununla beraber bazı mühim sembolleri burada zikretmeği faideden hâli bulmuyorum.

Yunan ilâhları arasında Zevs ve Atena tasvir olunmuşlardır. İkinci ve üçüncü grupun tezyinî motiflerinden olan üzüm ve sarmaşık frizleri, yunus balıkları ve saire Dionizos'a ait sembollerdir [75].

Plinius Berut şarabının meşhur olduğunu yazar [76]. Onun için gerek Berutta, gerek Tır, (Sur) şehrinde Dionizos'un bir mabedi vardı [77]. Zafer ilâheleri (Nike) Suriyede (Aniketos = mağlûp olmaz) vasfını haiz güneş ilâhının yanında mühim bir rol oynarlardı [78]. Kurşun lâhitlerde Psişe şeklini alan «meyus kadın» motifi Fenikelilerin bir müstemlekesi olan Kıbrısta «Amathus» şehrinde bulunan lâhitte, Saydada zuhûr eden meşhur «ağlıyan kadınlar» lâhinde, son senelerde Biblosta hafredilen ve Ramses II. zamanına ait olan «Ahiram» ın lâhinde görülür [79]. İşte bu da Fenikedeki bazı dinî sembollerin binlerce sene yaşadıklarını gösterir.

Aslan Suriye-Fenike abidelerinin üzerinde oldukça sık tasvir olunur [80]. Fenike sikkelerinin üzerinde dahi aslan resimleri vardır [81]. Lukian «De Dea Syria, 41» de aslanın Suriye ilâhesinin mukaddes hayvanı olduğunu zikreder. Aradus ve Berut şehirlerinin sikkelerinde bazen aslanın başının üzerinde bir yıldız gösterilmiştir [82]. Bu da aslanın bir gök ilâhesile, bilhassa «Astarte» ile bir münasebeti olduğunu ispat eder [83]. Bazan aslan doğrudan doğruya bir ilâh telâkki edilmiştir. Meselâ Baalbekte bu ilâhın ismi «Gennaios» idi [84]. Kefr Nebu'da bulunmuş bir kitabede aslan diğer birtakım ilâhların yanında zikredilmektedir [85]. Kurşun lâhitlerdeki aslanın (Resim: 1-2) Dionizos'a pek merbut olan ilâhe «Rhea» ile münasebettar olduğu muhtemeldir [86].

Kartal, Suriye ve Fenike dinlerinde pek mühim bir rol oynar. Bu

[75] Dussaud, Syria 5, 1924, S. 46 v. s.

[76] Naturalis Historia XIV, 7, 74 ve XV, 17, 66.

[77] Nonnos, Dionysiaca XLI, 146. Renan, Mission de Phénicie, S. 582, Not. 2.

[78] Dussaud, Revue archéologique 1903, II, S. 94, Not. 2.

[79] Dussaud, Syria 1930, 11, S. 181 v. s.

[80] Clermont-Ganneau, Mission en Palestine et en Phénicie, Levha 6 A. — Perrot-Chipiez, Histoire de l'Art III, S. 413. — Dussaud, Revue archéologique 1897, S. 328; 1904, IV, S. 229.

[81] Coins of the British Museum (Phonicia etc), Levha 6, No. 8-10. Mukayese ediniz: Dussaud, Revue archéologique 1904, IV, S. 241/2.

[82] Coins of the British Museum (Phonicia etc), Methal, S. XLVIII, levha 8-10.

[83] Biblosta Astarte'nin ismi Thea urania = gök ilâhesi idi: Renan, Mission de Phénicie S. 162, 201, 230 v. s.

[84] Dussaud, Revue archéologique 1904, IV, S. 229/230.

[85] Milâttan sonra 223 senesine aittir.

[86] Dussaud, Revue de l'Histoire des Religions 104, 1931, S. 407, Not 1.

kuş buralarda pek eski zamanlardanberi ölümlerin ruhlarını göklere, güneş ilâhına götürür addolunurdu [87].

«Cannes» müzesinde bulunan bazı lâhitler ise hıristiyanlara aittirler [88]. Bunların üzerinde üzüm yaprakları, vazo ve güvercinlerin yanında İsa monogramları vardır. Milâttan sonra dördüncü asra ait olan bu lâhitler Fenikedeki Dionizos dininin yavaş yavaş hıristiyanlık dini önünde gerilediğini gösterirler. Zaten en eski zamanlardan beri Fenikedeki insanı tabiat, mevsimlere ve toprağa rapteden bir din mevcuttu. Milâttan evvel 7 inci asırda bu din bir nevi «mystère = gizli bir mezhep» şeklini almış ve ortaya Adonis = Eşmun isminde bir ilâh çıkmıştır. İhtimal Hellenistik devrinde Suriyeye, burada üzüm bağları yetiştikten sonra Dionizos mezhebi girmiş ve bu mezhep ancak hıristiyanlık karşısında ortadan kalkabilmiştir [89]. Fakat bu hâdise uzun seneler sürmüş, hatta ilk zamanlarda bu iki din birbirine karışmıştır. Hıristiyan şairi Nonnos şiirlerinde aynı zamanda İsa ve Dionizos'u takdis eyer [90]. Mamafih hıristiyanlığın Fenikedeki ilerlediğini Milâttan sonra 4 üncü asra ait kurşun lâhitler pek vazih bir surette göstermektedirler.

Makalenin sonunda kurşun lâhitlerin hangi devre ait oldukalarını tesbit etmemiz lâzımgelir. Yalnız Eşrafiye'de bulunan ve bizim ikinci gruba tekabül eden lâhitlerin içinde bulunan asar tesbit edilebilmiştir [91]. Beş numaralı lâhitte muhtelif asar arasında üzerlerinde «Klavdia Prokla» ismi yazılı iki altın yüzük bulunmuştur [92]. Harflerin şekli Milâttan sonra ikinci asrın ikinci nisfını göstermektedirler. Fakat bu lâhit pek fazla süslü olduğundan Eşrafiye'de bulunmuş olan lâhitlerin en yenilerinden biridir. Resim 3 ve 5 de görülen çok sade tezyinatlı lâhitlerin herhalde daha eski bir zamana ait olmaları lâzımgelir. Pompeyi şehrinde ve Cenubî İtalyanın muhtelif yerlerinde üstüvane şeklinde bir takım kurşun kutular bulunmuştur [93]. Bunların üzerlerinde medüz başları, bükülmüş, yahut boncuklarla tezyin edilmiş iplerle yapılmış hendesî şekiller vardır. Bu kutular ikinci grup lâhitlerine tam bir analogi teşkil etmektedirler. Bu kutular Milâttan sonra 1-2 inci asra aittirler. Binaenaleyh ikinci grup lâhitlerinden bazılarının (meselâ Resim: 3-6) 2 inci asrın birinci nisfına, hatta belki 1 inci asrın sonlarına ait olmaları lâzımgelir. Resim 11 de görülen kurşun levhadaki tasvirlerin İmparator Hadriyan zamanındaki asar ile büyük müşabeheti olduğunu yukarıda kaydetmiştik. Resim 9 da görülen lâhit kapağının Mi-

[87] Dussaud, *Revue archéologique* 1903, 1, S. 134 v. s. Cumont, *Etudes Syriennes*, S. 117 v. s.

[88] Yukarıda Not 30 a müracaat olunması.

[89] Dussaud, *Revue de l'Histoire des Religions* 104, 1931, S. 406 v. s.

[90] Golega, *Studien über die Evangeliendichtung des Nonnos von Panopolis*, 1930.

[91] *Syria* 10, 1929, S. 245 v. s.

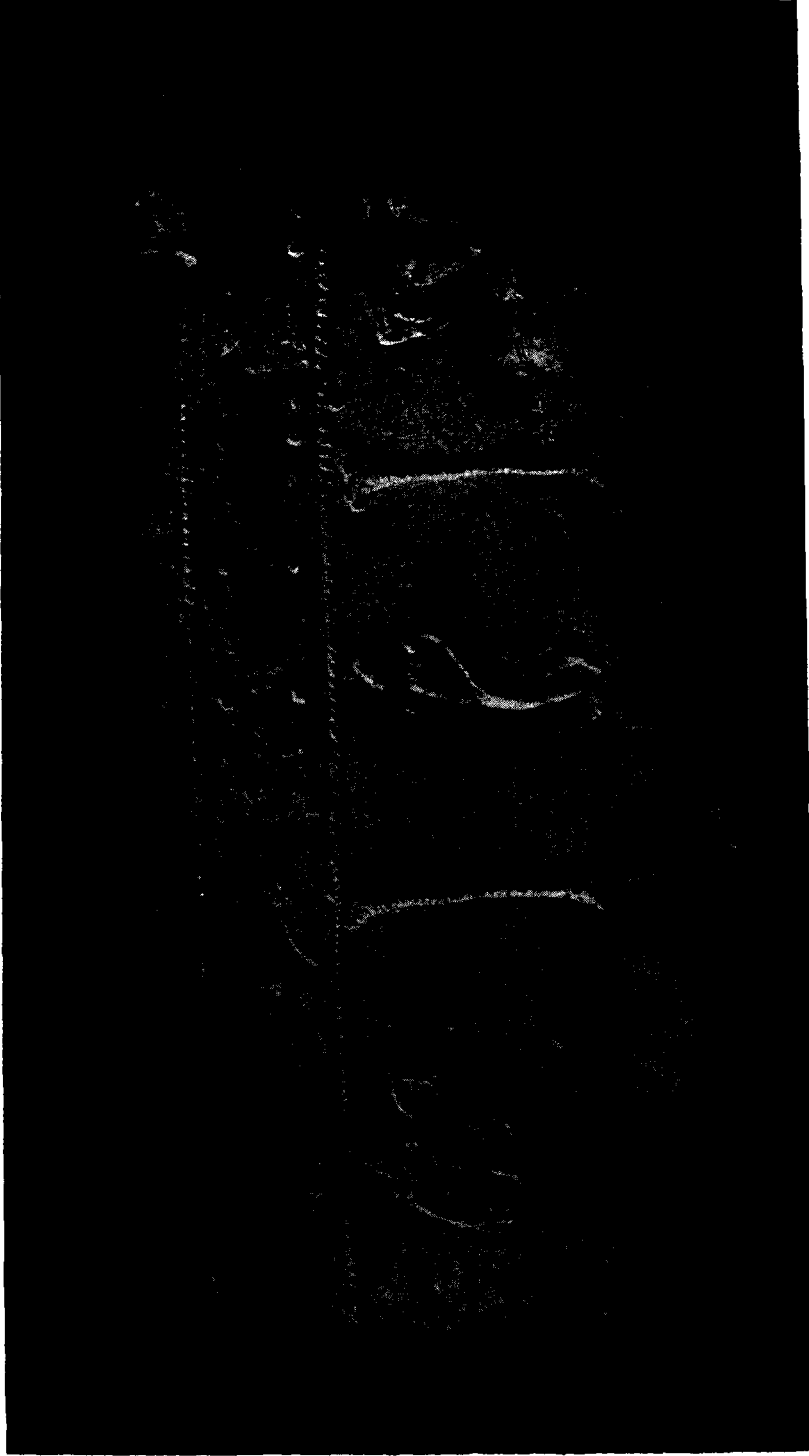
[92] Aynı makale S. 246/7.

[93] Mukayese edilmek üzere bu kutulardan birinin fotoğrafisini bize gönderen New-York Metropolitan Müzesi Konservatörlerinden Miss G. Richter'e burada teşekkür olunur.

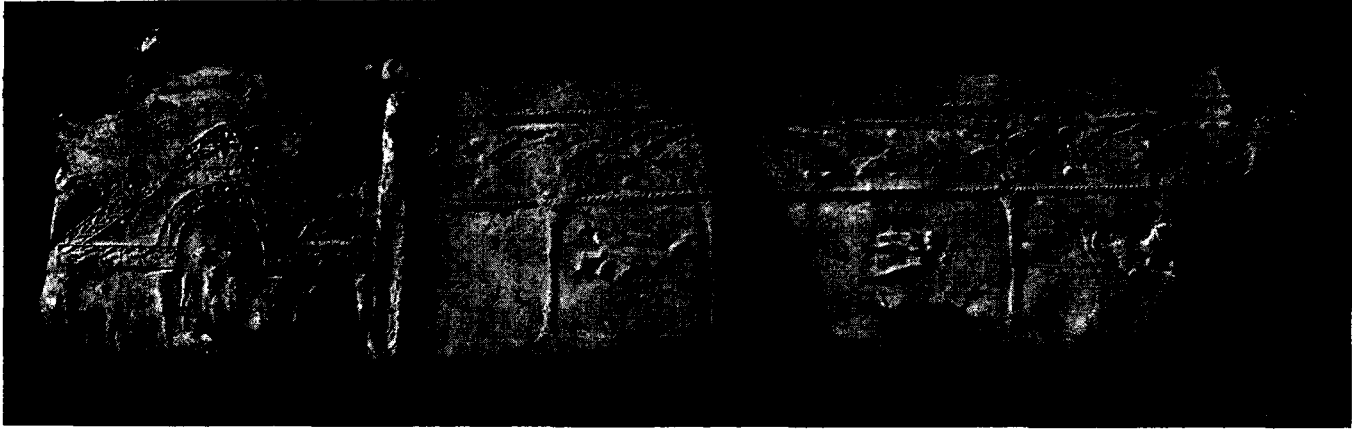
lâttan sonra 4 üncü asra ait monogramlı hıristiyan lâhitleriyle bir seri teşkil ettiğini dahi tesbit eylemiştik. Fakat hıristiyan lâhitlerinde monogramların asıl «composition» a ait olmayıp boncuklu ipler arasında gayrı mütecanis bir surette vazedildikleri nazarı itibara alınırsa İstanbul Müzesindeki bu kapağın ve diğer bir lâhtin daha eski bir zamana ait olmaları lâzımgelir. Mammafih 3 üncü asırda nekadar yukarı çıkılacağını kat'iyetle tesbit etmek şimdilik kabil değildir. Resim 9 daki kapağın ortasında ayakta duran şahıs birinci grup lâhitlerinin üzerinde dahi bulunmaktadır (Resim: 1-2). Hatta müşâbehet o kadar büyüktür ki, bu son iki lâhitte dahi aynı toprak kalıbın kullanıldığını kabul etmek lâzımgelir. İşte bu sayede birinci grup lâhitlerinin dahi Milâttan sonra 3 üncü asırda yapılmış olduklarını tesbit edebiliriz. Üçüncü grup lâhitleri diğerlerinden biraz daha yenidirler. Bunların üzerindeki tezyinat pek zangindir ve main, yahut zaviye hatlarına göre yapılan esas tezyinî prensip bunlarda güçlülükle tefrik olunabilmektedir. M. R. Dussaud bu lâhitlerden birkaçını 3 üncü asrın ikinci nısfına ve 4 üncü asrın başlangıcına ait olduklarını yazıyor ki [⁹⁴] bizim dahi vâsıl olduğumuz neticelere tevafuk eylemektedir. Bu günlük daha kat'î neticelere varmak kabil değildir. Ancak Fenikedeki sistematik hafriyatlarda meydana çıkacak olan, yahut muhtelif Avrupa ve Suriye müzelerinde dağınık bir halde bulunan ve fennî bir surette neşredilmeleri elzem olan kurşun lâhitler, yukarıda bazılarına temas ettiğimiz, Roma eyaletlerindeki tezyinî san'atler tarihi için pek mühim olan meseleleri hal ve tenvir edeceklerdir.

İstanbul, Eylûl 1933

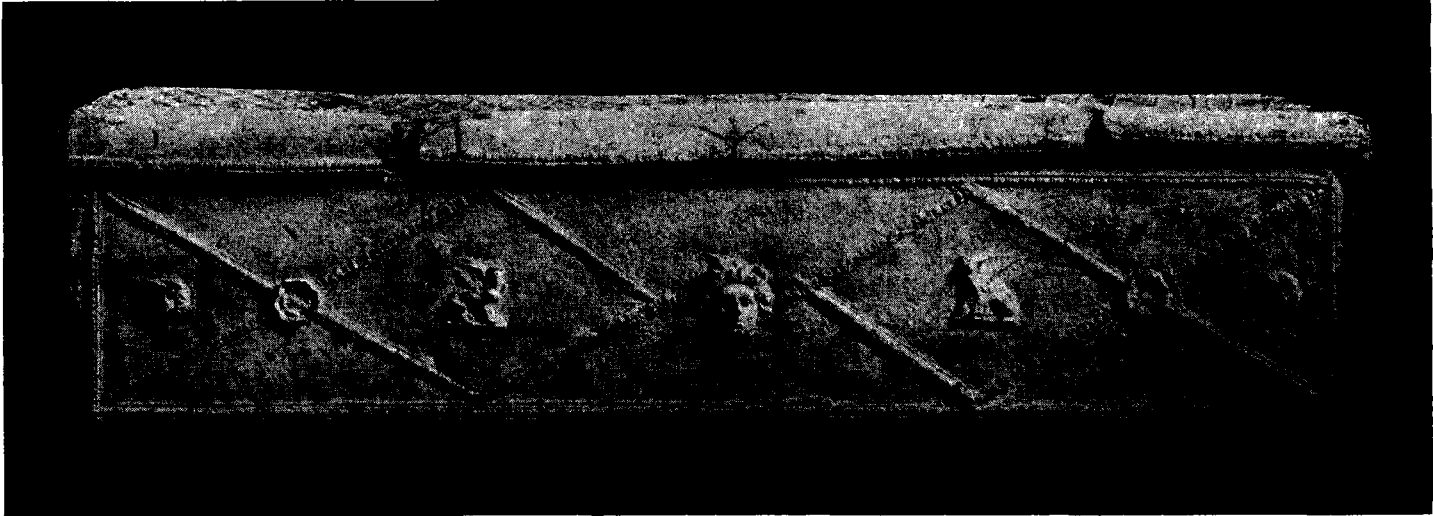
[⁹⁴] Syria 5, 1924, S. 48.

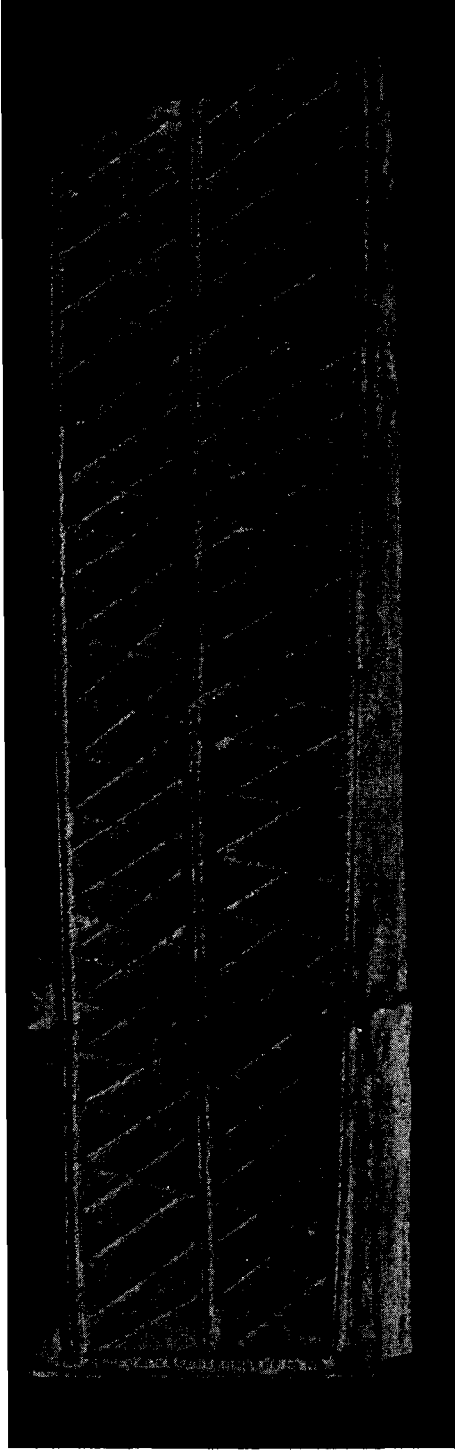
Res. 1 — Lâhit parçası: uzun cephe (1 inci grup)

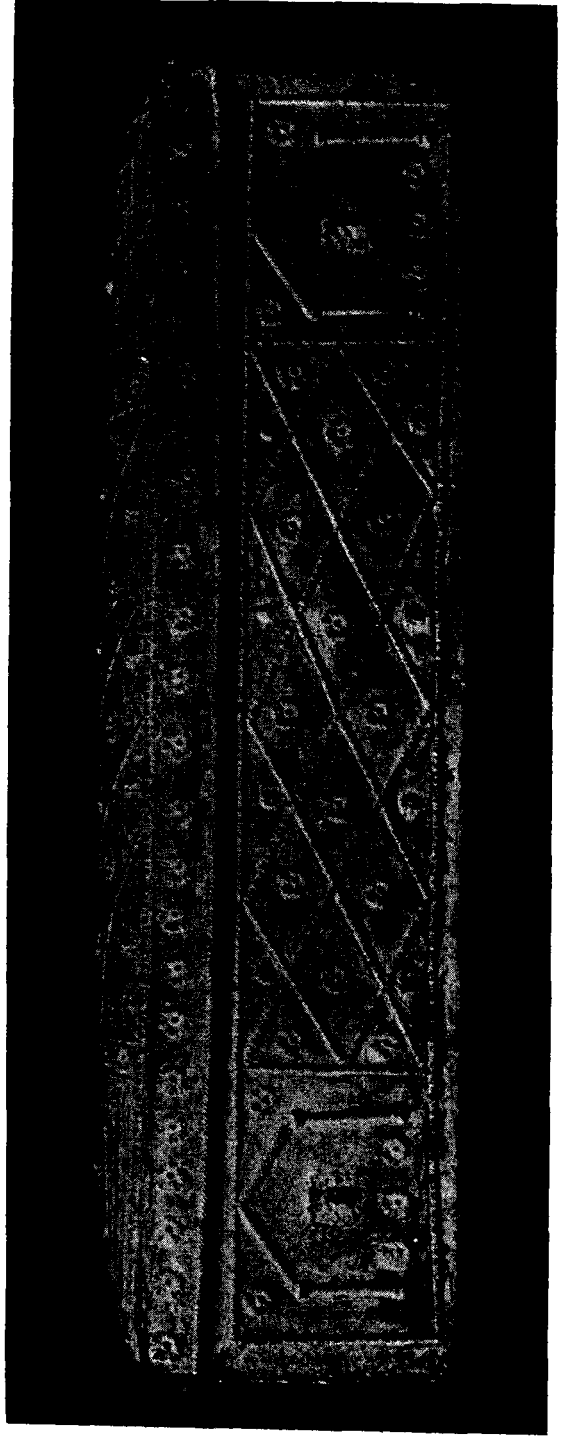
Res. 2 — Lâhit, uzun ve kısa taraf (1 inci grup)

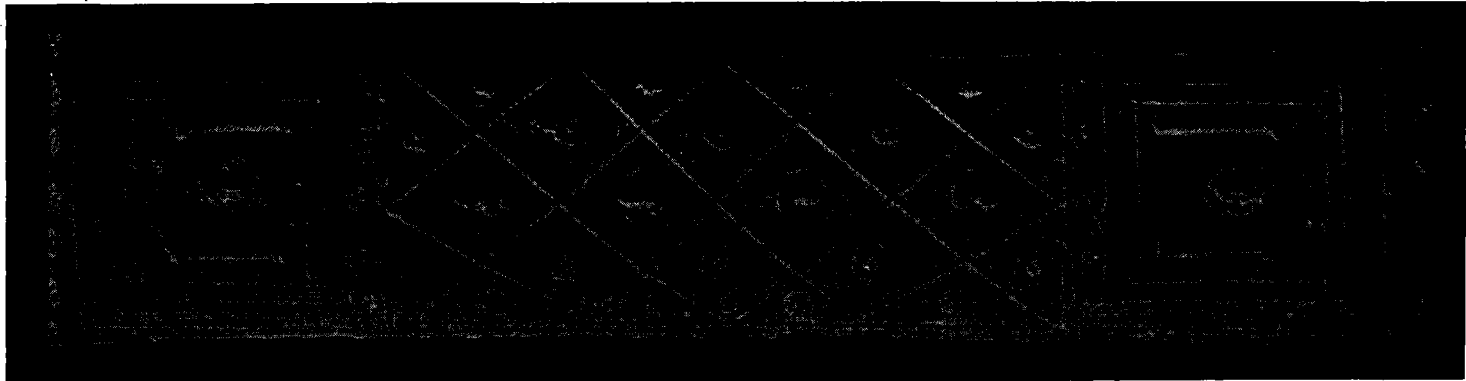
Res. 3 — Lâhit (2 inci grup)

Res. 4 — Res. 3 te gösterilen lähtin kapağı.

Res. 5 — Lâhit (2 inci grup)

Res. 6 — Res. 5 teki lähtin kapağı.

Res. 8 — Res. 7 deki lâhtin kapığı.

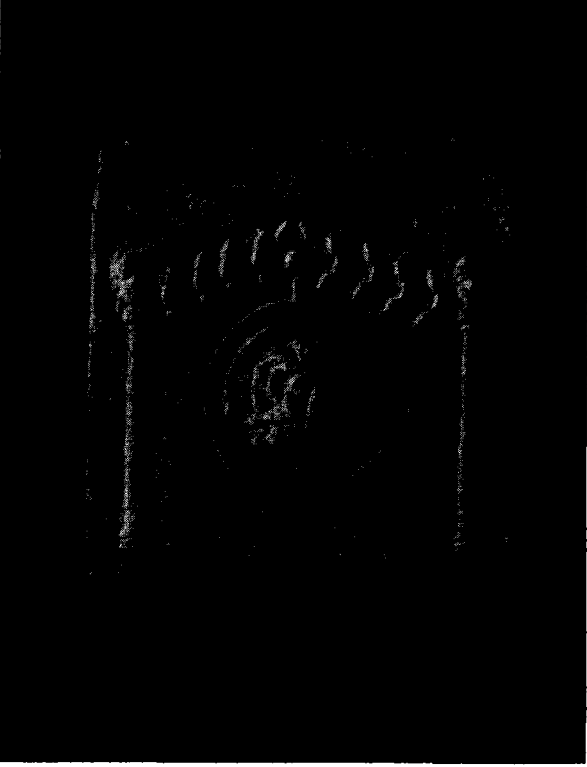

Res. 9 — Lâhit kapığı (2inci grup)

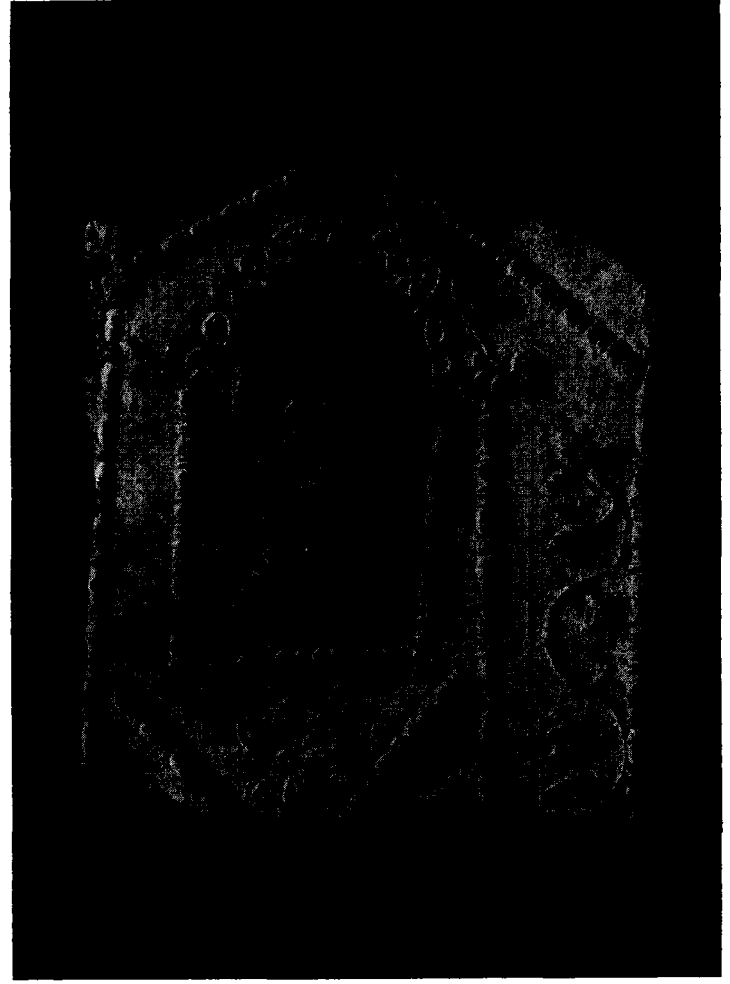

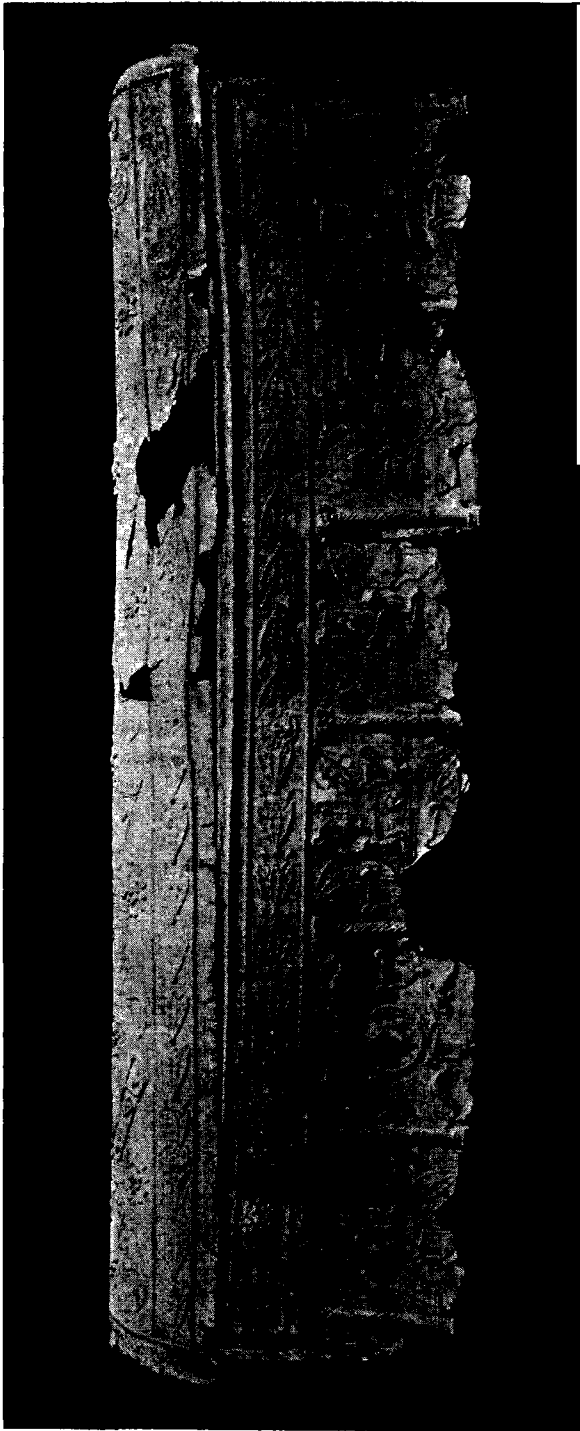
Res. 10 — Bir lâhtin kısa cephesi (2 inci grup)

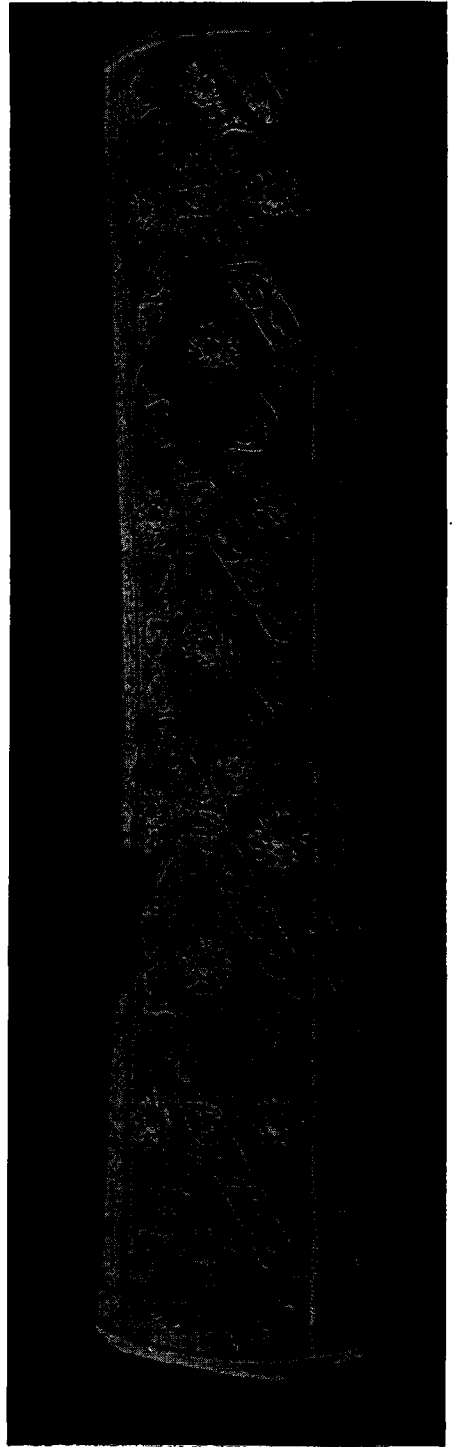
Res. 12 — Bir lâhtin kısa cephesi (2 inci grup)

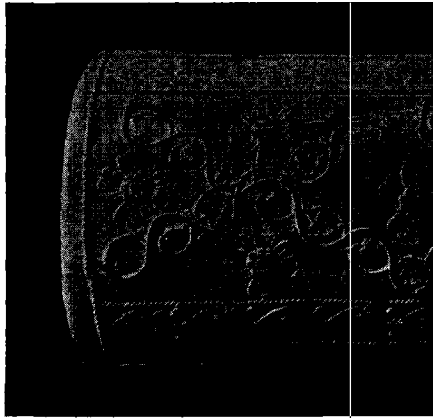
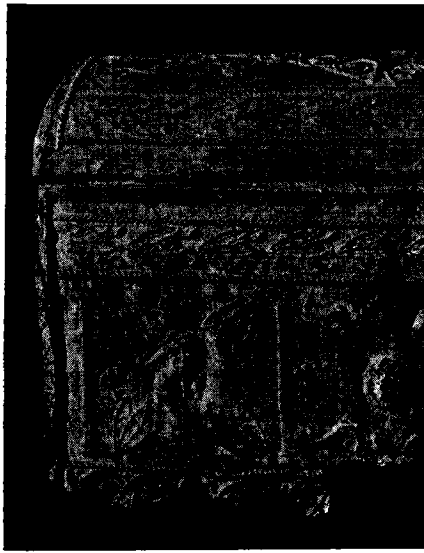

Res. 11 — Bir lâhtin kısa cephesi (2 inci grup)

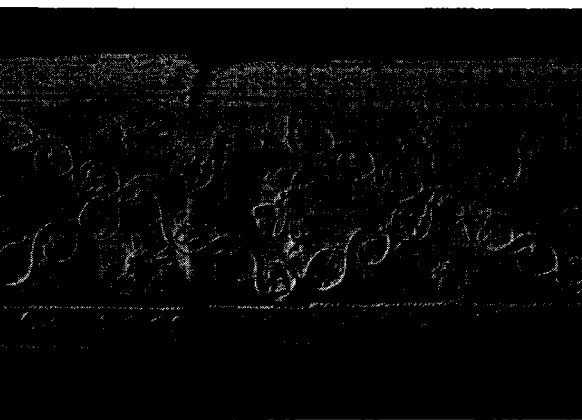
Res. 13 — Sütunlu lâhit (3 üneü grup)

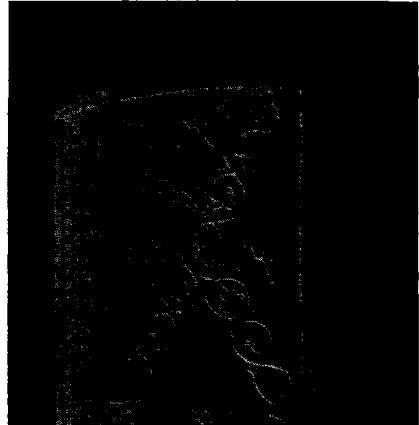
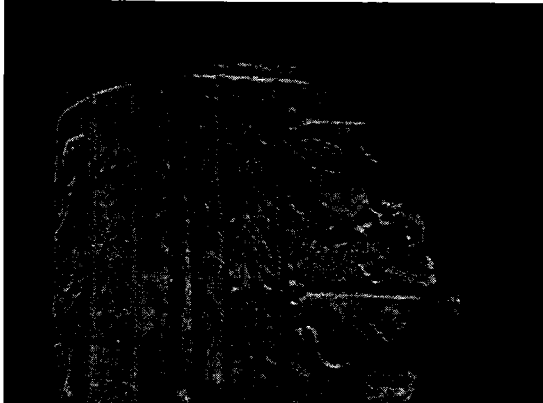

Res. 16 — Sütunlu lâhit (3 üncü grup)

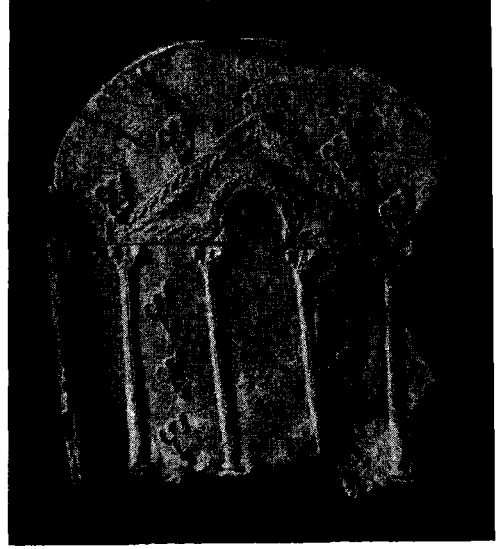

Res. 17 — Yukarıki lâhtin kapağı.

Res. 15 — Res. 13 teki lâhtin kısa cephesi.

Res. 18 — Res. 17 deki lâhtin kısa cephesi

Res. 19 — Res. 17 deki lâhtin diğer kısa cephesi.

Res. 20 — Lâhit, uzun cephe (3 üncü grup)

Res. 21 — Taş Fenike lâhti.

İZMİRDE ROMA DEVRİNE AİT FORUMDA YAPILAN HAFRİYAT HAKKINDA İHZARİ RAPOR

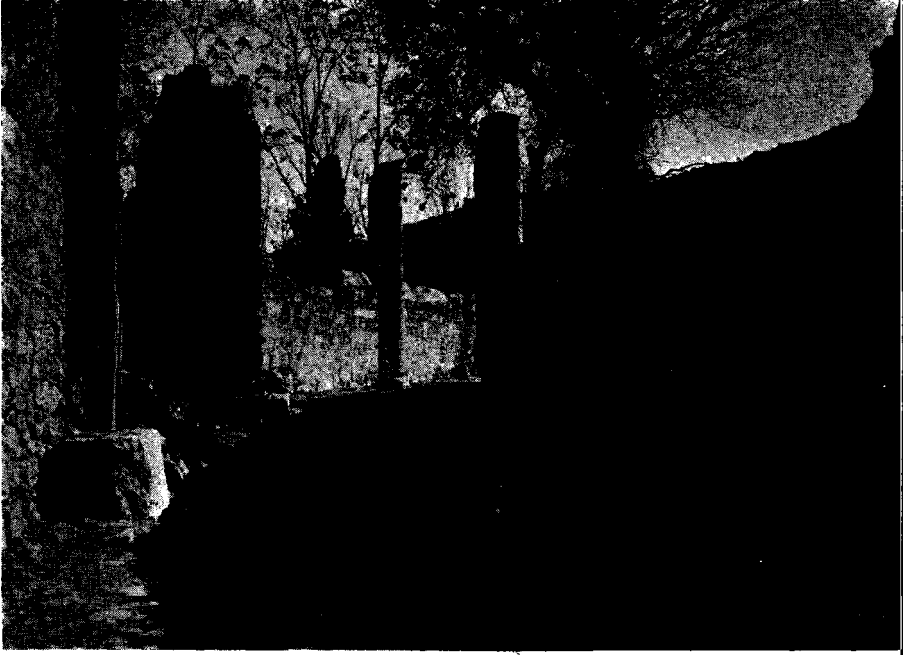
Abideleri Koruma Heyeti azasından
Prof. F. Miltner

İzmir Müzesi Müdürü
Selâhattin

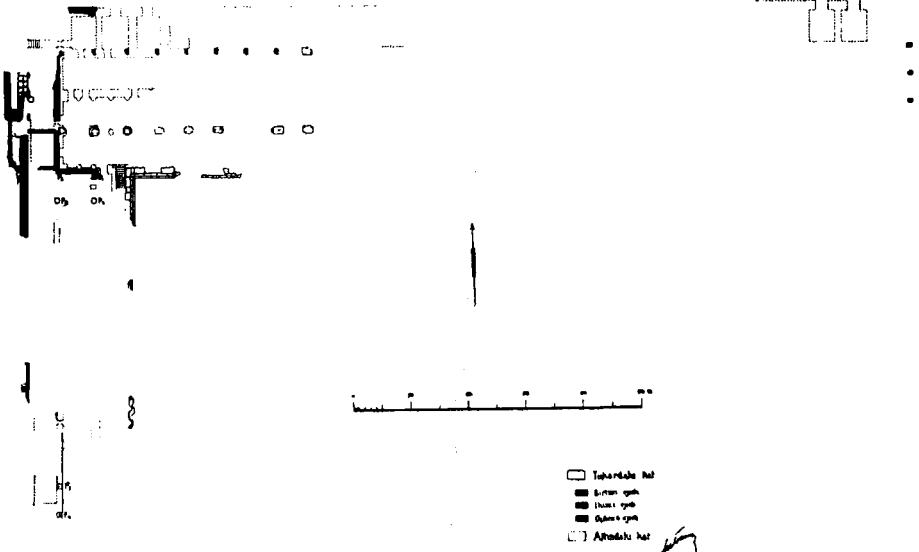
Türkiye Cümhuriyeti Maarif Vekâleti, Cümhuriyet devrinin değerli eserlerinden birisi olan İzmir Müzesini tesis etmekle bu havalıye verdiği ehemmiyeti ispat etmiştir. Bu teşebbüs birkaç sene zarfında mühim bir inkişaf göstermiştir. Müze idaresi mevcut eserleri muhafaza ile iktifa etmiyerek, kendi sahası dahilinde ilmî araştırmalar yapması, tabiatile çok isabetli bir hareket olmuştur. Bu hareketi bir arzu ve hevesten ziyade zarurî olarak telâkki etmek daha doğrudur. Çünkü, İzmir gibi çok devam eden değişiklikler geçirmiş bir şehrin asarıatıkası birçok tehlikelere maruz kalmıştır. Son yirmi otuz sene zarfında ve büyük harp esnasında birçok tarihi eserler, bir daha elde edilemeyecek surette, ortadan kaybolmuşlardır. Bu sebeple hiç olmazsa geri kalmış olanları kurtarmak bir borç teşkil ediyordu.

Son iki sene zarfında Maarif Vekâletinin emir ve himayesi, İzmir Asarıatika Cemiyetinin yardımile yapılmış olan hafriyatın şimdiye kadar hiç tanınmıyan bir abideyi bize kazandırmış olmasını mes'ut bir hadise olarak kaydetmek lâzımdır.

Hafriyat, limanın cenubuşarkî tarafında, Pagos dağının oldukça alçak bir kabartısında Namazgâh denilen eski Türk kabristanında yapılmaktadır. Aradan birçok kıvrımlarla geçen yol, mezarlığı gayrimüsavi iki kısma ayırmaktadır. Bu yolun hemen başında mezar duvarının arasında iki yarım sütun bulunmakta idi. Beş metre yüksekliğinde olup (Breceia) taşından yapılmış bulunan bu sütunlar kadim mesnetleri üzerinde duruyorlardı. Kabristanın kenarında görüeln vaziyet bunların asıl yerlerinde durduklarını gösteriyordu. Bu iki sütunun takriben 125 metre şarkında (Resim: 1) modern caddeye (dikili taş) ismini veren aynı tarzda üç sütunun bulunuşu mezarlığın altında mühim bir eski eser bakıyesi bulunacağını ümit ettiriyordu. Çok az para ile başlanan bu hafriyatta tabiatile 1600 metre murabbarı sahayi tamamilen meydana çıkarmak güçtü. Fakat: Şimalıgarbî köşesinde hiç olmazsa tesisatın nev'i ve mahiyeti hakkında bir fikir edinebilecek kadar bir kısım meydana çıkarıldı. Kabristan duvarlarının içinde kalan iki sütunun garptan şarka uzuyan ve halen yedi tanesi asıl yerlerinde dikili bulunan sütunlar sırasına ait oldukları anlaşıldı (Resim: 2). Bu sütunlar sırası garp istikametinde dört köşeli bir sütunla nihayetleniyordu. Bu taş modern bir evin duvarı içinde kalmıştır (Resim: 3) . Şark nihayeti yine aynı tarzda dört köşeli bir (Breceia) sütunle bitiyor.

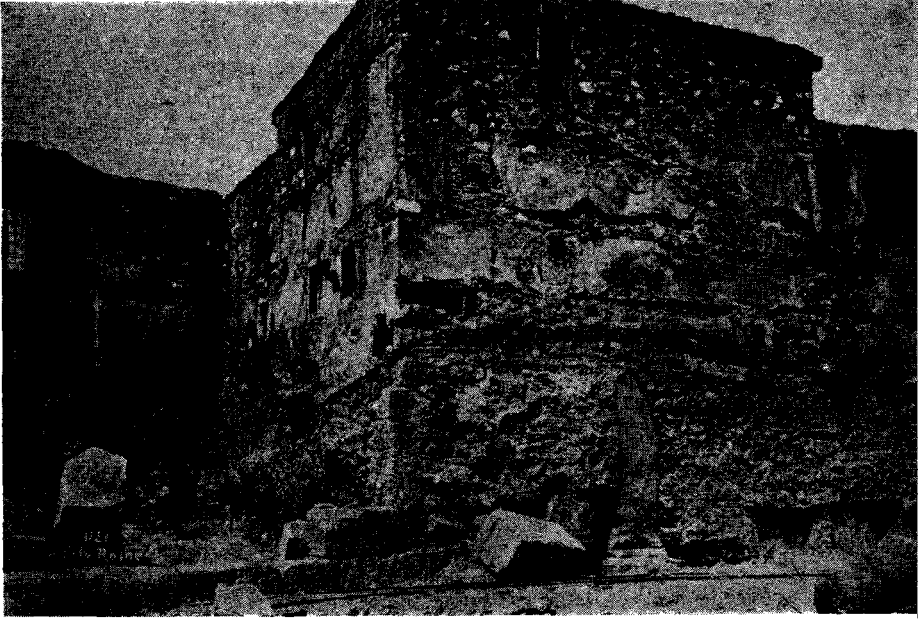
Res. 1 — Dikilitaş sokağı, (hafriyattan evvel)

Res. 2 — Hafriyatın umumî temeli

Bu sütunlar sırasının takriben 13 metre işmalinde bir sıra temel kaplama taşları bulundu. Bunların ölçüleri ve yuvarlak delikelri burada vaktile bir yarım sütunlar sırasının mevcut olduğunu açıkça gösteriyor. Bu sütunların birçok kırıkları molozlar içinde bulundu.

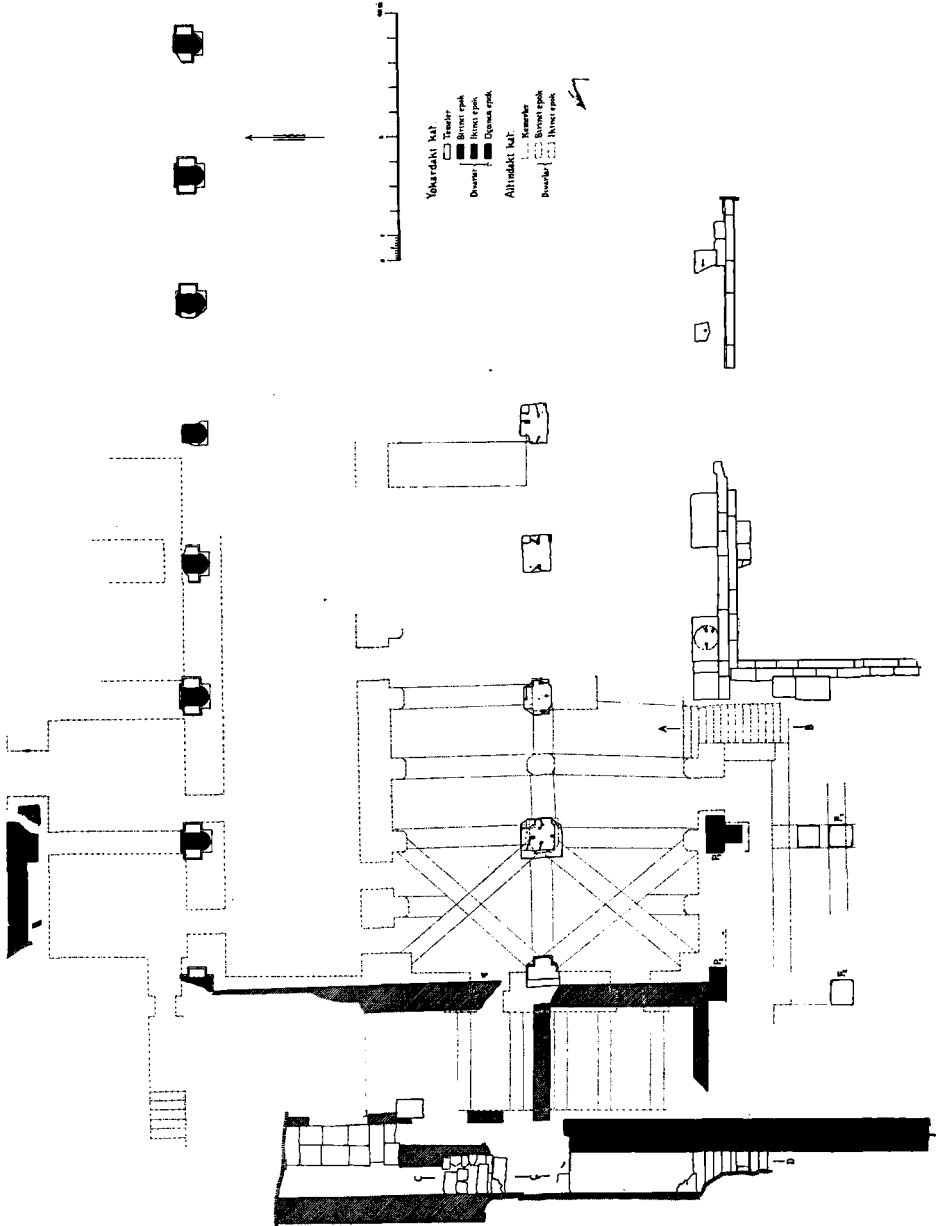
Cenup istikametinde yedi buçuk metrelik mesafede 3 basamaklık bir merdivene tesadüf edildi. Bu merdivenden vaktile mücellâ mermer döşeli bulunan bir meydana inilmektedir (Resim: 4). Fakat, bu basamak yapısı büyük sütun sırasının ikinci direğinin yüksekliğinde cenuba doğru dönüyor. Yapılan sondaj neticesinde bu merdiven yapısının cenuba doğru 80 metre uzadığı tesbit edildi. En yukarı basamağın garp kenarından 17,80

Res. 3 — Şimal revakının köşe direkleri

metre mesafede 1,30 metre kalınlığında dört köşeli taşlardan yapılmış olan uzun bir duvar çıkarıldı. Bu duvar, tesisatın garp nihayetini teşkil etse gerektir. Bu duvarla merdiven basamakları arasındaki saha, kalan bakıyelerden açıkça anlaşıldığına göre, şimal ve garpta birçok kısımlardan mürekkep sütunlarla doldurulmuştur. Evvelâ; en yukarıki basamak kaplama taşının doğrudan doğruya üzerinde bir sütun sırası durmakta idi. Fakat bu sütunlar mutat olduğu gibi alçak birer temel üzerinde değil 0,90 metre yüksekliğindeki mesnetler üzerinde duruyorlardı. Diğer ikinci ve üçüncü sütun sıralarının da aynı suretle yüksek mesnetler üzerinde durduklarını P 1., P 2. sütunlar ile F 1. F 2. temel kaplama taşları göstermektedir. F 2. ile bir sırada takriben 50 metre cenupta aynı sütunlar sırasına ait bulunan diğer iki temel kaplama taşı (Resim: 2 de F 3. ve F 4.) tesbit edilmiştir. Son olmak üzere bü-

yük revakin şimal tarafına 6,5 metre mesafede 0,85 metre kalınlığında bir duvar tesbit ettik. Bu duvar, büyük sütunlarla aynı mesafede olmak üzere 0,45 metre boyunda öne doğru çıkık ve 1,60 metre genişlikte bulunan duvar

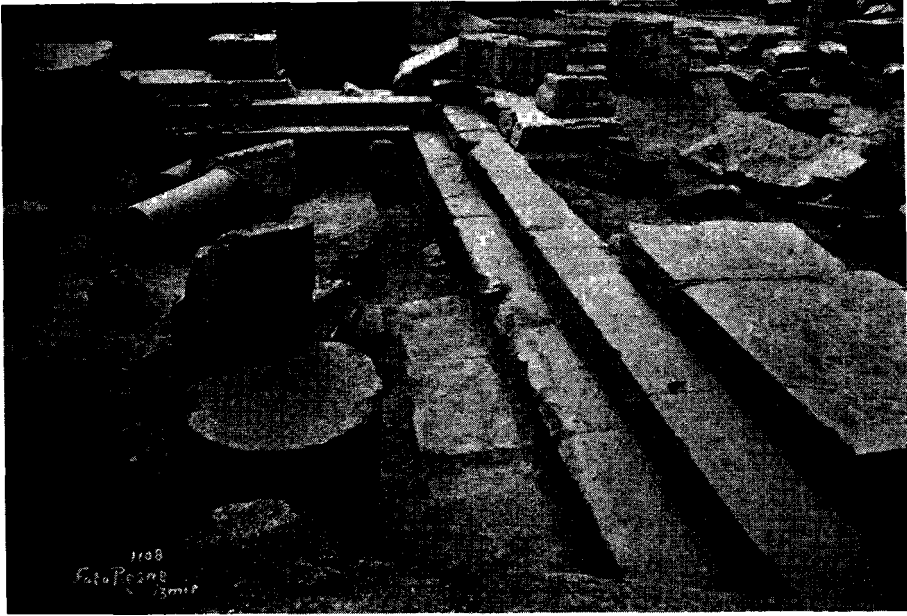

Res. 4 — Şimalıgarbi köşesinde basamak yapısı

sütunlarile takviye edilmişlerdir. Tabiatile burası tesisatın şimal tarafını kaplayan duvardır. Eski devrin mebanisine has olan kaidelere ve hendesî taksimata dayanarak bu tesisatın şeklini şu şekilde tasvir edebiliriz:

Şark-garp istikametinde uzayan cephesi 123 metrelik serbest bir meydanın etrafında, şimalde 29 metre, şark ve garpte herbiri 17,8 metre olmak üzere üç kısımdan ibaret revaklar mevcuttu. Şu halde tesisat şarktan garba doğru ve bütün boyu 158,6 metre olup yuvarlak hesaplâ 500 Roma ayağı demektir [1]. Şimal revakı, iki büyük (Breceia) sütunu sıralarının arasında 13 metrelik sahanın üzeri açık olmak üzere kurulmuştu. Fakat aralarında — yapılan hesaba göre — birinin 24 er sütunu bulunması icap eden bu iki sütun sıralarının şark ve cenupta ikişer sütunluk kısa birer sıra ile bağlanmış olmaları icap edeceğine göre, burada bir nevi çok uzun avlu hasıl olur [2].

Vaktile mermer döşeli bulunan zeminin mühim aksamının henüz mevcut olduğu bu avlunun muhteşem mimarî tesirini takriben tasavvur edebilmek için, yarım sütunların düz satırlarının zengin kabartmalarla süslenmiş

Res. 5 — Pazarıyerinin şimaligarbî köşesinin temeli

plastırları ihtiva ettiği (Resim: 6) ve bunların birbirlerine archivolt ölçüsile bağlandıkları gözönüne getirilirse, avlunun muhteşem mimarî tesiri

[1] Meydanın cenubunun nasıl çevrilmiş olduğu meselesi şimdilik kat'iyetle halledilememiştir. Burada dahi garp ve şark taraflarında olduğu gibi, mesnetli revaklar bulunmuş olması mümkündür. Fakat; şimal tarafında revakın burada dahi ayninin yapılmış olması, yahut daha büyücek bir tesisat ta imkânsız değildir. Tabiatile şimal-cenup istikametinin boyu cenuptaki tesisatın vüs'atine bağlı kalmaktadır.

[2] Avlunun 13 metre genişliğine karşı 146 metre uzunluğu ihtiva ettiği Efesteki Museion denilen ve E. Reiso'nun "Efeste araştırmalar" IV/1. S. eserinde mevzu bahis ticarî maksatla yapılmış bulunan sahayı hatırlatır.

takriben tasavvur edilmiş olur [3]. Bu (Breceia) sütunları beyaz mermer kabartma palstırlarile uzun ve etrafı sıkı bir surette çevrik bir arka duvarı teşkil eder ve böylece, ziya ile gölgenin birbirlerine müessir bir surette akisleri imkân altına alınmış olur.

Bu sütunlar avlusu ile şimal duvarı arasındaki sahanın üzeri tabiatile

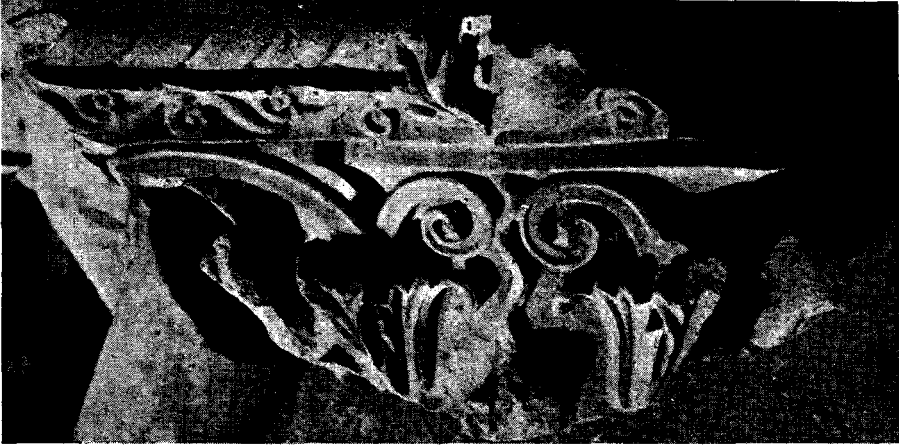

Res. 6 — Şimal revakının dört köşeli sütunu

[3] Garp taraf nihayetindeki iki köşe direğinin arşivolt sistemine ilâve edilmiş olması şimdilik karanlık kalıyor. Bunların temelinin şekli arşivoltlerin buralara kadar uzandığını şüpheden varetse bir surette gösteriyor. Yalnız bu temeller şimdiki vaziyetle-
rile yerlerinden kaymış olduklarından hizaları değişmiştir. Bu vaziyet her halde, şimdilik aynen tesbit edemediğimiz muahhar bir tadiilâttan ileri gelmiş olsa gerektir.

örtülü idi. Bu örtü herhalde ahşaptandı. Şimdilik meydana çıkarılan aksamdan kat'iyetle anlaşılmağa beraber şimal tarafını kaplıyan duvarların pencerelerini ihtiva etmiş olmaları muhakkaktır. Kayser devletine ait bulunan mebani ile mukayese edilecek olursa pencerelerin kemerli olmalarına da hüküm edilir.

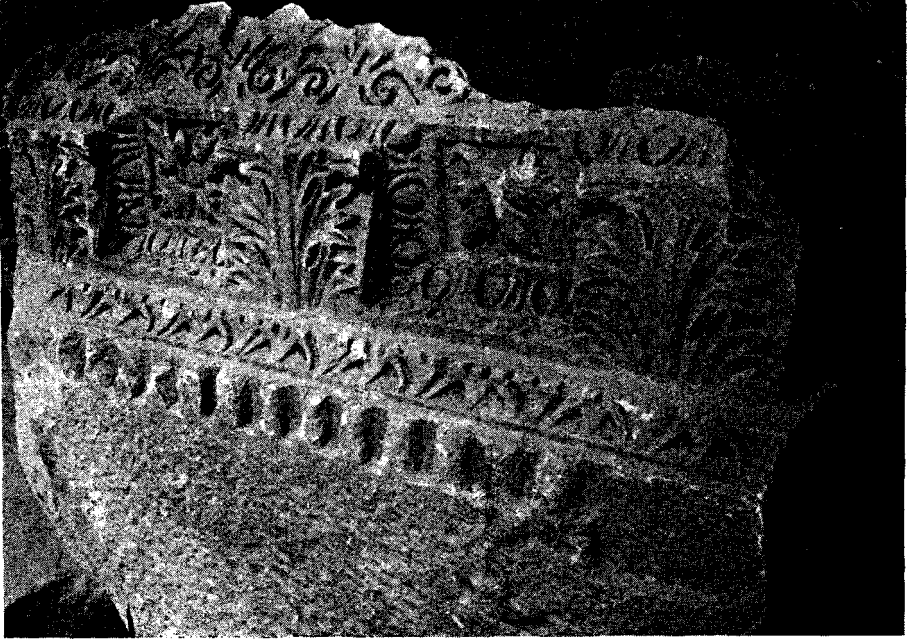
Sütunlar avlusunun cenubundaki revakın nasıl yapılmış olduğu meselesine gelince: Birçok büyük yuvarlak sütun parçalarının mevcudiyeti, sıranın en yukarı basamağında şimal boyunca sıra sütunların bulunmuş olması icap edeceğini zannettiriyor. Bir tane de korent sütun başlığının büyücek parçası bulundu ki (Resim: 7) bu ancak büyük sütunlara ait olabilirdi. Bir de sütun başlıklarını rapteden üç vecihli bir parça da bulunmuştur ki, bunun kenarları mutat inci dizilerile süslenmiştir. Bundan başka bir yaprakla süslenmiş olan friz de ele geçmiştir. Son olmak üzere iki tarafı süslü korniş parçaları da bulunmuştur. Bunun bir tarafı mutat tarzdan fazla

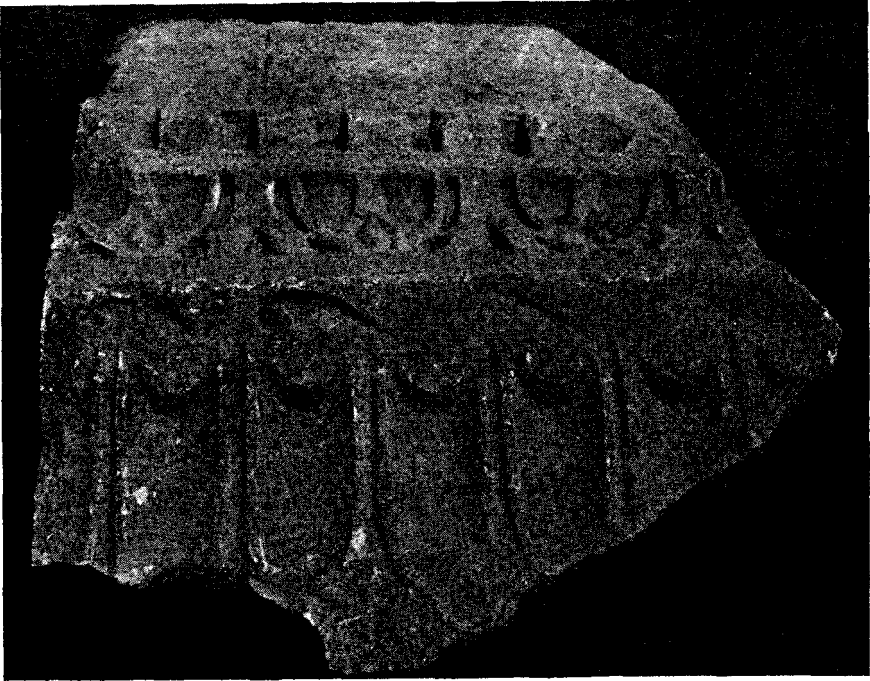
Res. 7 — Şimal revakını en öndeki sütununun başlığı

mebzul konsol (Resim: 8) diğer tarafı düdük tarzındaki eşkâl ile tezyin edilmiştir (Resim:9). Bu mimarî taş parçalarının ölçüleri bunların büyük, yuvarlak sütunlara ait olduklarını göstermektedir. Bir taş yapıdaki sütun aralığının, yarım sütunlarda olduğu gibi, 5,5 metre olması teknik bakımından imkânsız bulunduğu ve sütunları birbirine rapteden arşivoitların bulunmadığından yuvarlak sütunların daha az aralıklarla dikilmiş olmaları lâzımgelir. Bunların sütunlar avlusunun direk aralığının yarısı kadar mesafede dikilmiş olmaları tahmin edilir (Resim 4). Bu sütunlar sırasile, sütunlar avlusunun arasındaki saha üzerinde, tabii şimal tarafındaki gibi ahşap bir çatı ile örtülü idi. Belki de bu çatı eğri çatı şeklinde idi. Eğer garp tarafındaki revakın şeklini tayin etmeğe uğraşacak olursak sütunlar arasındaki genişliğin, ele geçen temel taşları yardımı ile (Resim: 2, f, 1 f, 2 f, 3 f, 4 işaretile) hemen tam 5 metre olduğunu görürüz. Mesafenin bu büyüklüğü mu-

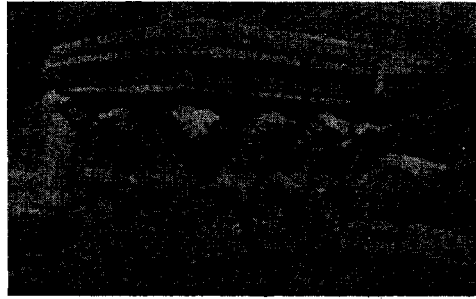

Res. 8 — Şimal revakının kornişi (Dış tarafı)

Res. 9 — Şimal revakının kornişi (İç tarafı)

hakkak olarak sütunların ahşap kirişlerle birbirine raptedildiğini gösterir. En yukarı basamakta olan revakin direk aralıklarının yukarıkine nisbetle yarı miktarda olduğu muhtelif mesahalar neticesinde taayyün etmiştir. Bunun için burada taş kirişlerin bulunmuş olması icap eder. Ele geçen muhtelif mimarî taşlar da bu hükmü teyit etmektedirler. Bu garp revakında kullanılmış olan sütunların alt kutrunun 68,5 santimetre olmasına mukabil şimal revakındakilerinin 90 santimetre oluşu nazarı dikkate alınır ve iki revakin bir dereceye kadar aynı yükseklikte oldukları kabul edilirse garpteki sütunların alelâde mesnetler üzerine konulmuş olmalarına imkân yoktur. Onun içindir ki, garp revakının sütunları vasatî olarak 90 santimetre yüksekliğindeki mesnetler üzerine kurulmuşlardı. Bu mesnetlerden büyük miktarda bulunmuştur. Bu halde kullanılmış olup oldukça itinalı bir surette işlenmiş bulunan 64 santimetre yüksekliğindeki sütun başlıklarına misal olmak üzere şimal köşesine ait olan başlığın resmi yapılmıştır (Resim: 10). Bu parça, ekseriya kuvvetli bir surette tahribata uğramış olan, yuvarlak başlıklardan daha iyi bir şekilde muntazam, biraz kuru tarzdaki istili gösterir. Kirişten

Res. 10 — Şimaligarbî köşeden sütun başlığı

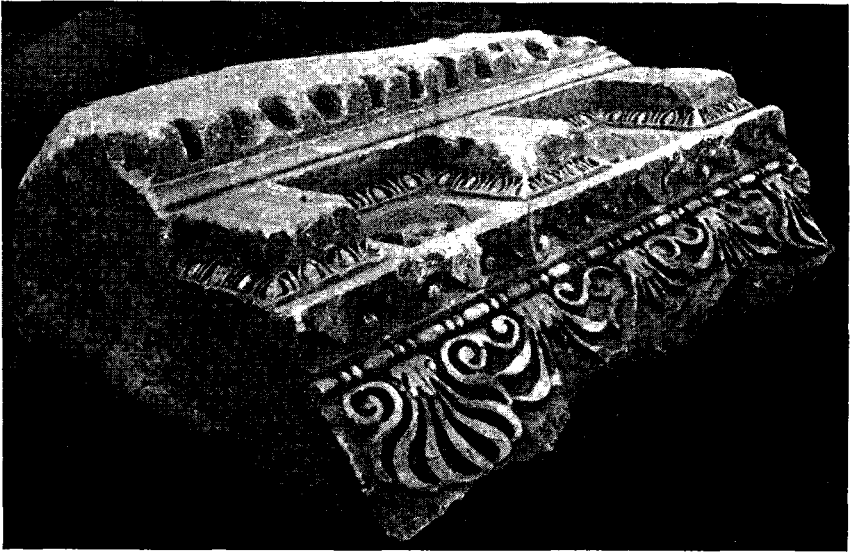
yalnız bir diş kesimi üzerinden kuvvetli bir surette taşan konsol, korniş parçaları ele geçmiştir (Resim: 11). Bunun tezyin şekli şimal revakındakilere nispetle çok fakirdir. İşin temizliği, aynı zamanda sertliği şimdi bahsedilen başlıkların aynidir. Üç sütun sırasının üzerini örten çatının — benim tahmin etmek istediğim gibi — müttehit bir eğr çatısı bulunduğu, yahut her revakin ayrı bir çatı şekli olduğu hakkında ele geçen malzemenin azlığından bir hüküm vermek imkânsızdır.

Meydanın etrafını çeviren sütun revaklarının hiç olmazsa takribî şekli hakkında bir fikir edindikten sonra tesisatın büyük kısmının üzerine dayandığı temel kısmına gelelim:

Girişte işaret edildiği üzere, bina Pagos'un en ileri uzanmış olan kabartısı üzerine yapılmış olup, bu sırt şimale doğru gittikçe tatlı bir meyil ile alçalmaktadır. Bina kurulması için icap eden düzlüğün temini maksadile şimal tarafında çukuralşan köşenin doldurulmak suretile tesviyesi zarurî idi. Bunun içindirki kazılan temellerin büyük bir kısmı binanın

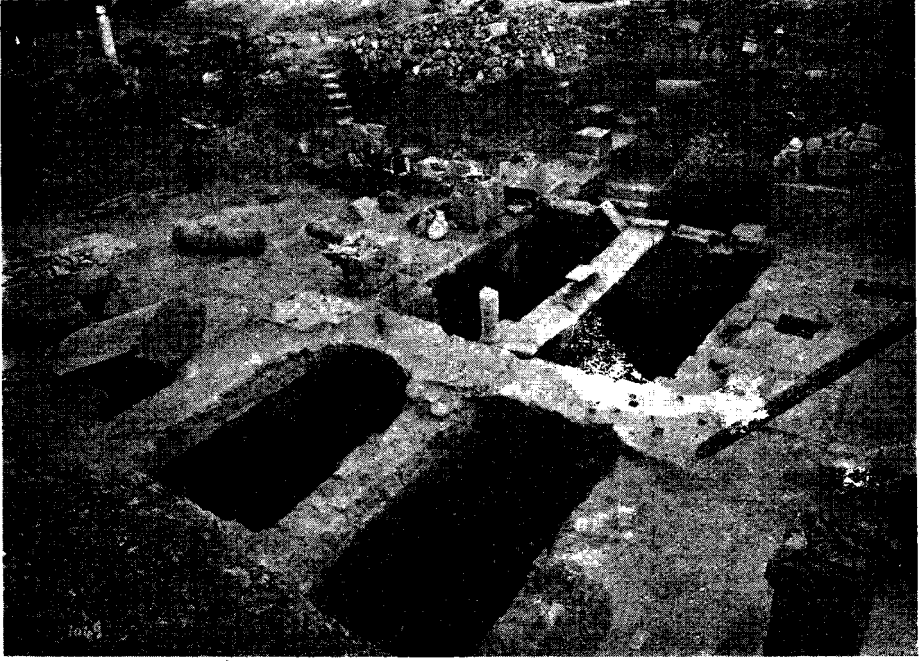
şimalî nısfına ait bulunmaktadır. Halbuki cenup tarafı tabii zemine istinat etmektedir.

Ağır, fakat sureti kat'iyede itinalı bir surette işlenmiş olan dört köşeli temel taşları (Resim: 2) o suretle dizilmiş ki, şimal tarafta evvelâ bir sıra yuvarlak hesap 6 metre derinliğinde ve vasatî olarak 4,5 -5 metre genişliğinde kamaralar yapılmış olup bunlardan herbirine şimalden yani daha çukur olanından, 1,8 metre genişliğindeki kemerli kapılardan geçilmektedir. Şimdilik garp ve şark nihayetlerinde birkaç tanesi meydana çıkarılmış olan bu kamaraların arkasında alçak kubbelerle örtülü 5,5 metreden fazla geniş bir geçiti bulunmaktadır ki, bu da kamaralar gibi aynı surette hafif miktarda toprakla örtülmüş olup, tesisatın altında boydan boya devam ettiği tahmin edilir.

Res. 11 — Garp revakının kornişi

Bu geçitten kamaraların ekserisine kapılarla geçilmektedir. Geçidin cenubunda birçok kapılarla geçilen 12 metre genişliğinde salon tarzında bir saha bulunmaktadır. Bu saha şarktan garba uzayan direklerle ikiye ayrılıyor. Bu direkler sütunlar avlusunun cenubî sütun sırasının tam altında bulunmaktadır. Bu direkler salonun çatı örtüsü inşaat tarihi bakımından enteresandır. Örtü için, bizim bildiğimiz tarzda kubbe kullanılmamış, tulânî duvarlardan direklere (Resim: 5) ikişer metre aralıkla 80 santimetre genişliğinde kemerler gerilmiş, ortadaki direkler de aynı surette yalnız daha basık olarak birbirine bağlanmıştır. Sonra bu kemer kirişleri şarktan garba doğru uzanan gayet basık tuğla kubbelerle bağlanmıştır (Resim: 12) şimdilik tesbit edebildiğimize göre bu yapı tarzından yalnız garbî kısımdan sarfı nazar edilmiştir ki buranın da alt kısmında bulunması lâzimgelen direk-ler yoktur. Şu suretle tahassül etmiş olan dört köşeli sahaya kater teşkil ede-

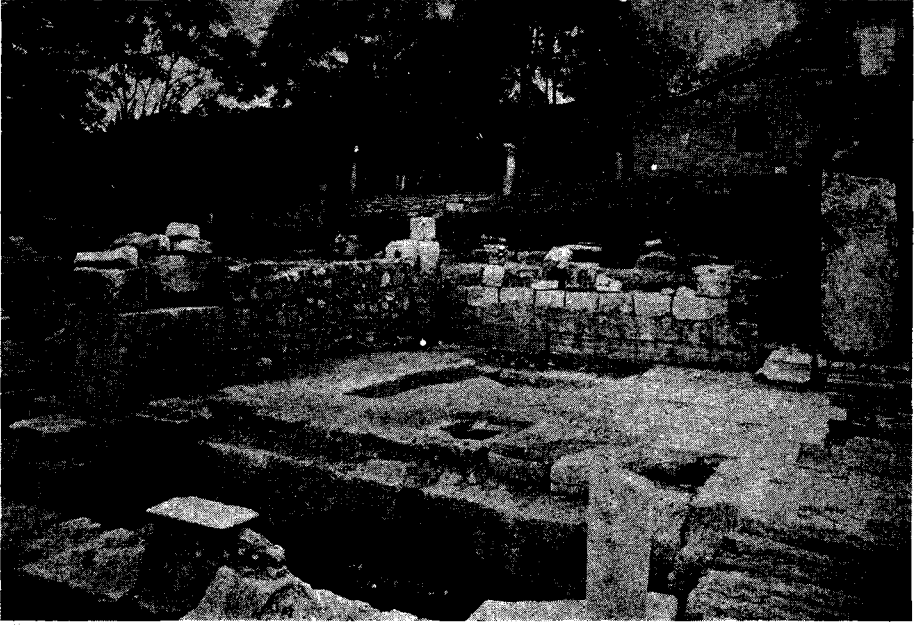

Res. 12 — Tahtezemin yapıları bir bakış

Res. 13 — Tahtezemin yapıları giriş kubbesi

cek surette kemerler konulmuş ve bunların hepsi haricî tarafa doğru yapılmış olan yarı kemerle takviye edilmiştir. Bu, elin beş parmağı gibi uzayan kemer kirişlerinin üzerleri (Resim: 13) takriben 30 santimetre kalınlığındaki güzel Foca taşları ile örtülmüştür (Resim: 14). Sütunlar avlusunun altındaki revakların garp nihayetindeki kemer kirişlerinin bu tertip bir mesnet sistemile takviyesine neden lüzum görüldüğüne şimdilik cevap verecek vaziyette değiliz. Vakiâ bu vaziyetten sütunlar avlusunun bu kısmına tesadüf eden yerinde muazzam bir abidenin mevcut olabileceği akla gelirse de, abidenin hususî bir kaide üzerine oturtulabileceği düşüncesiyle bu ihtimal varit olmuştur. Bundan başka, böyle bir abide buraya daha sonraları konulmuş olabilirdi. Halbuki bu kemer tertibatı muhakkak olarak tesisatın

Res. 14 — Garp revakındaki muahhar yapılar

ilk yapılışı zamanına aittir. Şayet daha bidayetten itibaren muazzam bir abidenin yahut herhangi ağır bir yapının vaz'ı mukarrer olsaydı, üzeri açık olan avludaki sütunların önüne tesadüf eden bu gayrimüsait yer intihap edilmezdi. Bilhassa zemin kaplamaları kolay kırılabilen Foca taşlarından yapılmazdı. Calibi dikkat olan bu tertibatta, orta sıra direklerinin sonuncusunun noksan bulunuşunun sebebi şu olsa gerek: Garpteki geçide, bazı muayyen düşünceler dolayısıyla direkler salonu tulünün aynı verilmek arzusu, veya mecburiyeti. Büyük meydan ortasının zemin tertibatının nasıl olduğu henüz araştırılmamıştır. Buna mukabil garpteki revakların şekline uygun bir vaziyette, şimalden cenuba doğru uzayan üç geçit bulunduğu tesbit edil-

miştir. Şimalî kenardan takriben 80 metre mesafede bu yeraltı tertibatı nihayete eriyorlar. Buradan itibaren bina tabii zemin üzerinde bulunmaktadır. Bu geçitlerin örtüsü de direkler salonundakilerin aynı olup yalnız kemerler 1,30-1,80 metre aralık ve 60 santimetre genişlikle yapılmışlardır. Bu kemer sistemi Foca taşları kaplamaları ile kaplanmış bulunmaktadır.

Bu tesisatın tarihine ve maksadına gelince: Bu hususta mimarî parçaların tetkikile işe başlamak gerektir. Sütun başlıkları (Resim: 7 ve 10) ve kornişler (Resim: 8, 9, 11) keza büyük sütunların yaprakla tezyin edilmiş olan dört köşeli taşları (Resim: 6) hep aynı intizam ve itina göstermekte olup, süs şekillerinde biraz diklik ve kuruluk görülmektedir. Yani tezyinatta serbest hareketen ihtiraz edilmiştir. Gölge tesisatına ayrıca ehemmiyet verildiği göze çarpıyor. Yaprakların etrafı derin bir surette oyularak dışarı çıkarılmış olup arka zeminin karanlık olması dolayısıyla daha ziyade parlak bir şekilde tebarüz ediyor. İzmirin kendisinde şimdiye kadar aynı tarzı okşayan malzeme ele geçmemiştir. Buna mukabil Efeste mebzulen bulunmaktadır. Mimarî tarzın [6] yahut Şark Gimnazyumlarıyla mukayesesinde bizim tesisatın Şark Gimnazyumundan [7] biraz daha muahhar olduğu yani Milâttan sonra II inci asrın sonuna, belki de III üncü asrın başlarına ait bulunduğu anlaşılır. İnşaatın aynı tarzdaki aksamı arasında tehalüfün mevcudiyetine tesadüf edilen zaman da bu devre isabet eder ki, aynı hal garp revakının mesnetlerinde dahi müşahede edilir. Muhtevası ve yarı şekli itibarile II inci asrın ilk nısfının ortasına ait olan kitabe taşlarının — ki bunlar hakkında aşağıda izahat verilecektir — yapı taşı olarak kullanılmış bulunmaları da tahmin edilen zamanı teyit eder. Bu devir aynı zamanda İzmirde inşaat faaliyetinin fazla olduğu zamandır. M. S. 178 senesinde vaki olan şiddetli bir zelzele dolayısıyla İzmir hemen kâmilen harap olmuştu. Bu tahribatın kısa bir zamanda tamir edilmesi feylesof ve hatip Publius Actius Anistides'in himayesile olmuştur. Mumaileyh Kaysere nüfuz ve hulûl etmiş ve bu sayede İzmirin imarı mümkün olabilmıştır. Bizim tetkik etmekte olduğumuz eserler muhakkak olarak İzmirin faaliyeti zamanına tesadüf etmektedir. Fakat, bunun yapılışındaki maksat henüz kat'iyetle anlaşılammıştır.

Şarktan garba mesafesi 123 metre tutan meydanın garp, şimal ve şark tarafları üç katlı revaklarla çevrilmiştir. Cenup taraf yapısının ne arzda olduğu yazık ki, henüz belli değildir. Hatta yeri bile kestirilememektedir.

[6] Merdivenlerin şarkından iki metre mesafede, en yukarıki basamak kaplaması üzerinde bir sütun temeli bulunmuştur. Bununla beraber burası bir sütun yeri olamaz. Çünkü bu suretle sütunların birbirine olan mesafeleri çok az olur. Bu basamak kaplaması ya bir yapı dolayısıyla buraya konulmuş, yahut ta benim tahminime göre, iki sütun arasına vazolunmuş olan bir Weizeschenk'n mesnedi vazifesini görüyordu.

[6] Bu tuğla kubbenin tesisatın aslında mevcut olduğu şüphelidir. Benim tahminime göre, muahhar bir tamire delâlet etmekte ise de hakikat ancak hafriyatın sonunda anlaşılacaktır.

[6] J. Kail Efes rehberi tab'ı 2, sahife 41.

[7] J. Kail Efes rehberi tab'ı 2, sahife 100.

Hiç olmazsa yeri belli olsaydı çıkarılacak neticeye her halde müessir olurdu. Nede olsa revaklar dahilinde heykellerin dikilmiş bulunduğu, ele geçen parçalardan anlaşılmaktadır. Ezcümle M. S. IV üncü asra ait olup takriben

Res. 15 — Muahhar Antik devre ait bir baş

tabîî büyüklükte bulunan bir heykel başı ele geçmiştir. (Resim: 15). Keza bu meydanda ihtiramı ifade eden kitabelerin bulunduğu da muhakkaktır. Bu kitabelerin bizim bu tesisata ve yahut daha evvelki

bir yapıya ait bulunmasının ehemmiyeti yoktur [8]. Bu tertip heykellere ihtiramı gösteren kitabelere, kadim devirde ancak resmî devairde tesadüf edilmektedir. Tesisatın şekli de nazarı dikkate alınırca, burasının (Agora) pazar yerinden [9] başka bir şey olamayacağına hükmedilir. Tesisatın kapıları, methalleri hakkında hüküm vermeden evvel burasının İzmirin ticaret ve pazar yeri olduğuna hükmetmek belki isabetsiz gibi görünür. İlk, limandan olan uzaklığın az olmayışı, sonra denizden 15 metreden yüksek bulunuşu, son olmak üzere de ticaret muvasalası için revakların arkasında bulunması zarurî olan ambarların yokluğu bu hükmü isabetsiz gibi gösterir. Limandan olan mesafenin çokluğunun ehemmiyeti olmadığını Efesin pazar yerinin daha uzak olması gösteriyor. Yükseklik te bu hususta bir mania teşkil edemez. Çünkü Romalılara ait bulunan şehir arazisinde buradan daha alçak yer yoktur. Ambarların yokluğu meselesi de bizim hükmümüzü cerh edemez. Çünkü henüz mahiyetini anılamadığımız cenup tarafından başka, bizim tahtezemin kamaralara gereği kadar mal yığılabildi. Bundan başka büyük direkler salonu da emtanın depo edilmesine çok müsaittir. Belki buradaki ziyanın azlığı bir mania teşkil edebilirdi. Fakat merdiven yapısında bulunan müteaddit menfezlerden ışık ve hava girebilir. (Resim: 4) de ikinci basamakta bu ışık menfezinin ağzı açıkça görünmektedir.

Tesisatın yapılış tarihini M. S. II inci asrın son ve III üncü asrın ilk zamanları olarak kabul edebildiğimiz halde bunun nevakit kat'ı olarak harap olduğunu tayin edebilmek için elimizde hiçbir ipucu yoktur. Muahhar Antik devre ait bulunan heykel başı ile (Resim: 15) IV, VI asırlara ait ele geçen birkaç toprak lâmbanın vücudu, tesisatın hiç olmazsa daha VI ıncı asırda yıkılmadığına delâle eder. Birkaç asır duran böyle bir binanın zaman geçmesiyle tamir görmüş olması tabiidir. Elde edilen buluntular bu tamir ve tadilatın yapıldığı zamanı tayine elvermektedirler.

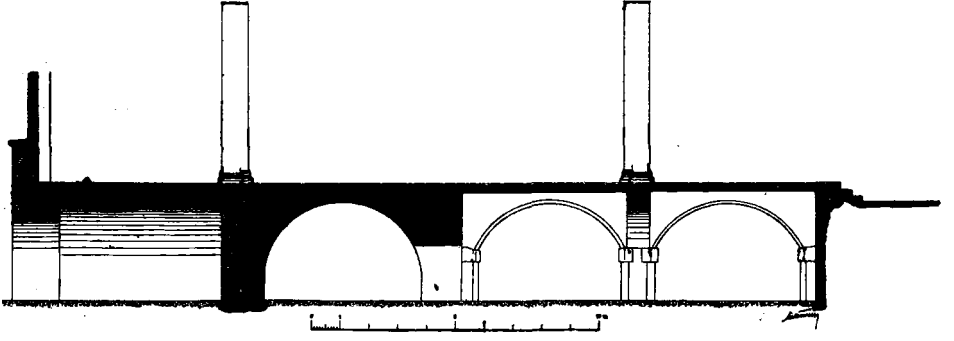
Pl. direğinden itibaren şarktaki geçidin muahharan duvarla örölmüş olduğu görülür (Resim: 16). Belki de bunun şarkında bulunup mahzenlerden revaklara çıkan merdiven aynı zamanda yapılmıştır. Yukarı kısmı bugün artık mevcut olmıyan bir merdivenin yapılmasından evvel bu iki kat arasındaki irtibatın nasıl temin edildiği belli değildir.

Sonradan yapılan tamirat meyanında merdivenin şimalişarkî tarafına konulmuş olan geniş mikyasta orta takviye direği de vardır. Yukarı katta sonradan ilâve edilen yapılar daha çok geniş mikyastadır. Büyük sütunlar avlusunun garp tarafını kapayan duvardan itibaren — görünüşe bakılırsa — bütün şimal revakı boyunca uzayan bir duvar ilâve edilmiştir (Resim: 5). Bu duvar çekilirken vakîâ sütunlar avlusunun her iki sol direkleri olduğu gibi bırakılmış ise de aslen bu ikisi arasında bulunan direk köşeli sütunlar kaldırılmıştır. Bu duvardan garp istikametinde müteaddit amudî duvarlar bu

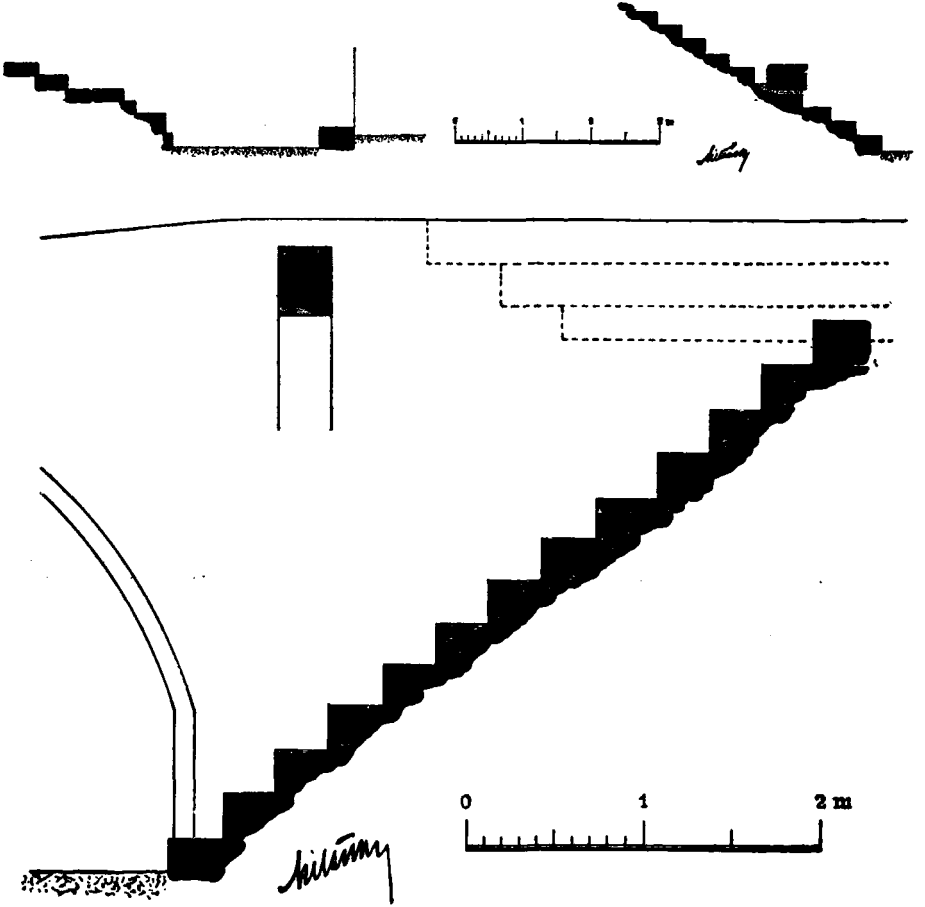
[8] Burada evvelce "umumî mahiyeti haiz kitabeler" in bulunuşu da inzımm etmek-
tedir. O. Walter'in Avusturya Arkeoloji Enstitüsünün salnamelerile karşılaştırılmalı. XXI.-
XXII. 1922 ilâve, sahife: 231.

[9] Bunu O. Walter hafriyatından çok evvel tahmin etmiştir.

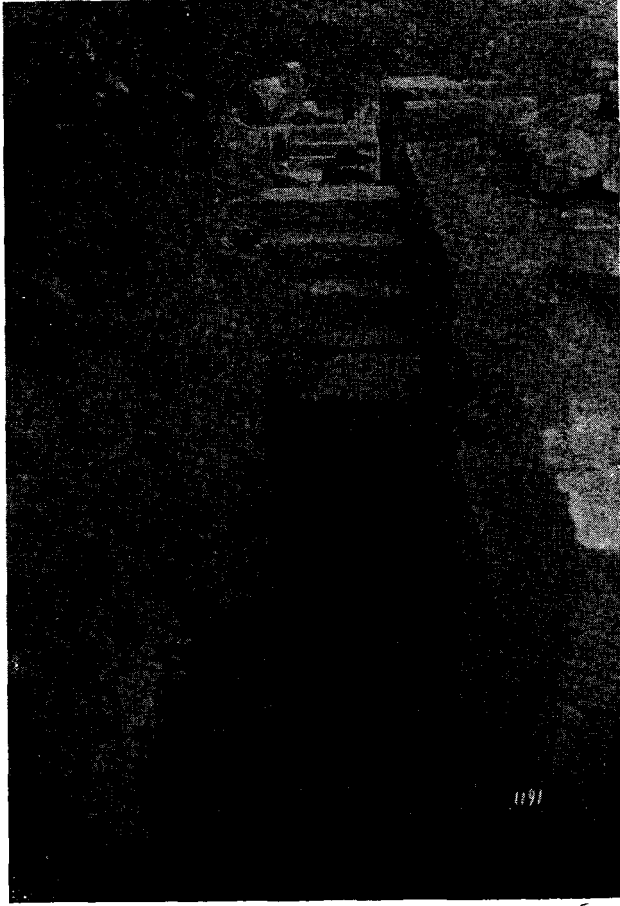

Res. 16 — Şimal revakının muhayyel maktatı

Res. 17 — Muhtelif merdivenlerin maktatı

lanmaktadır ki, bu yüzden birçok odalar tahşül etmektedir. Bu odaların methali garp tarafında bulunuyordu ve bu maksadın husulü için pazar yerinin asıl hudut duvarı da oldukça uzakalra nakledilmiş ve aynı zamanda birçok merdivenler kurulmuştur (Resim: 17). Bu merdivenlerin üst sathı tahtezzemin yapıların yüksekliğine uymakta olup sütunlar halinin sathına ve yeni yapılmış olan odalara çıkmakta idi. Bu merdivenlerin yapılışının nisbeten

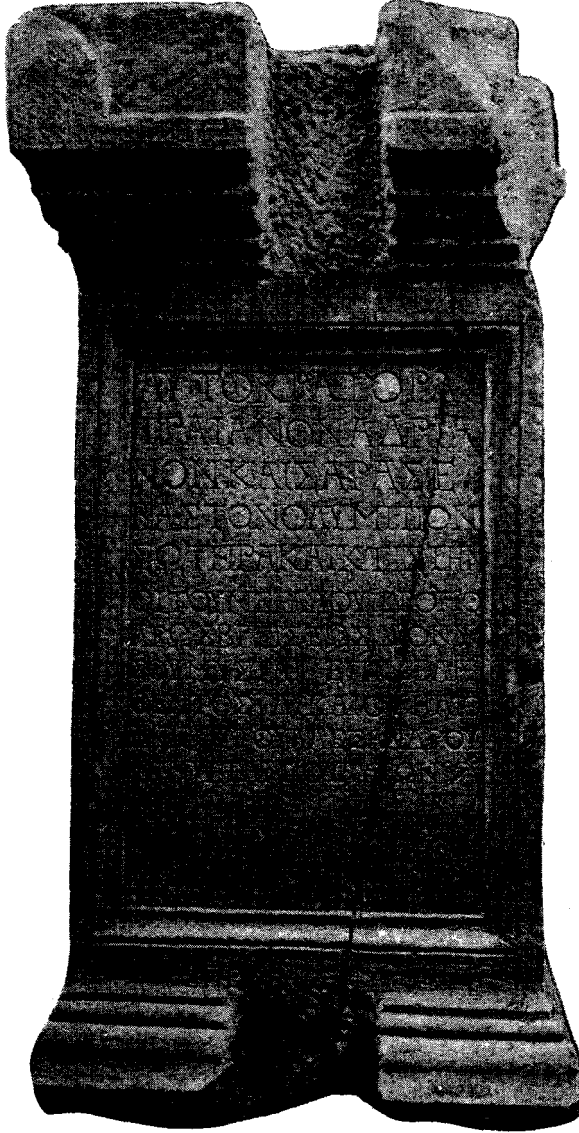
Res. 18 — Garbî dış duvarın merdiveni

iyi oluşu (Resim: 18) bütün radilâtın çok sonra yapılmış olmadığını ve hepsinin belki de aynı zamanda yapıldığını gösteriyor. Yapılmasındaki maksadı anlayamadığımız P 1. ile P 2. direkleri arasındaki duvar daha sonra ilâve edilmiştir.

Hafriyatın devam ettiği müddetçe ele geçen parçaların çoğu heykel parçaları, renkli mermer kaplama taşları ve sayılamıyacak kadar çok olan çanak çömlek parçaları, ezcümle lâmbalar, kâseler ve yukarda bahsedilen

heykel başının yanında yapı taşı olarak kullanılmış olan birçok kitabelerden ibarettir. Bu kitabeler pazar yerinin evlce üzerinde bulunmuş olan tesisata ait olup bunların yapılış maksatlarına uygun olarak hürmeten alıkonulduklarına şüphe yoktur.

Autel şeklinde olan ihtiram kitabesinin (Resim: 19) aşağı ve yukarı pro-

Res. 19 — İmparator Hadrianın ihtiram kitabesi

fildeki oymaları, taşın ikinci defa kullanılmak üzere yeni yerine uymak için açıldığını gösteriyor. Yukarı taraftaki oyma bir heykelin durduğu yerin izlerini daha kısmen muhafaza etmektedir. Yüksekliği 138 santimetre, genişliği ve kalınlığı 70 santimetre olup, harflerin yüksekliği kitabenin yukarı-

sında 3,5 santimetre ile aşağısında 2,5 santimetre arasında değişmektedir. Bazı harflerin üzerinde vaktile sürülmüş olan kırmızı boyanın izleri halâ mevcuttur. Sade bir profil çerçevesi içerisine alınmış olan kitabe 45 santimetre geniş ve 70 santimetre yüksektir.

Αὐτοκράτορα Τραϊανὸν, Ἀδριανὸν Καίσαρα Σεβαστὸν Ὀλύμπιον σωτήρα καὶ κτίστην οἱ τοῦ μεγάλου Προπολέως Βρεισέως Διονίσσου μῦσαι ἐπιμεληθέντος Δικαίου Ἡλιοδώρου τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ ταμίου αὐτῶν.

Müesses, halâskâr, olynpios, hükümdar Kayser Trayan Hadriyan Hazretlerinin bu heykeli Büyük Dionysos Briseus Propoleus'un müritleri tarafından ithaf edilmiş olup inşaata Hazinedarı Aleksandros'un oğlu Dikaios Heliodoros nezaret etmiştir.

İmparator Hadriya'nın hükümdarlığı 117-138 arasında olduğuna göre kitabenin zamanı tayin edilmiş oluyor. Müessis ve halâskâr unvanlarının kullanışı, İzmir cemaat kasasına hediye ettiği bir milyon dolayısıyla olsa gerektir. Dionysos [10] Briseus'un tasavvufî teşkilâtı birkaç kitabe dolayısıyla malûmdur [11]. Fakat bizim kitabe (προπογεύς) ismini ilâve etmek suretile azizin şehrin duvarlarının önünde gömülü olduğu öğretiliyor. Kervan köprüsü yakınında bulunan bir mabedin bu azizle münasebettar olabileceği hatıra gelir.

2 — Bir ihtiram kitabesinden kesilmiş olan bir taş levha. Yukarı profil tamamen koparılmış, yüksekliği 105 santimetre, genişliği 60 santimetre, kalınlığı 21 santimetre olup harflerinin yüksekliği 2,2 santimetredir (Res: 20).

Ἀγαθῆ τύχη Ἀγαθόπους Διονυσίου Ἱεροκαιοσαρεὺς, Συμωναῖος, Ἐφέσιος, Τραλλιανός, δολιχάδρομος, νικήσας τοὺς ὑπογεγραμμένους ἀγῶνας ἱεροῦς Ἀκτια, δις, Πέργαμον ἑ, Ἀλεια ἑ, Νέμεια ἑ Ἐφεσον ς, Τράλλεις, γ, Σμύρνην, δ, Σάρδεϊς γ, Νεάπολιν α, Ἴσθμια α, Ἐπίδαυρον τὸν Εὐκράτους, ἐν Ἀντιοχεια τῆς Συρίας στεφανωθείς . . . . .

İzmir, Efes, Aydın ve Hierokaisarea şehirleri ahalisinden olup uzun mesafe koşucusu Dionysios'un oğlu Agathopus, mukaddes yarışlarda müsabakalar kazanmıştır. Aktia oyunlarına iki defa, Bergamada beş defa, Haleya oyunlarında beş defa, Nemeia oyunlarında beş defa, Efeste altı defa, Aydın da üç defa, İzmirde dört defa, Sardes'te üç defa, Napolide bir defa, İsthmia oyunlarında bir defa, Suriye Antakyasında Epidavrus'ta Enkurados'un şerefine yapılan oyunda bir çelenk kazanan.....

Mesleki oyuncu olan Agathopus'un zaferlerinin bir kısmını bize anlatan kitabe, harflerinin şekline göre M. S. ikinci asrın ilk nısfına ait bulunmaktadır ki bundan evvelki İmparator Hadriyan kitabesi zamanına tesadüf eder.

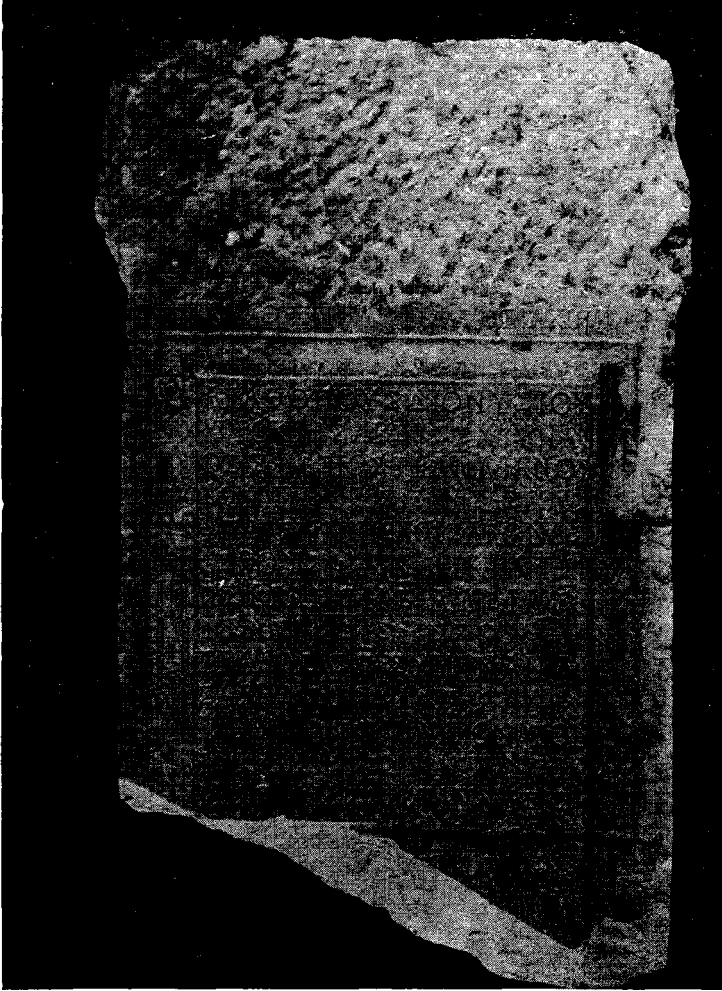
3 — İki parçaya ayrılmış bir ihtiram kitabesi. Yukarı profil tamamile, aşağı profil ön tarafa kadar, koparılmış. Yüksekliği 127 santimetre,

[10] CIG. 3148, s. 35 Chapot, Province d'Asie, s. 534.

[11] CIG. 3160, 3161, 3172, 3211.

genişliği ve kalınlığı 54 santimetre, harflerinin yüksekliği ilk satırda 3 santimetre olup diğer yerlerde 1 santimetredir.

Harflerin şekline göre diğer iki kitabeden daha muahhar olması icap eden kitabede ihtiram edilen zatın Burjua unvanını (ριστος Ἑλλήνων πρτος δομοέων) yani Yunanlıların en iyisi ve birinci koşucusu olduğunu ve cem'an

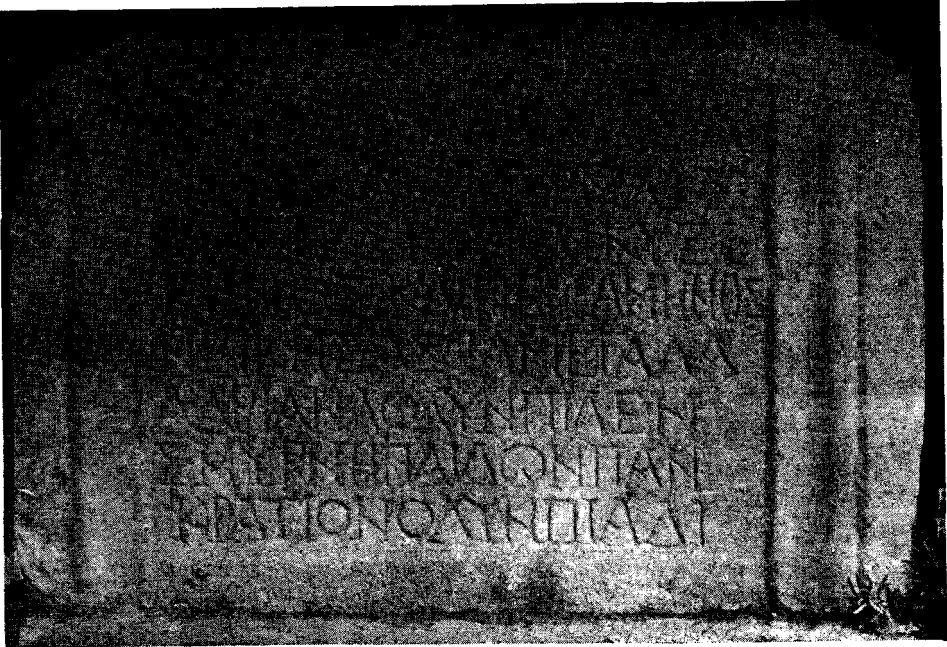
Res. 20 — Koşucu Agathopus'un ihtiram kitabesi

yekn 63 defa büyük müsabaka kazandığını anlıyoruz. Kitabenin sonundaki (πο δλειπτην Ἄρετον Ἑρμείου Ἡ'Αγεξάνδρου) kaydı bu yarışların İskenderiyeli Hermeios oğlu Aretos'un idaresi altında yapıldığını gösteriyor.

4 — Bir (ihtiram kitabesi) nin orta parçası (Resim: 21) yüksekliği 37 santimetre, genişliği 59 santimetre, kalınlığı 50 santimetre, harflerin yüksekliği 3 santimetre.

..... ς Ἀλεξάνδρου Ἱεροκαιοσαρεὺς καὶ Συμωναῖ(ο)ς καὶ Ἐφέσιος καὶ Κυζικηνὸς καὶ Περγαμηνὸς νεικήσας τὰ μεγάλα Ἀδριανὰ Ὀλύμπια ἐν Σμύρῃ παιδῶν πανκράτιον νλυμπιάδ(ο)ς ι

.....) S. Aleksandros'un oğlu Hierokaiserea şehri ve İzmir, Efes, Kyzikos, Bergama fahrî hemşerisi Hadrian şerefine verilen onuncu çocuk olimpiyadının güreş ve boks oyunlarında muzaffer olan.

Res. 21 — Bir koşucunun ihtiram kitabesi

İsmi kaybolmuş olup namına ihtiram kitabesi dikilen zatın iştirak ettiği oyunlar başka bir kitabeden [12] anlaşıldığına göre, Hadriyanın kendi tarafından İzmirde tertip edilmişti. Bu oyunların şehrin kendisine bir Olimpiya mabudunun unvanı verildiği zaman yapılmış olması muhtemeldir. Bu oyunların tertip edildiği senenin tarihi bizce bilinmediğinden onuncu Olimpiyat kaydı da bir mana ifade etmez. Fakat ne de olsa harflerin eşkâline göre bu kitabe M. S. II. inci asrın ikinci yarısında, 178 senesinde vaki olan büyük zelzelenin son senelerine ait olsa gerektir.

Bunlardan başka birbirile münasebeti olmıyan daha birçok kitabe parçaları da bulunmaktadır. Fakat bunların hepsinden daha mühimmi gene bina taşı olmak üzere kullanılmış olan, büyük bir taş çıkmıştır. Kenarları fazla

[12] CIG. 3175.

ca kopmuş olan ön sathı uzun bir kitabe ile örtülmüş bulunmaktadır. Yüksekliği 117,5 santimetre, genişliği 82 santimetre ve derinliği 216 santimetre olan taşın şekli (Ante) (Resim: 22) bunun bir mabet taşı olabileceğini gösteriyor. Birçok sene önce (Adramytion) Edremitte bunun müşabihi olan

Res. 22 — Bir Roma âyan komisyonunun mukarreratı

bir kitabe [¹³] bulunmuş, onun yardımı ile bu kitabe metninin iki santimere yüksekliğindeki harflerle çok dikkatle yazılmış olan asıl kısmının okunmasına muvaffakiyet elvermiştir. Metin şöyledir:

[¹³] Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes IV., 261.

ΚΑΙ ΠΕΡΙ...

καὶ περὶ
 οὐ πράγματος
 οὐς καὶ φίλου]ς
 ἀγορεῦσαι χαρὶ
 ἐν ἀντιλογίᾳ ἔστιν καὶ τ
 τῶν πραγμάτων, περὶ ὧν λόγους ἐποιήσαντο
 ἐπίγνω, τίνες ὄροι Περγαμηνῶν εἰσὶν
 σμα ὑπεξειρημένον πεφύλακ[ται
 νιος, ὑπατοὶ ἀνὰ μέσ(ο)ν αἰ
 γος κατὰ δημοσ
 ἐπίγνω περὶ τούτων τῶν πραγμά[των
 τὴν σύγκλητον θέλειν κα
 π]ραγμάτων διαλαμβάνειν
 π]ερὶ τούτων τῶν πραγμάτων
 τ]ῆς Ἀσίας τὰς προσόδους μισ
 π]ραγμάτων πίστεως τε τῆς ἰδ[ίας
 ὕλλιος ὑπατος, ἐὰν αὐτῷ φαίνεται ἴη
 ξένια τε κατὰ τὸ διάταγμα. ἐὰν αὐτῷ φαίνεται
 ση οὕτως καθὼς ἂν αὐτῷ ἐκ τῶν δημοσίων
 ἔδο]ξεν κρῖμα περὶ τῆς χώρας δέλτος Β΄ Κ]εκρικέναι
 καλανδῶ]ν κοίνκτειλιῶν ἐγκομετίῳ μετὰ συμβουλίῳ ἐπέγνωκότα δόγματι
 συγκλήτου] περὶ χώρας ἧτις ἐν ἀντιλογίᾳ ἔστιν δημοσίων αἰς πρὸς Περγαμηνούς.
 ἐν τῷ συμβουλίῳ παρήσαν Κοῖντος Καικίλιος Κοῖντου ῬΑνιήνης, Γά-
 ἰος Γαίου Μ]ενηνία, Μάαρκος Πούπιος Μαάρκου Σκαπτία Γάιος Κορνήλιος
 Μαάρκου Στηλατεῖνα, Λεύκιος Μέμμιος, Γαίου Μενηνία, Κοῖντος Οὐάλιος
 Μαάρκου Αἰμιλία (?) Λεύκιος] Ἰούλιος Σέξ]του Φαλέρον, Γάιος Ἄννιος,
 Γαίου Ἀρνήνης, Γάιος] Σεμπρώνιος Γαίου Φαλέρον, Γάιος Κοίλος Γαίου
 Αἰμιλία, Πόπλιος Ἄλβιος Ποπλίου Κυρίνα, Μάαρκος, Κοσκώνιος Μαάρκου
 Τηρηντεῖνα, Πόπλιος Γέσσιος Ποπλίου Ἀρνήνης, Λεύκιος Αφείνιος Λευκίου
 Ὠφεντεῖνα, Γάιος Ρούβριος Γαίου Πουπεινία, Γάιος Αικίνιος Γαίου,
 Τηρηντεῖνα, Μάαρκος Φα]λέριος Μαάρκου Κλαυδία, Μάνιος Λευκίλιος Μαάρ-
 κου Πω]κεντεῖνα Λεύκιος Φί]λιος Λευκίου Ὠρατία, Γάιος Δίδιος Γαίου Κυρίνα,
 Κοῖντος Κλαύδιος Ἀππίου, Πολλία, Λεύκιος Ανθέστιος Γαίου Μενηνία, Σπό-
 ριος, Καροκίλιος, Λευκίου Σαρατεῖνα, Πόπλιος Σεῖλιος Λευκίου Οὐαλερία,
 Γναῖος Ὀκταούσιος Λευκίου Αἰμιλία, Μά]αρκος Ἀπολόηιος Μαάρκου Καμιλία,
 Λεύκιος Ἀφείνιος Λευκίου, Λεμωνία Γάιος] Ναύτιος Κοῖντου Οὐετυρία,
 Γάιος Νεμετώριος Γαί]ου, Λ[ε]μωνία, Λεύκιος Κορνή]λιος Μαάρκου Ρωμιλία,
 Γναῖος Πομπήσιος Γναίου, Κ[ρο]ο]τομείνα, Πόπλιος Ποπί]λλιος Ποπλίου Τηρητεῖνα,
 Λεύκιος Δομέτιος Γν]αίου, Λευ]κίου, Πουπινία Μάαρκος Μούνιος Μαάρκου
 Λεμωνία ου Λεμωνία, Κοῖντος Ποπί]λλιος Ποπλίου Ρωμιλία Μαεκία, Κοῖντος,
 Λαθέριος Λευκίου Μαικία, Γάιος Εφένιος ε Κοῖντου, Ὠφεντεῖνα, Μάαρκος

Σέρριος Μάραρκου, Τηρηνητεῖνα, Λεύκιος Γενύκιος Λευκίου Τηρηνητεῖνα, α, Λεύ-
 κίος Πλαττώριος Λευκίου Παπειρία, Μάραρκος Λόλλιος Κοῖντου Μενηνία, Γάτιος
 εἰλιος Σέξτου Καμιλία, Γναῖος, Αὔφιδιος, Οὐελείνα, Λεύκιος, Ἀνθέσιος, Σαβα-
 τεῖνα, Μάραρκος γνήωμην ἀπεφήνατο τα [φ ὅς καλεῖται]

Ἐστὶν ἐκ τούτου τῆσδε

υμ(β)ην

ἄποδε

όριον

ια

Bu fevkalâde mühim olan vesika hakkında, bunu alâkadar eden ve okun-
 ması zarurî bulunan eserlerin nedreti dolayısıyla, etraflı fikir yürütmiye giriş-
 meksizin şimdilik muhtevasının yalnız en mühim noktalarına işaret etmek iste-
 rim. Bu vesika; Roma ailelerinin en kibarlarından 54 azanın teşkil ettiği âyan
 komisyonunun bir kararını ihtiva etmektedir. Romalıların Anadoluyu işgalle-
 rinin ilk senelerine tesadüf eden bu komisyon, esas itibarile Bergama ve İzmir
 şehirlerinin arazi münazaatını hallederdi. Fakat görünüşe bakılırsa bu me-
 yanda icap eden mabet arazisi hakkında etraflı tetkikat yapmıştır. Anadolu
 hafriyatının son senelerde meydana çıkardığı vesaikin en mühimlerinden biri
 olduğu muhakkak bulunan bu vesikanın tamamen istifadeli bir hale konması
 tabiatile hafriyatın hitamından ve bu mevzuu alâkadar eden bol kitabiyatın
 mütaleasından sonra mümkün olabilecektir. Çünkü bu kitabenin bulunduğu
 odada hafriyata devam edilecek olursa daha diğer parçaların ele geçmesi ih-
 timali vardır.

Namazgâh hafriyatının şimdiye kadar elde edilen neticesi telhis edi-
 lecek olursa: Meydana çıkarılmış olan tesisatın kubbelerinin garip yapılış
 tarzı inşaat tarihi bakımından fevkalâde mühimdir. Roma devrine ait eski
 pazar yerinin meydana çıkarılması dolayısıyla topoğrafik araştırmalar için
 yeni, belki de en mühim bir istinat noktasının elde edilişi daha az ehemmi-
 yetli değildir.

Bu kadar muvaffakiyetle başlanan işe aynı suretle sameredar bir şe-
 kilde devam edilerek neticelendirilmesi çok arzu edilir. Bu neticeden ilim
 âlemi büyük bir kazanç elde etmiş olacaktır.

OĞUZ DESTANINDAN BİR PARÇA

* * *

Topkapı Sarayı kütüphanesinde mahfuz olan ve islâmiyetten sonraki devirlere aidiyeti anlaşılan bu vesikanın ifadesi Dede Kurkutunkine pek benzemektedir. Bu itibarla her ikisinin aynı zamanda vücuda geldiği zannedilebilir. Bu vesikada Dede Kurkuttan farklı bazı cihetler vardır:

- 1 — Tertip tarzının şayanı dikkat oluşu:
  - a) Oğuzu medih,
  - b) Oğuz'a dua,
  - c) Ozanı medih,
  - d) Kahramanları tavsif,
  - e) Her kahramanı ayrı ayrı tavsif.
- 2 — Kitabı Dede Kurkutta olmıyan bazı isimler:
Alp Ariz Bey, Urulmuş Han, Etil veya Atıl Alp (Attila), Selim oğlu Karaman gibi.
- 3 — Bazı isimlerin Kitabı Dede Kurkuttan ayrı yazılması:
  - a) Bamsı Böyrek (Kitabı Dede Kurkutta). Bay Barı (Vesikada).
  - b) Kitabı Dede Kurkutta Tepegözü Öldüren Busattır. Halbuki Vesikada Urulmuş Handır.
  - c) Kitabı Dede Kurkuttaki Deli Dumrul Vesikada Tuğrul Sultan adile geçer.

Mühim bir tarih ve dil vesikası olan bu parçanın alâkadar bilginler tarafından mütalea ve tetkikini kolaylaştırmak için kopya ve transkripsiyonunun neşri faydalı görülmüştür.

1 — Gün doğusu gen yerden kopan Oğuz, gümüş göklü ban evlü bargâhlu Oğuz, arı suya ya dıkta abdestlü Oğuz, alın yerde koydukta namazlı (Oğuz).

2 — Bir tanrıyı bilüp arı din serveri Muhammedün nebi dilde yadlu Oğuz, ala halı örün, [1] döşekli Oğuz, kabzası altunlu kerdikli Oğuz, kızları (kıymetli).

3 — Yiğitleri mürüvvetlü, kocaları taatlü, hürmetlü Oğuz, göğüslüce kara dağları (göğüslüce kørklü yaylaları arı) yaylalı Oğuz, kutuluca dağ salları kışlaklı (Oğuz).

4 — Kanlı kâfir ellerinden haraç alan Oğuz, haraç vermeyeni kıran Oğuz, ağayilde [2] bulun [3] süren Oğuz, evin barkın oda uran Oğuz.

[1] Örün Divan I. 120 beyaz.

[2] Agayil = ağıllar. Gidişat gibi yanlış cemi olsa gerek. Bakınız Dede Korkut

Sahife 11, Satır 2.

[3] Bulun Kitabüldrak. Sahife 47 esir, malı ganaim.

1. ...
 2. ...
 3. ...
 4. ...
 5. ...
 6. ...
 7. ...
 8. ...
 9. ...
 10. ...
 11. ...
 12. ...
 13. ...
 14. ...
 15. ...
 16. ...
 17. ...
 18. ...
 19. ...
 20. ...
 21. ...
 22. ...
 23. ...
 24. ...
 25. ...

5 — Akça koyun yahnılı Oğuz, aşığı uzun al çerdiği binetlü Oğuz, çadır çangalı uzun, ulu beyler yığnağı devletlü Oğuz, Bayındır Han.....

6 — Oğuz, Ulaş Salır Kazan Beyler Beylü Oğuz, Emir Süleyman uğurlu Oğuz, Dede Korkut biliklü Oğuz.....

7 — Daş Oğuz Beyler Beylü Oğuz.

8 — Yarlıcun [4] Allah olsun, yalavacın Muhammed olsun, doğar günün çoğacı, [5] tusgu günün yatusu, [6] körkü evin aydını, doğalıdan devletlü ulaludan saadetlü.

9 — Ulu sultan budağı gazi hanın torunu, kara bulut ürkünü, [7], kara dağın kaplanı kara şahin yavrusu, sarı sazın arsları.

10 — Kaytabanın [8] buğrası, Dede Kurkut biliklü, Salır Kazan saadetlü, Emir Süleyman uğurlu, Bayındır Han devletlü, yağı görse yardımcı, düşman.

11 — Görse durumlu, Türküstanın direği, tülü kuşun yavrusu, ulu beyler yığnağı, akça çadır çangal (1) u, ala halı örünlü, akça koyun yahnılı.

12 — Yalın gelse donadan, acın gelse doyuran, ağın [9] basıp dizin çöküren, divan durguran külçünün kücün sıran [10].

13 — Küçsüze malın veren, kanlı kâfir ellerinde kan kaşandıran, [11] karabaşların bunlulan, [12] oğlancıkların ağladan, tavukların kığılda-(ta) n [13].

14 — Oğlancıkların ağlatmayan, tavukların banlatmayan, [14] nakusların çaldırmayan Otman Oğlu.

15 — Altında ak boz atın göndermesin, [15] dolamlı [16] begit [17] donun sökölmesin, alın başta kunt [18] aşığın [19] yuğrulasın.

16 — Kaya keser gök kılıcın gedilmesin üç sinirlü katı yayın yasılmasun, üç yelekli kayın okun düşmanına doğru varsın.

17 — Yazılı gelen sofraların dürülmesin, kaynadılan kazanların soğulmasın, ay altında yürüyen düşmanın Allah ursun, Gün altında.

[4] Beraber bakınız: Yarlıgayıcı Radloff III. 143.

[5] Çoğac, cogaş Divan III. 92. 3. şule, şüa.

[6] Yat Divan II. 111. füsün, güzellik.

[7] Ürkün, ürgün Divan I. 99. 10. dehşet.

[8] Kaytaban: Bakınız Dede korkut 11. 3.

[9] ag. Divan I. 76. 11. iki but arası.

[10] Sımaf: Radloff IV. 602 kırmak.

[11] Kaşandırmak: Divan II. 122. 15. tebevül ettirmek.

[12] 33 inci satırda da geçer.

[13] Kığıldatmak. Radloff II. 707.

[14] Banlatmak: Öttürmek. Anadolu.

[15] Kötermek. Radloff II. 1276 Kaldırmak.

[16] Dolam Radloff III. 1719 Tomar halinde sarılmış hâl.

[17] Bek Divan III. 8. 13 sağlam, bekitmek: Tabkim Radloff IV. biket Kırgızlarda

mevkı müstahkem.

[18] Kunt Radloff II. 911 sağlam.

[19] Aşuk, yaşuk Divan I. 64. 15. miğfer.

18 — Yürüyen düşmanın gün yandırsın, sandığınla bağlamarı hak ergürsün, ava varan yiğitlerin avlu gelsin, akına varan.

19 — Kulların örünlü gelsin, agayilda ak bulun sürüp busuklu [²⁰] gelsin..... alay olsun, duttuğun işler kolay.

20 — Gelsin yardımcın Allah, Yalavacın Muhammed olsun, Dede Korkut biliklü yedi bilüsin versin, Emir Süleyman Uğurlu (yedi uğurun versin).

21 — Salır Kazan saadetlü yedi saadetin versin, Bayındır Han devletlü yedi devletin versin, Alp Arız [²¹].

22 — Versin, bıyığı kanlı Büğdüz Emen heybetli yedi heybetin versin.

23 — İçin ulansın, yanın yayılsın, sana yaman sınanlar ot gibi üzülün, toprak gibi savrulsun, düşmanın başak.

24 — Başağını eşek yesin, eşeğin dahi kurt yesin, dursun dönsün, buçuk kile darı değirmanı iletsün, değirmanı bozuk bolsun.

25 — .... Geçmiş bolsun, etmeğini koynuna koyup yola gitsün, yolda eletüp..... Düşmüş bolsun.

26 — .....yerenin yılan bilür, burulu [²²] yonca halin borsuk bilür, yedi dere kolhısın dilkü bilür, çuvaldız kıymetin nükeri bilür ağır.

27 — Yükün hengini [²³] katır bilür, yedi yollar ayırdın deve bilür, ar ağırın ar yeynisin eren bilür, kara başa ağır gelse beyni bilür, gen yerler

28 — Otlagın geyik bilür, datlı suyun halin kulan [²⁴] bilür, er nakesin er cömerdin ozan bilür, karşı yatan kalbı senri [²⁵].

29 — Kara dağları aşup gelen ozan olsun, kayna akan mal [²⁶] ırmakları geçüp gelen Ozan olsun, kazlık [²⁷] atınıza binüp.

30 — Kaftan donunuz giyen Ozan olsun, ağır ak altın ak akçanuz alan Ozan olsun.

31 — Sarp hisar duma [²⁸] donlu salkum solkum don giyen konur atın oynadan, yağı görse yardımlı, düşman görse durumlu, Türküstanın.

32 — Direği tülü kuşun yavrusu, kanlı Kâfir ellerinden adlu Hurasana ad çağırdan Akça hisarın eglık salıp [²⁹] alan, körklü yüzlü güzel.

33 — Kızların, oğlanların bulun süren, kanlı kâfir ellerine kan kaşandıran, karabaşların bunlunan, oğlancıkların ağlaştıran, itlerin.

[²⁰] Buşug aşu Divan I. 311. 2 bir seyahatten dönüşte verilen yemek.

[²¹] Arız. Divanda Arvuz diye bir ad vardır. I. 88. 11.

[²²] Burumak: Güzel kokmak. Divan II. 6. 6.

[²³] Bakınız: Hengel: Fazla yorgunluk Anadilden Derlemeler 165.

[²⁴] Kulan: Yaban eşeği Divan I. 184. 10.

[²⁵] Senir. Divan III. 268. 9 dağın burnu. Sınır Radloff IV. 687 dağın yamacı. Tepe

[²⁶] Mal: Radloff IV. 2125 = mol = bol. Aynı manada ve şekilde Sumercede de vardır.

[²⁷] Simey vilâyetinde bir dağ adıdır. Bu havalide bilhassa at beslenir. Beraber bakınız: Tan mecmuası. 1925 N. 4.

[²⁸] Hatırlayınız Dişi Anadilden Derlemeler 102 yünden elbiselik dokuma.

[²⁹] Eglık = egrik. Egirmek: Muhasara etmek Divan. I. 156. 11.

34 — Uluşturan, tavukların kığıldaştırın, Ulaş oğlu Salur Kazan Bey, Kara taşı kırmadıkta kül eyleyen, dağı.

35 — Daşa buşusundan [³⁰] duman çöken, Kara dere ağzında..... kara yeri kertüp beşik kılan, kara buğra derisinden bağirtlak.

36 — Düzen, altı ay Hancerkit hisarında dutsak olan, Kazan Beyin kardaşı Kara Küne Bey, doksan deriden kürk olsa.

37 — Topuğun örtmeyen, dokuz deriden şepkülâh olsa tülügün örtmeyen, doksan koyun dovgalık on koyun öyünlük yetmeyen.

38 — Dokuz yaşar cüngü [³¹] silküp atan, kıynağında [³²] göğde dutan, at başın yalmayup bir gez yudan, Afrasiyap oğlu.

39 — Alp Arız Bey..... Deve geturmezdi anın yayın, koşa [³³] burçta eğlenmezdi anın okı, Yağırıkçı oğlu Yazır.

40 — Kondan, Bıyığın ensesinde üç gez döken, kahıdıkta [³⁴] kartmına [³⁵] kan kaşandıran Kara gözü kanın dönen.

41 — Yir evreni yılan, ademiler evreni Ucen oğlu Emen Bey, Demirkapı derbendin depüp yıkan, doksan dokuz kal'anın.

42 — Kilidin alan, Sarı Sandal Kızına nikâh kılan, alınmadık yerlerden haraç alan, yasılmadık düşmanı yasan gök kâfir.

43 — Ellerini basan Etlərşe oğlu Etil Alp. Yedi yıl Elbürze sefer kılan, kaydıp [³⁶] dönen Kayan Pusat. Kardaş kanın alan.

44 — İt Depegözü öldürüp Kalın Oğuzda ad koyan Urulmuş Han. Ban hisarından parlayup uçan, altı batman.

45 — Som demürü ayağından kıran, apıl apıl yürüyende boğa yiyen, zıvıl zıvıl zıvılayanda yılan yiyen on altı yıl Bayburt.

46 — Hisarında dutsaklık çeken, baldırı uzun Baldırşadın hakkın alan, yüce yerden alçak yere göz gözeden Bay Böre (Böyrek) oğlu.

47 — Bey Barı yiğit. Kalın Oğuz ellerinden kalkıp varan, kırk yiğidin yanına salan, kanlı kâfir ellerine aşan.

48 — Kaynar akar mal ırmakların geçen, gariplik ellere gafil düşen, arslanile boğasın, buğrasın, güreçsin öldüren, otuz.

49 — Dokuz yiğidin kanın alan, adlu Oğuzda ad koyan, sarı donlu Selcen kızını alan Kanlı Koca oğlu Kan Turalu.

50 — Selim oğlu Karamanı sevüp Tanrı yaratan ulu Sultan budağı, altın köprü yapan, azrayille savaş kılan, salkum solkum don giyen, sakar atın oynadan.

51 — Tokuş Koca oğlu Tuğrul Sultan dum ediği дума donlu dört

[³⁰] Buşu: Sıkıntı. İç puşmek = Can sıkılmak. Gazap manasına da gelir.

[³¹] Çünkü büyük barkeş deve Çağatay lûgati 142.

[³²] Kıynak: Pençe.

[³³] Koşa: Çift. Koşam avuç A. D. 246.

[³⁴] Kaktımak: Hiddat etmek. Anadolu.

[³⁵] Garinden muharref olsa gerek = düşman.

[³⁶] Kaytmak Çağataycada: Avdet etmek.

bin erin serveri Kazan Beyin gariplikte yoldaşı, Kayan Selçik Oğlu Deli Dundar Bey.

52 — Kara dağın kurdu, kara kaya kaplanı, kara şahin yavrusu, kara donlu atın oynadan Alp Rüstem, Büküşlü Bekdeş kanın alan, Kalın Oğuzda ad koyan.

53 — Karabaşına oğlanlığında kıyan, Ucen Oğlu Emen Beyden öcün alan, Ekşi Koca Oğlu Okçu Kozan, sarı sazda ulalan, sarı arslan südün emen.

54 — Sazda büyümüş saz delüsü günün günden yek olsun, dünün dünden yek olsun, demün demden yek olsun, nefesin geçkin olsun, kılıcın keskin.

55 — Olsun, Hızır yoldaşın olsun, koba koba (tağladım), er bunaldırdım buşkunumda ben Kazan,..... ?..... er bunaldırdım.....

56 — Kaytabanın buğrasydım, er bunaldırdım, kükredikte kar (a) kayada anrar arslanilen = kaplanilen ben Kazan sarup er bunaldırdım..... sarup.....arslan.

57 — Er bunaldırdım, ... karabulut ürküniydım ..... sualıp yere barcın (?) [37] satardım. Ben Kazan. Karacığın Cilban dağından kâfir taş uçursa.

58 — Kaba uyluğun dutan ben Kazandım, Karanı [38] donlu Harın yağı erse kanlı suya kılağuzluk eden ben Kazandım. Kalbı senri kara dağın salında kaplı taşa.

59 — Kara derbende kör düşman gelse yine kaydıp ol düşmana önden depüp giden gene ben Kazandım. Katı yaylar sındırıp elde kabza koyan ben Kazandım. Kayın.

60 — Oklar atıp yelek koyan alda ben Kazan idim. Bin erin gördüğümde ben Kazan bıyık burmadım, beş bin erin gördüğümde ben Kazan.

61 — Buşanmadım, on bin erin gördüğümde oynum demedim, yirmi bir bin erin gördüğümde yerinmedim, otuz bin erin gördüğümde utanmadım, kırk bin.

62 — Erin gördüğümde kıpınmadım, elli bin erin gördüğümde el vir-medim, altmış bin erin gördüğümde alpım dimedim, yetmiş bin erin gördüğümde yılmadım, seksen bin.

63 — Erin gördüğümde seğsenmedim, doksan bin erin gördüğümde dolanmadım, yüz bin erin gördüğümde ben Kazan yüz döndürmedim, kara tülü konur.

64 — Atun kolanın katı çektim, sağdan girdim soldan çıktım, soldan girdim sağdan çıktım, arı dinli körklü Muhammedi yade getürdüm.

65 — Allahın inayetinde Muhammed mucizatında ol yağryı anda bastım alpım yiğitim dedim, bu diyende öğünmen öğünmen. A Beylerim öğünürse yer öğün (sün).

[37] Barcın: diba. Divan I. 107. 15.

[38] Muzlim, siyah.

[39] Kıpınmak = göz kırpmak.

[40] Seğsenmek = Korkmak.

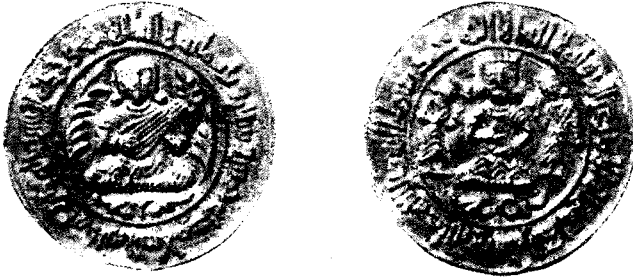
EŞSİZ BİR MADALYA

ANKARA ETNOĞRAFYA MÜZESİ KOLEKSİYONLARINDA

O. Ferit

Ankara Etnoğrafya Müzesi Müdürü

Ankara Etnoğrafya müzesindeki para kolleksiyonları içinde abbasî halife Ettayilillâhın (الطابع لله) resmini havi bir altın vardır ki şimdiye kadar basılan hiçbir müze katalogunda eşi görülmemiş ve Avrupa âlimleri tarafından yapılan neşriyatta bu halifeye ait böyle bir altından bahsedilmemiş olmasına göre eşsiz sayılabilir. Altın 36 milimetre kutrunda 18.30 gram (5 dirhem 10 kîrat) ağırlığında gayet iyi muhafaza edilmiş, kusursuz bir haldedir. Şimdiye kadar görülen halife altınlarının dört mislinden daha ağır olan bu altının para olarak kesilmediğini biçiminden, ağırlığından, büyüklüğünden ilk görüşte anlıyabiliriz.

Etnoğrafya müzesindeki Altın Ettayi lillâh madalyası (kendi büyüklüğünde)

Resminde görüldüğü üzere bu altının bir yüzünde:

Başı taçlı, saçları örülmüş, sakallı bir adam kolları kısa süslü bir elbise giymiş, bağdaş kurmuş bir halde oturmuş, sağ elinde bir kadeh tutmakta, iki yanında kendisine birşey sunduğu tahmin olunan başları açık, saçları örülü ayakta iki genç görülmektedir. Bu resimlerin hepsi bir teker içine alınmış, tekerleğin dışına kûfî yazı ile (lâilâhe illâllah Muhammet resul-ullah sallâllahü ve sellem Ettayi lillâh elemir izzüddeve لا اله الا الله محمد رسول الله) ibaresi çepeçevre yazılmış, bu yazıların dışı da gene bir tekerlekle çevrilmiştir ki oturan taçlı adamın halife Tayi lillâhın kendisi olduğunu çok kuvvetli bir tahmin ile kabul edebiliriz.

Öbür yüzünde:

Başı açık, saçları örülü, sivri sakallı, kolları uzun süslü bir elbise giymiş elinde beş telli bir saz çalmakta bulunan bağdaş kurmuş bir halde oturan bir adam ve bu adamın her iki yanında birer dal vardır. Altının öbür yüzünde olduğu gibi bu yüzünde de bunlar bir teker içine alınmış tekerin dışına yine kûfi yazı ile (lâilâhe illallâh vahdehu laşerikeleh duribe bimedinetüsselâm sene hamse ve sittin ve selâse mie لاله الا لله وحده لا شريك له اضرب بمدينة السلام سنة خمس وستين وثلاث مائه ibaresi çepeçevre yazılmış, bu yazının dışına da gene bir teker çevrilmiştir.

Bu eşsiz, kıymetli altının Bağdat Abbâsî halifelerinin yirmi dördüncüsü Ettayi lillâh Abdülkerim bin Fazlın (الطابع لله عبدالكريم بن فضل) halifeliği ve Buyelerden İzzüddeve Bahtiyarın (عزالدوله بختيار) emirliği zamanında hicretin 356 (976 M.) inci yılında Bağdatta kesildiğini anlıyoruz.

Buye oğullarından Muizzüddeve Ahmet hicretin 334 üncü yılı cemaziyelevvelinde (945 Birincikânun M.) Bağdadı amlış bundan sonra da Bağdat

Etnografya müzesindeki Altın Ettayi lillâh madalyası (iki misli büyütülmüş)

halifeleri bu sülâlenin emîrleri elinde bir oyuncak olmuşlardır. Tarihi çok karışık ve karanlık olan Buye oğulları devletinde gün geçtikçe saltanat kavgaları pek ilerlemiş, bu aileden bazıları Irak, bazıları Fars taraflarında ayrı ayrı hükûmet sürmüşlerdir. Bunlardan Muizzüddeve Ebül Hüseyin Ahmet bin Ebu Şuca Buyenin (عزالدوله ابوالحسن احمد بن ابو شجاع بويه) oğlu İzzüddeve Bahtiyar (عزالدوله بختيار) kızını halife Ettayi lillâha (الطابع لله) tezviç etmiş idi [1].

[1] İbniesir, cilt 8. sahife 228. (Mısır basması).

İbniesir 366 H. yılı vakalarını yazarken (bu senenin cemaziyelevvelinde İzzüddeve Bahtiyarın Kızı Tayi lillâha götürüldü. Anımla tezevvüc etmişti) diyor. İzzüddeve Bahtiyarın

Berlin müzesindeki Elmuktedir billâh madalyası (büyütülmüş resmi)

Müzemizdeki altının işte bu izdivacın hatırası olarak halife Tayi lillâh tarafından kestirilmiş olduğuna katiyetle hükmedebiliriz.

Berlin Müzesi para koleksiyonunda da Bağdat Abbâsî halifelerinin on sekizincisi Elmuktedir Billâh Ebülfazl Caferin (المتدر بالله ابو الفضل جعفر) kendi resmini havi bir madalyası bulunmaktadır. Mehazimizde [2] ağırlığına, altın, gümüş, veya bakır olduğuna dair bir kayıt yoktur. Berlindeki bu madalyanın her iki yüzünde yalnız birer teker vardır. Tekerin dışı dallarla çepeçevre süslenmiş bir yüzünde süslü elbise giyerek bağdaş kurmuş, oturan başı taçsız, saçları örülü, sağ elinde bir kadeh tutmakta, sol elini önüne koymakta ve bir taht üstünde oturmakta olduğu halde bir adam resmi, resmin bir yanında (Elmuktedir المتدر) öbür yanında (Billâh بالله) yazılmıştır ki bu yazı da bu resmin bizzat halife Elmuktedirin olduğunu anlatmaktadır.

Madalyanın öbür yüzünde elinde dört telli bir saz çalan, sedir üstünde bağdaş kurmuş oturan başı taçlı, saçları örülü bir sazende vardır. Bu saz çalan adamın yalnız bir tarafında bir yaprak yapılmıştır. Gerek Etnoğrafya Müzesinde, gerek Berlin Müzesi para koleksiyonundaki madalyalardan büyültülmüş olarak koyduğumuz resimlerine iyice bakınca elbiselerin, yüzlerin, başların birbirine benzemediği hatta Etnoğrafya Müzesi madalyasındaki sazın beş telli, Berlin Müzesi madalyasındaki sazın dört telli olduğunu görür, bu iki madalyadaki resimlerin birbirinden kopya edilmiş olmadığma, bilâkis ayrı ayrı şahıslar bulunduğuna katiyetle hükmedebiliriz.

Müzemizdeki madalyada halife Tayilillâhtan başka emir İzzüddevele Bahıyarın da adı, kesildiği yıl ve şehrin bulunması niçin kesilmiş olduğunun meydana çıkarılabilesine yardım etmiştir ki bu madalyamıza müstesna bir ehemyet vermektedir [3].

---

kızı ile Tayi lillâhın akitlerinin bir sene evvel yapılmış, bu altın madalya da akti müteakıp basılmış olmak ihtimali olduğu gibi İbniesirin vakayı yazarken bir sene yanlış olması da hatıra gelebilir. İzzüddevele Bahıyar on bir yıl hükümetle 36 yaşında amcası oğlu Adududdevele (عضدالدوله) elinde öldürüldükten (Hicrî 367 — M. 978) sonra Adududdevele de (عضدالدوله) kızını Tayilillâha vermiş (Hicrî 369 — M. 980) ve bundan doğacak bir erkek çocuğu veliyet yaparak hilâfeti kendi sülâlesine geçirmek istemişti. (İbniesir, Cilt 8. Sahife: 236). İzzüddevele Bahıyarın da böyle bir maksatla kızını daha evvel Tayi lillâha vermiş olması hatıra gelebilir.

[2] Frêdrich Sarre: *İslamische Tongefässe aus Mesopotamien*. Sonderabdruck aus dem *Jahrbuch der K. Preussischen Kunstsammlungen*, XXVI, Jahrgang II, Heft. Berlin 1905.

[3] Viyana Müzesi para koleksiyonunda da onuncu Abbâsî halifesi Elmütevekkil Alallâh Caferin (المتوكل على الله جعفر) resmini havi (Hicrî 241. M. 855) tarihli bir gümüş bulunduğu anlaşılmış ise de resmini görmediğimiz gibi başka malûmat ta elde edemediğimizden mahiyeti hakkında bir şey diyemedik.

BİR HARP PLÂNI

Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü
Tahsin Şükrü

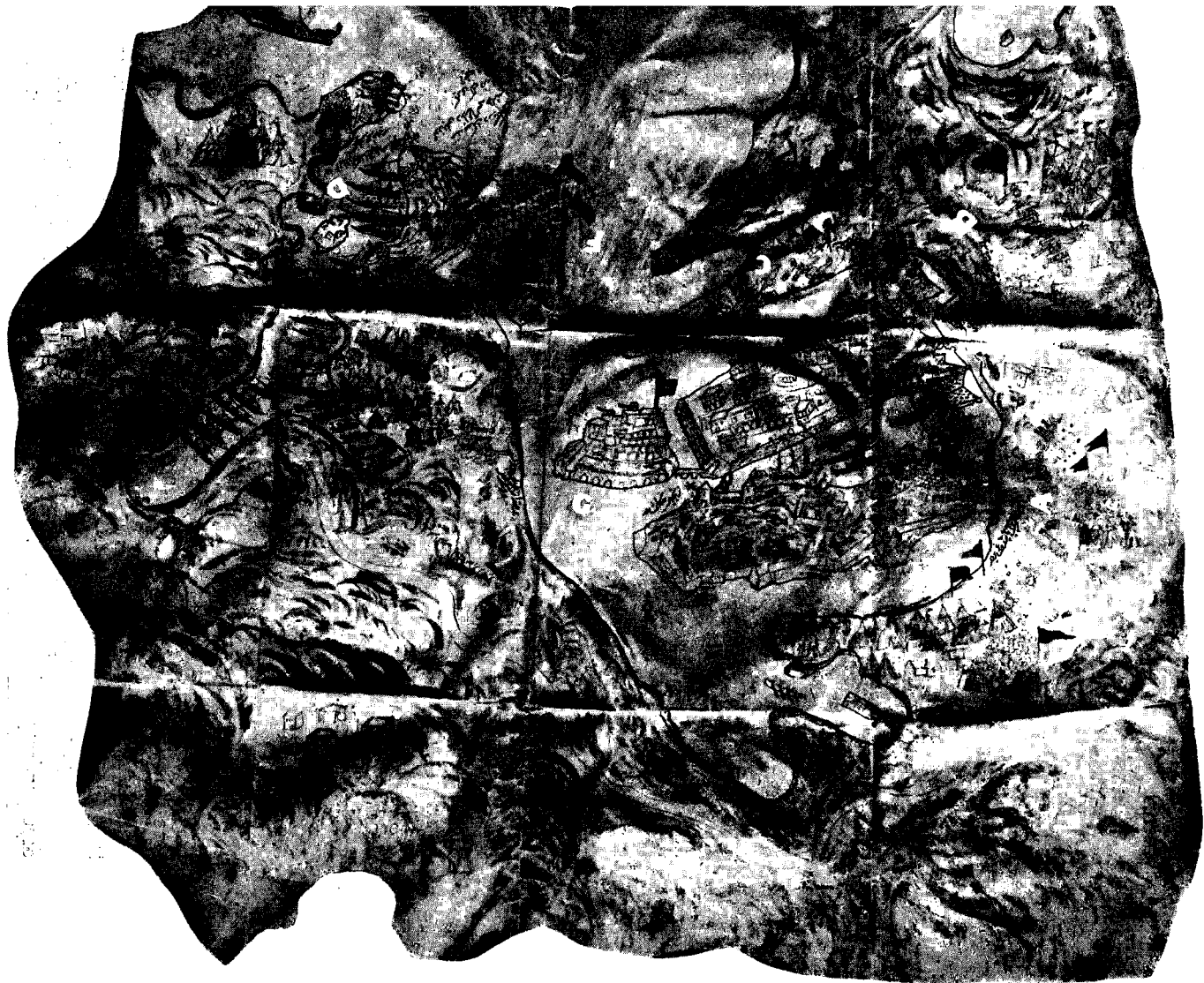
Türkün san'at ve külütür sahasında, yaptığı ve yarattığı eserler meydana. Fakat bunları yapan koca san'atkârlar eserlerini nasıl vücude getirirlerdi? Meçhul ve tetkike muhtaç olan bir nokta da budur. Meselâ koca mimar Sinan Süleymaniye camii gibi bir abideyi cihanın gözüne dikiyor. Daha yüzlerce eserlerini her tarafa serpiştiriyor. Fakat bugüne kadar elimize tek bir krokisi bile geçmiyor. Diğer san'at eserlerimiz hakkında da vaziyet bu merkezdedir.

Bu eserlerin ana hatlarının pek derin tetkik ve çalışmaların mahsulü olduğu pek tabiidir. Bilfarz Süleymaniye camiinin inşaat masarifine ait 20 cilt defter okadar muntazamdır ki bugünkü malî müesseselerimizde, bundan mükemmel bir hesap defteri vücude getiremezler. Masraf defterini bu kadar mükemmel tutan eller o abidelerin plânlarını, tezyinatını ve sair teferruatını ne büyük itina ile yapmış olacakları pek tabiidir.

Fakat son devirlerin ihmali, bunları mahvetmiştir. Hatta bizim ka-naatimiz Topkapı Sarayı civarında bulunan «Kalfa Köşkü» namında bulunan mimarbaşıya ait bir bina yıkıldığı sırada bu gibi vesaik te yok olmuştur. Belki de hatıra gelmeyecek bir yerden pek mühim eserler çıkacaktır. Herhalde yakın zamanlara kadar maalesef san'ata, tarihe ait vesikalarımıza ehemmiyet verilmemiştir. Fakat Cümhuriyetin feyizli eli tarihî vesikaları muktedir bir heyet marifetile tetkik ve tasnif ettirmeğe başlamıştır ki bu suretle Türk arşivinin nüvesi kurulmuştur.

Topkapı Sarayı Müzesinde de hazine kuyudatına dair bir miktar defter, evrak vardır. Asarın mahiyetini tayin hakkında bunlardan istifade olunmaktadır. İşte bu meydana elimize geçen 16 ıncı asra ait vaziyeti harbiyeyi gösterir bir plân mevzuumuzu teşkil etmektedir. (Resim: 1) plân deri üzerine yapılmıştır. 65 santimetre eninde ve 55 santimetre boyundadır. Bazı yerleri gayrimuntazam olup etrafı biraz düzeltilmiş bir kuzu derisi hissini vermektedir.

O vakit başkumandan olan zat vaziyeti padişaha bildirmek için bu plânı yaptırdığı tabiidir. Deniz mavi renge boyanmıştır. Bazı yerleri de yaldızlıdır. Üzerinde kale, istihkâm, hendek, bina resimleri yapılmış keزالik muhasara eden askerler, çadırlar, gemiler de tersim edilmiştir. Aşağıda izah olunacağı veçhile bazı notlar da yazılmıştır.

Resim 1 — Bir harp plânı

Dört asır evvel harp meydanında yapılan bu plân bugünkü emsali plânlar ile mukayese edilecek bir mükemmeliyettir. Yalnız neye, ve nereye ait olduğuna dair bir yazı yoktur. Bu da bittabi bir harp raporu mahiyetinde bir arıza ile gönderilmiş olacağından lüzum görülmemiştir. Fakat üzerinde biraz tetkikat icra edilince bilhassa isimlerden bunun 1565 senesinde cereyan eden Malta muharebe ve muhasarasına ait olduğu anlaşılır.

Malûm olduğu veçhile o zaman Malta Sen Jan şövalyelerinin tahtı işgalinde idi. Şövalyeler [1] çıplak bir kayadan ibaret bu adada istihkâmlar yapmışlar, şimal sahiline de şehri bina eylemişlerdi.

Fakat şövalyeler eski adetleri olan korsanlıktan vezgeçmemişlerdi. Filhakika Trabulusugarp ve Cezayir sularında iş yapmağa cesaret edemiyorlardı. Lâkin zengin avlar yakalamak için Mısır-İstanbul yolunu kesmek üzere, Rados civarına, İskenderiye ve Kıbrıs sularına, ve Adriyatik sahillerine saldırıyorlar, bahrî münakalât ve ticareti sektedar ediyorlardı.

1565 senesi, sonbaharında Zanta ve Kafalonya adaları arasında «Bayramoğlu» kumandasında bulunan bir Türk kalyonuna rastgeldiler. 20 kıt'a tunç top ve 200 adet arkeboz tüfekli askerle mücehhez bulunan bu gemi altmış bin lira kıymetinde baharat, ipek ve halı gibi Şarkın en kıymetli eşyasile yüklü olup Venediğe gidiyordu. Malta korsanları yedi kıt'a harp gemisi ile hücum ettiler. Beş saat süren kanlı bir muharebeden sonra Türk Kalyonu Maltrızların eline esir düştü. Artık bu haber İstanbuldaki hiddet ve heyecanı son dereceye çıkardı. Yüz seksen parça gemiden ibaret bir donanma ile 30,000 kişilik bir ordu hazırlandı. Veziri Rabi Mustafa Paşa Serdar, Cirbe fatihi Piyale Paşa kaptan nasedildi. Turgut Paşanın da Maltada orduya iltihakı kararlaştırıldı.

Elmo kalesi yalçın bir kaya üzerine yapılmış ve etrafı da yekpare taş olduğundan siper kazılmasına imkân bulunamıyordu. Müteharrik göğüs siperleri istimaline mecburiyet hasıl oldu. Koca gemici Turgut Paşa gelince; "eğer iptida şehir istihkâmâtı muhasara ve zaptolsa idi Sent Elmo kalesi kendi kendine teslim olurdu. Mademki işe buradan başlanmamış devam gerektir." dedi.

Filhakika yekdiğerini takip eden hücumlar neticesinde 8,000 Türk askerinin ve Turgut gibi büyük bir kumandanın şehadetile bu kale zaptedildi. Lâkin edilen fedakârlıklara ve ufak gemilerin karadan iç limana nakledilmesine ve müteaddit hücumlara rağmen şehrin zaptı kabil olamadı. İspanya donanmasının bir gece adaya mühim yardım kıt'ası getirmesi üzerine kalenin zaptı-ümidi gaip olarak İstanbula avdet edildi.

İşte mevzuumuz olan plân hulâsatan hikâye eylediğimiz bu harpte Sent Elmonun zaptından sonra yapılmıştır.

Plânda: A. işaretli olan kısımda "Bu bendelerinin yapıştığı yerdir." diye yazılmıştır. Demek Serdar Mustafa Paşa kıtaatını buraya tabiye etmiş-

[1] Türklerin deniz muharebesi, Turgut Paşa, Fevzi Bey. muharebatı bahriye: Osmaniyeye, Süleyman Nutki.

tir. Biraz ileride B. noktasında “*Piyale Paşa kullarının yapıştığı yerdir.*” denilmektedir. Bunun önünde hendek eni on dört zıra ve derinliği yirmi beş zıra diye işaret olunarak istikşafın neticesi bildirilmiştir. C. noktasında “*Bazı Beylerin yapıştığı yerdir.*” diye yazılı. Bu kuvvetler şehri muhasara etmişlerdir. Mukabil cihetinde D. işaretli yer de *alman liman ağzıdır. İçinde yatan gemiler bizimdir,* diye izahat verilmiştir. Kezalik F. noktasında “*şimdi alınan Sterme “Sen Elmo” kalesidir. Bir miktar toplar buradan döğër diye yazılmıştır.* Ve kale üzerine Türk bayrağı rekz olunmuştur. Toplarımızın şehri bu noktadan da döv bildiği anlaşılıyor. Bunun yanındaki bir yola «*araba ile sandalları Malta limanına geçirdiler*» denilmektedir. Bundan sonra G. noktasında *Sentciwan «Sent Anjelo» kulesi görülüyor ki, zaptedilmediğinden baçlı bir bayrak resmini taşımaktadır.* Limanın ağzında *zincir* diye gösterilmiştir. Venedikte yapılan bu zincirin her baklasının on altına mal olduğunu tarihler yazmaktadır. Türk kahramanları bu zinciri kesmek için yüzerek ellerinde eğë ile gelmişler, tüfek ateşinin altında baklaları yarıya kadar kesmeğë muvaffak olmuşlarsa da müdafiler de yüzerek kılıçlarla hücum ve bu fedakâr askerleri ricate mecbur etmişlerdir. İşte kısaca anlattığımız bu plân araziyi, arızaları, sevhili, limanı ve istihkâmları muhasara kuvvetlerini bütün tefarruatile göstermektedir. Yapılışında, maksadı anlatacak her suretle tam bir bilgi ve doğruluk aşikârdır. Bu kıymettar vesika bize dünyanın en iyi askeri olan Türkün harp idaresindeki yüksek ilmî kıymetini de pek açık izah ediyor.

BURSA'DA GAZİ UMUR BEY CAMİİ KİTABESİ VE BİRKAÇ MÜHİM KİTAP

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti
aslî azasından
M. Cevdet

Bursada bulunduğum sırada Halkevinin tarihçileri امور بك camiinin kapısı üzerinde mahkûk kitabenin pek girift ve zor kısmının eskidenberi okunamadığını ve üstat Ahmet Tevhit Beyefendinin (Tarihi Osmanî Encümeni) namındaki mecmuanın 14 üncü cüz'üne derceylediği işbu taş vakfiyenin mezkûr son kısmını yine halledilmeden bıraktığını söylediler.

Bir dava teşkil etmemek ve elimden gelirse aziz üstadın istinsahını ikmal eylemek maksadile işe giriştim. Mezkûr cami kapısı önünde hayli zaman göz yorduktan sonra fotoğrafisi üzerinde de bir hafta uğraştım. Erebildiğim neticenin kıymeti hakkında bir şey söyleyemem. Ancak meraklılarca mukayeseye medar olmak için bu taş vakfiyenin mezkûr mecmuada neşredilen son kısma acizane bulabildiğim şekli dercediyorum.

Daha evvel şurasını kaydetmeliyizki, pek şöhretli iki امور بك vardır: Biri İbni Barutanın 737-749 tarihlerinde Anadoluya seyahatinde ziyaret eylediği Aydın oğlu Umur Beydir [1]. Timurtaş Paşanın oğlu Gazi Umur Bey ise ikinci Umur Beydir ki, Bursada kendi adı ile anılan cami haziresinde yatar. Mezar taşı İstanbul makberelerinde artık nümunesi kalmıyan bir tarzdadır. Pek nefis bir celf hattile yazılmıştır.

Ahmet Tevhit Bey, bu Umur Beyi 857 de İstanbul fethinde de hazır olmuş gösteriyor. Ve Aşık Paşa zade tarihine istinat ediyor.

«Sicilli Osmanî» sahibi Süreyya Bey ise Aydın oğlu Umur Beyden bahsetmez, yalnız Umur Beyin Timurtaş Paşanın oğlu olduğunu ve Çelebi Sultan Mehmet zamanında Anadolu Beylerbeyisi ve Düzme Mustafa muharebesinde de bulunduktan sonra kubbe altı veziri olduğunu ve 838 de vefat ettiğini yazar (Sicilli Osmanî, Cilt: I, Sahife: 401).

Süreyya Beyin beyanı senetsizdir, mehazi yoktur. Ahmet Tevhit Beyin senedi üçtür: Aşık Paşa zadenin kitabı, taş vakfiye tarihi, mezar taşı kitabesi. Taş vakfiye tarihi 865 tir. Ben mezar taşı tarihini kaydetmiş isem de gelecek

[1]. Bu Aydın oğlu Umur Bey de ilim hamilerindedir. Türkçe en eski eserlerden olan كليه و دمه tercümesini Hoca Mesut bu zat namına yazdığı gibi müsteşrik Mortmanın 1925 te Hanovrada neşrelediği halis Türkçe سهيل و نوجار nam büyük manzum hikâye de bu Aydın oğlu Umur Bey namındadır.

defa hem vakfiyenin fotoğrafini hem de Umur Beyin mezar taşı tarihini Bursadan getirtip takdim etmeği daha münasip buldum.

Timurtaş oğlu Umur Bey herhalde İstanbulun fethinden sonra vefat etti. Okadar meşhur olmıyan ve fakat ayrıca vakfiye sahibi olan üçüncü bir Umur Bey vardırki, Sarıca Paşa oğludur. Süreyya Beyin siclinde bu Sarıca Paşa oğlu Umur Beyden bahis yoktur. İbni Batutaya zeylen yazdığım (Ahiler) kitabının 182 inci sahifesinde ve elif maddesinde bu üçüncü Umur Beyi kaydettim ki, Süreyya Beyin 838 te vefat eylediğini yazdığı Umur Bey bu olmak lâzımdır. Vakfiyeleri müteaddittir 818, 819, 820, 823, 824 senelerinde yazılmışlardır. Fkat bu Umur Bey, Timurtaş oğlu değildir, tekrar ediyorum, Sarıca Paşa oğludur.

***

Eşhas tayininden sonra kitabeye geçelim:

Ahmet Tevhit Beyefendinin Bursadaki Umur Bey kitabesine dair mezkûr mecmuanın 14 üncü cüzündeki kopyesinin bize lâzım olan son kısmı şudur ki, taştaki imlâ veçhile aynendir:

شکر الله مساعیه اوقاف مذکورہ اوزر جبایت اتمکچون مملوک خوشقدم بن عبدالله وداخی
[ای علمک بونلره] سیرلی وقفه خدمتلی مقابلسنده آلا [بندقلر بر سوزدر بیان
وقفدر] حرى ذلك وحرر فى جمادى الآخر لسنة خمس وستين وثمانى...

Benim acizane halline çalıştığım parçalar [ ] işaretini koyduğum kayitlerdir. Bunlar hakikaten çok girifttir. Ahmet Tevhit Beyefendinin böyle mühim ve emsali çok az bir taş vakfiyeyi her kesten evvel meydana koyup ekseriyetle halletmesi teşekküre lâyıktır. Bu son kısım, çok girift olduğundan ve ihtimalki üstat fazla tevakkufa vakit ve imkân bulamadığından halledilememiştir. Üstat, mezkûr cümleleri harekeliyerek tertipten sonra diyor ki: بندقلر kelimesi de بونده کیلر diye okunabilir.

Bizim hallimiz şudur:

شکر الله مساعیه اوقاف مذکورہ اوزر جبایت اتمکچون مملوک خوشقدم بن عبدالله وداخی
اغلتلی [اوغلانلی] بونلره سیرلی، وقفه خدمتلی مقابلسنده [مقابلسنده] یوز زر
بندقلر آلالر، وقفدر بیالرخ

Öyle sanıyorum ki, bu halli aziz üstat kabul ederse mühim bir müşkül ortadan kalkmış olur. Zira vakfiyelerin üslûbu بیانوقفدر، بیان کیلر بر سوزدر، gibi cümleleri kabule mânidir ve sonra bizim hallimiz, vakfa hizmet mukabilinde beklenen ve mutlaka vakfiyede zikredilmesi lâzım olan ücret ve maaşı da meydana çıkarıyor.

Malûmdur ki، بندق Venedik parasıdır ve Türkiyede vaktile çok revaç bulmuştur. بندقلر Venediğe mensup demektir. Bu kelime یوز زر بندقلر şek-

linde dahi okunmıya müsait bir kesimde hakkedilmiştir. Öylede okumak iddia edilse maksat yine değişmez.

***

GAZİ UMUR BEY VE TÜRKÇE MÜHİM BİRKAÇ KİTAP

Gazi Umur Bey camii kapısı üzerinde taşta kazılmış olan vakfiyenin fotoğrafisini Bursadan getirtince takdim edeceğim. İkinci bir vakfiyesi daha vardırıki o, Türkçe değil arapçadır. 834 tarihlidir, icap ederse onun metnini de Derğiye koyarız. Bu ikinci vakfiyesinde umumun istifadesi için vakfeyle-diği Türkçe mühim eserler yazılıdır. Burada bahsedeceğim şey, Gazi Umur Bey namına Türkçeye tercüme edilen eserlerden meşhur bir tıp kitabının bendeki nüshasıdır.

Bu yazma 20×10 eb'adındadır. Sahifesinde 18 satır vardır. 119 varakadır. İstinsah tarihi yoktur. 1000 tarihlerinde olması muhtemeldir. Hicrî 900 den evvel yazılan Türkçe eserlerin pek çoğu mahvolmuş olduğundan bu eser çok kıymetlidir. Mezkûr kitabenin sahibi Umur Beyin Türk tıp tarihinde ehemmiyetle zikredilmesi farzolan bu ilmî teşvikini yadederken fukara için hamam, talebe için mektepler yaptıran ve umum için böyle açık Türkçe kitaplar yazdıran bu büyük adamı tekrimden kendimi alamadım.

Türk hekimliği tarihinin en büyük velinimetî sayılmak lâzımgelen ve 549 da Şamdaki meşhur Tıbbiyeyi Nurettin Maristanî ünvanile açtıran Türk sultanı «Nureddin Şehid» in bu fakülteye tayin ve fevkalâde maaşlarla taltif eylediği doktorların tercümei halini yazan (ابن ابى صبيحه) «Tabakatu'l tibba» namile maruf kamusunda İbni Baytar adlı bir hekimden bahseder (Mısır tab'ı 1299, Cilt: 2, Sahife: 133).

İşte Gazi Umur Bey 646 da vefat eden ve devrinin en yüksek nebatat âlimi bir doktor olduğu mezkûr kitapta tasrih edilen böyle bir üstadın (Müfredatı Tıp) namındaki edviye kütüğünü Türkçeye tercüme ettirmiştir ki, nebatat ve ilaçların adları elifbe tertibiledir. Nümune olarak mezkûr tercümenin mukaddemesile başından ve sonundan parçalar dercediyoruz. Teessüf ederizki tercüme edenin adı yazılmamıştır.

İbni Baytarın (Müfredatı Tıp) eserinin tercümesi Mukaddemesi:

[الله چوق شكر ايدوب محمد رسول الله وآلته واصحابه چوق صلوات كتورد كدن صكره شروع ايتدوككه امتثال ايدوز بر امره كه عاداتا يزوم اوزرومزه واجيدر اول امر ايدن قدوة الاعاظم والا كابر حاوى المعالى والمفاخر المخصوص بعناية الله الملك القادر امور بك حضرتلرى دام توفيقه الى الخيرات مادام فى ربة الحيات شويله اشارت اولندى كه مفردات ابن بيطار مصنف ترتيبى اوزرنه تركى دلنجه ترجمه اولاشولكه يزوم مقدورمزدردر تقصير فلمدق باقى عذر، عند كرام الناس قتي مقبولدر]

Bu Türkçe tercüme abidesinden üç tıbbî maddenin izahatını aynen naklediyorum:

Başından:

الَالْسُنْ — بو بر اوتدرکه طاغلرده بتر . هر بداغتك آشفادن يقارويهك برر يپراقدر هر يپراغی اکی قات اولور . تخمی ایچنده اولور یصی یاننده . قچن بو اوقی صوبله قینادسهلر صوبنی صوق کچن کشیه اچورسهلر صوق زحمتی دفع ایده . حکیم ایدرکه اله آلهلر ونظر اتسهلر کپرو بو فائده ایده . اکر دوکسهلر باله قرشدرسهلر یوزده اولان سکلهلره وجغه درتسهلر کیدره . اکر اکی درهم دوکسهلر طعانه قتسهلر قدوزایت طلاین کشیه یدورسهلر قورتره . اکر بر اوده اصاقوصهلر اول اوده اولان خلقی جمیع خستهلقدن صقلیه . اکر بر قزله بزه بقلسهلر آخوردده اصاقوصهلر حیوانات صقلیه . اکر بوکرهکنده طاش اولان کشتی بر درهم اچسه اون کونهك اول زحمت اندن کده .

اطربال — خلال تخمیدر . بو اوته قوزغون آیاغی درلر . هر وجهله طورق اوتنه بکزر الا بو قدر واردرکه بونک چیچکی آق اولور مزاجی اسیدر توریدر .....

Sonundan:

يَمْرُ — آقچه اوتدر . سکرلو يپراغيله کیک قولاغی آدلو اوت اراسنده بتر . اوت ، آنلردن کچیرک اولور . يپراقلزنده اوزدهکی چقر . بر قرش اوزون اولور بوغنجه اولور . اکر دوکسهلر جراحته اکسلر فائده ایده .

Bu mühim kitabın metnile aynen tab'ı ve etrafli bir tıbbî, lisanı mukaddeme ilâvesi, Türkiyede nebatat ve tıp ilimlerinin öksüz tarihini aydınlatacaktır, Tarih Encümeninin himmetini bekleriz.

Timurtaş oğlu (امور بك) namına bir (Tefsir tercümesi) de vardır. bunu meşhur, İznikli (روسی) Efendi, Semerkantli (ابواللیث) tefsirinden yapmıştır. Fakat (Umur Bey) in muasırlarından olup Çelebi Sultan Mehmetin hariciye muhaberatını kısmen idare eden ve meşhur bir (تیمورلنک) tarihi (عجائب المقدور فی احوال تیمور) yazan (عربشاه اوغلی) de ayrıca bu tefsiri tercüme eylemiştir. Yedi yıl evvel tetkik etmişim ki Bayazıt ve sair kütüphanelerde Arabşah oğluna nispet edilen tefsir tercümesi, (Musa tercümesi) nin aynidir ve o kütüphanelerin nüshaları Arabşah oğlunun tercümesi sayılmamak lâzımdır. Musa Efendi, Beşiktaşta (Yahya Efendi) kütüphanesindeki tefsir tercümesi mukaddemesinde (Umur Bey) in adını hürmetle anar. Kütüphanemdeki nüsha, mevcut tercümelerin en eskisidir; bu tercüme, saf Anadolu Türkçesinin tarihî bir abidesidir.

ESKİŞEHİR KİTABELERİ

Ihsan

T. D. T. C. kâtibi

Başlangıç:

Eskişehir mevcut Bizanten devrine ait kitabelerden bahsetmiyeceğiz; onları münasip bir zamana bıraktık; burada bildirmiş olduğumuz Kitabe yalnız Selçukî ve Osmanlı devirlerine ait, bugüne kadar saklanabilmiş olanlardır.

Tarihî malûmata girmemekle beraber her kitabeye dair birkaç satır yazmayı muvafık bulduk. Kitabelerden belki ikisinin metinleri evvelce herhangi bir gazete veya mecmuada neşredilmiş olması ihtimal dahilinde ise de hepsinin bir arada yazılmasının daha faydalı olacağını düşünerek buraya geçiriyoruz.

SELÇUK TÜRKLERİNE AİT KİTABE

Eskişehirin Yediler mahallesi ile Odunpazarı arasında Alâeddin camii vardır. Bu camiye ait minarenin bitişiğinde yıkık diğer eski bir minare daha göze çarpmaktadır, işte bu yıkık minaredeki kitabe olduğu gibi yazılmıştır (Şekil: 1).

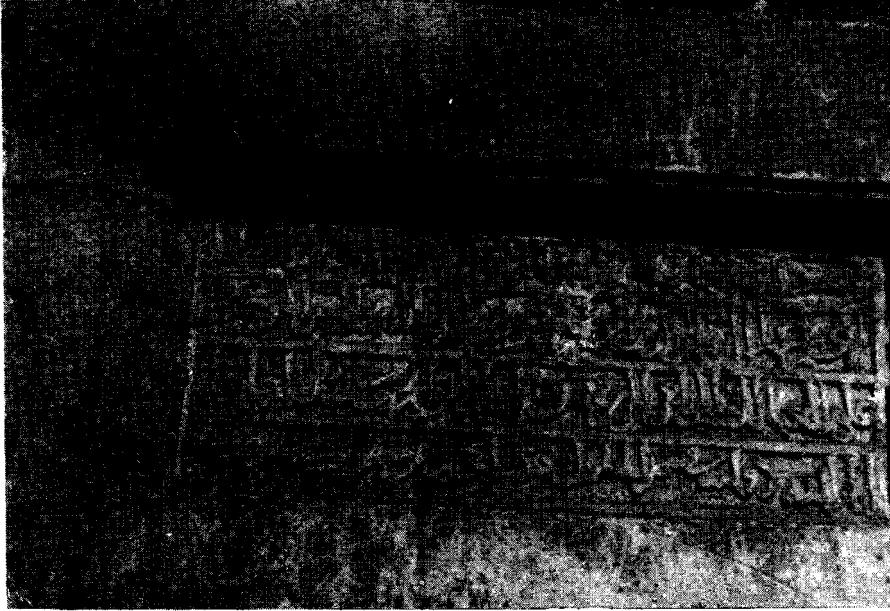
Alâeddin camii yapılmadan evvel, yıkık minarenin bir mescide ait bulunduğu ve kısmen yola gittiği için mescidin tamamen kaldırılmış olduğu anlaşılıyor.

Selçuk eserlerine dair Maarif Müfettişlerinden Ahmet Tevhitin 431 tarihli raporunun bu kitabeye ait parçası:

«Selçukiler Eskişehire «Sultan Üyüğü» nden muharref olarak «Sultan Yüğü» demektir. Rum kayserliğinin yani Bizans devletinin hududuna civar bulunması itibarile «Sultan Yüğü» nün pek mamur olduğu Nurettin Cipril bini Caca'nın mescidinden maada daha on yedi harap mesciti ehya etmesinden anlaşılıyor. Bu vakfiye Konya Selçukilerinden Gıyasüddin Keyhusrevi Salis bini Rüknüddin Kılıç Aslanı Rabî bini Keyhusrevî Sanî devrinde tanzim edilmiştir. Tülü on metre elli beş santimetre, arzı yirmi sekiz santimetredir. İskilipten İstanbul Evkaf Müzesine getirilmiştir. Bu vakfiyede vakfın İskilip, Ankara, Sultan Yüğü yani Eskişehir, Kırşehir, Konyada evkafı olduğu beyan olunmaktadır. Sultan Yüğüne ait fıkrayı aynen yazıyoruz:

« ... باسرها واجمعها على مصالح المسجد الذى بناه بمدينة سلطانيوكو المستغنى عن التحديد لشهرته بالواقف نديم علوه . وعلى المساجد التى جدها الواقف دام علوه بالمدينة المذكورة بعد اذ كانت خربة منهدمه وذلك سبعة عشره مسجدا . وعلى مصالح المسجد الذى بناه فى المدينة المذكورة المستغنى عن التحديد لشهرته بالواقف وعلى مصالح الزاوية المنسوبة الى الشيخ الزاهد العابد السالك عبدالله البدوى التى جدها الواقف وقفه الله ووقف الواقف المشار اليه انعم الله . »

Abdullah Bedevinin Zaviyesi harap olmuştur, ancak Sultan Abdullah namı diğeri Ak Doğan ismile yeniden yapılmış bir türbe bulunmaktadır. Bu türbe Eskişehirin yukarı semtinde Karapınar mahallesinde mustatil küçük

Şekil: 1 Eskişehirde Selçuk kitabesi

bir binadır. Civarında temel, direk ve saire asarı bakiyesi görülmektedir. Bu zaviyenin vazifedarı Edebalı türbedarı Ali Efendidir.

Ahmet Tevhitin göstermiş olduğu vakfiyedeki malûmata göre Selçukiler zamanında han, mescit ve imaret gibi çok eserler mevcutmuş, fakat, bugün cümlesinin yıkılıp yoğrulmuş olduğunu görmekteyiz.

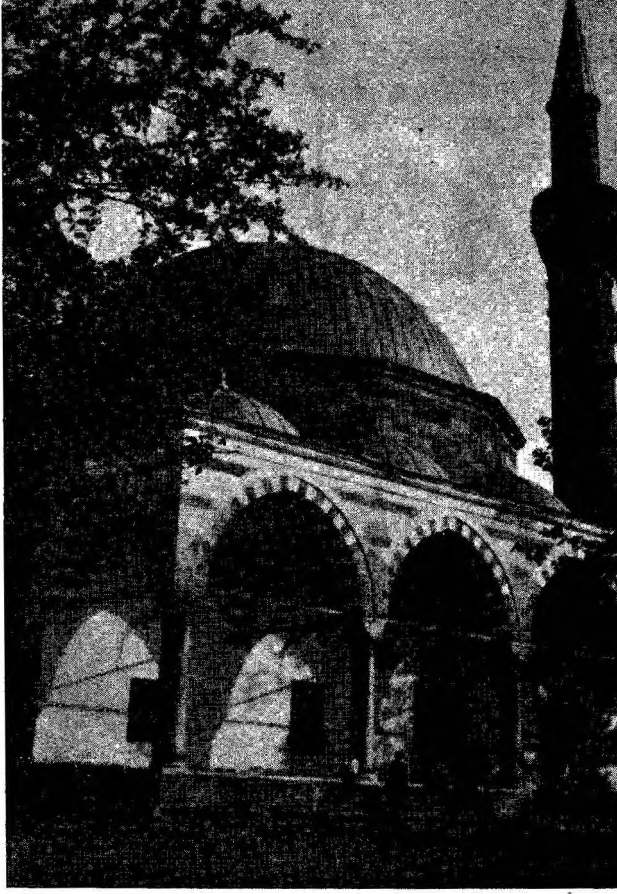
Yıkık minare üzerindeki Selçuk kitabesi (Şekil: 1):

بسم الله الرحمن الرحيم عمر هذه المنارة المباركة فى ايام دولة السلطان الاعظم غياث الدنيا والدين ابوالفتح كىخسرو بن قىلنج ارسلان برهان امير المؤمنين على يدالعبد الضعيف الراجى الى رحمة ربه لطيف ابوالحرب جبريل ابن جاجا ادام الله دولته فى شهر المبارك ذالحجه من شهر ستين وستائه

İşbu kitabe iyi muhafaza edilmediği için havanın tesirine maruz kal-

mış ve fotoğrafta görüleceği üzere yazıları silik bir hale gelmiştir. Tarihî kıymeti olan bu kitabenin korunması istenilebilir.

Yukarıya yazdığımız kitabe dört satırdan ibaret olup her satırın arası yan çizgilerle ayrılmıştır. Yazı ve aralarındaki çizgiler kabartmadır.

Şekil: 2 Eskişehirde Kurşunlu cami

Osmanlı devrine ait kitabe:

Eskişehirin mimarî san'at yönünden en güzel ve değerli camii Odunpazarı üstündeki Kurşunlu camidir (Şekil: 2).

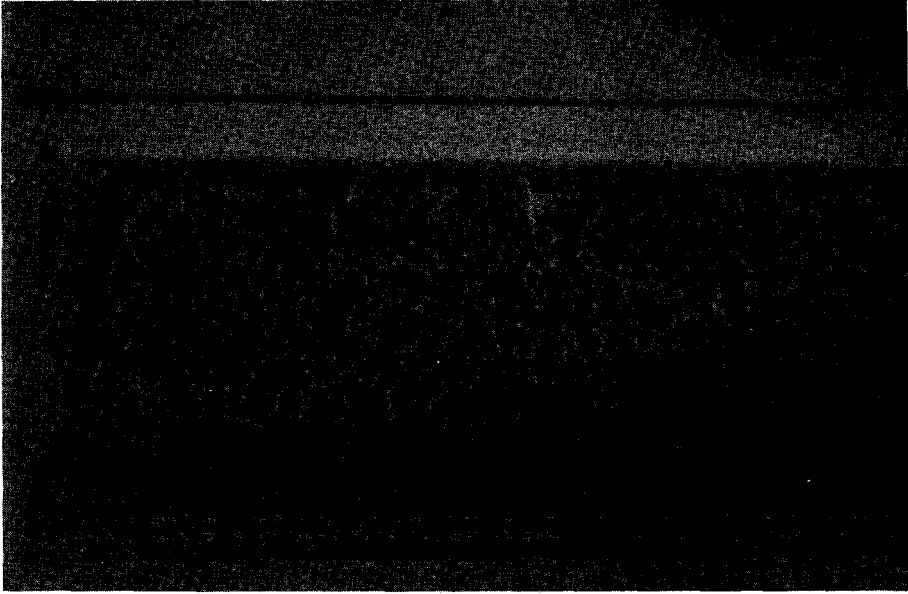
Bu cami eski vezirlerden Çoban Mustafa tarafından yaptırılmıştır. Gebzedeki camiyi ve Cisri Mustafa Paşayı yaptıran sahibi hayırdandır. Mustafa Paşa 935 Şabanın sekizinci günü vefat etmiştir [1]. Camiin avlusu içerisinde eski mevlevî tekkesi, dersaneler, kütüphane ve imarethanelere

[1] Peçevî C. I, S. 132 ve Tevhitin mektupları.

dair malûmat (Eskişehir rehberi) nde bildirileceği için burada uzunca yazmağa lüzum görülmemiştir.

Minaresi oldukça yüksek olan bu cami, kurşunla örtülü bir kubbe altındadır. Camiin dış mahfeli «mermer direklerle tutturulmuş kemerlere istinat eden» üzerleri kurşun serili üç küçük kubbe ile örtülüdür. Kemerler Türk tarzı mimarisindedir. Mermer direklerin başlıklara temas ettiği noktaya tunç bilezik geçirilmiş ve aşağıda görüleceği üzere tunçların bir kısmına da oyma yazılar yazılmıştır.

Camiin iç kapısı orta kemerin karşısındadır. Bu kapının yukarısında mermer taşla camiin yapıldığı tarihi ve yaptıranın ismini gösteren bir kitabe vardır (Şekil: 3).

Şekil: 3 Eskişehirde Kurşunlu cami kitabesi

Kapı üzerinde ki kitabe:

كملت هذه العمارة المباركة في دولته ملك العصر والاولان سليمان الوقت والزمان
دام ملكه مخلداً ومجدداً سعده بتوفيق الله الوزير ومدبر ملكه نصير واصف الدهر
وعظم العصر مولانا مصطفي باشا دام سعده حسبه لله الحميد جاء تاريخ من خير جديد

Müstatil şekilde taş üzerine mahkûk bulunan kitabe üç satırdan ibaret olup satırlar iki yan çizgi ile birbirinden ayrılmıştır. Yazı ve çizgiler kabartmadır. Üçüncü satırın sonunda (Min hayrün cedit) camiin yapılış tarihini göstermektedir [1]. Kitabenin yazılışı eski usulü tahrire göre sülüs kırması ve oldukça birbirine giriftir. Kitabenin yüksekte olması fotoğrafının ko-

[1] Ebcet hesabına nazaran 921 tutmaktadır.

layca alınmasına mâni olmuştur. Maamafih kitabe çok açık olduğu için gözle daha iyi okunabilmiştir. Mermer sütunlara bağlı tunç üzerindeki yazılar tarihleri itibarile değerli olmaları lâzımgelir.

Sağdan ikinci sütunda:

Sen beni yarebbi kemali hırsla ac edüp namerde muhtaç eyleme

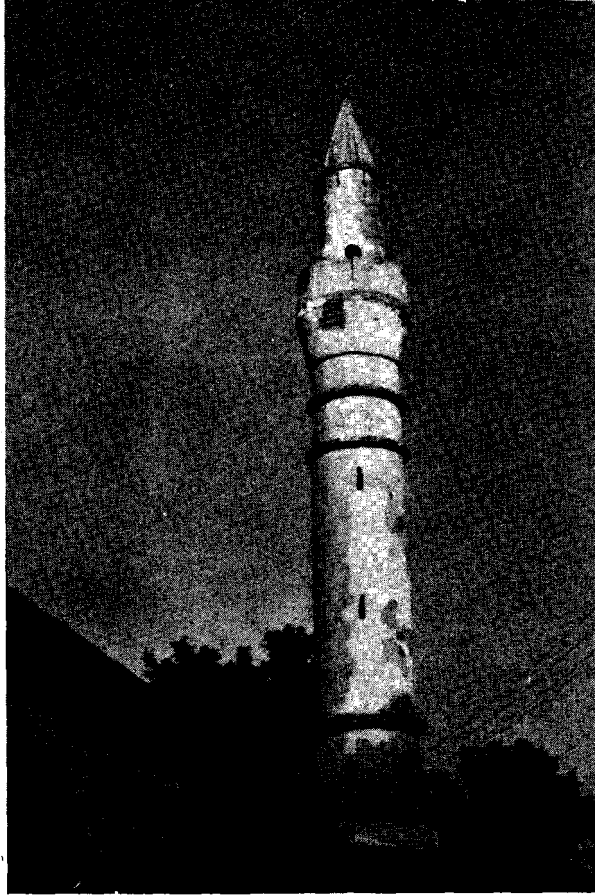
Sene 1012

Derbeder gezdirme

Kün bi faide

Enzel aleyhi maide

Ketebetülfakir Osman Kasımpaşalı

Şekil: 4 Eskişehirde Alâettin camii minaresi

Sağdan üçüncü sütunda:

Bu şehre Mustafa Çavuş ile geldim

Sene — 1013

Çarşı camiinin minaresindeki kitabe:

Hamdu lillâh zuhuretti hakkın lûtfîle ihsanî
Oluben sahibülhayratlara ilhamı yezdanî
Sebeup oldu kamusu bu minarenin vücuduna
Erişe dari ukbada bulara fazlu rahmanî
Murat eylediler buna kitabet oluna tarih
Müverrihler dedi tarihi ha feyzi rabbanî

Çarşı camiini Yunanlılar yakmıştır. Kısmen harap olan minaresinin kapısı önünde camekânla çevrilmiş tespihçi dükkânı gözüme ilişti. Bu dükkânda başı sarıklı, hatırımda kaldığına göre «Hoca İsmail» in tespihçilik yapmakta olduğunu gördüm. Kitabeyi okumak için kendisinden müsaede istedim, ve dükkâna girerek yukarda yazılı kitabeyi okudum.

Ahmet Tevhitin 341 tarihli raporunda bu camiin Baltacı Mehmet Ağa tarafından yaptırılmış olduğu bildirilmekte ve tarihine de 1159 denilmektedir.

Karapınar mahallesinde Dere camii minaresindeki kitabe:

Dü âlem vaktile şadan kamu eshabı hayratı
Hususa bu minareye eden az çok inayatı
Bu bir tenhaca mescitti minare yoğırken zatı
Sene bin ikiyüz yitmiş yedi tarihile carı
Yapıldı bu minare herkese ilâna evkatı

Dere mahalesinde Koyunbaba mezarlığında: Koyunbaba mezarında kitabe yoktur. Bu mezarlıkta (1167) tarihli bir mezar taşı vardır. Bu taş elhaç Ahmet Efendi ve Hacı Abdullah Efendi kabirleri üzerine hernasılsa konmuştur.

Bağdatlı Abdullah
Ağanın oğlu merhum
Abbas Ağa ruhuna
Fatiha
Sene: 1167

Harman yerinde Şeyh Edebalı türbesi önünde bir mezar taşının yazısı:

Hasan Paşa edüp fenaden rihlet
Semma ismüho tudı müsemma
Bilûtfu yetürüş ketmü çü tarih
Hüda ede bakada darü ilâ
Ruhîçün Fatiha
Sene: 1044

Diğer bir mezar taşında:

Seyyahin Derviş
Taş kırandemekle
Maruf merkum
Elhaç Halil
İbni Mustafa
Ruhuna fatiha
Sene: 1225

Daha birçok yazılı taşlar varsada buraya dercine lüzum görülmemiştir.

ANADOLU'DA ATLI OYUNLAR

CİRİT

A. Dehri

Bizim erişebildiğimiz son çağlarda Anadolu'nun her köşesinde bulunduğu gibi Çankırı'da da; ata binmek, cirit oynamak, yarış yapmakta, ad çıkarmış, ün almış; daha doğrusu atçılık ve binicilikte parmakla gösterilmeli olmuş pek çok değerli meraklılar vardı. Bu babayiğit biniciler atları ve kendileri çiğsememek için yılın hiçbir bölümünü boş geçirmezlerdi. İlk yaz aygını sarkıtır, sarkıtmaz her binici atının çiğini aldırarak, tırnaklarını alıştırarak için akşamları biraz daha uzak bir pınardan sulamaya götürüp getirirler, beş on gün sonra da her gün ikindide boş bırakılmış tarlalarda, daha olmazsa mağara yakasında koşuya alıştırırlar ve atın biraz daha genişleyip serpilmesi ve hele özengi şikirtisi kulağına çalar çalmaz kendiliğinden pörtleyip ileri çıkivermesi için boş böğürlerini yırttırırlar ve yeni yeni bir düzün imler, oyunlar öğretmek için uğraşırlardı. İlk yaz ve güz günlerini cirit oyunlarıyla geçirirler; son güz geçip te kara kış bastırır mı, pürçeğine kar yağmış aslanlar gibi kükreşerek avlamlara koşarlar, bu aralık hem avlanırlar, hem de atlarını kürtün [1] atlamaya alıştırırlardı. Vurulan av etlerini közleyip yemek için kaldıkları gümelere, eğleklerde atlarının yelesinden sağrısına doğru yamçılarını örtüp başına da boş torba takarak kar üstünde bırakırlardı [2]. Böyle sürekli çalışma ve uğraşmaları yüzünden yazın ciride çıktıkları zaman atıkları ciritler amacını şaşırmaz, bindikleri atlar da tökelcimezdi bile.

Cirit oynıyacak atlarda aranılan bezekler: Bir at ne donda, ne kesimde olursa olsun az çok cirit oynar, yarışabilirse de eski binicilerce ciride, yarışa elverecek bir atın donunda, iminde birçok güzelliklerin bulunması gerekti. Onlarca (Konural, demir kır, yağız) atlar öbür dondakilerden üstün tutulur [3], ve uğurlu sayılırdı. Konural: en korkunç uçurumlardan bayağı kanatlanıp uçarcasına sıçrar, kurtulur ve yorulmadan ölür." Demir kır: pek alımlı, çalımlı, gösterişlidir; sıcağa, soğuğa öbürlerinden daha çok dayanıklıdır. Başlı daralınca gökte uçan kuşlara hüküm eder, at soyunun (beyi) dir.

Yağızlar: Uğurlu, kara gözlü olup yolunu bulursa dağlar tepeler

[1] Mania atlamaya alıştırarak.

[2] Kışın kar suyu alan bir atın tırnağı yazın çatlamaz, taşırılmaz ve bıçılğan olmaz derler.

[3] Alma alı, satma kır, sev yağız, bin doruya (atalar sözü) de vardır.

adımı arasında dürülür, kanı burnundan damlayıncaya değin gider. derlerdi [1].

Bu donlardaki atların boyları da 1,50 — 1,60 arasında olması, uğurunun arkadan biraz yüksekçe bulunması gerekti. Sol eli sekili veya iki ayakları sekili olursa bir kerteye değin iyi görülür, hele iki ayağı ile sol eli bikanacağından bilek sonlarına doğru sekili olursa pek uygun görülür, o at uğurlu sayılır ve kutlu tutulurdu [2].

Alnında küçük bir çelenk veya burnunun üstüne doğru uzanan küçük bir akıtma, olması, boynunun sağ yanında kulaklarına doğru incecik bir selvi taslağı bulunması bir atın en güzel imlerinden sayılırdı. Kulakları arasının açık, yañıcığı geniş, sağrısı düzgün ve yoğun, bacakları dik, burun deliklerinin çok geniş; boynunun, elmacık kemiğinden boş böğürleri arası bir ölçüde olması, yelesi yumuşak, ince ve uzun bulunması lâzımdı. Sözüün kısası, bir atın çekiç başlı, kalem kulaklı, kalkan göğüslü, öküz bilekli, turp tırnaklı, elma gözlü, keskin bakışlı, deve kirpikli, yerden yapılı, yassı ağaç karınlı olması; kuyruğunun, kuyruksokumundan yukarı taşkın, tokaç gibi yuğun, uzun ve ince kıllı olması pek çok istenirdi; bu donda ve bu imdeki atlar ciritte beklenilmeyen bir yönden değnek yer, yahut yarışta ön verirse ondan sonra binicisinin elinden yem, saman yemez, son kerte de arıklayıp çigene kazığına bağlanıncaya kadar utangaçlıkta gider, bunun için de o atın yurt değiştirmesi gerektir, derlerdi [3].

Uygun sekili atlarında bikanacağına dört beş parmak sığması gerekti. Bikanacağı dar olan, ön arka bir ölçüde veya arkası uğurundan daha yüksekçe olan atlar, koşarken arka ayaklarını ancak ön ayaklarının bastığı yere basabileceği için çok koşamaz, bunun için de ne kendini, ne de üstündeki binicisini cirit oyununda değnek sopasından kurtaramaz derlerdi.

Cirit ve yarış atlarının dörtlüye kaçarken art ayaklarını ön ayaklarının bastığı izden hiç olmazsa bir karış daha ileri geçmesi gerekti.

Eski biniciler ciride alıştırıacakları tayları kendi damızlıklarından yetiştirmezlerse herhangi bir adamın elinde gördükleri donu, imi güzel, sağlam yapılı bir kısrağı beğendikleri bir ayğıra çekerler; ikisinden doğacak tayı — eğer erkek olursa — bağlantısı ile daha o sırada satınalıp parasını önceden verdikleri her çağda görülebilen şeylerdendi. Tayın imleri bozuk çıkarsa verdiği paradan vazgeçip tayı kendi damına sokmayanlar bile olurdu.

Taylar altı ay analarını emerler, yedinci ay süttten kesilirlerse de en doğrusu anasının karnında yattığı ay gün sayısınca süt emmesi gereklidir.

[1] Toprak sarısı, pamuk kır, alaşa, karga alacası gibi donlardaki atların bilekleri gevşek olduğu için çabukça köpüklenir, özengiledikçe kendini gevşederek olandan yarıp kaçmaya bakar. Hele karga alacası öküzün bir eşidir, karnı yırtılsa dāvrağını bozamaz derler. Bunun için de iyi biniciler bu dondaki atlara binmezlerdi.

[2] Dört ayağı sekili, ağzı kilitli, çapraz sekili olursa bu imler iyi sayılmadığı için üzerine binmek şöyle dursun dam kapısından içeri bile sokmazlardı. Yanazlık olsun diye böyle kirizimli bir ata binip cirit alanına gelen bir adamı alaya sokmak şöyle dursun oyuna bakıcı olarak bile bulunmasını istemezler ve hemen alandan çıkarırlardı.

[3] (At kazıktan kazığa huy değiştirir) denir.

Yalnız yedinci aydan başlayarak azar azar arpa, yaş ve kuru ot verilerek mededen kesilme çağına değin yavaş yavaş yeme alıştıırılmasının çok daha iyi olduğunu uzun yıllardanberi gördükleri denentilere söykeyerek söylerler ve kendileri de atlarını bu yolda yetiştirirlerdi.

Taylar iki buçuğuna girinciyedek yularlanmaz, başı boş gezerdi. İki buçuğuna ayak bastını başına yuları geçirirler ve birkaç gün yedekte gezdirerek yulara alıştıırıldardı. Daha sonraları bir terki heğbesine bir batman ağırlığında bir şey koyup çulunun üstüne vururlar, yine yedekte beş on gün gezdirirler; bundan sonra tek kolan çekip heybenin üstüne de sekiz on yaşlarında bir çocuk bindirirler bir ayda öyle gezdirirlerdi. Bu sıralarda yüke, yulara oldukça alışmış olacağından artık bir kazığın dibinde çifte yularla dönmeğe alıştıırıldardı. Her gün, dönmeden çıkar çıkmaz ayaklarına — sağ ön arka, sol ön arka — birer köstek vurup bir düzeye gezdirirler. Dönme ve köstek işi iki üç ay sürer, dönmeğe önce on beş adımdan başlayıp daralta daralta beş adıma değin, daha doğrusu atın yata bileceği bir yer genişliğince daratırlar, bazı biniciler bayağı kalbur içinde döndüresiyedek uğraşırlardı [1]. Bu dönme öğretimi işi biter bitmez ciritte hangi yandan döndürülecekse o ayaklarındaki kösteği bırakarak öbür yandaki kösteği çıkarıldıktan sonra çayıra çekerlerdi.

O yıl üçten çayır yiyen bu taya çayırdan çekildiği gün bir parça katran yutturulup dama çekerek on beş gün kuru çayır, on beş gün de ıslı arpa yedirirler, bundan sonra ağzına şebeş, üzerine de yeğni bir eğer vurarak birkaç gün yedekte dolaşıtırdıktan sonra artık üstüne binip yavaş yavaş yürümeğe alıştıırıldardı. Bu sırada tayın ayak atışına, kuyruk tutuşuna, baş kesişine soluk alışına pek çok bakmak gerektir derlerdi [2].

İlk olarak üstüne binilip yürümeğe alıştıırılan bu taylar yalnız dizgin kırmakla kolayca eşkine alışiverirse o tayın ileride iyi bir at olacağı anlaşılır; yorgalarsa uzun yolculuklarda yorulduğu zaman sürçmek, kapanmak korkusu olmakla beraber çok iyi koşu ve yarış atı olacağına inanılır, rahvana çalıyor; at bu yürüyüşünde çok yol üretir, kolay kolay yorulmazsa da biraz sıkıştırılınca tay tırısına çevireceğinden [3], bunda ise kapanmak korkusu daha çok olduğundan eşkine çevirmesi için biteviye dizgini kırılır ve böylelikle bayağı yürüyüşe alıştıırıldardı.

Bu sırada çayır üzgünlüğü de geçmiş bulunduğundan artık her gün erranda bir kepir tarlada yavaş yavaş koşuya bırakılır, tayın yorulup köpürmemesi için de çok sıkıştırılmazdı. Bu ilk öğretim bittiği sıralarda yazın kızgın sıcakları başlamış olacağından hayvan taşırkamamak için dört ayağını da kayar ettirirler; üç dört gün önce su tutulmuş ve gönen olmuş bir tarlada başını bırakırlar ve ilk özengiyi dokundururlardı.

Bir saat kadar süren bu seyirdim sırasında tay art nallarından birisini

[1] Kalın ve kısa boyunlu atlar ciritte dönme oyunlarını kolaylıkla yapamaz, başı da alınamayacağı için kendi de, binicisi de bolca değnek yer... derler.

[2] (Atlar beş yaşına girinciyedek çayırdan çayıra huy değıştirir) derler.

[3] Bu yürüyüşe taylar analarının yanında alıştııkları için (tay tırısı) derler.

atırı ise iyi, eğer atamadı ise dama çekip bir kaç gün bolca turp yedirdikten sonra [1] yine önceki gibi gönen olmuş bir tarlaya salarlar, bukez üsbekes nallın birisini, yeğin taylor art nalların ikisini de atar. Bundan sonra arka tırnakları kesilerek nallattırılır ve cirit oyunlarını öğretmeğe başlarlardı.

Cirit oyunları: Eğer boşaltma, ağız kırma, yan atlama, sesleme, değnek çıkımı, gem alma, gibi birkaç oyundan başka bir şey değildir. Bu oyunlara birden bire alıştırmak dinç bir aygıra pek ağır geleceği için gem almaz veya gemi azıya alıverirse, karadamak vurulur; ilkin karadamağa alışan tay sonralrı çebişle, şebeşle, hele bir de soyu suyuna uygunsu ağız kösteği ile bile istenildiği yolda yürütülebilirdi. At bir yol gema alışıp ta ağız kırmayı belledi mi artık ötesi kolaylaşır, öbür oyunları da beş on gün içerisinde pek kolaylıkla öğreniverirdi. O yılın güz oyunları başlayınca bu yolda yetmişmiş taylor cirit alanına çulu ile veya tam düzülü olarak getirilir, yine oyuna sokulmaz, girse de yorulup köpürmemesi için şöyle birkaç el varır gelir. Bu da yalnız sese ve değnek çıkımına alıştırmak içindir. Böylelikle tay da denenmiş olurdu. Kara kışta çukurlar, kürtünler, atlatmıya alıştıdırılır, ilk yaza doğru boş böğürleri yırtılır ve çayıra salınırdı. Çayırını aldıktan sonra da tozağa çekerlerdi. Baharda dörtten çayır yiyen bu tay artık gereği gibi bir at olmuştur. O yıl ciride çıkar, binicisi iyi bir ciritçi ise her oyunda notu kazandırır derlerdi.

Cirit oyunu nasıl oynanır:

Cirit oyunları ilk yaz ve güz günlerinde oynanır; bir, bir buçuk ay kadar sürerdi.

Havalar iyi gider, ve çalımını düşürüp mart, gücüğü alt ediverirse ki; öksüz çiğdemle kır menekşesi toprağın altından baş gösterip te yükseklerden akıp gelen kar esinlerinin yardımile çırpınıp yeykinerek kanat alıştırdıkları bir çağda cirit oyunları da başlar. Bildirir son notcusu deri günü şehrin içerisinde çığırkanlar çıkarır, çığırkan:

Atına güvenen, oyuna kıvanan önümüzdeki, cuma günü mağara yakasına buyursunlar deeee diye bağırıp çağırarak Kent'in içini, dışını dolaşır. O hafta cirit oyunlarının başlayacağını en kuytu köşe ve bucağına değin yayar. Beri yönden de davulcular Sivastopolu vurarak şehrin içini dışını gürültüye verirlerdi. Davulun koygun gümbürtüsünü, çığırkanların acı acı ünlemelerini işiden denemli, görgülü ve aslan yürekli seymenler er, evren alanında bir yol daha sınanmak için yalnız kendisi kunuyormuşçasına zangır zangır titremeye başlar; serçe kafesine tıklımış doğan yavrusu gibi çırpınıp dışarı fırlamak isteyen yüreğini oturtmak için elile bastırır, çarpıntısı geçip sınırları yatıştıktan sonra doğruca evine gelip dama girer ve atını tımar etmeye başlar.

Davulun sesi kulağına çalınır çalınmaz seymenler gibi atların da içi titrer [2]; bayağı sancılanmış gibi böğürleri gerilir, durup dinlenmeden kişner, eşinir ve durmayıp yatar kalkar. Binicisinin titrek ellerile kaşağı

[1] Turpu, hayvanda kurt varsa döktürmek için yedirirler.

[2] At, canavar soyunun en duygulularından biridir. Duygusu kişnemesi ile ve kulaklarının oynamasından belli olur. Denir.

şıkirtısının sırtını okşayıp tırmalayarak yayıldığıni sezen hayvanın yavaş yavaş sinirleri gevşer, kirpi tüyü gibi dimdik duran tüyleri neden sonra yumuşuyarak yatıştır ve tımarın sonuna doğru esneyip gerinerek önceki benliğine döner. Seymen, tıardan sonra ilk önce atının ayaklarını yoklar, nalları gevşemişse nalbanda götürüp kayar ettirir. Artık akşamları ilk indide, gündüzleri gün burnuna fesliğin çayırlarında, daha olmazsa ulu çay boyundaki kiraç tarlalarda atı gereği gibi haykırtıp yorar, dönüşte yolu mağara yakasına uğratarak orada da biraz haykırttıktan sonra ağır ağır kaz meydanaından dolaşarak eve getirirler, teri kuruduktan sonra da biraz kuyruk yağile boş böğürlerini oğarlar ve dama çekerlerdi. Cuma günü ertanda suya çekilir ve yemi verilir, öğleden sonraya değin boş torba ile damda beklettirirdi. Öğle olunca atın pürçeği örtülür, zahma kayışları, teyelteler yoklanır, çengiler gözden geçirilir, kuyruğu da havaya göre bağlanır; damaklı, düz ciritler daha önceden yapılp terkiye konmuş olduğu için artık seğmen atına biner ve yavaş yavaş mağara yakasına doğru yollanırdı.

Davullar o gün ertanda başlayıp öğle sonuna değin durup dinlenmeden türlü türlü ezgiler vurarak aralık aralık dolaşır ve herkesin bu büyük eğlenceden geri kalmamasını yayar ve duyururdu. O gün birçok ıvecenler ve tez canlılar biraz daha gölgelik bir yer kapabilmek için çok erkenden oyun yerine koşarlar; büyük, küçük, karı, kızan küme küme, bölük bölük gelip mağara yakasında birikirler, öğleden sonra koca yazıda iğne bırakacak yer bulunmazdı.

Oyunun ilk günü binicilerin bir çoğu cirit yerine atını çulu ile getirir, pek çoklarında tam düzenle er alanına gelirdi.

Alaylar düzüldükten sonra [1] davulcu önce Sivastopolu, oyun başlayacağı esnada da Koroğlunu vurmaya başlar. Bu kertede biniciler de, altlarındaki şahbaz atlar da görülmeğe değer bir gösteriş gösterirlerdi. Zurnanın (hadi hadi i i i....) diye ırladığı ara gezintisi, seymenin kulağına çalıp bey-ninde uğuldadıkça beti benzi uçar, dudakları tepserir, gözlerinin akı karasına karışır; yeğın bir seymen önünden yeni kurtulmuşçasına kesik kesik soluyarak alık alık yanına, yöresine bakınır. Bu uyuşukluk ve şaşkınlık bir iki yol alana çıkıp yırtılasıya değin geçmez. Hele atlar Koroğlu vurılmaya başlar başlamaz, birkaç kez not kazanmış, ün almış denemli ve görgülü atların kimisi şaha kalkarlar, birkaç soluk alımı o kılıkta durduktan sonra arka ayaklarının üzerinde dönme oyunlrı yapar; kimi, game yüklenir, kişneyip naralar atarak durmayıp eşinir, durduğu yeri sürülmüş tarlaya döndürür; kimisi de ileri atılmak istedikçe dizgini kırılır, dizgin çekildikçe at game yüklenir, ağzındaki kara damağı geve geve avını kaçırılmış aslan gibi yanına, yöresine köpükler saçardı.

Davulcunun (tuttu tuttu.. alamadı aldı) vurduğu sırada oyuncuların en genci, yalnız atı da kendi de çok iyi bilgiler öğrenmişlerden birisi alayından

[1] Alaylar karşılıklı altışar atıdan aşığı olmaz, on ikişer ve yirmişer atlıya kadar da çıkar. Oyun aralığı yüzle iki yüz metre arasında tutulur, oyunun ilk bölümünden sonra da yer değıştirilir.

çıkıp atını alt baştan göstermeğe başlar, not taşına gelinciyedek birkaç kez dizgin çekerek atını şaha kaldırır [1]. Ve özengiye basarak düz sıçramalar yaptırır, birkaç yol ağız kıldırıp eğer boşaltarak geri döndürür; alay başından nota gider gibi eğer boşaltarak yüz üstü, sırt üstü eğerin üzerinde uzanır ve eğerden ayrılarak at boynuna düşüp atın karnı arasına doğru sarkar karın altında kendini saklar ve doğrulur. At koşarken bir ayağını özengiden boşandırıp yere basar, yine eğere gelir. Alayın yandan, bir başından öbür başına değin değneklerini yerlere döker, öbür baştan dolu dizgin gelirken hiçbirini atlamıyarak ortalıktaki değnekleri çögenile toplar geçer. Ve buna benzer daha pek çok oyunlar, fentler gösterir. Bundan sonra bu görkem, oynak genç binici ilk avını almış sungur palazı gibi atını özengiye alıp oynata sıçrata alan ortasındaki not taşının önüne gelir, gelir gelmez de atını yana kırarak karşı alaya doğru sürer. Ciridi alt baştan gösterir, çalımını düşürürse atar, olmazsa ortaya, daha olmazsa üst başa atar. Ciritçinin elinden ciridin çıkacağı çağı at bildiği için biraz irkilir, cirit kulağı tözünden çığlayıp geçer geçmez birden bire şaha kalkar gibi arka ayaklarının üstüne dinelir ve ayaklarını oynatmaksızın fırdak geriye dönüp birdenbire sıçrar. Bu ilk sıçrayışta çok yeğın atlar dört beş adım yer atlar. Binici bu sıçrama sırasında eğer boşaltır [2], not taşına gelirken yine eğer üzerine gelir, not taşını geçer geçmez bir daha eğer boşaltır ve hızı geçmeden kendi alayına gelip girer.

Ciritçi karşı alayın önünde alttan üstten değnek gösterirken ciridin elden çıkmak üzere olduğunu anlıyan (kendilerine karşı değnek atılacak) atlılar, ciritçinin «kara deden şaka bilmez, vardı ha!» gibi ağız gezintisi yaptığı bir sırada ciridin eğer kaşından veya koltuk altından ok gibi fırlayıp çıktığını görür görmez eğer boşaltıp atlarına da ağız kıldırarak yana gelirler, ve ciplerini da arkaya alarak ciritten kendilerini korurlar. Cirit, o alayda kime atılırsa atılsın cirit savılır savılmaz ilk geri dönen seymen atını ökçeleyip elindeki değneği tartuşlayarak ciritçinin peşine sapolur, not taşına varasıyedek önündekine yetişebilirse gücünün yettiği, elinin erdiği denli peşinden ciridini atar, eğer dokundurabilirse ciridi tam atmış olur. Yetişemezse not taşına [3] yanaşırken dizginini çeker, atını ileri geri biraz oynatarak karşı alayın önüne değin varır; istediği yandan gösterip dilediği yönden ciridi atar ve ileride ayıttığımız yolda - geri döner. O alaydan bir başkası onu koğar, onu beriyandan öbürü karşılar. Derken her iki alay birbirine girer. Artık oyun iyiden iyiye kızışmıştır. Bu aralık atından düşen, birkaç yerinden değnek yiyen, atının başını alamayıp karşıki alayı yarıp geçen, kendi alayını şaşırıp

[1] Yolu ile şaha kalkan atlar en iyi sıçrıyan atlardır. Sıçrama: Şaha kalkma ile tekme atmanın birleşmesidir, derler.

[2] Eski yerli eğerlerinin kolan kayışları önden çekildiği için binici eğerden ayrılıp öne kapanır ve ayaklarını da özengiye basarak arkaya alırken ayaklarını silker, böylelikle de eğerin arkası bir karıştan daha çok yukarı kalkar. Bu oyun hem atı yeğınletir, hem de biniciyi korur. Buna (eğer boşaltma) derler.

[3] Not taşı: Alanın ortalık yerindeki çizi, sınır.

bakıcıların üstüne uğrayarak onları bağırsı çığırsı darmadağıın edenlerin sonu, sayısı olmazdı. Bu karışıklık arasında yolunu düşürdüğü seyemenler çögenlerle yere düşen ciritleri de toplarlardı. Yerden cirit toplıyamıyanların terkilerinde de değnek kalmamış ta, sağdan soldan kendisi sıkıştırılarak bir iki kötek yemişse o adam alayına döner, kendisine cirit bulasıyedek ortaya çıkamazdı. Terkisinde ciridi kalmayan ve dökülenlerden de toplayamayanlardan birisi, kendisini sağdan soldan sıkıştırınlara kızarak elindeki not değneğini cirit yerinde kullanır ve bu cop da birisine dokunursa o biniciyi oyun yerinden (Alahey) ile çıkarırlardı.

Oyunları görüp eğlenmek için gelenler alanda can baş oynatanlardan daha aşkın taşkınlıklara düşerlerdi. Kahamlarından veya çok yakın tanıdıklarından gelişken, görken delikanlılara atlarını verip kendileri oğün oyunu geriden görüp eğlenmek için gelmiş olan birçok gün görmüş yaşlı biniciler alayların birbirine karıştığı sıralarda oturdukları yerde yürek çarpıntısından bayağı çatlayacak bir kerteye gelir ve «burada böyle incikıp oturmaktansa alanda attan düşüp ölmek daha iyi imiş» derlerdi. Cirit oyunlarının ilk başladığı haftalarda notçu olacak atlılar üzerinde öçeçmeler yapılır, bu sürüşmeler ertesi cumaya değin sürerdi. Oyunla hiç te ilişkileri bulunmayanlar bile günlerce bu dedi koduları yaparlardı.

Oyunlar bir buçuk iki saat kadar sürerdi. Bu denli bir çağ içerisinde karşısındaki alaydan herhangi birisine üç değnek dokundurabilen bir seyemen oğünün en iyi oyuncusu sayılırdı. Oyun bitimi sıralarında bu binici, dördüncü ciridini eline alıp kendi alayından çıkarak ağır ağır not taşına doğru ilerlediğini gören bakıcılar oyunun sona erişmek üzere olduğunu sezerek oturdukları yerden kalkarlar. Bu sırada bütün gözler alan ortasında at yeliktirip dolaşan notçunun üzerinde toplanarak onun daha neler yapacağı beklenirdi.

Notçu not taşına gelir gelmez atını özengiye alıp parlatır ve bir aşığandan, bir yukarıdan gösterip alayı birbirine katar; bu yolda pıysınılan alay binicileri eğer boşaltıp atlarının ağızlarını kırarak kirpi gibi pıstıkları bir sırada notçu:

Son ciridim yağtı bağına!

Diye haykırarak alayı yarıp geçerken elindeki ciridi de göğe doğru atar ve atının karnını yırttırırcasına çifte özengiye alıp kaz meydanına doğru ilerlemeğe başlar. Bu sırada yetişebilirse attığı ciridi yere düşürmeden kapar, yetişemezse çekip gider. Sıngın alay kendisini toparlayıp peşinden süresiye değin beriki, onlardan üç dört yüz adım ayrılmış bulunur her iki alayın binicileri hep bir uğurdan notçunun peşi sıra takılırlar. Bu sırada artık atların çatlamasına bile bakılmaz. Önlerinde giden baş Seymenin peşinden erişe bilmek veya hiç değilse not kaldırmasına engel olabilmek için atlarını son kerteye değin kopturarak hem kovalarlar, hem de arkasından ara vermeksizin damaklı ciritler atarlar. Yalnız bu sıra atılan ciritler hep kıyasıyadır.

Notçu öbür atlıların arkasından sürüp geldiklerini görünce atını bir

daha özengiye alıp eğer boşaltarak kendini yana verir ve elindeki not değneğini arkaya alır, arkadan atılan ciritleri böylelikle savar. Biraz sonra da at boynuna düşerek sağ ayağını özengiden çıkarıp yukarı kaldırır ve kendisi sola düşer, gövdesini at karnı ile bir düziye kılarak yan gider, böylelikle hem önünü görür hem de ardını denetleyebilir.

Notçunun kaz meydanından çıkmadan hiç olmazsa bir yol atından inip binmesi gerektir. pek çok binicilerin Kente ulaşıncıyadek belki yüz kez inip bindikleri çok görülmüştür. Bir yol olsun inip binemiyen babayiğit not kaldırırsa da şunedirsiz başı kazanmış sayılmaz.

Seymen başı, şehre girip te Pazar başına ulaşır ulaşmaz eğerin üstünde doğrulur, çünkü orada öbür oyuncular kendisine erişmiş bile olsalar cirit aramazlar. Efenin peşini de bırakmazlar. Notçu Buğday pazarının alt başından girer girmez atını bir daha bırakır ve iyi bir çalımını düşürürse elinde tartışlayıp geldiği not değneğini diklemeliğine yere vurur, ilk vuruşta değnek, dönerek yerden on beş kulaçtan daha çok yukarı doğru yükselir, yere düştükten sonra sekdeliyerek yüz, yüz elli adıma değin ileri gider. Notçu, notunun hızı geçmeden peşisıra gelip erişir ve yere düşmeğe bırakmaz, havadan inerken kapar. Bu sırada kese yollardan gelip Pazar yerine birikmiş olan ögdülcü, bakıcıların dudaklarından:

— Yaşa efe!.. alkışı yükselir. Başı kazanan bu kabadayı göğsünü gere gere bu alkış sağnağı arasından geçerek evinin yolunu *utar.

Atlar eve gelince bir saat kadar gezdirilir, ondan sonra dama çekip yularını yüksek bir yere bağlayarak başını arkaya alır gibi bırakırlar. Atın başı askıda iken bir adam boş böğürlerini oğar, o gece tımandan sonra torba ile pekaz malama verilir, ertesi günü öğleye değin su verilmez.

(ONGON) VE (TÖS) KELİMELERİ HAKKINDA

Yazan: Başkürdistanlı Abdülkadir
T. T. T. C. Azasından

İlmî edebiyatımızda totem karşılığı olarak *Ongon* yahut *Ungun* kelimesi, yanılmıyorsa, ilk defa merhum Ziya Gök Alp tarafından kullanılmıştır. Avrupa Türkiyatçılarından Houtsma da Oğuz Boyları hakkında yazdığı bir makalesinde bu kelime ile anılan kuşların *Totem* olabileceğini kaydetmişti [1]. Oğuznamelerin yeni bir şeklinden başka bir şey olmayan *Cengizname*, lerde de güya Cengiz Hanın muhtelif Türk kabilelerine alâmet ve nişan olarak birer kuş verdiğiinden bahsolunuyor. Prof. Bastian bu kuşların da *Totem* olabileceğini Houtsman'dan önce mevzuubahs etmişti [2]. İçtimaiyattaki *Totem* kelimesi karşılığı olarak *Ongun* kelimesi haklı veya haksız taammüm edebilir. Bununla beraber *Ongon* kelimesinin eski türkçede kullanılıp kullanılmadığı, kullanılmamışsa bunun yerine hangi kelimenin kullanıldığı tetkika değer bir mevzudur.

Biz bu makalemizde buna dair bir araştırma yapacağız.

※
※ ※

Merhum üstat Ziya Gök Alp'a göre "Ongon kelimesi eski Oğuzca-da Totem demektir" Türk medeniyeti tarihi S.46 . Bir müverrihimz daha kat'î olarak "Esk Türkler Toteme Ongon diyorlardı" diyor. Bu hükümlerin ne gibi vesikalara istinat ettiğini bilmiyoruz. Bizim tetkikelrimize göre (Ongon) Moğulca bir kelime olarak görülüyor. Eski Orta Asya Şamanlığını muhafaza eden Türk ve Moğol oymakları atalar kültü ile bağlı türlü putlara taparlar. Bunlar insan, kuş ve başka hayvanlar şeklinde basit heykeller yahut bayrak gibi şeylerdir. Her Şamanın evinde bir kaç put bulunur. Bu putlara bütün Moğol kabileleri *Ongon* diyorlar.

Ongon kelimesi islâm edebiyatında ilk defa Reşid-üd-Din'in Cami-üd Tevarih'inde görülür. Selçuknamelerde bazen imlâ değiştirilerek kullanılan bu kelime, Reşid-üd-Din'in eserinden geçmiş olduğunda şüphe yoktur. Reşid-üd-Din'den önceki zamanlara ait kaynaklarda bu kelimeye rast gelinmiyor. Çağatay Türklerinde *Ungun* kelimesinin alâmeti farika ve damga mukabili

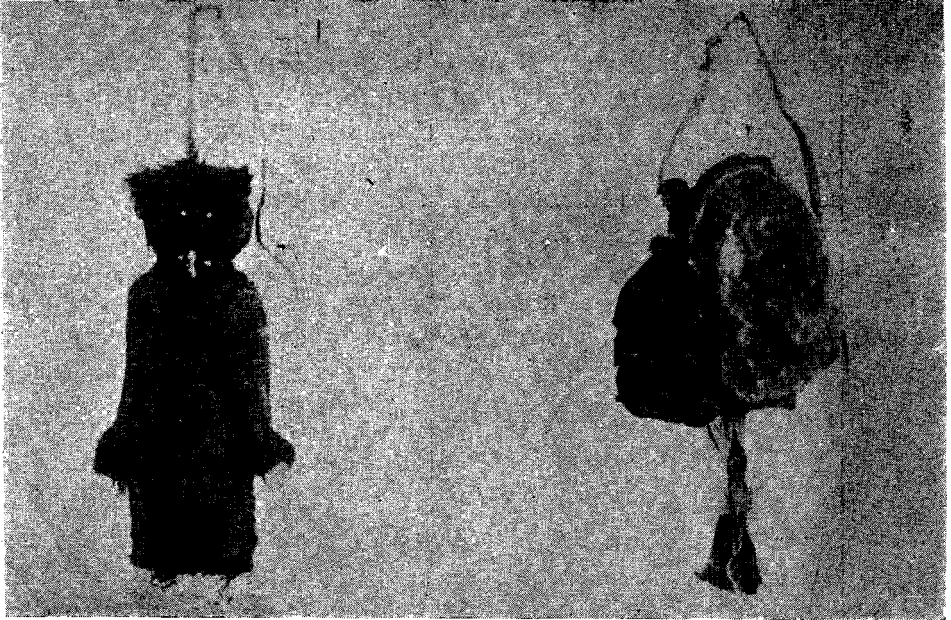
[1] Houtsma. Die Chuzenstamme (Wien. Z. f. d. K. M. 1888. 11. 229-231).

[2] Bastian. Rechtsverhältnisse Cei Verschiedenen Völkern der Erde. Berlin 1872. S. 164.

olarak kullanılması [Zenker, 132 ve ondan naklen R. 1 1645]eski Türklerde kullanıldığına delil teşkil etmeyeceği aşikârdır. Ongun kelimesini (Ongmak) kökünden gelen (Ongun) ile yaklaştırmak suretile izaha çalışmak halk işti-kakçılığından farklı olmiyan bir yoldur.

Ongon nedir? Moğollarda eski Şamanizmin bakiyesi *Ongon Kültü* Ы. dizmin kabulünden sonra, Lamaların şiddetli mücadelelerine rağmen, halâ yaşamaktadır.

Ongon kültü Moğol âlimlerinden Banzarof'a göre atalar kültünün devamından ibarettir. Bu kültün menşei cediti âlâya tapmaktır. Sonra bütün kuvvetli ölüleri hamii ruh diye itikat Ongonların adedini çoğaltmıştır[1]. Ongonlar insan, kuş ve başka hayvanlar şeklinde yapılan heykeller-putlar olup

Resim 1 — Dabay adlı bir bahşi (Muallim) kadın şerefine yapılmıştır. Bu «Ongon» ev hayvanlarının koruyucusudur, ağıla bereket verir.

Resim 2 — Şaman davulunun modelinden ibaret olan bu Ongonlar «Yesete» adlı eski bir Şamanın şerefine yapılır.

her biri bir muayyen ruhu temsil eder. Moğollarda bütün putlar ve mukadde-sattan addedilen suretler umumiyetle *Ongon* tesmiye olunur. Bunların arasın-da eski meşhur Kamların adını taşıyanları da vardır. Bazısı hayvan adını ta-şır, Boyratların en maruf putları, "Teke-Ongon" "Buga-Ongon" ve Babahan-Ongon (ayrı ongon) dur [2].

Şarkî Sibiryâ kabilelerini tetkik eden Busse "Moğol ve Tungusların

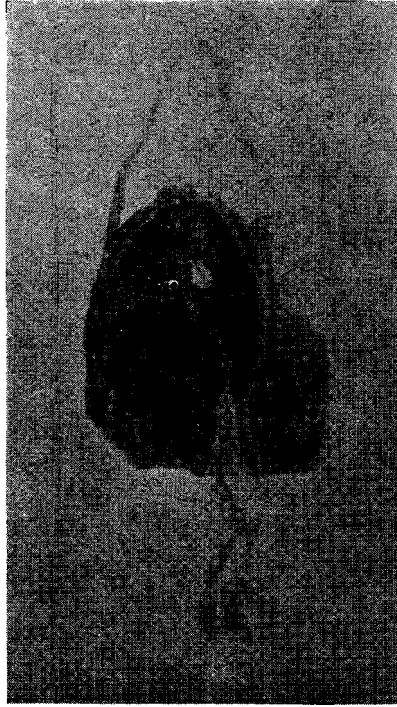
[1] Banzarof, Çernaya Vera (Siyah din), S. 30-33.

[2] Agaputof, Hangalof, Materiali dlya İzuçeniya şamanstva.. (İzw, Vos.-Sibirsk. O. R. G. O. XIV. 1883, Sahife: 26-27).

akidelerine göre Ongon denilen putlar hamî ruhları temsil ederler. Bunlar bütün tabiatraki hadiselere hakimdirler” diyor [3]

Ongon kültüne ait tetkikler gösteriyor ki, Dorci Banzarof'un dediği gibi bu kült ceddialâ ve ölümler kültürünün bakiyesinden başka bir şey değildir [4].

Tös yahut Töz nedir? Moğolların *Ongon* tesmiye ettikleri putları Şamanlıktan kalan Yenisey ve Altay Türkleri *Tös*, *Töz* Lamayizm tesiri altında bulunan Toba, Uranhay Türkleri, Moğollarla karışık yaşadıkları halde, “Eren” Yakutlar isetangara, emeget diyorlar. Orta Asya ve Sibiryadaki Türk ve Moğol kabilelerini yıllarca tetkik eden Potanın “aile ocaklarına mahsus ev putlarını

Resim 3 — [2 nci resimdeki izaha bakınız]

moğolca adile ongon tesmiye ediyorum. Bu putların moğolcada umumî bir adı Ongondur. Türklerde ise bu putlar için moğolcadaki ongon kadar yaygın bir kelime yoktur....” [5] diyor.

Bununla beraber Altay ve Yinsey oymaklarının *Töz*, *Tös* kelimeleri epi-

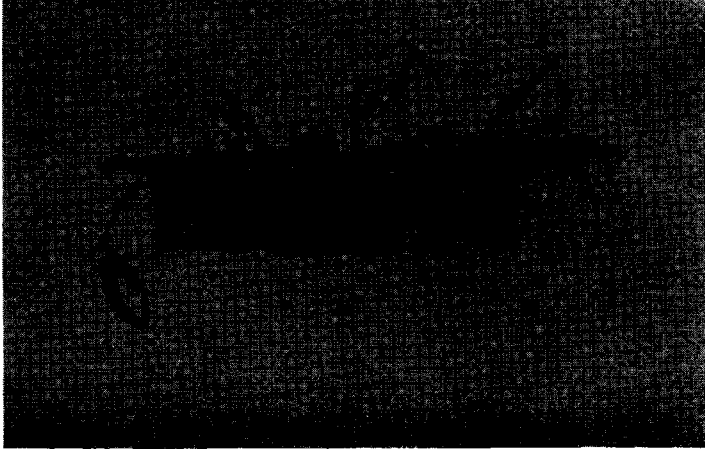
[3] Busse. Spisok slov bitovogo znaçeniya.. (Zapiski İmprat, Rus. Geograf. Ob. 1880, IV., S. 227.)

[4] Mançular Çini zaptettikten sonra Şakyamuni ile Suan-Di'yi (M. E. III üncü asırda yaşayan bir Çin vatanperveridir) “Ongon” olarak kabul etmişlerdir. (Jakınof, Kıtay, IV, Petersburg 1848, S. 58-59).

[5] Oçerki S. Zapat. Mongol'i IV, 123. Maamafih (Ongon) kelimesi Altay ve Aladağ lehçesinde bir dağın adı olarak mevcuttur. (Verlitski. Altay ve Aladağ Türk lehçeleri lügati, 221).

ce yaygın olduğu görülmektedir. Tözler ait akide ve an'aneler tıpkı Moğollarda olduğu gibidir [6]. Bunlar büyük ölülerin, bilhassa Şamanların şerefine yapılır. Altaylılarda her oymağın "Aru Tözü" vardır. Bu Töz ekseriya kabileye mensup büyük ve kerametli bir kamin yahut kabilece *Ceddi' alâ* sayılan dağ, hayvan veya bir efsanevî şahsın adını taşır. Altaylıların akidelerine göre âlemi idare eden ruhlar - ilâhlar iki türdür: 1) Tözler (harfiyen mebde, menşe demektir). Bunlar mahlûk değillerdir; ezelden mevcut ruhlardır. 2) "Yayağan neme" ler (yaratılmış ve sonradan var olmuş nesnelere). Tözler yine ikiye ayrılırlar: 1) Arutözler, 2) karatözler, ülgen arutöz, erlik ise kara tözdür.

Tlaylıların (Töz) yahut (Tös) dedikleri putların kültü ile bağlı olduğu Kamların okudukları ilâhilerden açık görülmektedir. Kam gerek ana ve gerek baba tarafından olan ecdadına (Tözüm) diye hitap ediyor [7]. Gök tanrılarının birinin adı da *Töz Han* dır [8]. Bu semavî (Töz Han) göklere

Resim 4 — Koşondod - Ongon

Bir deri üzerine madenden yapılmış dokuz insan ve bir köpek kuklasının dizilmesinden ibaret olan bu Ongon Cengiz zamanına ait büyük Noyonları temsil eder. Bu «Ongon»un Cengiz Handan kalmış bir yadigâr olduğu söylenir.

[6] Rubruk kendi seyahatnamesinde bir Uygur-Bodist rahibi ile olan musahabesini yazmıştır. Bizim mevzuumuzu tenvir için mühim bir vesika olan bu mubahaseye ait parçasını buraya aynen naklediyoruz: "Uygurlar bir Allaha inanırlar; insan veyahut başka cisim suretinde tasvir edilmesini kabul etmezler. Öyle ise niçin bu kadar çok putlarınız var? diye sualime rahip: "Biz putlarla Allahı tasvir etmiyoruz, bizimkilerden biri ölürse oğlu, karısı veyahut başka biri onun heykelini yaptırır ve buraya (mabede) koyar. Biz de onu ölünün hatırası olarak saklar ve hürmet ederiz" diye cevap verdi. Allahı bir diye itikat etmek itibarile Mogollar da bunların mezhebindedirler. Fakat Mogollar ölülerinin heykelini keçeden yaparlar." [Rubruk seyahatnamesi Malein tercümesi, Petesburg 1911 S. 108. Ebülğazi Hanın (Şecerei Türk, S. 8) Kogurçak hakkındaki mütalealarile de mukayese ediniz.]

[7] (Töz) lere hitaben okunan ilâhiler Radloff'un (Proben) külliyatının I, II ve IX uncu ciltlerinde, Anuhinin (Altay şamanlığına dair mevat) adlı eserinde toplanmıştır.

[8] Radloff Aus Sibirien, I, 361-362.

çıkışmış "ceddi âlâ" lardan biri olsa gerektir. Samî dinlerin Nuhuna benzeyen *Yayık Han* da Tufandan sonra göklere çıkmış ve Akyayık adını almıştır. Kam ayın ve merasimlerinde (*Yayık Han*) in ehemmiyeti büyüktür [9]. Bunun şerefine (Töz) yapılır. Altay ve Lilan Yiniseyliler dağların ve hayvanların bazılarını (Töz) sayarlar. Bunların (Töz) sayılması da ceddi alâ olduklarına inandıklarındandır [10]. Anuhin'in verdiği malûmata göre, dağ (Töz) lerini takdis âdeti Altaylılar (yedi babadan kalma âdet) sayarlarsa da (Töz) ün yer ile bir zamanda yaratıldığını olduğuna kaildirler. Kam dualarında *Bukan* dağına hitaben okunan ilâhide:

"*Yetti öbökö paşrup kalgan*"

"(*Aru tözibiz Abu-Kaan*)"

"*Yer püderde yayalıp kalgan tözibiz*"

Resim 7 — Oranha - Toba Türklerinde
hürmet edilen «Buret Töz».

deniliyorki "babamız tapmış olan mukaddes Tözümüz Abukan sını; yer yaratıldığı zaman yaratılmış Tözümüzün" demektir [11]. (Abukan) bir dağ adı olmakla beraber Baba Han demektir ki ceddi alâ sayıldığında şüphe yoktur. Televut kabilesinin hamisi sayılan "Tileg Töz" adından anlaşıldığı üzere, Tilevet kabilesinin ceddi âlâsıdır [12].

Menşe, mebde, esas (eski akideye göreceddialâ) manalarını ifade eden *Töz* kelimesinin bir çok sözlerimizin de kökü olduğunu tahmin ediyoruz.

[9] Anuhin *Materili po şamanstvu Altayzer*, 13.

[10] Radloff. *Proben*, IX, 605 (metin).

[11] Anuhin *mez. eser*, 17.

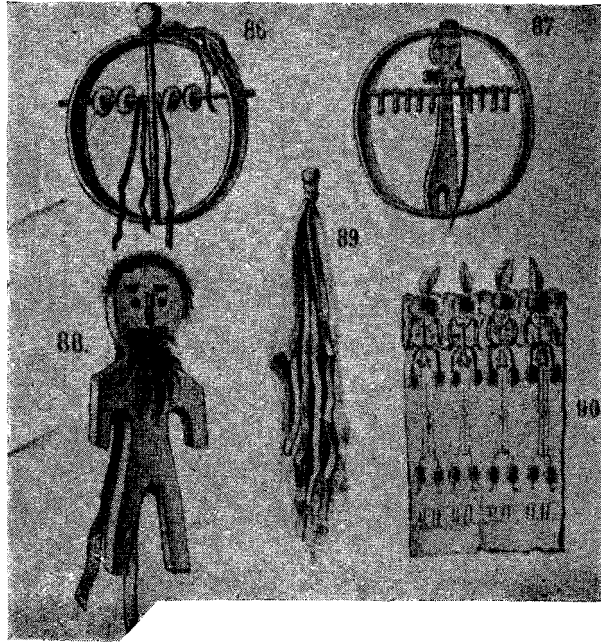
[12] *Proben* IX, 593 te bu *Töze* okunan dua vardır.

Tös - Töz - (Altay ve Yenisey lehçelerinde ve uygurcada) esas, her şeyin alt tarafı, kökü.

Tös - Töz - (Altay Yenisey lehçelerinde) 1) konmak için yeni bir variskam arıyan ölü kamın ruhu-hamisi; 2) ölen kamın canı; 3) ölen kamların ruhunu temsil eden tılsımlardır (Rad. 111 1289-5). Bu kelime divanü-lûgati-türkte asıl, menşe manasınadır (anın tübi tözi kim?). Uygur metinlerinde de aynı manada kullanılıyor.

Tös, Tüs (kazan) suret yüz, canlı hayvanların resmi (R. 111 1292). Kazanlı, Kırgız ve Başkırlarda babadan kalma şeyleri hatıra-andanç olarak saklayanların "atalarımızın *Tözü* (*Tüsü*) diye saklıyoruz" demeleri eski (*Töz*) kelimesinin ifade ettiği babalar namına yapılan putlar için söylenen an'anevî sözün devamından başka bir şey değildir. Fark şu kadar ki bugün bu *Töz* kelimesi ancak bir hatıra manasını ifade eder.

Resim 86 — Yenisey Türklerinde maruf olan «Tünürçek» denilen Tüsdür. Bu da kam davulunun modelidir.

Resim 87 — Altaylılarda maruf Tünürçek Tüsüdür.

Resim 88 — Buryat'larda maruf Burtın denilen «Ongon» Burtın adlı bir Şaman hatırasına yapılmıştır.

Resim 89 — Zaxius denilen bir Tüsdür. Oranha ve Darhatlarda maruftur.

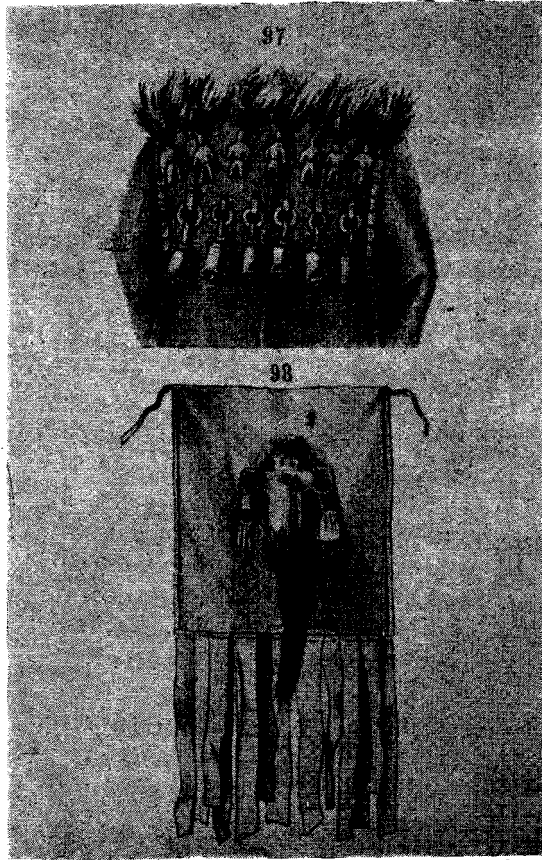
Resim 90 — Buryat'larda maruf bir Ongondur. İpek kumaş üzerine tersim edilmiş dört insan suretinden ibarettir.

Tüs-Tüz - (Uygur, Çağatay ve sair lehcelerde) sima, renk, kıyafet (R. 111. 1575). "Tüs" kelimesinin bu manada kullanılması da put-heykel manasını ifade eden (*Töz*) ile bağlı olduğunu gösterir.

Tüs - (Çağatay) soy, nesep aile (Şeyh Süleyman ve P. D. Court.)

Töz kelimesinin "R" lı şeklini alırsak daha mühim neticeler elde edebiliriz. :

Töz, Tös - (muhtelif lehçelerde) üst taraf, evin veya çadırın kapiya mukabil şerefli mevki (Rad. III, 1249, 1555) Altay ve Yenisey kabilelerinin takdis ettikleri (Töz) ler evin veya çadırın en şerefli yerinde bulunurlar, şüphesiz ki "ceddi âlâ" nın heykeli yahut onun namına yapılan put (Töz-Tös) pedersahî devirde, bizim bugün (Tör) dediğimiz yere konulmuştur. Kırgızlarda gelinler çadırın Törüne (üst tarafa) geçmezler;

Resim 97 — Bir Altaylı kadın hırkasının arka tarafı. Burada görülen kuklalar Ülgenin kızları (Tanrı kızları) şerefine asılan «Tüs» lerdir.

Resim 98 — Oranha - Tobaların çadırlarında asılı «Töz - Eren» lerden biri.

kaynata, "ervahlar" için kurban keserek, mahsus müsaade vermedikçe gelinin Töre ayak basması kat'î surette yasaktır. Başka kabileden evlenen güveyin de vaziyeti gelin gibidir. Kaynata müsaade etmedikçe güvey kadının mensup olduğu kabilenin sayılı çadırlarının Törüne geçemez. Tör kelimesinin (Töz)

kelimesiyle ve "Töz-ceddi alâ külü" ile münasebettar olduğunu bu adet gösterse gerektir.

Törkün - Kırkızcada müstaniel *Törkün* ve bunun müştekkatı olan kelimeler de (R. III. 1256) şayanı dikkattir. (Törkün) baba evini ziyaret eden (kadın için) demektir. Divanü Lügatittürk de kelimenin manası « هو جمع العشرة وبيت الام والاب » diye izah edilmiştir.

(1, 368). Daha eski zamanlarda *Türkün* kelimesi "ceddi âlânın (Törün Tözün bulunduğu mabet" manasını ifade etmiş olacaktır.

Töre, Törü - (Tör) kelimesi ceddi alâ kültü ile bağlı olan (Töz) kökünden gelirse "babalardan kalma ürf, adet, kanun" manalarındaki Töre, Törü kelimeleri de bu kökle bağlı olacaktır.

Töre (Altayda eski destanlarda) halk, kavim (R. 111. 1253). Bir ceddi âlâya = Töze mensup halk, kavim.

Töremek - halkolunmak, zuhur etmek (muhtelif lehçelerde). Bir "Töz - ceddi alâ" dan neşet etmek manasıyla.

Töröngey - (Tilevüt) ilk yaradılan insan (Rad. 111. 1253) "ceddi alâ Töz-Tör" ilk yaradılmıştır.

Töröl - (Tilevüt ve sair lehçelerde) kabile, akraba, menşe (Rad. 111. 1253). "Bir *Tör-Töz* den neşet edenler" manasıyla.

Tür - (Uygur, Çağatay ve sair) kıyafet, renk, sima (R. 111. 1575)

Tür - Nevi, cins, sima.

Tör kökünden yapılan kelimeler, Yakut dilinde de doğmuş, menşe,,baba, kabile, kavim gibi manaları ifade ederler.

Törüt ese - ceddi âlâ (ekseriya bunun yerine öbüge, ebege kelimeleri kullanırlar).

Törüt - menşe (Tördüm, tördü de denilir) kök, menşe.

Törüt - kabile, kavim.

Törüppüt - ata, ana (valideyn).

Törüt - doğurmak [13].

Hulasa ve netice:

Eski Türkler, Moğolların "Ongon" kelimeleri yerine (Tör) ve yahut (Töz) kelimesini kullanmışlardır. Bu kelimenin en eski manası "(ceddi alâ" (mebde, menşe, asıl) olmuştur. Totemcilik devrinde "ceddi alâ" tanılan kuş ve sair hayvan ve nebatatı bu kelime ile anmışlardır.

Sonra putperestlik devrine "ceddi alâ" şerefine yapılan heykellere ve tıslımlara *Töz* yahut *Tör* denilmiştir. "Baba kültü" ne ait put-tösulerin bir hatırası olarak "abak" kelimesi Kırım lehçesinde [put, sanem R. I. 620] ve "abaki" kelimesi Divanü Lügatittürkte [I, 122: fena gözlerden korumak için bostanlara konulan korkuluk] saklanmıştır. Bu kelimelerdeki "abaki" babacığım demek olduğu malumdur. [Divanın aynı sahifesindeki *Atakî* (doğrusu akatay olacak) kelimesile mukayese ediniz]. Altay ve Yenisey Türklerinde en

[13] Yakutça kelimeler Pekarski'nin "Rus - Yakut Lügatçesi" adlı kitabından alınmıştır.

meşhur Tözlerden biri de "Aba Tös" dür ki, diğer lehçelere göre Baba Tös demektir.

Orhon ve Yenisey kitabelerinde görülen "Tör" kelimeleri de bu noktadan bakıldığı zaman şayanı dikkattir. Yenisey kitabelerinde görülen "Bel" in bir put "Töz" olduğu tahakkuk etmiştir. Bu kelime Elegeş kitabesinde [14] "Bel Tör" yazılmıştır ki, bugünkü Altay türkçesine çevrilirse "Bel Töz" olur (2). Orhon kitabelerindeki "Tör" kelimeleri de "şerefli mevki" manasından ziyade "kabilenin panteon" u manasını ifade etse gerektir.

---

[14] Radloff. Die Alttürk, Inschr, der Mangolei III, S. 313.

[15] Yenisey kitabesinde (Tengri Bel) sözü çok geçiyor. Meselâ bir kitabede: "Atım Bel Tugan tutuk ben tengri Belimke belçisi ertimatlı beg budunka beğ ertin" yazılıdır. (Radloff A. T. Tnsch. III).

MÜZECİLİK HABERLERİ

Maarif Vekâleti Müzeler Dairesinin esaslı vazifelerinden biri de toprak üzerinde sürünen eserlerin müzelere nakline çalışmaktır. Bunların içinde bir kısmı arkeoloğya edebiyatında malûm olmakla beraber, bazıları yeni keşfedilmiş eserlerdir. Alâkadarlara malûmat vermek maksadile bu eserlerin en mühim olanlarını yazıyoruz.

I. — Ankara Asarâtika Müzesi deposuna naklolunan eserler:

1 — Birecik ve Suruçta bulunan Eti eserleri. Bunlar dört parçadan ibarettir.

2 — Malatyada Aslan Tepe höyüğünde meydana çıkan eserler: Tam bir kiral heykeli (Resim: 1), bir kırık heykel, iki kabartma aslan, (bu eserler Mr. Delaporte'un yaptığı hafriyattan çıkmıştır. Kendisi bunlar hakkında neşriyat yapacaktır).

3 — Urfada bulunan Selçuk devrine ait 21 parça muhtelif eser.

4 — Kadınhanında Kölitoğlunda bulunan üstü Eti hiyeroglifi ile yazılı kaya parçası.

5 — Boludan gelen, üzerinde keçi resmi bulunan bir taş.

6 — Boğazköyde bulunan Eti muharibi kabartması (Resim: 2).

II. — Adana Müzesine naklolunan eserlerden bazıları:

7 — Eti hiyeroglif kitabesini havi iki taş.

8 — Kenarı nakışlı iki aslan pençesi.

9 — Eti muharibini gösteren iki kırık kabartma.

10 — On bir parçadan ibaret bir aslan gövdesi.

11 — Kanatlı bir aslan heykeli parçası.

12 — Birecik kalesine ait büyük kitabeler (Resim: 3).

III. — Kayseri Müzesine naklolunan eserlerden bazıları:

13 — Niğdeye tâbi Göllüdağda bulunan Eti şehrine ait aslan heykelleri, diğer eserler (Resim: 4). (Burası hakkında Derginin gelecek sayılarında izahat bulunacaktır.)

14 — Develi kazasının Develi köyü camiindeki Selçuk minberi.

15 — Kültepede yeni bulunan çanak-çömlekler ve diğer küçük eserler (Kayseri Müzesinde Kültepe için ayrılan salonda hususî camekânlar içinde teşhir olunmaktadır.)

16 — Yemliha köyü ile eski Ömerler köyü arasındaki dağdan getirilmiş olan kartal heykeli.

17 — Eti muharibi kabartması.

- 18 — İncesu kazasının Bozca köyünden getirilen Eti abidesi.
 19 — Pınarbaşı kazası, Karakuyu civarındaki subendi kitabesi.
 20 — Erkilet nahiyesinden getirilen Eti kitabesi.
 21 — Niğde vilâyeti Eğri Köy höyüğünden getirilen Eti kitabesi.

Resim 1 — Malatya: Aslantepe
 hafriyatından çıkan Eti heykeli.
 (Ankara Müze deposunda)

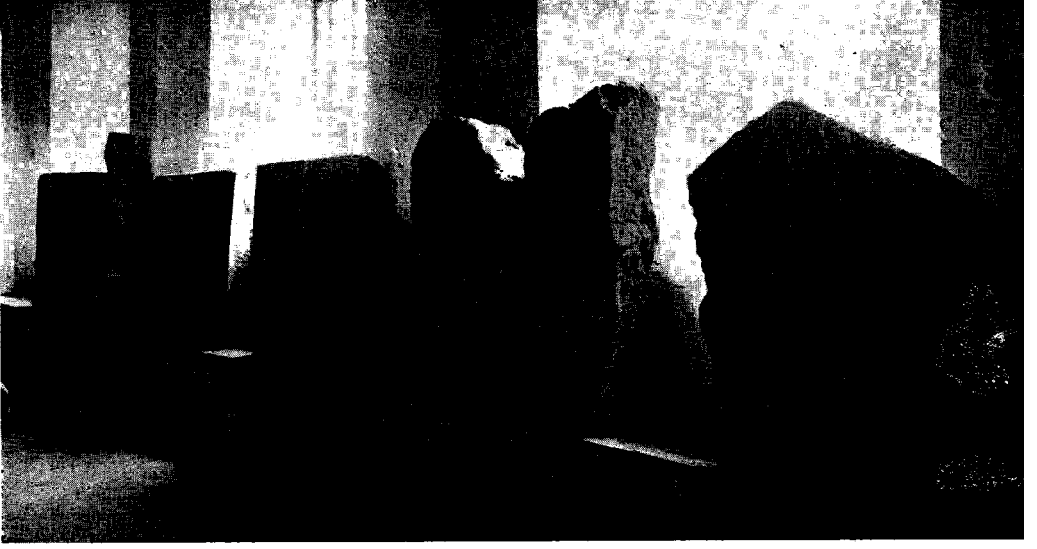

Resim 2 — Boğazköyden Ankara müzesine
 getirilen Eti kabartması.

- 22 — Niğde vilâyeti Çiftlik Köyünden getirilen Eti kabartması.
 23 — Erciyeş dağında Tekir yaylâdan getirilen Eti kitabesi.

Yeni açılan salonlar ve müze depoları:

- 1 — İstanbul, Eski Şark Eserleri Müzesinde Part ve Himyeri eserleri salonu yeniden tanzim edilmiştir.

Resim 3 — Adana Müzesine naklolunan Etrü eserlerinden bir kaçı.

Resim 4 — İzmir Bayındır'da çıkan ve İzmir Müzesine naklolunan Hellenistik devre ait çok değerli bir direk başığı.

2 — Ankara Etnoğrafya Müzesinde şark ahşap oymacılığı için bir salon açılmıştır.

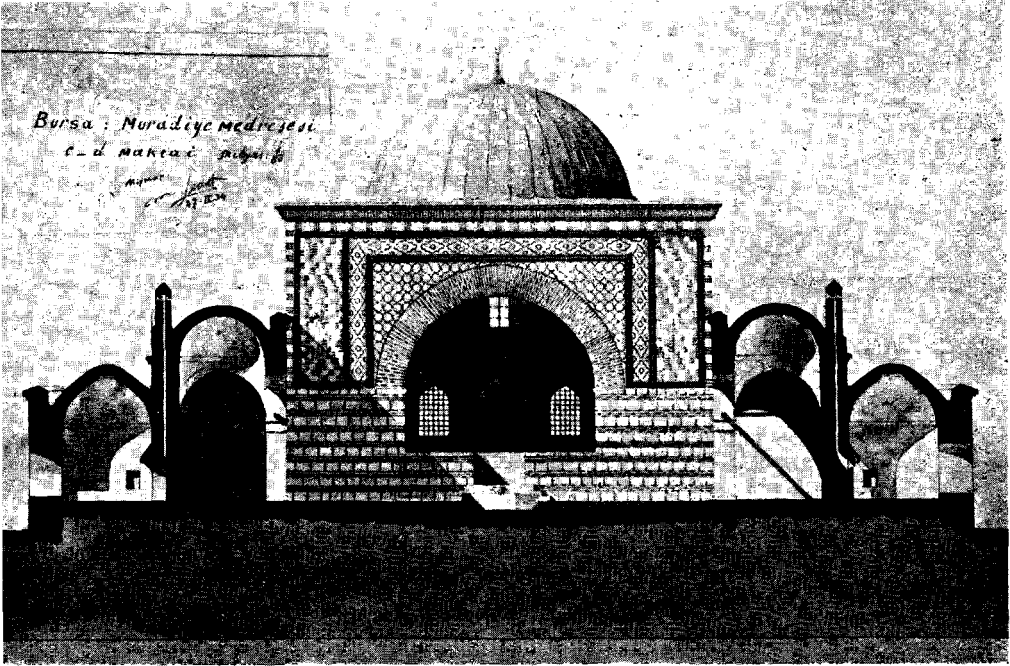
3 — Kayseri Müzesinde Kültepeden çıkan mühim eserler için bir salon açılmıştır.

4 — Afyon Karahisar Müzesinin resmi küşadı yapılmıştır.

5 — Van, Sinop, Denizli, Diyarbekir ve Borda birer müze deposu tesis olunmuştur.

Tarihî abidelerin tamir işleri:

Vekiller Heyetinin 28/6/1933 tarih ve 14640 numaralı kararnamesile Müzeler Dairesine bağlı Abideleri Koruma Heyeti teşkil olundu. Bu heyet

Resim 5 — Bursa: Muradiye medresesi.

bir ecnebi arkeoloğla iki Türk mimarı ve bir mütehasıs fotoğrafçıdan ve kalem şefinden mürekkeptir.

Heyetin iş programı mucibince faaliyetleri hakkında burada kısaca ma-lûmat veriyoruz.

I. — Rölöve işleri:

Tarihî abidelerimizin rölövelerini hazırlamak için Mimar Sedat, Bursada işe başlamış ve sekiz ay zarfında kırka yakın rölöve levhası hazırlamıştır. Bursa gibi Türk mimarî tarihinde çok mühim mevki olan bir şehirde başlayan bu çalışmalar gelecek senelerde diğer şehirlerde de devam edecektir (Resim: 5).

Tamir işleri:

1933 senesinde tamirlerine başlanan tarihî abideler:

- 1 — İstanbuldaki tarihî abidelerimizden Topkapı Sarayı Müzesi-
nin yıkılma tehlikesi gösteren kulesi.
- 2 — Afyon Karahisar: Gedik Ahmet Paşa medresesi.
- 3 — Tokat: Ali Tusi türbesi.
- 4 — Kayseri: Yoğunburç, Ali Cafer kümbeti, Sırçalı kümbet, Sa-
habiye medresesi.
- 5 — Bursa: Yeşil türbe.
- 6 — Amasya: Hilfet Gazi türbesi.
- 7 — İzmir: Selçukta İsa Bey camii.
- 8 — Diyarbakir: Zinciriye medresesi.
- 9 — Niğde: Ahı Eyüp kümbeti.
- 10 — Sivas: Şifaiye ve Gök medrese.
- 11 — Denizli: Akhan denilen kervansaraya kapı ve pencereler.
- 12 — İzmir-Bergama kalesine çıkan yolun tanzimi masrafına yar-
dım.
- 13 — İzmir: Namazgâh hafriyatında çıkan kolonların tanzimi.
- 14 — Etnoğrafya Müzesi önünde açık müzenin tanzimi.
- 15 — İstanbuldaki tarihî abidelerin tescili masrafına yardım.
- 16 — Ankarada yıkılma tehlikesi gösteren Jüviyen sütununun sö-
külmesi (yeniden dikilmiştir).
- 17 — İzmirde Bergamada yapılan ilim evinin inşaatına yardım.

Gelecek seneki faaliyetler:

Keşifleri hazırlanmış olan eserler:

- 1 — Antalya: Yivli Minare Camii.
- 2 — Erzurum: Çifte Minareler Camii.
- 3 — Ankara: Ogüst mabedinin etrafındaki evlerin istimplâki.
- 4 — Ankara: Kalenin bazı kısımlarının tamiri. (Yapılmıştır)
- 5 — İzmir: Romen yolunun tanzimi.
- 6 — İzmir: Kadife kalesinin bazı kısımlarının tamiri.
- 7 — İshaklı: Kervansaray ve cami.
- 8 — Akşehir: Taş medrese, Mahmut Hayrani türbesi.
- 9 — İstanbul: Topkapı Sarayı, Murat Molla Kütüphanesi ve ba-
zı eserler.
- 10 — Malatya: Ulu Camiin tanzimi.
- 11 — Bursa: Muradiye medresesi.
- 12 — Alanya: Kızıl Kule.
- 13 — İzmir: Tirede Aydın Oğlu Yahşi Bey camii.
- 14 — Ankara: Eski bedesten binası (Arşiv binası olarak unartıl-
ması düşünülmektedir).
- 15 — Karaman: Nefise Sultan medresesi.

Keşifleri hazırlanacak olan eserler:

- 1 — Konya: Karatay medresesi, Alâettin camii, Sahip Ata medresesi camii ve türbesi, Sırçalı mescit, Has Bey medresesi.
- 2 — Aksaray: Zinciriye medresesi, Kılınc Aslan türbesi, Sultan hanı.
- 3 — Amasya: Gök medrese, Turumtay türbesi, Bimarhane.
- 4 — Busra: Karacabeyde Issız Han.
- 5 — Diyarbakır: Mesudiye, Rabiiye medreseleri.
- 6 — Hatuniye medresesi, Şifaiye ve Giyasiye medreseleri. Köşk medrese, Bünyanda Karatay Hanı.
- 7 — Kırşehir: Âşık Paşa türbesi.
- 8 — Karaman: Emîr Musa medresesi.
- 9 — Mardin: Zinciriye medresesi.
- 10 — Niğde: Ak medrese, Hudavent türbesi.
- 11 — Sivas: Buruciye medresesi, Çukur medrese, Hatuniye Minare.
- 12 — Tokat: Hisariye medresesi, Çukur medrese, Hatuniye camii.
- 13 — Erzurum: Çifte minarenin tamiri kış hulûlü dolayısıyla gelecek seneye kalmıştır.

Memlekette tamire ve bakıma muhtaç bulunan birçok değerli tarihî abidelerimizin keşiflerini hazırlamak ve bunları yakından tetkik etmek üzere heyet azasından Mimar Macit Vekâletin emrile Erzurum, Sivas, Amasya, Niğde, Konya, Karaman, Beyşehir, Iğın ve havalisine gönderilmiştir. Muzaileyhten başka heyet azasından arkeoloğ Prof. Mr. Miltner de Kayseriye ve İzmire giderek burada bulunan tarihî eserler üzerinde tetkikler yapmış ve keşifler hazırlamıştır.

Gelecek senelerdeki faaliyetler bilhassa rölöve, tamir ve tescil işleri üzerinde tekâsüf edecek ve ilerde vücade getirilmesi programa dahil olan (Korpus) un esas malzemesinin hazırlıklarına devam olunacaktır.

DR. REŞİT GALİP

Dergiyi kuran Aydın Meb'usu, sabık Maarif Vekili, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Umum Kâtibi Dr. Reşit Galip Ankarada Keçiören bağlarındaki evinin kütüphane odasında tutulmuş olduğu zatürriyeden kurtulmuş olarak 4/Mart/1934 pazar gecesi saat iki buçukta hayata gözlerini yumdu.

Dr. Reşit Galip

Birinci sayımızda (Dergi Niçin Çıkıyor?) başlıklı yazıda: "Eski medeniyetlerin yaşadığı saha olarak yurdumuzun eşsiz bir değeri vardır. Biribiri ardınca sıralanmış bu medeniyet devirlerinden kalma eserler itibarile de zenginliği sonsuzdur. Zaman zaman birçok arayıcı âlimlerin verdikleri araş-

tırma emeklerine rağmen Anadolu arkeolojik araştırma bakımından daha el sürülmemiş denecek kadar bakir bir hazinedir.”

“Osmanlı İmparatorluğunun devlet olarak en büyük cürümlerinden biri de arkeoloğya çalışmaları ve ondan doğacak müzecilik işlerine ve bunlara dayanacak millî tarih tetkiklerine gösterdiği duygusuzca ihmaldir” diye haykıran Reşit Galibin vakitsiz ölümü Türklük için olduğu kadar beynelmilel ilim âlemi için de büyük bir ziyadır.

Dr. Reşit Galip Büyük Atatürk'ün inkılâp mektebinde yetişen bir devlet adamı ve Türk tarihinin karanlık sahifelerini aydınlatmak için geceyi gündüze katarak çalışan, durmadan öğrenen ve yurttaşlarına öğretmekten zevk duyan bir Türk bilgini idi. Onun pek kısa süren ömür tarihçesini Derginin ikinci sayısında matemli sahifelerle kefenlemek çok acı geliyor.

Kültür tarihimizde parlak adı pek çok vesilelerle daima anılacak olan Dr. Reşit Galibin çalışma safında açık bıraktığı gediği arkadaşları bir an evel kapatmak ve onun yarıda bıraktığı işleri tamamlamak ve ileri götürmek mecburiyetindedirler.

Ülkü eri olan Dr. Reşit Galibin ruhunu ancak bu yol ile şad edebileceğini uman “Dergi Yazı Heyeti” saygıdeğer ailesine candan gelen taziyetlerini sunmağı bir borç bilir.

Yazı Heyeti

DR. REŞİT GALİP

Enver Behnan

Dr. Reşit Galip, 1892 (1308) tarihinde Rodosta doğmuştur. Babası mahkeme reislerinden Mehmet Galiptir. İlk ve orta tahsilini Rodosta yaptıktan sonra, yedi senelik idadî tahsilini de İzmirde bitirmiş, sonra tekrar Rodosa giderek Sen Jan Batist Fransız kolejinde fransızca dersleri almıştır.

1911 senesinde İstanbula gelerek Askerî Tıbbiye Mektebine girmiş, 1917 senesinde mezun olmuştur. Tıbbiye talebesi iken, Balkan harbine ve büyük harbe gönüllü olarak iştirak etmiş, Kafkas cephesinde iken ciğerlerinden rahatsızlanarak tekrar İstanbula dönmüştür.

Dr. Reşit Galip Askerî Tıbbiyesinden çıkar çıkmaz Tıp Fakültesi Tedavi Seririyatı ve Tecrübî Tedavi Fenni dersleri asistanı oldu. Bilâhare Şamda Dördüncü Ordu Hıfzıssıhha Müessesesine mütehasşis olarak tayin edildi. Mütareke olunca Şamdan tekrar İstanbula döndü.

Dr. Reşit Galipteki ciddî mütalea merak ve zevki İzmir İdadisinde iken başlamıştır. Mektebin son sınıfında bulunduğu esnada meşrutiyet ilân olundu. Birkaç arkadaşile birlikte Ferdayı Temmuz diye bir gazete neşretmeğe başladı. Tıbbiye girince sırf arkadaşlarına mahsus olmak üzere Hakikat ve Mizahî Mektep gazetelerini neşretti. Talebeliği sıralarında çalışkanlığı ve zekâsile arkadaşlarının ve hocalarının takdirlerini kazanmıştır. Arasına İstanbulda çıkan gazete ve mecmualara içtimaî, sıhhi yazılar yazıyordu.

1912 senesinde arkadaşlarıyla birlikte Tıbbiyede Türk Ocaklarını resise

karar verdiler. Divanyolundaki binada resmen açılmış olan Ocağın ilk müessesilerinden biri de Reşit Galiptir. Üç sene kadar Türk Ocaklarının, Askerî ve Mülkî Tıbbiye ve Askerî Baytar Mekteplerinin talebe teşkilâtlarının müfettişi olarak çalıştı.

Büyük harp bitmiş, meş'um bir mütareke imza edilmişti. İstanbul işgal altında idi. İngilizler tarafından milliyetperver gençlerin tevkif edildiği sıralarda Reşit Galip birkaç arkadaşı ile Anadoluya geçti. Üç doktor arkadaş ile birlikte 9/Nisan/1919 senesinde Kütahya mülhakatında Tavşanlı ve Emet köylerinde halk arasında çalışmaya başladılar. Tavşanlıda açtıkları küçük bir dispanserde köylülerin her türlü hastalıklarını meccanen yahut gayet az bir para mukabilinde tedavi ediyorlar ve bu esnada millî fikirleri de köylülere aşıyorlardı.

Bu sıralarda, Erzurum ve Sivas Kongreleri toplanıyordu. Yüce Başbuğ, millî kurtuluş davasının tahakkuku için millî mücadeleye hazırlanıyor, her tarafta Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk teşkilâtı yapılıyordu. Reşit Galip te Kütahya ve havalisinde Müdafaai Hukuk Cemiyetini kuranlarla birlikte idi. Kütahya havalisinin Yunan kuvvetleri tarafından işgali üzerine, buradan Aydın'a geldi. Aydın, Denizli, Burdur, Isparta ve Antalya vilâyetlerinde mülteci ve muhacirlere yardımda bulunmak üzere teşkil edilmiş olan Hilâli Ahmer Beşinci Sıhî İmdat Heyeti Sertabipliğine tayin edildi. Bu havalide yüz bin felâketzede vatandaş yardımına koşan bu heyetteki vazifesine bir sene devam etti. 1922 senesinde Sakarya meydan muharebesi olurken Sıhhiye Vekâleti Umumî Hıfzıssıhha Müdür Muavinliğine tayin edilerek Ankara'ya geldi. Adana ve havalisinin Fransızlardan kurtuluşundan sonra Mersin Merkez Tabibliğine tayin edilerek oraya gitti. Millî zafer tahakkuk edince, resmî vazifeden istifa ederek, hususî doktorluk etmeye başladı. Bu zamanlar burada teşekkül etmiş olan (Gençler Birliği) nde ve sonra da (Türk ocakları) nda reislik vazifesini ifa etti. Aynı zamanda Mersin Ticaret İdadisinde Tabii İlimler muallimliğinde bulundu.

1925 senesinde Muhtelit Mübadele Komisyonunun sekizinci talî komisyonunda Türk delegesi sıfat ile çalıştı. Aynı sene sonunda 2 inci Millet Meclisi devresinde Aydın meb'usu olarak Ankara'ya geldi. Bu zamanlar yine Türk Ocaklarında çalışıyordu. Senelik kongrelerde söz alır, şiddetli tenkitler yapardı.

Şarkta Şeyh Sait isyanı üzerine teşekkül eden İstiklâl Mahkemesine aza tayin edildi. Ondan sonra Halk Fırkası meclis grubu idare azalığında, iki sene kadar da Türk Ocakları merkez reisliğinde bulundu. Cenevrede beynelmîlel Himaye-i Etfal Teşkilâtı Merkezî İcra Heyeti, kendisini beş sene müddetle aza intihap etti. 10-Mayıs-1931 yılında Halk Fırkası üçüncü büyük kongresi tarafından Halk Fırkası Umumî İdare Heyeti azalığına tayin edilerek, umumî idare heyetinde (kültür ve gençlik teşkilâtı) şefliğini ifa etti.

Millî tarih araştırmaları için büyük rehberin irşat ve himayesi altında kurulan (Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti) umumî kâtipliğine seçildi. (Türk Dili Tetkik Cemiyeti) Reisi Samih Rifat Beyin ölümü üzerine, esasen Maarif Vekili

bulunduğu ve fahrî reisi olduğu için, bu cemiyetin aslı reisi oldu. 1932 yılında Maarif Vekâletine geçti. Maarif Vekâletinde on bir ay kadar kaldı. Bu vazifesi esnasında, Vekâlette gece yarısına kadar çalışırdı. Vekilliği sıralarında Fenerbahçe açıklarında çocuklarıyla birlikte sandal kazası atlattı. Evinde büyük bir kütüphanesi vardı. Bilhassa Türk Tairhi Tetkik Cemiyetinin hazırlamakta olduğu (Türk Tarihinin Ana Hatları) eserinin, Anadolu ve Orta Asyaya ve Çine müteallik kısımları üzerinde meşgul olurdu. 1932 de Ankarada ilk Tarih Kongresinde, Türk Tarihi tezi üzerindeki mütaleaları pek kıymetli ve pek heyecanlı olmuştu.

Reşit Galip, Hilâli Ahmer Sertabipliğinde bulunduğu sıralarda sıtma mikroplarının boyanması için mevcut usulleri tadil ve ıslah ederek yeni bir usul bulmuştur. Sıhhiye Vekâleti yaptırdığı tecrübeler neticesinde bu yeni usulün faydasını kabul ederek 10-ikinci teşrin-1340 ve 2415/58 numaralı bir emirle bu usulü bütün memleket sıhhi müessesatına tamim etmiştir.

Bundan başka 1929 da Danimarka da ve Cenevre de toplanan beynelmilel terbiye kongrelerine de iştirak etmiştir.

Reşit Galibin telif ve tercüme ettiği eserler şunlardır: 1930 yılında *Tıp Fakültesi ve Islahı Yolları*, sıhhi ve içtimâî mevzuları ihtiva eden *Dertler ve Dertleşmeler*, köy muallimleri için, *Köy Muallimleriyle Sıhhi Musababeler*, yeni harflerden sonra, halk kütüphanesinin sıhhi kısmını teşkil etmek üzere, *İnsan Bedeni, Yiyecekler, Dört Azgın Canavar, Sıhhat Koruma Bilgisi, Çocuk Bakımı*. Bundan maada Prof. İ. İshok'un *La protection Sociale de la Santé et l'action médico-Sociale* isimli 500 sahife kadar tutan eserini de tercüme etmiştir. Bunlarla beraber, Cumhuriyet, Vakit, Hakimiyeti Milliyeye gazeteleriyle Himaye-i Etfal Mecmuasında siyasi ve içtimâî mevzulara dair bir çok ta makaleler neşretmiştir.

Durmadan çalışan Reşit Galibi, ölüm pek erken, henüz 42 yaşında bizden aldı. Halk Evlerinin ikinci yılı çalışma gününde temsil edilen revüye gelmişti. Buradan terli bir halde çıkmış, otomobil beklediği esnada soğuk almıştı. Ertesi gece ateşler içinde yanmaya başladı. Esasen ciğerlerinden rahatsız olan Reşit Galip, bu defa zatürrieye tutuldu. Yatağa düştü. Son günlerde ateş geldiği sıralarda Etiler, Selçukiler, diye sayıklamaya başladı. İstanbuldan Dr. Akil Muhtar geldi. Fakat Reşit Galipten ümit kalmamıştı. Kendisine bir yudum su verdikleri zaman, ölmek üzere olduğunu anladı, gülümsedi.. Fanî âleme güler yüzü ile veda etti, gitti.

Reşit Galibin anı olarak aramızdan kayboluşu haberi, bütün memleket halkı üzerinde derin bir acı uyandırdı. 6-mart-934 saat on ikide, onu Türk bayrağına sarılı olan ve çelenklerle çevrilen tabutu içinde Cebeciye götürdük.

BİBLİYOGRAFYA

Albrecht Götze. Kleinasien in Kulturgeschichte des Alten Oriente, III. I. München, Becksche Verlangsbuchhandlung 1933. S. 198, Resim. 20. Harita. 1.

Eski şark, bilhassa Eti medeniyeti hakkında birçok yazıları ve eserleriyle Avrupada tanınmış olan Almanyanın Marbrug Üniversitesi Profesörlerinden Albrecht Götze, geçen aylarda çok değerli bir eser daha neşretti. (Eski Anadolu Medeniyeti Tarihi). Eser malzeme ve bibliyografya yönünden son derece zengindir. Birçok sahifelerin yarısını haşiyeler teşkil etmekte, bazan hemen her kelimeye kaynak gösterilmektedir.

Saygıdeğer profesör tarihî hâdiseleri Hint ve Cermen gözü ile görüyor, araştırmalarını, karşılaştırmalarını ona göre yapıyorsa da yine birçok yerlerde değerli medeniyet faktörlerinin Anadolunun otohton kavmine, bir kısmının da Orta Asya aslına ait olduğunu söylüyor. Esasen Anadolu — aynı zamanlarda açılmış olan — Mısır hatta Mezopotamyaya nisbetle her tarafta açık olduğundan tabiatile türlü akınlara sahne olmuştu. Bu yüzden, teşekkül eden kavimler halitasını tamamen aydınlatacak surette ayırt etmek çok güçtür. Bunun içindir ki muhterem profesör de kendisini bazı tezatlardan kurtaramıyor.

Lâkin; sayılmıyacak kadar çok olan malzemeleri sıralamak ve kolayca istifade edilecek bir hale koymak ile çok büyük bir hizmet yapmıştır. 200 sahifeden ibaret olup biri büyücek olmak üzere dört harita ve 30 dan fazla karakteristik fotoğrafları ihtiva eden kitabın yalnız bahis başlarını anarsam ehemmiyeti kendiliğinden anlaşılır; kitap bir giriş ile beş bahse ayrılıyor:

- I. — Tarihten önceki çağlar.
- II. — Kapadokya altı veriş şehirleri.
- III. — Etiler çağı.
- IV. — Urartu Devleti.
- V. — M. E. 1200 den Yunan kolonizasyonuna kadar olan çağ.

Girişte: Anadolu coğrafyası, eski Anadolu antropolojyası.

Birinci bahis: Beşerî medeniyetin en eski izleri, 2 ve 3 üncü binde şarkî ve garbî Anadolu kavimleri ve dilleri.

İkinci bahis: Mezopotamyanın üçüncü binde Anadoluya tesiri.

Üçüncü bahis: 100 sahifeden ibaret olan bu kısım Etilere tahsis olunmuş olup burada, kırallık, cemiyet, devlet, hukuk, iktisat, harp, din, magie, kült, ilim ve san'at, Garbî Anadolu bahisleri işlenmiştir.

Dördüncü bahis: Urartuluların tarih, dil ve medeniyetleri.

Beşinci bahis: Ege muhacereti, Frikyalılar, Lidyalılar, Yunanlılaşmak, İranlılaşmak.

Saygıdeğer profesörü bu değerli hediyelerinden dolayı kutlularken öz dilimizde dahi böyle verimli eserlerin üremesini yürekten dilirim.

Dr. M. Şükrü

Halil Erem. Nos Mosquées de İstanbul. Librairie Kanaat. İstanbul: 11934. S: 147. Resim: 131. Kroki: 1. Fiâtı: 150 kuruş.

Halil Erem'in bu kitabı 1933 senesinde türkçe neşrolunan (Cami-lerimiz) adlı eserdir. İstanbul Üniversitesi Profesörlerinden E. Mamboury tarafından fransızcaya tercüme edilmiş, fakat türkçesinde mevcut malûmata yeni bir takım tafsilât ve malûmat katılmıştır.

Kitabın başlangıcında, Halil Erem, bunun ilmî bir eser olmadığını, ancak küçük bir risale mahiyetinde olduğunu söylüyorsa da biz bu iddiayı müellifin fazla tevazuuna vereceğiz. Bu başlangıçta yalnız eseri tanıtan malûmat değil, iyi ve faydalı bir bibliyografya ile, bilhassa ecnebiler için çok mühim olan cami, mescit, türbe gibi abideler arasındaki tarihî ve mimarî farkları gösteren değerli izahat buluyoruz.

(Resim: 3) te İstanbul camilerinin hususî tiplerini görüyoruz. 41 inci sahifenin sonuna kadar devam eden yazılar bu tiplerin izahını veriyor. Bu sahifeden sonra her camiın ayrı ayrı sicilli yazılmıştır. Bu sicillerde abidenin ne vakit, kim tarafından, nasıl yapıldığı ve mimarî karakterinin esas vasıflarının neler olduğu hakkında kısa fakat çok açık ve mühim malûmat verilmiştir. Kitabın sonunda üç fihrist vardır. Bunların birincisi İstanbulun zaptından Abdülmecide kadar gelip geçen Osmanlı sultanlarının hükümdarlık tarihlerini, ikinci fihrist camilerin tarih sırasile isimlerini ve bunların mimarlarını, üçüncüsü de sonradan camiye değiştirilen kiliselerin isimlerini yazmaktadır. Kitabın sonuna eklenen krokide mühim camilerin mevkileri gösterilmiştir.

Kitap baştan sonuna kadar ilmî bir çalışmanın verdiği müspet, olgun ve doğru bilgilerle doludur. Bu itibarla millî Türk kütüphanesinin mühim bir boşluğunu doldurmaktadır. Burada, kitabı okurken içimden doğan bir arzu ve temenniye zikretmeden geçemeyeceğim:

İstanbulda büyük ve değerli camilerden hiç olmazsa birkaçının mufasal plânı kitaba konmuş olsaydı merak ve ilim sahiplerinin istifadesi bir kat daha artardı. Bu mütaleayı kitabın bir noksanı şeklinde ileri sürmediğimi samimiyetle söylemeliyim. Eser baştan sona kadar, adeta bir mimarî abide gibi tertip edilmiş, işlenmiş, her tarafı dikkatle tanzim olunmuştur. Her halde bunu okuyacak olan ecnebiler içinde bu camileri görmek ve tertik etmek merak ve arzusu uyanacak kimseler pek çok olacaktır. Bu bakımdan da eserin değeri çoktur.

Ömrünü asarıatika ilminin geniş hududu içinde geçiren ve bu sahada

çok ciddî ve müspet işler görmüş olan müelliften, bu eser gibi türbelere ve diğer tarihî abidelere dair de yazılar beklemekte haklıyız. Bu eserler yalnız Türkiyede değil, beynelmilel ilim dünyasında da akisler yapmaktadır.

1 — Eckhard Unger:

Lagaş Kırallı Gudea'nın nezir teknesinin yeniden terkihi.
İstanbul, Zaman kütüphanesi, 1933

2 — Eckhard Unger :

Tiglatpileser III. ün oğlu Asur kırallı Sargon II.
İstanbul, 1934

3 — J. P. Naab ve Eckhard Unger :

Pir Hüseyin'de Naramsin stelinin keşfi.
İstanbul 1934

Her üç kitap (İstanbul Asarâtika müzeleri neşriyatı) eserine dahildir. Birinci kitap Lagaş Kırallı Gudea'nın M. E. 2600 senesine ait nezir teknesi üzerinde yapılan ilmi tetkiklemeden bahsetmektedir. Bu teknenin bir kaç parçası Pariste Louvre müzesindedir. Bu parçaların mulajı alınarak İstanbul müzesinde bulunan asıl teknenin eksikleri tamamlanmıştır.

Kadim Şark sanatının en nefis ve tipik bir nümunesi olan bu tekne üzerinde bulunan kitabeyi tercüme eden değerli müellif, ilim alemine yeni bir hakikat daha öğretmiş oluyor.

İkinci kitap, eski şark tarihinin çok mühim bir safhasını aydınlatması itibariyle değerlidir. Burada, Asur kırallı Sargon II. nin Tiglatpileser III.ün olduğunu öğreniyoruz. Bundan başka, kitapta iki mühim kronologya vardır, biri son Asur krallarının şeceresini, öteki Asur devletinin yükselme devresini göstermektedir.

Üçüncü kitap, son zamanlara kadar nerede bulunduğu bilinmiyen İstanbul müzelerindeki Naram-Sin istelinin meydana çıktığı mevkiin nasıl keşfedildiğini anlatıyor.

Neram-Sin, M. E. 2700 senesinde hükümdarlık etmiştir. Buna ait istelin Diyarbekirin tahminen 100 kilometre şimalinde Pir Hüseyin mevkiinde bulunmuş olması bize yeni bir hakikat daha öğretmiş oluyor. Bu suretle Pir Hüseyin mevkiinin eski Şark tarihi için çok değerli hazneler sakladığı ve eğer burada hafriyat yapılırsa pek çok yeni eserler ele geçeceği anlaşılıyor.

Kitapta, Naram-Sin'e ait bir kaç kitabe hakkında da malumat vardır.

İstanbul müzelerinin bu neşriyat serisi ilim alemine çok değerli hizmetler yapmaktadır. Bilhassa, metinlerin türkceneden başka diğer bir garp diliyle de yazılması bu istifadeyi arttırmaktadır.

W. H. Buckler, w. H. Calder, W. K. C. Guthrie:

Monuments and documents from Eastern Asia and Western Galatia.
(Monumenta Asiae Minoris Antiqua: Vol IV.)

Bu kitapta XVI sahifelik bir mukaddeme ile 144 sahifelik metin ve 71 sahife tutan resimler vardır.

1929 ve 1930 senelerinde Afyon Karahisar, Dinar, Uluborlu havalisinde yapılmış olan ilmî tetkik seyahatlerinin verdiği eserlerin izahatını yapıyoruz. Burada tairhî mevkiler, harabeler, Yunan, Roma, Bizans devirlerine ait tarihî binalar, kitabeler, heykeller hakkında çok istifadeli malûmat vardır. Eserin fihristine göz gezdirilince bahis başlarının eski mevki isimleriyle başladığını görürüz.

Kitapta bahsedilen eserler arasında dikkati çeken, Şuhut (Synnada) köyünde bulunan Ankarada Hacı Bayram Müze deposundaki M. S. II.inci asra ait Romen lahdidir.

Bu değerli eser hakkında burada daha fazla malumat veremediğimizden dolayı müteessiriz.

Thomas Whittemor:

The Mosales of ST. Sophia at İstanbul.

Oxford University press, 1933

The Byzantin İnstitute tarafından neşrolunmuştur.

1931 senesinde Marif Vekâletinin verdiği karar mucibince Ayasofya camiinde budlunan ve eskiden üstü sıvanmış olan kıymetli mozayiklerin temizleme işini üzerine alan Enstitünün bu husustaki ilmî çalışmalarını gösteren eser, bilhassa nefis resimleriyle dikkati çekmektedir. Kitapta Ayasofya camiinin planıyla müzayiklere ait 21 levha vardır.

S. Kandemir:

Truva harabeleri ve akalar. Çanakkale 1933, sahife: 88, resim: 31, kroki: 2, fiyatı: 50 kuruş.

İzmir Asarâtika Muhipleri Cemiyeti Kütüphanesinin onuncu sayısı olan "Truva Harabeleri ve Akalar" adlı küçük kitabı okunduktan sonra Türkiyede başlamış olan yeni kültür hareketinin nerelere kadar yayılmakta olduğunu düşünerek sevindik. İzmirli cemiyeti bu sahadaki çalışmalarından dolayı tebrik etmeği bir vazife biliriz.

Kitap küçüktür ve hafriyat komiserliğinde bulunmuş olan müellifin de söylediği gibi, ilmî bir eser olmaktan ziyade bir "tanıtma" vasıtasıdır. Bununla beraber değerlidir. Ciddî bir çalışma mahsulüdür. Bahusus, Türkiyede henüz başlamış olan müzecilik ve asarâtika mesaisinin mühim bir boşluğunu doldurması itibarile ehemmiyeti vardır.

Kitap, Truva nedir? başlığı altında harabenin tarihî vaziyetini, meşhur (İlyada) daki Truva muharebesi ve bu mevkiin eski kültürdeki mevki hak-

kında kısa bir başlangıçtan sonra, Truva'nın coğrafi vaziyetinden bahsediyor. Sonra harabenin ilmî tavsifine geçerek, burada yapılan hafriyatlardan, harabenin kronolojik vaziyetinden ve son terkiklerden kısa ve vazih bir surette bahsettikten sonra, Truvalılar hakkında tarihî izahat veriyor. Kitabın sonuna, İzmirde Prof. A. Laumonier'in Akalar hakkında vermiş olduğu bir konferans eklenmiştir.

Eser küçük olmakla beraber, derli toplu, açık, istifadelidir. Müellifi fazla tafsilâttan sakınmış, Truva'nın tarihî değerini olduğu gibi göstermiş, harabeye dair yapılan ilmî tetkikleri okumuştur. Türkçede bu tarz eserler mevcut olmadığı, bhusus Truva gibi, garp kültüründe çok derin izleri bulunan tarihî bir mevkiî Türk münevverlerine tanıtmış olduğu için ayrıca dikkate lâyıktır. Yalnız bir nokta hakkında fikrimi söylemek isterim:

Kitapta tertip hataları çoktur. Hatta bazı yerde bu hatalar manayı değiştirecek kadar esastır. Böyle bir eserin tashihini yapanların bu noktaya pek çok dikkat etmeleri lâzımdır.

Prof. F. Miltner

TÜRKİYEDE YAPILAN HAFRİYATLAR

1933 senesi:

1 — Truva hafriyatı:

Amerikada Cincinnati Üniversitesi namına Prof. Mr. Semple tarafından 1931 senesinde müsaade alınmış, Prof. Mr. Blegen tarafından hafriyata devam olunmuştur. Bu hafriyat her senenin nisan, mayıs, haziran aylarında yapılmaktadır.

2 — Boğazköy hafriyatı:

İstanbul Alman Asarâtika Enstitüsü namına Dr. Bittel tarafından 1932 senesinde yapılmış olan hafriyata devam olunmuştur.

3 — Malatyada Aslan Tepe hafriyatı:

Louvre Müzesi namına Prof. M. Delaporte tarafından başlanan hafriyata devam olunmuştur.

4 — Bergama tetkikleri:

Alman Asarâtika Enstitüsü namına Mühendis M. Hansen bazı sondajlar yapmıştır.

5 — Efes hafriyatı:

Maarif Vekâleti tarafından verilen emir ve direktif mucibince İzmir Müzesi Müdürlüğünün idaresi ve Prof. Keil'in ilmî müşavirliği altında Belevi mevkiinde yapılmıştır.

6 — İzmir hafriyatı:

Raporu bu sayıda dercedilmiştir.

7 — Ahlatlıbel hafriyatı:

Raporu bu sayıda dercedilmiştir.

8 — Karalar hafriyatı:

Raporu bu sayıda dercedilmiştir.

1934 senesinde yapılan hafriyatlar:

1 — Truva hafriyatı:

Cincinnati Üniversitesi namına Prof. M. C. W. Blegen tarafından hafriyata devam olunmuştur.

2 — Lârisa hafriyatı:

Sabık Müze Müdürlerinden Prof. M. Böhlen ve Dr. Schefold tarafından yapılmıştır.

3 — Boğazköy hafriyatı:

Alman Asariatika Enstitüsü namına Dr. Bittel tarafından yapılan hafriyata devam olunmuştur.

4 — Maarif Vekâletinin emrile Niğdenin yakınında Göllüdağda hafriyata başlanmıştır.

5 — Amerikalı Mis Goldman Adana Müzesi namına Mersin ve Tarsus arasında sondajlar yapmıştır.

6 — Müzeler Dairesi tarafından Anadolunun muhtelif mahallerinde sondajlar ve hafriyatlar yapılması mukarrerdir.

1934 senesinde yapılan tetkik seyahatleri:

M. Kalder tarafından Frikya mintakasında Prag Üniversitesi Profesörlerinden M. Hrozny Nevşehir taraflarında Fransız Asarı Atika Enstitüsü Azasından M. Dövambaz İzmir civarında, Kembriç Üniversitesi Profesörlerinden Fyfe Kütahya, Bergama ve Efes'te arkeolojik tetkik seyahati yapmışlardır.

KOMŞU MEMLEKETLERDE HAFRİYAT ÇALIŞMALARI

Cenup komşumuz olan Irak Hükûmeti 1933 senesinde İngilizce yazılı resmî bir rapor neşretmiştir. Bu raporda Irakta yapılan hafriyatlar hakkında etraflı izahat verilmektedir. Biz burada hafriyat mevkileriyle hafirler ve hafriyat mevsimleri hakkında okuyucularımıza kısaca malûmat vereceğiz:

1 — Ur'da: Londra'da British Museum ile Philadelphia'da Pennsylvania Üniversite Museum'u tarafından müştereken icra ettirilen hafriyat. Müdür C. L. Wooley Esq. Mevsimler: 1929/30, 1930/31, 1931/32.

2 — Kış'te: Oxford Üniversitesi namına Herbert Weld ile Chicago'da Field Museum tarafından müştereken icra ettirilen hafriyat. Müdür: Mr. L. Ch. Warelın. Mevsimler: 1929/30, 1930/31, 1931/32.

Nuzi'de (Kerkük civarında): Harvard Üniversitesi ile Bağdatta American School of Oriental Research tarafından müştereken icra ettirilen hafriyat. Müdür: R. F. Starr, Esq. Mevsimler: 1929/30, 1930/31.

4 — Uruk - Ereç'te (Varka civarında): Berlin'de Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft hafriyatı. Müdür: J. Jordan 1929/30 ve 1930/31 de, Dr. A. Noeldeke 1931/32 de. Mevsimler: 1929/30, 1930/31, 1931/32.

5 — Ctesiphon'da: Berlin'de İslamische Kunstabeilung der Staatsmuseen ile New - York'ta Metropolitan Museum tarafından müştereken icra ettirilen hafriyat. Müdür: Prof. Dr. E. Kuehnel. Mevsimler: 1931/32.

6 — Lagaş'ta (Tallu): Paris'te Musée du Louvre hafriyatı. Müdür: M. l'Abbé de Genouillac 1929/30 ve 1930/31 de. M. le Pasteur A. Parrot 1931/32 de. Mevsimler: 1929/30, 1930/31, 1931/32 de.

7 — Nineveh'te (Koyuncuk): Londrada British Museum hafriyatı: Müdür: Dr. R. Cambell - Thompson. Mevsimler: 1929/30, 1930/31, 1931/32.

8 — Selefke'de (Tal'Umar): Michigan Üniversitesi ile Bağdatta American School of Oriental Research tarafından müştereken. Müdür: Prof. Dr. L. Waterman. Mevsimler: 1929/30, 1930/31, 1931/32.

9 — a) Eşnunna'da (Tal Asmar):

b) Khafaji:

c) Dur Sarrukın'de (Khorsabad):

Chicago Üniversitesi Şark Enstitüsü hafriyatı. Müdür: Dr. H. Frankfort. Mevsimler: 1930/31, 1931/32. Dur Sarrukın'de 1929/30 da icra.

10 — a) Tal Billa:

b) Tepe Gavara:

Pennsylvania Üniversitesi ile Bağdatta American School of Oriental Research tarafından müştereken. Müdür: Prof. Dr. E. Speiser. Mevsimler: 1929/30, 1930/31, 1931/32.

11 — Şurruupak'ta (Farah):

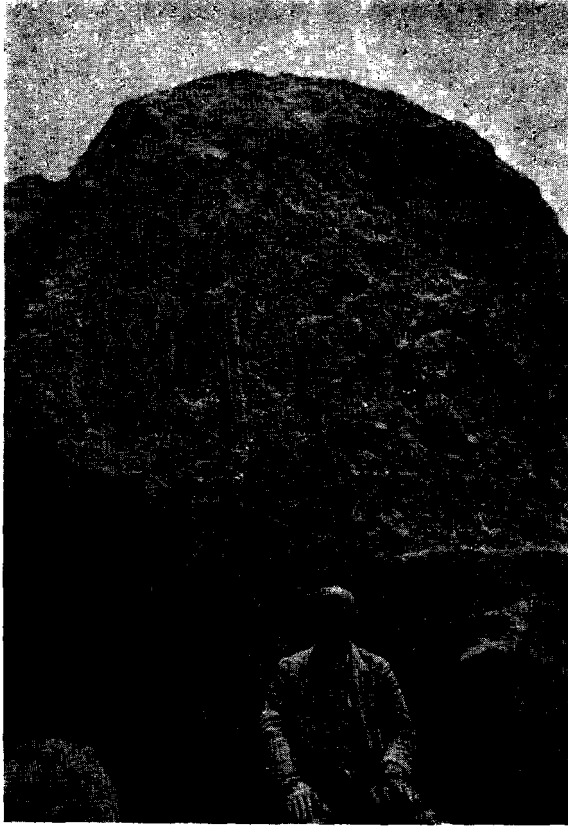
Pennsylvania Üniversitesi İran hafriyatı. Müdür: Dr. Erich Schmidt. Mevsimler: 1930/31.

Bunlardan başka 1930/31 de Samara'da Prof. Dr. E. Herzfeld tarafından ve 1931/32 de Hıra'da Gerald Reitlinger tarafından Oxford Darülfünunu namına kısa sondajlar yapılmıştır.

Dünya buhranına rağmen Irakta hafriyatın rağbet bulmasındaki amili, çıkan eserlerin bir kısmının hafirlere verilmesinde aramalıdır. Mer'i kanunlarımıza göre, bizim topraklarımızdaki hafriyatlarda çıkan eserler kâmilten müzelerimize teslim olunmakta, ancak alâkadar üniversitelerin lâboratuvarlarına bazı etüt eşyası, İcra Vekilleri Heyeti kararile, armağan edilmektedir.

DEVELİ KAZASINA BAĞLI (BAKIRDAĞ) NAHİYESİNİN
(İMAMKULU) KÖYÜNDE BULUNAN (ŞİMŞEK KAYASI)
ADINDAKİ MEÇHUL ETİ KİTABESİ HAKKINDA RAPOR

Geçen seneki teftiş seyahatim esnasında İmamkulu köyüne uğradığım zaman her vakit olduğu gibi civarda asarı atika bulunup bulunmadığını öğrenmek istedim ve köylülerden sordum. Köylüler, köyün yakınında, ve öte-

Şimşek kaya — Taşın umumî vaziyeti

denberi altında define gömülü olduğu tahmin edilen bir kayanın mevcut olduğunu, fakat her tarafını kazdıkları halde hiçbir şey bulamadıklarını bildirdiler. Köylülerle birlikte kayanın bulunduğu yere gittim. İlk bakışta üzerin-

de hiçbir iz ve eser görünmeyen bu taşın bir Eti kitabesi olduğuna kani oldum. Hava çok bozuk olduğu için o zaman fotoğrafını almağa muvaffak olamamış, başka bir sefere bırakmıştım.

Bu defaki teftişimde kayanın üzerinde yosunlanmış olan hatları ve resimleri tebeşirle tebarüz ettirerek muhtelif taraflardan fotoğrafını aldım.

Kayanın bulunduğu yer veya kaya hakkında malûmat:

İmamkulu köyü: Develi kazasına bağlı Bakırdağ nahiyesinin 60 evli küçük bir dağ köyüdür. Toros sıra dağlarının eteklerine düşen hafif meyilli ve kayalık sırtlarından biri üzerine yapılmıştır. Nahiye merkezine 20, kazaya 40 kilometre uzaktadır. Ahalisinin yarısını Afşarlar teşkil eder. Halk kâmilen çiftçi ve koyuncudur.

Şimşek kaya — Taşın önden görünüşü

İmamkulu köyünün cenup batısı taraflarında yığın yığın kayalıklardan mürekkep, küçük vadiler teşkil eden sathı mailler vardır. İşte köye azamî beş dakikalık bir mesafede bulunan bu kayalıklar arasında, 3,5 metre yüksekliğinde ve 2,5 metre eninde bulunan müstakil kaya, (Şimşek Kayası) ismini almış olan Hitit kitabesidir. Köylüler arasında bu taş hakkında şöyle bir hikâye vardır:

Güya vaktile gayipten define keşfetmek iktidarını haiz bir hoca bu civarda tetkikat yaptıktan sonra bu kayanın altına gelmiş ve kayanın üzerindeki yazıları okumuş ve rivayete göre de defineyi çıkarmıştır. Hocanın okuduğu bu yazı: (Çık üstüme, aç tepemi, ye beynimi) mealini anlatıyormuş. Fakat hâlâ burada define saklı olduğuna kani bulunan köy halkı zaman zaman civarları oymaktan kendilerini alamamışlardır.

Taşın cephesi cenup ve garp rüzgârlarına fazla maruz olduğu için yosunlanmış ve yıpranmıştır. Bu sebeple üzerinde yazı veya resim olduğunu anlamak ancak el temasile girinti ve çıkıntıları yoklamakla kabildir. Burası şimdiye kadar hiçbir ecnebi seyyahın ve Hitit âliminin uğrayamadığı ve göremediği bir yerdir. Kitabenin üzerinde çivi yazısı olduğunu tahmin ettiğim bazı şekillerle beraber, ok ve zırlarla mücehhez üç muharip resmi görülmektedir. Kayanın cephesi diğer taraflarına nisbetle çok düzdür. Kabartma bir daire ile de çerçeveslenmiştir. Hiçbir suretle nakli kabil değildir. Günden güne itikâllere maruz kalmaktadır.

Salim

Kayseri ilktedrisat müfettişlerinden

LES FOUILLES D' AHLATLIBEL

Dr. Hâmit Zübeyr

Au cours des recherches entreprises par feu Dr. Reşid Galib, ex-ministre de l'Instruction Publique, au nom de la Société Turque d'Etudes Historiques, au printemps de 1933, à Ahlatlibel, situé à 14 kilomètres au sud-est d'Ankara, on remarqua sur le sol des fragments de poterie appartenant à l'âge du cuivre. Là-dessus, on exécuta un sondage auquel furent employés plusieurs ouvriers, et c'est ainsi que fut découverte une très importante station préhistorique. Ce résultat ayant été soumis à Atatürk, Président de la Société, qui est placée sous sa haute protection, et dont il suit et dirige les travaux, les fouilles furent entreprises.

Au cours de ces fouilles, qui durèrent du 28 Mai au 23 Juillet 1933 sous la direction de Hâmid Zübeyr, directeur des Musées au Ministère de l'Instruction Publique, on découvrit une tour fortifiée correspondant à la première époque d'Alichar, trois couches de culture successives, 777 objets archéologiques en bonne conservation ou brisés, et enfin, sous les chambres ou dans leurs environs 18 squelettes (1) aux jambes repliées, dans des jarres ou dans des tombeaux en maçonnerie. Les bâtiments d'Ahlatlibel ont été construits avec les marbres calcaires qui se trouvaient dans les environs et cimentés avec de la boue. Les parties supérieures, actuellement en ruine, étaient probablement construites en bois ou en briques crues. Les céréales brûlées trouvées dans les grandes jarres, les meules, les foyers, les os d'animaux domestiques jetés dans les cendres après les repas, indiquent que, au moins 3000 ans av. J.-C., les habitants d'Ahlatlibel étaient parvenus à un haut degré de culture dans la science de l'agriculture et dans l'élevage des animaux domestiques. L'analyse de quelques unes des armes en métal trouvées dans les tombes et les chambres a révélé du cuivre pur. Les poteries trouvées à Ahlatlibel présentent des rapports avec d'une part les objets trouvés à Alichar et à Has-Höyük et d'autre part à Yortan et Seddülbahir dans le Höyük de Protésilas et à Troie dans les couches inférieures. La présence, parmi ces poteries, d'objets qui peuvent être aujourd'hui même considérés comme des œuvres d'art, prouve que l'art de la poterie était fort avancé à cette époque.

---

(1) Une étude anthropologique sur ces squelettes sera publiée par le Dr. Şevket Aziz,

Les petits bols, à orifice de 10 centimètres en moyenne, et à base ronde, trouvés à Ahlatlibel, au nombre de plus de 200, dans des chambres, dans un espace relativement restreint, semblent indiquer qu'ils servaient aux cérémonies religieuses. Les lames de silex servant de couteaux et de scies, les aiguilles en os, les alènes, les rondelles et les sceaux en terre cuite, les idoles en terre cuite représentant la déesse-mère d'Anatolie, les moules, les bagues en or et en plomb, les supports placés sous les foyers témoignent d'une civilisation matérielle et sont propres à mettre en lumière l'histoire d'Ankara et ses environs.

LES FOUILLES DE KARALAR

Remzi Oğuz

Le Gouvernement, soucieux de mettre en valeur les richesses archéologiques du sol anatolien, a fait procéder à des recherches au village de Karalar. Il s'agissait de fouiller: 1) le terrain sur lequel est établi le village; 2) une nécropole voisine; 3) trois tumuli, et, enfin; 4) de déblayer la citadelle connue sous le nom d'Asarkaya.

Les sondages pratiqués sur le terrain du village n'accusèrent aucune installation ancienne. La nécropole livra plus de vingt tombes sans orientation fixe et sans mobilier funéraire, appartenant à l'époque byzantine. Des trois tumuli, le plus petit, qui a été violé dans l'antiquité, contenait un tombeau royal en forme de chapelle voutée en berceau précédé d'un dromos, le tout construit en assises réglées renforcées de crampons de bronze ou de fer noyés dans du plomb. Le tout était recouvert de couches successives de matériaux divers et rappelle les traditions lointaines des Kouragans de l'Asie. Des objets en or: collier à chatons sertis de pierres précieuses, des parties d'un diadème, une fibule en bronze de l'époque phrygienne et un vase de style alexandrin et pergaméen ont été retrouvés. Le deuxième tumulus, également violé, contenait un tombeau quadrangulaire couvert de gros blocs à double pente; des restes d'objets somptueux y furent découverts: table d'offrande en porphyre, vase à double pâte de verre et à peinture d'or intérieure, des pièces métalliques dorées. Un autel de marbre blanc était adossé au tombeau; parmi les débris, on retrouva des fragments d'un lion et d'un trophée, puis trouvaille capitale, une inscription galate en langue gresque prouvant que Déjotaros (Diotaros) roi des Galates et ami des Romains, et sa femme Bérénikis y avait été enterrés. Dans le troisième tumulus, on trouva un autel semblable au précédent composé de deux pièces couvertes de dômes avec un extradados à encorbellement et un intrados en apparence à trompes. La plus grande des deux pièces contenait des ossements sans doute royaux, des fragments d'un collier en or et des débris d'une cuirasse en fer.

Quant à la citadelle peu connue de Karalar, appelée Asarkaya, elle commandait les routes venant du Nord et du Nord-Ouest. Bâtie à la façon

des constructions de Boğazköy ou de Giaourkalessi, elle fait penser aux fortifications hittito-phrygiennes. Le déblaiement a démontré une succession d'établissements continus depuis l'époque hellénistique jusqu'à l'époque ottomane. De nombreux tues féminines en marbre blanc, des objets des époques hittites ou phrygiennes, etc. ont été mis à jour.

Les fouilles de Karalar démontrent indubitablement que l'une des deux capitales fortifiées du roi Déjotare où il gardait ses trésors, Bloukion et Peion, est à identifier avec la citadelle d'Asarkaya de Karalar.

LES BAS-RELIÈVES DE YAZILIKAYA

Prof. Dr. Eckhard Unger

Les bas-reliefs du sanctuaire hittite de Yazılıkaya, près de la capitale hittite de Hattusas, (Boğazköy), représentent l'intronisation du roi hittite Hattushil III, honoré comme roi déifié représentant le dieu Hattu de la capitale. Dans la petite niche, on voit le dieu des tempêtes, Daddash, vouant ses soins à la sainte préparation du roi Hattushil, et dans la grande niche, les dieux hittites venus en procession des deux côtés, acclamant le roi.

LE SARCOPHAGE DE ŞUHUT

"Extrait d'un article publié dans notre partie turque par Aziz, directeur général des Musées d'Istanbul, sur le sarcophage trouvé dans la ville de Şuhut, à 30 kilomètres d'Afyon Karahisar, et transporté au printemps de 1930 à Ankara, où il se trouve actuellement dans le jardin devant le temple d'Auguste."

Dans cet article, après avoir mentionné que le sarcophage fut découvert par hasard, il y a vingt ans, et que le Ministère de l'Instruction Publique le chargea de le transférer à Ankara, conformément au rapport présenté par M. Backler et Kalder, professeurs à l'Université d'Oxford, qui avaient entrepris un voyage d'étude en ces régions, Aziz donne des renseignements sur les marbres de la ville de Sinada et ses environs, puis il fait une description du sarcophage de Şuhut. Il termine son article par une étude sur les sarcophages de même catégorie qui se trouvent aux Musées d'Istanbul, d'Izmir, de Brousse et de Konya, et qui sont connus sous le nom de "type de Sidamara."

LA COLLECTION DES SARCOPHAGES EN PLOMB AU MUSEE D'ISTANBUL

Dr. Müfit Arif

Depuis 1885, le Musée d'Istanbul s'est enrichi d'une importante collection de sarcophages en plomb découverts en Syrie, à Beyrouth et aux environs de Sidon. Leurs ornements en relief en font d'importantes œuvres d'art de l'époque de la domination romaine en Phénicie (1er-IVe s. ap. J.-C.)

Les sarcophages du Musée se divisent en trois groupes. Le premier groupe est celui des sarcophages à colonnes; sur les longs côtés, entre des

colonnes corinthiennes sont des représentations de figures humaines et d'animaux. Le deuxième groupe est à ornements géométrique; entre des bandes formées de torsades et de perles sont des têtes et des bustes divers. Le troisième groupe comprend les sarcophages à colonnes qui sont richement ornements; sur les longs côtés, entre les colonnes, sont des bandes diagonales à décoration animale et végétale.

A examiner les formes extérieures de ces sarcophages, ainsi que les grandes lignes de l'ornementation et les motifs décoratifs, on s'apçoit que les artistes étaient soumis aux influences les plus diverses. Les arts d'Egypte, de Palestine, de Grèce et de Rome y sont mélangés. En examinant ces sarcophages au point de vue religieux, les mêmes influences s'y révèlent. Ces sarcophages montrent clairement qu'en Phénicie, à partir du IIIe siècle, le culte de Dionysos a reculé graduellement devant le christianisme.

On ne peut déterminer l'époque des sarcophages de plomb que d'une manière générale. Les trois groupes datent de la période comprise entre le Ier siècle et la première moitié du IVe siècle ap. J.-C.

FOUILLES DE NAMAZGÂH (İZMİR)

Résumé.

Au cours des fouilles entreprises à Namazgâh en 1932-1933 par le Musée des Antiquités d'İzmir, l'angle nord-ouest du terrain des fouilles, avec trois rangées de colonnes, fut mis à jour. Ces colonnades entouraient une grande place rectangulaire dallée de marbre. Les colonnades et la place reposaient sur de grandes voûtes très intéressantes au point de vue de l'histoire de l'architecture. Les dimensions du bâtiment, le grand nombre des colonnes, le mode de construction indiquent qu'il s'agit d'un forum du commencement de l'époque romaine. On y a trouvé des pièces architectoniques à décoration florale, d'un très bon travail, et des poteries. L'objet le plus important est la tête d'une saue de basse époque romaine. Parmi les inscriptions, la plus remarquable est un décret du Sénat Romain. Ce forum fut construit vers la fin du IIe siècle ap. J.-C.

L'EPOPEE D'OĞUZ

* * *

Au Musée de Topkapı Saray, dans une édition imprimée de la traduction d'İbni Bibî par Yazıcıoğlu a été découvert un fragment de l'*Oğuzname*. Le style de ce fragment rappelle le *Livre de Dede Korkut*, et on serait tenté de premier abord de croire que c'en est un fragment, mais, cependant, il en diffère sensiblement. Nous pouvons en déduire que le *Livre de Dede Korkut* et ce fragment proviennent d'un *Oğuzname* plus étendu qui ne serait pas encore retrouvé. Le *Dergi* nous donne un essai de transcription et d'exégèse.

UNE MÉDAILLE D'OR UNIQUE DE L'ÉPOQUE ABBASIDE

O. Ferit

Directeur du Musée d'Ethnographie d'Ankara

Parmi les pièces de la collection numismatique du Musée d'Ethnographie d'Ankara se trouve une médaille d'or à l'effigie du Kalife Ettayilillah, non signalée jusqu'à présent par les savants européens et vraisemblablement unique en son genre.

La pièce, très bien conservée, a 36 mm. de diamètre et pèse 18 gr. 30. Comme elle est plus de quatre fois plus lourde que toutes les pièces de monnaie en or frappées par le Kalife, nous pouvons en déduire soit par sa forme, soit aussi par son poids, qu'elle n'a pas été frappée comme monnaie.

Sur une des faces de la pièce on voit un personnage à tête couronnée, barbu, les cheveux tressés, assis les jambes croisées à la manière orientale, portant un vêtement à courte manches richement brodé, tenant un verre de la main droite et ayant à ses côtés deux jeunes gens, la tête découverte, les cheveux tressés, qu'on peut présumer lui versant à boire.

La médaille porte entre deux cercles et en caractères koufiques une légende donnant le nom du Kalife.

Il est donc fort possible que ce personnage représente le Kalife Tayilillah lui-même.

Sur l'autre face de la pièce on voit: un personnage tête nue, les cheveux tressés, portant un vêtement à longues manches également assis les jambes croisées et jouant d'un instrument de musique à cinq cordes. ayant aux côtés deux branches d'arbre.

Comme sur l'autre face, en exergue et entre deux cercles, une légende est inscrite en caractères koufiques, portant le lieu de frappe Medinetüsselâm et la date 365.

Nous apprenons ainsi que cette pièce a été frappé à Bagdad en 976 (365 H.) sous le règne du Kalife Abbaside Ettayilillah; et sous l'Emirat d'İzzüdevlê Bakhtiyar. En Janvier 945 (Djémaziyülevvel 334) Bagdad a été conquis par Muizzüdevlê de la famille des Bouyides. Il est très probable que cette médaille a été frappée à l'occasion du mariage de la fille d'İzzüdevlê avec la kalife Tayilillah.

UN PLAN MILITAIRE

Tahsin

On a trouvé au Musée de Topkapı Saray des registres et documents qui sont d'une grande utilité pour identifier les objets conservés au Musée. Parmi ces documents nous avons remarqué un plan militaire qui sera le sujet du présent article.

Ce plan, qui mesure 0,65 m. sur 0,55 m., est tracé sur parchemin, en

plusieurs couleurs et orné de dorures. Le plan a été dessiné sur le théâtre éme de la guerre. On y distingue des forteresses, des fortifications, des constructions diverses, des armées assiégeant une ville, des tentes, des navires. On y a indiqué la profondeur des tranchées, l'emplacement des batteries qui bombardent la ville, la voie par laquelle des barques furent transportées par terre, et une foule d'autres détails.

Les noms qu'on lit sur ce plan indiquent qu'il s'agit du siège de Malte par les Turcs en 1565. Il est évident qu'il a été envoyé au Saray par le commandant en chef afin de rendre compte de l'état des hostilités.

Sur le plan figurent les positions du commandant en chef, de Piyale Paşa, des forces assiégeantes, ainsi que la forteresse de Saint-Elme qui a été prise à l'ennemi.

Ce document qui a le mérite de reconstituer à nos yeux une guerre vieille de quatre siècles, nous éclaire sur la science stratégique en Turquie à cette époque.

DECHIFFREMENT D'UN VAQFIYE GAZI UMUR BEY

M. Cevdet

Ahmed Tevhid, épigraphe et numismate distingué, avait publié, il y a 23 ans, dans le No. 14 de "Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası", un vaqfiye daté de 865 H. appartenant à Gazi Umur Bey, fils de Timurtaş, l'un de premiers pachas ottomans. L'inscription est gravée sur une pierre qui se trouve au dessus de la porte de la mosquée de Brousse. Les caractères sont très entrelacés.

Le Professeur Cevdet, en parlant des documents concernant plusieurs personnes portant le nom de Umur Bey, s'arrête sur ce vaqfiye et rappelle que Ahmed Tevhit avait lu ainsi les dernières lignes:

شكرالله مساعيه او قاف مذكوره اوزره جبايت اءكچون مءوك خوشقدم بن عبدالله
وداخی (ای علمك بونلره) سملرى وقه خدمتلى مقابلنده ال اىندقلر برسوزدر بيان وقفدر.

Tevhid propose pour la phrase بونده كيلر برسوزدر la leçon اى علمك بونلره et laisse telle quelle la phrase

Cevdet après avoir étudié l'inscription et la photographie du vaqfiye, arrive à cette conclusion:

Il propose pour la phrase اوغلنلرنك بونلره اى علمك بونلره la leçon بوز زر بندق آلالر وقفلر يه لر و بونده كيلر برسوزدر بيان وقفدر

Cevdet est d'avis que l'expression: "Bundakiler bir söz dir, beyanı vakıf dir" serait tout à fait contraire aux formules observées dans les vaqfiyes. L'inscription indiquait que ceux qui servaient le vaqf avaient droit à recevoir cent *bindiks* or. Ce mot, qui présente des analogies avec celui de Venedik, était autrefois d'un usage courant en Turquie. Il faut rappeler également le terme بندقانى.

LES INSCRIPTIONS D'ESKİŞEHİR

İhsan

On sait qu'à Eskişehir (Dorylée) se trouvaient de nombreux monuments historiques turcs datant de la dynastie seldjoukide, et pourtant, des inscriptions de ces monuments, il ne reste presque plus de traces. De cette époque nous ne connaissons aujourd'hui qu'une inscription sur le minarèt en ruine près de la mosquée de Alâeddin. Cette inscription porte le nom de "Cibril İbnü Caca" et la date 660 de l'Hégire.

De l'époque de la dynastie ottomane nous avons les inscriptions de Kurşunlu Cami (la Mosquée aux Plombs) et quelques pierres tombales. Ce sont de précieux documents qui servent à éclairer l'histoire d'Eskişehir.

LES JEUX EQUESTRES EN ANATOLIE LE CİRİT

A. Dehrî

Le cirit (prononcez *djirit*) est un jeu très en faveur chez les Turcs, et celui où ils ont montré le plus d'adresse.

Les amateurs de ce sport accordent un soin particulier à l'élevage et au dressage de leurs chevaux et attachent la plus haute importance à leur pedigree. Les chevaux employés dans ces jeux sont spécialement dressés.

Les joueurs se divisent en deux équipes égales de six cavaliers au moins. Leurs camps respectifs sont à une distance de cent à deux cents mètres.

Le plus jeune des joueurs s'avance le premier et, s'approchant du camp ennemi en faisant avancer et reculer son cheval, il lance le cirit (bâton) qu'il tenait à la main, faisant aussitôt volte-face pour se réfugier dans son camp. Cependant les joueurs du camp ennemi, pour se garantir du cirit, font également volte-face et se courbent sur le cou de leurs montures, puis, le cirit une fois passé, ils poursuivent le joueur qui s'est avancé le premier. Celui qui peut l'atteindre avant qu'il parvienne au centre du terrain lance aussitôt un cirit, un troisième joueur s'avance à la rencontre de celui-ci, pour être à son tour poursuivi par un quatrième, et, de cette façon, tous les joueurs s'avancent sur le terrain.

Le joueur qui parvient à toucher trois fois du cirit les joueurs du camp ennemi est le vainqueur de la journée. Il lance en l'air son quatrième cirit et traverse le camp ennemi en signe de victoire; les autres joueurs le suivent au galop, et ils rentrent tous ensemble dans la ville, en grande joie, terminant ainsi une partie qui en général dure une heure et demie environ.

LES MOTS ONGON ET TÖZ

Abdülkadir

Le mot *Ongon*, ou *Ungun*, usité dans notre littérature nationale comme équivalent du mot totem, est en langue mogole. Les Turcs emploient dans ce sens le mot *Töz*, ou *Tös*. Aujourd'hui, chez les Mogols Schamans et les Turcs, les mots *Ongon* et *Töz* désignent les statues-idoles érigées en l'honneur des ancêtres et des morts; ou des mânes protectrices. Le mot *Töz* signifiait anciennement: origine, race, commencement, premier ancêtre. Il faut chercher l'origine des mots *tör*, *töre*, *tür*, *töremek*, *törkün* (peut-être *töl-döl*) dans le mot *töz* qui est un souvenir des traditions se rattachant au culte ancestral.
